

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 34

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапеч Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 04.05.2023 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Даниленко Л.І., Гошовська В.А. ГЕНДЕРНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ЇХ РОЗВИТОК У СУЧАСНИХ УМОВАХ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ.....	7
Зелена О.Я., Мірчук І.Л. ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПІД ЧАС ВІЙНИ (КЕЙС ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА).....	12
Кулик С.М. ОЛІМПІЙСЬКІ РЕФЕРЕНДУМИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	18
Petriaiev O.S. TYPES OF ISLAMIC FUNDAMENTALISM: ORIGIN, DEVELOPMENT, GOALS.....	28
Свідерська О.І. ПОЛІТИЧНИЙ ХЕЙТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ ТА КУЛЬТИВУВАННЯ КОЛЕКТИВНОГО СОРОМУ ТА ПРОВІНИ.....	33
Федотенко К.А. ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ МАНІПУЛЯТИВНОМУ ВПЛИВУ МЕДІА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	39

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Андрєєв Д.В. ПРЕДСТАВНИЦТВО МІНОРИТАРНИХ ПОЛІТИЧНИХ СПІЛЬНОТ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАГМАТИЧНІ ДОСВІД.....	46
Бадер А.В. СУТНІСНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИДІВ ЗОВНІШНЬОГО ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ... 51	51
Балак І.О. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЗГУРТУВАННЯ ЄС НА ПРИКЛАДІ ІРЛАНДІЇ.....	60
Болотіна Є.В., Бородай А.В., Стешенко Н.Л. ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ.....	64
Вовк С.О. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	69
Воробець Н.Р. ІНСТИТУЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	75
Галіпчак В.Д. БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА ВИКЛИКИ.....	81
Кирпичник Р.І. ОСУШЕННЯ П'ЯНОГО БОЛОТА: ДО ПИТАННЯ УСВІДОМЛЕННЯ ГОЛОВНОГО ПОРОКУ НАСЕЛЕННЯ РОСІЇ ЯК ОСНОВНОГО ФАКТОРУ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНИ	86
Ковалевська Т.А. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	91
Палінчак М.М., Андрійв О.Б. ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА В УМОВАХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	96
Рудік О.М., Третяк О.А. АНТИКРИЗОВА ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ: ЗМІСТОВНІ ТА ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	101
Рудік О.М. ПОДАЛЬШЕ РОЗШИРЕННЯ ЄС НА ПОСТКОМУНІСТИЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ПРОЦЕС РОЗБЛОКУВАННЯ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ СИЛИ.....	106
Рудєєва А.О., Мальована Ю.Г. ЦИФРОВА ДИПЛОМАТІЯ У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ З РФ.....	111

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Антонюк Н.В. СУТНІСТЬ І СТРУКТУРНІ МЕЖІ НАДНАЦІОНАЛЬНОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В ПАРЛАМЕНТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	116
Демчишак Р.Б. БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ІЗ СУБРЕГІОНАЛЬНИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	123

Івасечко О.Я., Калита О.А. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК НОВІТНІЙ ІНСТРУМЕНТ ДИПЛОМАТІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	129
Івасечко О.Я., Цебенко О.О., Хівренко Д.Ю. ПРОВІДНА РОЛЬ ЄС У НАДАННІ ДОПОМОГИ УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ.....	135
Климчук І.І., Сухорольська І.Ю. РІЗНОМАНІТТЯ, РІВНІСТЬ, ІНКЛЮЗИЯ ТА ДОСТУПНІСТЬ У МЕЖАХ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ США В КОНТЕКСТІ ПОШИРЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ.....	140
Климчук І.І., Устінов О.Ю. «ТАЙВАНСЬКЕ ПИТАННЯ» У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ.....	145
Кудлай І.В., Бабіна В.О. МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА КРОС КУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ.....	151
Мателешко Ю.П. «М'ЯКА СИЛА» КИТАЮ: НАПРЯМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ.....	157
Пархомчук А.Д. ЗДОБУТКИ І ПРОРАХУНКИ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ ПОЛІТИКИ АДМІНІСТРАЦІЇ Д. ТРАМПА.....	163
Сапсай А.П. БАГАТОСТОРОННІ ПЕРЕГОВОРИ В СУЧАСНИХ ВІДНОСИНАХ КНР З ДЕРЖАВАМИ АФРИКИ.....	170
Сенета А.Я., Романюк Н.А. ОСОБИСТІСНИЙ ЧИННИК У ТЕОРІЇ СОЦІАЛКОНСТРУКТИВІЗМУ НА ПРИКЛАДІ УРСУЛИ ФОН ДЕР ЛЯЄН.....	177
Яцина П.Е. ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ.....	183

РОЗДІЛ 4

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Баюрчак Н.В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА.....	193
Руденко Ю.Ю. ФЕНОМЕН «РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПОГРАНИЧЧЯ» УКРАЇНИ В БЕЗПЕКОВИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИКАХ.....	198

РОЗДІЛ 5

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Грідіна І.М., Лисак В.Ф., Пашина Н.П. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІН У ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В УМОВАХ ВИХОДУ КРАЇНИ З ЄС.....	203
Трофименко А.В. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ В ПОЛІТИЧНОМУ І ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ ООН.....	208
Петров П.Г. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СУБ'ЄКТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА ДИПЛОМАТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІЗРАЇЛЮ.....	212
Перфільєва А.О. ТЕХНОЛОГІЇ ДІАСПОРАЛЬНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІЗРАЇЛЮ.....	218

CONTENTS

SECTION 1

ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Danylenko L.I., Hoshovska V.A. GENDER TRADITIONS OF THE UKRAINIAN PEOPLE AND THEIR DEVELOPMENT IN THE CURRENT CONDITIONS OF STATE RECONSTRUCTION.....	7
Zelena O.Ya., Mirchuk I.L. CIVIC IDENTITY OF STUDENTS DURING THE WAR (THE CASE OF DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY).....	12
Kulyk S.M. OLYMPIC REFERENDUMS IN EUROPEAN COUNTRIES AS A FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY	18
Petriaiev O.S. TYPES OF ISLAMIC FUNDAMENTALISM: ORIGIN, DEVELOPMENT, GOALS.....	28
Sviderska O.I. POLITICAL HATE AS A TOOL OF POLITICAL MANIPULATION AND CULTIVATION OF COLLECTIVE SHAME AND GUILT.....	33
Fedotenko K.A. MEANS OF COUNTERING THE MANIPULATIVE INFLUENCE OF THE MEDIA IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: THE IMPORTANCE OF STATE INFORMATION POLICY.....	39

SECTION 2

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Andrieiev D.V. REPRESENTATION OF MINORITY POLITICAL COMMUNITIES: THEORETICAL BASIS AND PRAGMATIC EXPERIENCE.....	46
Bader A.V. ESSENTIAL AND TERMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE TYPES OF EXTERNAL ARMED VIOLENCE.....	51
Balak I.O. THE EU COHESION POLICY IMPLEMENTATION'S FEATURES ON THE EXAMPLE OF IRELAND.....	60
Bolotina Ye.V., Borodai A.V., Steshenko N.L. THE EVOLUTION OF INSTITUTIONAL CHANGES POLITICAL PARTIES AND PARTY SYSTEMS.....	64
Vovk S.O. SOCIOCULTURAL INSTRUMENTARIUM FOR NATIONAL SECURITY FORMATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF WAR.....	69
Vorobets N.R. INSTITUTIONAL FEATURES OF THE FORMATION AND FUNCTIONING OF INFORMATION SECURITY IN UKRAINE: ANALYSIS AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....	75
Halipchak V.D. SECURITY OF UKRAINE'S INFORMATION SPACE IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION AT THE PRESENT STAGE: MAIN TASKS AND CHALLENGES.....	81
Kyrpychnyk R.I. DRAINING THE DRUNKEN SWAMP: ON THE QUESTION OF AWARENESS OF THE MAIN VICE OF THE RUSSIAN POPULATION AS THE MAIN FACTOR OF THE VICTORY OF UKRAINE.....	86
Kovalevska T.A. FEATURES OF POLITICAL COMMUNICATION ON THE INTERNET.....	91
Palinchak M.M., Andriiv O.B. STATE-CHURCH RELATIONS IN THE REPUBLIC OF POLAND IN THE CONDITIONS OF POLITICAL TRANSFORMATIONS.....	96
Rudik O.M., Tretiak O.A. ANTI-CRISIS POLITICAL COMMUNICATION: CONTENT AND PROCEDURAL ASPECTS IN CONTEMPORARY UKRAINE.....	101
Rudik O.M. FURTHER EU ENLARGEMENT TO THE POST-COMMUNIST AREA AS A PROCESS OF UNLOCKING ITS TRANSFORMATIVE POWER.....	106
Rudnieva A.O., Malovana Yu.H. DIGITAL DIPLOMACY IN THE FORMATION OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE WAR WITH THE RUSSIAN FEDERATION.....	111

SECTION 3

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Antoniuk N.V. THE ESSENCE AND STRUCTURAL FRAMEWORK OF THE SUPRANATIONAL PARTY SYSTEM IN THE EUROPEAN UNION PARLAMENT.....	116
--	-----

Demchyshak R.B. THE SECURITY ASPECT OF UKRAINE'S COOPERATION WITH THE SUBREGIONAL ORGANIZATIONS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE.....	123
Ivasechko O.Ya., Kalyta O.A. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A NEW TOOL OF DIPLOMACY: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	129
Ivasechko O.Ya., Tsebenko O.O., Khivrenko D.Yu. LEADING ROLE OF THE EU IN ASSISTING UKRAINE IN THE CONDITIONS OF RUSSIA'S FULL-SCALE AGGRESSION.....	135
Klymchuk I.I., Sukhorolska I.Yu. DIVERSITY, EQUITY, INCLUSION, AND ACCESSIBILITY WITHIN US PUBLIC DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF DEMOCRACY PROMOTION.....	140
Klymchuk I.I., Ustinov O.Yu. THE "TAIWAN ISSUE" IN INTERNATIONAL RELATIONS: CURRENT REALITIES AND POSSIBLE DEVELOPMENT SCENARIOS.....	145
Kudlai I.V., Babina V.O. INTERNATIONAL RELATIONS AND CROSS-CULTURAL COMMUNICATION.....	151
Mateleshko Yu.P. CHINA'S SOFT POWER: DIRECTIONS AND FEATURES OF UKRAINIAN SCIENTIFIC DISCOURSE.....	157
Parkhomchuk A.D. ACHIEVEMENTS AND FAILURES OF THE TRUMP ADMINISTRATION'S MIDDLE EAST POLICY.....	163
Sapsai A.P. MULTILATERAL NEGOTIATIONS IN CHINA'S CURRENT RELATIONS WITH AFRICAN STATES.....	170
Seneta A.Ya., Romaniuk N.A. THE PERSONAL FACTOR IN THE THEORY OF SOCIAL CONSTRUCTIVISM ON THE EXAMPLE OF URSULA VON DER LEYEN.....	177
Yatsyna P.E. THE INFLUENCE OF TRANSFORMATION PROCESSES ON PARTY SYSTEMS CONFIGURATION OF THE VYSHEGRAD GROUP COUNTRIES.....	183

SECTION 4

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Baiurchak N.V. THEORETICAL ASPECTS OF THE EVOLUTION OF POLITICAL LEADERSHIP RESEARCH.....	193
Rudenko Yu.Yu. THE PHENOMENON OF "REGIONAL BORDER IDENTITY OF UKRAINE" IN SECURITY AND POLITICAL PRACTICES.....	198

SECTION 5

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Gridina I.M., Lysak V.F., Pashyna N.P. GENERAL CHARACTERISTICS OF CHANGES IN UK PARTY SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE WITHDRAWAL FROM THE EU.....	203
Trofymenko A.V. NATIONAL MINORITIES IN THE POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE OF THE UNITED NATIONS.....	208
Petrov P.G. DIGITALIZATION OF FOREIGN POLICY TECHNOLOGIES OF THE ACTOR OF INTERNATIONAL RELATIONS: DIGITALIZATION AND DIPLOMATIC TECHNOLOGIES OF ISRAEL....	212
Perfilieva A.O. TECHNOLOGIES OF DIASPORA DIPLOMACY IN ISRAEL'S FOREIGN POLICY.....	218

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.1>

ГЕНДЕРНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ЇХ РОЗВИТОК У СУЧАСНИХ УМОВАХ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ

GENDER TRADITIONS OF THE UKRAINIAN PEOPLE AND THEIR DEVELOPMENT IN THE CURRENT CONDITIONS OF STATE RECONSTRUCTION

Даниленко Л.І.,*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри парламентаризму**Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***Гошовська В.А.,***доктор політичних наук, професор,
завідувачка кафедри парламентаризму**Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Охарактеризовано залежність між гендерною демократією, як системою сформованих та законодавчо закріплених рівних прав і можливостей волевиявлення жінок і чоловіків, та економічним розвитком держави. Встановлено, чим вищий рівень внутрішнього валового продукту в державі, тим нижчий індекс гендерного розриву, який включає критерії економічної участі, розширення прав і можливостей у політиці, рівня освіти, доступу до системи охорони здоров'я, тривалості життя.

З'ясовано, що в Україні принцип гендерної рівності має історичний досвід свого становлення, ґрунтується на традиції українського народу щодо паритетного становища обох статей у сім'ї, суспільстві та державі, залежить від способу організації політичної влади в державі, рівнів демократичності та зрілості суспільства.

Визначено й охарактеризовано етапи історичного досвіду становлення української моделі гендерного паритету, пов'язані з політичним устроєм держави: гендерна економічна рівноправність жінки і чоловіка; утвердження стереотипу нерівності у суспільній свідомості; зникнення політичної гендерної рівноправності в українському суспільстві; боротьба за гендерну рівність; встановлення пропорційного представництва жінок у владних структурах; розвиток нових гендерних практик та відмова від формального представництва жінок у владних інституціях.

Визначено й обґрунтовано чинники сприяння розвитку гендерних традицій українського народу в аспекті реалізації сучасної гендерної політики України в умовах повоєнного відновлення і виконання Цілей сталого розвитку, серед яких – розвиток критичного, гнучкого, толерантного мислення; подолання гендерних стереотипів; формування відповідального ставлення до виконання гендерних зобов'язань.

Зазначено, що розв'язання гендерних проблем в Україні вимагає від парламентарів, керівників держави, публічних службовців нових професійних знань і професійного аналізу гендерної проблематики, що є перспективним напрямом наукових досліджень.

Ключові слова: гендерна політика, гендерні традиції, гендерна рівність, гендерні стереотипи, гендерні зобов'язання, демократія, паритетність, публічна влада, парламентаризм.

The dependence between gender democracy is characterized as a system of formed and legally enshrined equal rights and opportunities for expression of will of women and men, and economic development of the state. It was established that the higher the level of gross domestic product in the state, the lower the gender gap index, which includes criteria for economic participation, empowerment in politics, level of education, access to the health care system, and life expectancy.

It was found that in Ukraine the principle of gender equality has a historical experience of its formation, is based on the tradition of the Ukrainian people regarding the parity position of both sexes in the family, society and the state, depends on the way political power is organized in the state, levels of democracy and maturity of society.

The stages of the historical experience of the formation of the Ukrainian model of gender parity, related to the political system of the state, are defined and characterized: gender economic equality of women and men; affirmation of the stereotype of inequality in public consciousness; the disappearance of political gender equality in Ukrainian society; struggle for gender equality; establishment of proportional representation of women in power structures; development of new gender practices and rejection of formal representation of women in power institutions.

The factors contributing to the development of the gender traditions of the Ukrainian people in the aspect of the implementation of the modern gender policy of Ukraine in the conditions of post-war recovery and the implementation of the Sustainable Development Goals have been determined and substantiated, among which – the development of critical, flexible, tolerant thinking; overcoming gender stereotypes; formation of a responsible attitude towards the fulfillment of gender obligations.

It is noted that solving gender problems in Ukraine requires new professional knowledge and professional analysis of gender issues from parliamentarians, state leaders, and public servants, which is a promising direction of scientific research.

Key words: gender policy, gender traditions, gender equality, gender stereotypes, gender obligations, democracy, parity, public power, parliamentarism.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. XXI століття практично характеризується глобальністю гендерного підходу в усіх справах демократичних держав світу, більшість із яких усвідомлюють принцип паритетності як важливий критерій зрілості суспільства, в якому забезпечується справедливість, рівність, свобода, народний суверенітет.

Сучасний суспільно-економічний прогрес стимулює розвиток гендерної демократії, яка сприяє встановленню паритетності між чоловіками і жінками в усіх сферах життєдіяльності держави, утворює фундаментальні права і свободи людини і громадянина, створює найкращі можливості для індивідуального й суспільного розвитку гуманістичних цінностей. Ступінь демократичності й зрілості суспільства характеризуються ставленням суспільства до всіх її громадян і до кожного окремо.

Ця проблематика лежить у сфері інтересів ООН. Їй приділено достатньо уваги міжнародною спільнотою: від Загальної декларації прав людини (1948), Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (1967), Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок (1993), Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки, Цілей розвитку тисячоліття ООН (2001 р.), до Глобальних цілей сталого розвитку ООН (2015 р.), які ухвалені з метою досягнення спільного кращого майбутнього для всіх держав світу і виступають «універсальним закликом до дій щодо скорочення бідності, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року всі люди жили в мирі і достатку» [14].

Україна приєдналась до виконання зазначених міжнародних актів і затвердила Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, серед яких «досягнення гендерної рівності в усіх сферах життєдіяльності».

Вважаємо, що досягненню цієї цілі сприятиме збереження гендерних традицій українського народу та їх подальший розвиток у сучасних умовах повоєнного відновлення нашої держави, що забезпечується чинною нормативно-правовою базою щодо реалізації глобальної гендерної політики в Україні, яка включає, починаючи з 2002 року по 2020 рік, 27 законів України, 9 Указів Президента України, 67 розпорядчих документів Кабінету Міністрів України [4]. Однак, така

кількість нормативно-правових актів не вирішила всіх питань нерівності статей і забезпечення гендерної демократії в державі в цілому і в системі публічної влади, зокрема.

Тому визначена нами тема дослідження залишається актуальною і потребує подальшого обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині активізувалась вітчизняна наукова спільнота в обґрунтуванні питань гендерної демократії. Серед них визначаємо праці: Сичової В.В. і Гонюкової Л.В. [3], в якій наголошено на необхідності застосування методу «ЗР» для гендерного аналізу проблем і особливостей державного управління суспільним розвитком в умовах війни, а також приділено увагу питанню поглиблення горизонтальної гендерної сегрегації праці, яка виникла внаслідок евакуації й еміграції жіночої частини населення України під час широкомасштабного вторгнення рф в Україну з 24 лютого 2022 року; Бучина М.А. і Данчука Г.Д. [1 – 2], в яких наголошено на тому, що в багатьох країнах світу існує гендерна диспропорція, усунення якої потребує запровадження спеціальних нормативно-правових та інституційних механізмів, серед яких гендерне квотування та реалізація Цілей сталого розвитку ООН і їхній вплив на рівень демократії.

Важливими для нашого дослідження у зазначеній проблематиці є також праці І.Грицай, К.Левченко, О.Суислової, І.Тукаленко та ін., які визначають проблеми в аспекті розвитку гендерної чутливості соціальної держави, подальшої інституціоналізації гендерної політики в державі, гендерних особливостей парламентської діяльності в Україні, гендерної рівності в системі органів державної влади України та ін. в різних наукових галузях – політології, державному управлінні, праві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах воєнної агресії рф проти України особливо гострим постає питання щодо збереження і розвитку українських національних традицій, серед яких, зокрема і *гендерна традиція*, пов'язана з рівноправним ставленням до всіх членів родини. **Метою** дослідження визначено аналіз гендерних традицій українського народу в історичній ретроспективі та обґрунтування чинників сприяння їх розвитку в сучасних умовах повоєнного відновлення України і виконання Цілей сталого розвитку. Дана мета реалізується через виконання наступних **завдань:**

розкриття сутності індексу гендерного розриву, порівняння його показників із провідними державами світу та динамікою розвитку в Україні; аналіз гендерних традицій українського народу в історичній ретроспективі; обґрунтування чинників розвитку гендерних традицій українського народу в аспекті реалізації сучасної гендерної політики України в умовах повоєнного відновлення держави та виконання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Настав час, коли гендерна проблематика виступає *індикатором порушення й розв'язання проблеми* прав людини і загалом людського розвитку в усьому цивілізованому світі [7]. Практично в усіх державах світу з розвинутою економікою гендерна політика стала пріоритетною. За даними Світового банку і МВФ за 2018 рік першість за індексом ВВП тримають США, ЄС, Китай, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція [10]. У цих же країнах достатньо високим є і показник Індексу гендерного розриву [15], який характеризується критеріями економічної участі, розширення прав і можливостей у політиці, рівнем освіти, доступом до системи охорони здоров'я та тривалістю життя.

Щорічно Індекс гендерного розриву (The Global Gender Gap Index) вимірює Світовий економічний форум, який стверджує, що повної гендерної рівності не вдалося досягти жодній країні світу. Однак, у ТОП-10 країн за цим індексом входять Фінляндія (86,1%), Ісландія (85,8%), Норвегія (84,9%), Нова Зеландія (84%), Швеція (82,3%), Намібія (80,9%), Руанда (80,5%), Ірландія (80%), Швейцарія (79,8%), Литва (80,4%) [6].

Україна у 2021 році мала індекс гендерного розвитку 71,4% [15]. Причина такого низького показника Індексу гендерного розриву в Україні полягає, на наш погляд, у тому, що серед чотирьох зазначених критеріїв лише один – «рівень освіти» – є на достатньому місці – 27 місце в світі. Інші показники – низькі, а саме: критерій «доступ до системи охорони здоров'я та тривалість життя» – посідає 41 місце в світі; критерій «економічна участь та кар'єрні можливості» – 44 місце у світі; критерій «політичні права та можливості» – 103 місце у світі [15].

Тобто, жінки в політиці України продовжують знаходитись на низькому рівні участі порівняно з високорозвиненими демократичними державами світу. І це, не зважаючи на той факт, що в українському парламенті (Верховній Раді України) спостерігається позитивна динаміка змін: від 3% жінок у складі I-го скликання у 1990 році до 21% жінок – у складі IX скликання у 2019 році. Правда такий приріст відбувся за 29 років.

Тому ми вважаємо, що свідомість та стереотипи мислення, політична воля і відповідальне

ставлення до виконання гендерних зобов'язань є саме тими чинниками, які сприяють розвитку гендерної політики в українському суспільстві і потребують відповідного розвитку.

Вони є взаємозалежними і взаємообумовленими, про що свідчить така логіка наших міркувань:

- свідомість особистості формує її мислення, зокрема критичне, аналітичне, гнучке, толерантне, яке, в свою чергу, передбачає визнання гендерної політики в суспільстві і державі та подолання існуючих гендерних стереотипів, які виникли внаслідок різних політичних чи релігійних впливів впродовж всієї історії існування держави;

- критичне, аналітичне, гнучке, толерантне мислення особистості спрямовує її до прийняття вольових самостійних рішень – таких, що передбачають використання додаткових емоційних, інтелектуальних, фізичних, моральних та інших зусиль і формують відповідні вміння;

- вміння приймати вольові самостійні рішення особистістю сприяють формуванню в ній відповідального ставлення до будь якої поставленої управлінської задачі, зокрема пов'язаної з вирішенням прийнятих гендерних зобов'язань державою, громадою, особою.

Така залежність між свідомістю, стереотипами мислення та волею особистості розкриває доволі складний механізм формування відповідального ставлення посадових осіб органів влади (державної, місцевої, представницької) до реалізації будь яких проблем, зокрема й тих, що пов'язані з гендерною політикою та її розвитком.

Нами визначено основні етапи історичного досвіду становлення української моделі гендерного паритету, охарактеризованого вітчизняними науковцями [12], які супроводжувалися відповідною боротьбою українського народу за гендерну рівність, що є характерною гендерною традицією.

Перший етап історичного досвіду становлення української моделі гендерного паритету характеризується гендерною *економічною рівноправністю* жінки і чоловіка в сім'ї, що мала місце з давніх язичницьких часів і у дохристиянську добу Русі і набула звичаєвого статусу. У цей період майно дружини включалося в загальну сімейну власність, у володінні якою вона мала рівні права з чоловіком і дітьми.

Другий етап ми визначаємо, як такий, що характеризується *утвердженням стереотипу нерівності* у суспільній свідомості на Русі у зв'язку з прийняттям християнства, який суттєво змінив соціальний статус жінки у державі, суперечив українському звичаєвому праву і мав відповідний супротив в українському суспільстві.

Третій етап характеризується *зникненням політичної гендерної рівноправності* в українському суспільстві у зв'язку з втратою автономії Гетьманщини у складі Російської імперії та підпорядку-

ванню української православної митрополії російському патріархатові.

Четвертий етап характеризується *боротьбою за гендерну рівність* у Російській імперії і в Україні під впливом ідей Французької революції 1789 року та Просвітництва. З'являється новий тип жінок, готових брати участь у суспільному житті. Серед них, Леся Українка – творець і представник національної концепції соціал-демократії, розробленої на українському ґрунті, в українських обставинах і в українській атмосфері, яка стверджувала ідеї рівності прав чоловіків і жінок в суспільній думці [5] та Софія Русова – гендерний ідеолог Української Народної Республіки, в Конституції якої було визнано рівність прав і обов'язків між чоловіком і жінкою, тоді як жодній країні світу такого конституційного положення не існувало [12].

П'ятий етап характеризується *встановленням пропорційного представництва жінок у владних структурах* у період радянської доби, яке регулювалось вищими органами державної влади, що підтверджувалось рівністю прав чоловіків і жінок у Конституціях УСРР (1919 р.), УСРР (1929 р.), СРСР (1936 р.), УРСР (1937 р.), СРСР (1977 р.), УРСР (1978 р.).

Шостий етап у період незалежності України характеризується новими *гендерними практиками, створенням вільної конкуренції в боротьбі за владу в державі і відмовою від формального представництва жінок у владних інституціях*, яке зазнало поразки у перших вільних виборах до Верховної Ради України у 1990 році (з 51% жінок практично в усіх органах державної влади в радянській Україні до 3% у Верховній Раді України I скликання), але в подальшому набуло свого позитивного розвитку.

Визначені етапи історичного досвіду становлення української моделі гендерного паритету підтверджують, що українському народові притаманні *гендерні традиції щодо єдності і рівності жінок і чоловіків у справах власної держави*, які є глибокими, їх не вдається стерти нашим ворогам з історії нашої держави і з пам'яті нашого народу. Це код української нації, його фундаментальна філософська основа.

Як стверджують генетики, «українці несуть в собі певний генетичний код нації, який створився на протязі віків та відображається в їх життєдіяльності, менталітеті та суспільному житті, формує їх національний характер. У більшості досліджень до типових рис українського характеру відносять: демократичність, волелюбність, емоційність, що виявляються у музичності, наближеності до природи, культурі жінки і родини, релігійності, толерантності до інших народів, працелюбстві, гостинності тощо. Незмінним для усіх поколінь українців залишається романтизм та поетичне світобачення. Це те все, що робить українську націю неповторною та унікальною» [13].

Тобто, історичний досвід становлення гендерної демократії в Україні ґрунтується на традиції українського народу щодо паритетного (рівного) становища обох статей (жінок і чоловіків) у сім'ї, суспільстві та державі, залежить від способу організації політичної влади в державі, рівня її демократичності та зрілості суспільства.

Тому нині, в незалежній демократичній Україні радянські гендерні стереотипи мають бути подолані і повернуті гендерні традиції українського народу. Це можливо за умов розвитку і саморозвитку свідомості кожного громадянина нашої держави, зокрема публічних службовців і політиків, від яких залежить формування і реалізація гендерної політики.

Ці чинники (свідомість і подолання гендерних стереотипів) є базовими у збереженні гендерних традицій українського народу і формують другу групу чинників – політичну волю та відповідальне ставлення за виконання гендерних зобов'язань.

Розглянемо на прикладі реалізації гендерних зобов'язань стан сформованості політичної волі у вітчизняних публічних службовців і політиків, зокрема тих, що визначені у Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року [9]. Серед них – чотири гендерні цілі:

- «забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат» (п. 1.5);
- «сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх» (п. 1.8);
- «скорочення нерівності» (п. 1.10);
- «сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях» (п.1.16).

Кожна із зазначених цілей є базовим орієнтиром для розроблення відповідних проєктів і програм, нормативно-правових актів, які сприятимуть забезпеченню збалансованості економічного, соціального, екологічного вимірів сталого розвитку України, зокрема для реалізації 17-ти глобальних цілей до 2030 року розроблено «169 відповідних завдань та 232 унікальні індикатори, які створюють належну основу для проведення роботи з відновлення на державному та регіональному рівнях» [11], які є невід'ємною частиною Плану повоєнного відновлення нашої держави.

Зазначимо, що до початку повномасштабної війни з РФ у лютому 2022 року, Україна стабільно просувалась у досягненні 15-ти із 17-ти Цілей сталого розвитку. «Найбільший успіх був досягнутий у скороченні бідності. Добровільний національний огляд України за 2021 рік показав зниження рівня

бідності з 58,3% у 2015 році до 43,2% у 2018 році. Однак ці позитивні тенденції змінилися: попередні прогнози ПРООН свідчать про те, що до 90% населення України може зіткнутися з бідністю чи бути вразливими до бідності, якщо ця війна триватиме ще один рік» [11].

Війна з РФ продовжується, що призводить до нових гендерних викликів. І тому важливим постає політична воля парламентарів, керівників держави, політиків щодо виконання гендерних зобов'язань у цих складних умовах. Не достатньо лише ратифікувати всі основні міжнародні договори з питань гендерної рівності та прав жінок, необхідно розробити відповідні ефективні механізми їх дотримання.

Тому для фактичної реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в умовах війни з РФ і повоєнного відновлення України необхідно спрямувати зусилля на зміцнення інституційного механізму щодо забезпечення гендерної рівності та комплексного підходу до ліквідації будь-яких перешкод для державного реагування на гендерну нерівність і дискримінацію. Адже, Конституція та закони України гарантують рівність чоловіків та жінок у всіх сферах життя.

Важливими у цьому плані є нові завдання для органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які визначенні Планом відновлення України: «інтеграція гендерних аспектів у страте-

гічне планування та національні пріоритети всіх реформ, що відбуваються; зміцнення державних інститутів на національному та місцевому рівнях; аналіз та перегляд нормативно-правової бази стосовно ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат з метою ефективного дотримання та реалізації законодавства; прийняття й удосконалення стратегій та обов'язкових для дотримання законів з метою просування гендерної рівності й розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток на всіх рівнях» [8].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Гендерні традиції українського народу щодо рівності прав і можливостей чоловіків і жінок у справах держави, суспільства, родини і сім'ї знайшли своє відображення у віковичній історії нашої держави, характеризують код української нації і мають продовження у сучасних умовах розвитку України та її повоєнного відновлення. Визначено, що важливим у цьому є формування свідомості українських громадян щодо подолання гендерних стереотипів та політичної волі парламентарів, керівників держави і публічних службовців щодо виконання ними гендерних зобов'язань. Розв'язання гендерних проблем вимагає від них професійних знань і професійного аналізу гендерної проблематики, що є перспективним напрямом наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бучин М.А., Данчук Г.Д. Квотування як інструмент забезпечення принципу гендерної рівності у виборчому процесі. Регіональні студії, 2022. № 29. С. 35-39. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/41969/1/20220613_183126.pdf#page=35
2. Бучин М.А., Данчук Г.Д. Гендерна рівність у політичній сфері як одна із складових реалізації цілей сталого розвитку ООН. Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право. Випуск 1 (57). 2023. С. 56-61. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/280790/274952/>
3. Гендерний аналіз в управлінні соціальним розвитком в умовах збройної агресії росії проти України. Актуальні проблеми державного управління. 2022. Том 1. № 61. С. 132-143. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/21193-Article%20Text-38098-1-10-20230109%20\(2\).pdf/](file:///C:/Users/User/Downloads/21193-Article%20Text-38098-1-10-20230109%20(2).pdf/)
4. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг. ред Левченко К.Б. / Г.Г. Жуковська, К.Б. Левченко, О.О. Остапенко, О.І. Суслєва. Київ, 2020. 186 с. URL: https://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/2_viddil/gender/,
5. Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). Х.: Основа, 1997. 442 с/
6. Індекс гендерного розриву: в Україні та світі. URL: <https://kpi.ua/2019-kr8-2>
7. Основи гендерної політики в парламентській діяльності: навчальний посібник. / за заг. ред. В.А. Гошовської. К. : НАДУ, 2011. 100 с.
8. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>
9. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text/>
10. Список країн за ВВП (номінал). <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
11. Цілі сталого розвитку – невід'ємна частина Плану відновлення України. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/tsili-staloho-rozvytku-nevidyemna-chastyna-planu-vidnovlennya-ukrayiny/>
12. Черняхівська В.В. Історичний досвід становлення української моделі гендерного паритету. Державне управління: удосконалення та розвиток № 10, 2016. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1012/>
13. Що в собі приховує код української нації. URL: <https://www.0532.ua/news/620163/so-v-sobi-prihovue-kod-ukrainskoi-nacii/>.
14. Що таке Цілі сталого розвитку? URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>
15. Gender Gap – 2021: Розрив збільшується, Україна втратила 15 позицій. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/gender-gap-2021-rozryv-zbilshuyetsya-ukrayina-vtratyla-15-pozytsij>

ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПІД ЧАС ВІЙНИ (КЕЙС ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА)

CIVIC IDENTITY OF STUDENTS DURING THE WAR (THE CASE OF DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY)

Зелена О.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного
Дрогобицького педагогічного державного університету імені Івана Франка*

Мірчук І.Л.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного
Дрогобицького педагогічного державного університету імені Івана Франка*

У статті досліджується громадянська ідентичність студентської молоді під час війни. Розглядається вплив війни на формування ідентичності української молоді. Показано, що громадянська ідентичність має важливе значення для суспільства, оскільки вона сприяє формуванню спільного відчуття належності та співпраці між громадянами. Вона стимулює активну участь у громадському житті, політичних процесах та сприяє зміцненню соціальної стабільності. Зауважено, що рівень ідентифікації молодих українців, як окремої самодостатньої спільноти безпосередньо впливає на подальші євроінтеграційні процеси України та зміцнення її позицій на міжнародній арені.

За результатами соціологічного опитування, проведеного у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, виявлено, що під час війни відчуття громадянської ідентичності молоді зросло, а більшість студентів пишаються своїм громадянством. Показано, що у складних воєнних умовах для української молоді важливість національної приналежності дещо переважила над громадянською, а приналежність до свого регіону, світової чи європейської спільноти відійшли на задній план.

У дослідженні показано, що вплив війни на формування громадянської ідентичності української молоді є суттєвим і важливим. Війна стимулює молодих українців до активної участі в допомозі українській армії та тимчасово переміщеним особам, як фізично, так і фінансово. Бажання працювати на користь перемоги своєї держави свідчить про громадянську зрілість молоді. Зростання громадянської ідентичності молоді має важливі наслідки для євроінтеграційних процесів України. Воно сприяє зміцненню національної самосвідомості та підтримці європейських цінностей. Громадянська ідентичність є важливим фактором у формуванні суспільства, яке спрямоване на демократію, права людини та розвиток громадянського суспільства.

Ключові слова: ідентичність, молодь, війна, громадянська ідентичність.

The article explores the civic identity of student youth during the war. The influence of the war on the formation of the identity of Ukrainian youth is analyzed. It is shown that civic identity is important for society, as it contributes to the formation of a common sense of belonging and cooperation between citizens. It stimulates active participation in public life and political processes and contributes to social stability. It is noted that the level of identification of young Ukrainians as a separate self-sufficient community directly affects the further European integration processes of Ukraine and the strengthening of its position in the international arena.

The results of a sociological survey conducted at the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University revealed that during the war, the sense of civic identity of young people has increased, and most students are proud of their citizenship. It is shown that in the difficult military conditions for Ukrainian youth, the importance of national identity has somewhat prevailed over civic identity, and belonging to their region, the world or European community has faded into the background.

The study shows that the impact of the war on the formation of the civic identity of Ukrainian youth is significant and important. The war stimulates young Ukrainians to take an active part in helping the Ukrainian army and temporarily displaced persons, both physically and financially. The desire to work for the victory of their country is a sign of civic maturity. The growth of youth civic identity has important implications for Ukraine's European integration processes. It helps to strengthen national identity and support European values. Civic identity is an important factor in the formation of a society that is committed to democracy, human rights, and the development of civil society.

Key words: identity, youth, war, civic identity.

Постановка проблеми. Активний супротив українського суспільства та героїчна боротьба воїнів через повномасштабне вторгнення Росії дозволяють говорити про безпрецедентну консолідацію українців. Очевидним є те, що українці демон-

струють такі громадсько-національні характеристики, які ідентифікують їх як спільноту. Йдеться про громадянську ідентичність, яка відображає основну сутність почуття приналежності та ідентифікації людини з певною громадою, нацією або

державою. Таке усвідомлення себе як члена ширшої спільноти включає також спільні цінності, ідеали, культуру та історію. Стратегічно важливим для держави є формування громадянської та національної ідентичності молоді, бо це майбутнє та запорука збереження її суб'єктивності на світовій арені. Більше того, у контексті нашої євроатлантичної інтеграції високий рівень сформованості громадянської ідентичності є ознакою домінування демократичних цінностей. Протягом тридцяти років незалежності такі процеси в Україні проходили дуже складно й повільно. З початком війни є підстави говорити, що такі процеси набули актуальності, а повномасштабне вторгнення посилює зміни, які відбуваються із карколомною прогресією на користь українців. Актуальність питання підтверджують і найновіші законодавчі ініціативи Української держави. Йдеться про Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який набув чинності 1 січня 2023 року та вперше в нашій історії прописав засади державної політики у вказаній сфері.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Теоретичні засади даної розвідки складають праці вітчизняних та закордонних науковців, які розкривають дефініції ідентичності, вивчають процес її формування, зокрема в умовах демократії. Після окупації частини Донецької та Луганської областей у 2014 році проводилось емпіричне дослідження щодо вивчення питання ідентичності українців Сходу і Заходу соціологами Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (керівник проекту професор І. Кононов [1]. Українські дослідниці В. Арбеніна, Л. Сокуринська, С. Щудло [2], В. Щербату ґрунтовно вивчали специфіку формування та різновиди ідентичності молоді [3]. Авторки статті досліджували динаміку громадянської позиції молоді в умовах війни [4, 5]. Особливість національної ідентичності досліджували М. Козловець [6], М. Степико [7] та ін. Політичну участь як чинник громадянської ідентичності в контексті політичної свободи аналізував В. Климончук [8] взаємозв'язок демократії із рівнем політичної участі досліджував Б. Барбер [9]. Серед закордонних дослідників питання ідентичності досліджував американський філософ Френсіс Фукуяма [10], німецький соціолог Ю. Габермас [11], американська дослідниця Л. Грінфелд [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою нашої розвідки є визначення рівня громадянської ідентичності молоді західного регіону України, зокрема студентів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, а також вплив війни на її показники. Для емпіричного аналізу було використано результати опитування «Соціологічний портрет першокурсника в умовах війни», про-

веденого у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка в період з 25 лютого по 12 березня 2023 р. Об'єктом дослідження стали студенти перших курсів усіх факультетів Франкового університету. Генеральна сукупність становила 619 першокурсників з яких 369 дівчат та 250 хлопців. Вибірка налічувала 410 респондентів, з них 59,6% дівчат і 40,4% хлопців. Опитування проводилось шляхом випадкового анонімного індивідуального онлайн анкетування. Анкета розроблена навчально-науковою соціологічною лабораторією Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

У даній статті предметом аналізу є питання громадсько-політичного блоку, які допоможуть нам вивчити рівень громадянської та національної ідентичності студентської молоді в умовах війни та визначити їхній рівень зацікавленості політикою. Авторки статті усвідомлюють, що результати дослідження носять більшою мірою регіональний характер і не можуть інтерпретуватись у всеукраїнському розрізі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наше дослідження варто розпочати із аналізу дефініції щодо означення терміну «ідентичність». Енциклопедичний довідник новітньої політичної лексики пояснює ідентичність (анг. identity – тотожність) як концепт, що виражає переживання або усвідомлення особистістю своєї належності до тієї або іншої соціально-особистісної позиції в межах соціальних ролей та їх станів як уявлення людиною самої себе унікальною, цілісною [13, с. 144]. Особливий підхід до розкриття поняття ідентичності застосовує Френсіс Фукуяма. В його основі вчений розглядає гідність. Фукуяма розмежовує внутрішнє «я» і зовнішній світ суспільних правил та норм. «Внутрішнє «я» становить основу людської гідності, що ґрунтується на усвідомленні цінності власної суб'єктивності» [10].

Загальну сутність ідентичності визначають три базові людські потреби в наступній послідовності: приналежність до співтовариства, позитивна самооцінка/самосприйняття та безпека. Це чітко фіксує і структура ідентичності, яка включає біологічний організм, змістовий та ціннісний вимір індивіда. Щодо видів ідентичності, то в науковій літературі виокремлюють індивідуальну та соціальну ідентичність [3].

Індивідуальна (персональна) ідентичність особистості забезпечує її цілісність, гармонію особистості, сформованої у процесі індивідуального життєвого досвіду (вертикальний, біографічний вимір). Натомість, соціальна ідентичність тісно пов'язана з виконанням певних соціальних ролей (горизонтальний вимір).

У рамках соціальної ідентичності особливе місце займає територіальна ідентичність, у якій теж виділяють певні рівні, а саме: національна,

регіональна, локальна ідентичності [3]. Найгостріша дискусія розгортається щодо інтерпретації громадянська та національна ідентичності.

Українська соціолог В. Арбеніна доводила, що означення меж ідентичності у державному вимірі, в більшості зводилось до прикметників «громадянська» та «національна». При чому найбільш неоднозначною, але більш вживаною залишається поняття «національна ідентичність» [2, с. 48]. Системоутворюючим для обидвох понять є «громадянин». Хоча цей статус асоціюється із державою. Але ж варто розуміти, що існують й інші соціальні спільноти, відповідно залежно від контексту науковці використовують визначення «державно-територіальна», «державно-громадянська», «національно-громадянська» ідентичності [2, с. 48].

У Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» застосовуються два терміни «українська громадянська ідентичність» та «українська національна ідентичність». Перше розкривається як «стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством» [14]. В свою чергу «українська національна ідентичність – це стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [14].

Структура громадянської ідентичності складається з кількох ключових елементів. По-перше, соціальна ідентифікація грає важливу роль, визначаючи належність людини до певної соціальної групи чи

спільноти. Це може бути нація, етнічна група, релігійна спільнота або місцева громада. Крім того, культурна ідентичність відіграє значущу роль, оскільки вона включає спільну мову, традиції, обряди та історію, які формують особливий колорит кожної громади. Нарешті, політична ідентичність визначається участю людини в політичному процесі та відчуттям зобов'язання перед своєю державою або громадою.

Отже, громадянська ідентичність є неоднозначним і багатоскладовим поняттям. У даному дослідженні беремо за основу означення громадянської ідентичності як ототожнення молодої людини зі спільнотою громадян національно-державного утворення. Громадянськість забезпечує успішність і дієвість держави як політичної організації через відчуття приналежності окремого індивіда складовою єдиної спільноти, з набором громадянських прав, політичних зокрема [11]. Практика їх виконання через політичну участь впливає на формування громадянської ідентичності [8, с. 74].

Вивчаючи вплив російсько-української війни на відчуття молоддю своєї громадянської ідентичності ми намагалися з'ясувати за запитанням зі шкалою: *Я став/стала більше пишатись, що є громадянином/кою України, Я став/стала менше пишатись, що є громадянином/кою України, Я не відчув/ла жодних змін у відчутті моєї приналежності до громадянської спільноти* (Рисунок 1). Зауважуємо, що вік наших респондентів 17–18 років. Це вчорашні випускники шкіл, які розпочали практику дорослого студентського життя.

Результати демонструють, що абсолютна більшість опитаних студентів (91,7%) відчувають і пишаться тим, що є громадянами України, при чому, зазначають, що це відчуття у них зросло. Жодний респондент не дав негативної відповіді. Вважаємо, що консолідація громадян України

Відповіді респондентів на запитання: «Чи вплинула війна на формування Вашої громадянської ідентичності?», %

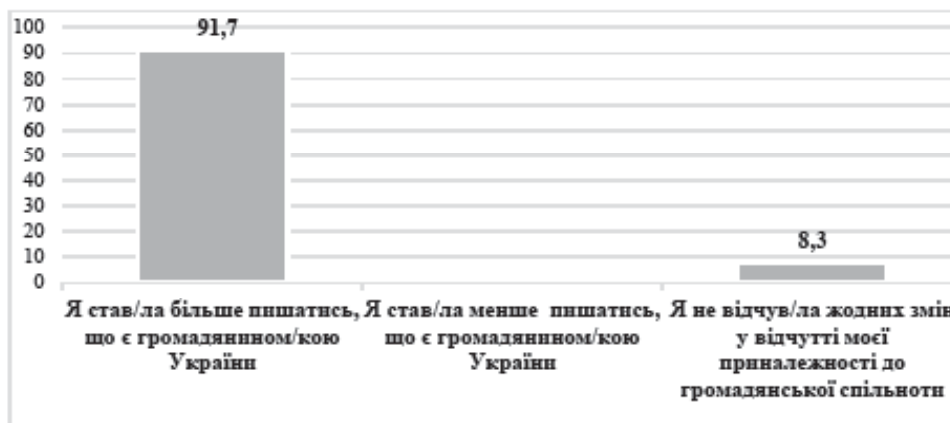

Рис. 1. Вплив війни на формування громадянської ідентичності

Джерело: Укладено авторками на основі загального масиву.

у протидії російському повномасштабному вторгненню, успіхи ЗСУ на фронті, утвердження прав українців на свою свободу, збереження суверенітету України, набуття суб'єктивності на міжнародній арені стали поштовхом, який призвів до зростання відчуття гордості за приналежність до української спільноти. Такі результати цілком корелюються з даними всеукраїнського опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), де майже 80% опитаних українців насамперед ідентифікують себе як громадяни України [15]. У За даними КМІС, тренд на зростання рівня громадянської ідентичності з 62,6% у 2021 році до 79,7% у 2022 [16].

Для більш глибокого розгляду ідентичної приналежності ми поставили студентам ще одне запитання, включивши у шкалу різні рівні ідентичності, у тому числі й просторовий (Рисунок 2).

Як бачимо російсько-українська війна спровокувала ситуацію, коли національна ідентичність галицької молоді є більш вираженою, ніж грома-

дянська. Припускаємо, що це може бути пов'язано з відвертим антиукраїнським характером російської агресії в Бучі, Маріуполі, Ізюмі та інших тимчасово окупованих містах.

Цікаві результати спостерігаємо щодо ідентичностей, які мають просторовий аспект. На сьогоднішній день для української молоді вони відійшли на задній план: не мають значення ні приналежність до свого регіону, ні до світової чи європейської спільноти.

Під час війни громадянська активність українського суспільства, його консолідованість, у першу чергу, проявилася у волонтерській допомозі Збройним Силам України та особам, які потребували допомоги через втрату власних домівок і майна. На нашу думку, зрілість суспільства та громадянська позиція його членів виражається саме через залученість до волонтерської діяльності (Рисунок 3).

Більшість студентської молоді продовжує займатися волонтерством і допомагає або збира-

Відповіді респондентів на запитання: «Ким Ви себе насамперед відчуваєте?», %

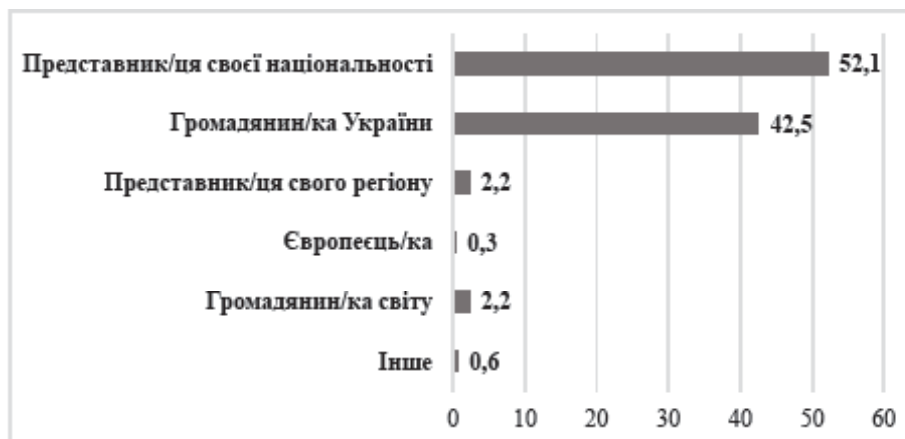

Рис. 2. Відчуття респондентів щодо своєї ідентичності

Джерело: Укладено авторками на основі загального масиву.

Відповіді респондентів на запитання: «Чи залучені Ви до волонтерської допомоги армії/ТрО/іншим тимчасово переміщеним особам?», %

Рис. 3. Рівень залучення студентів до волонтерської допомоги армії/ТрО/іншим тимчасово переміщеним особам

Джерело: Укладено авторками на основі загального масиву.

Відповіді респондентів на запитання: «Чи цікавиться Ви політикою?», %

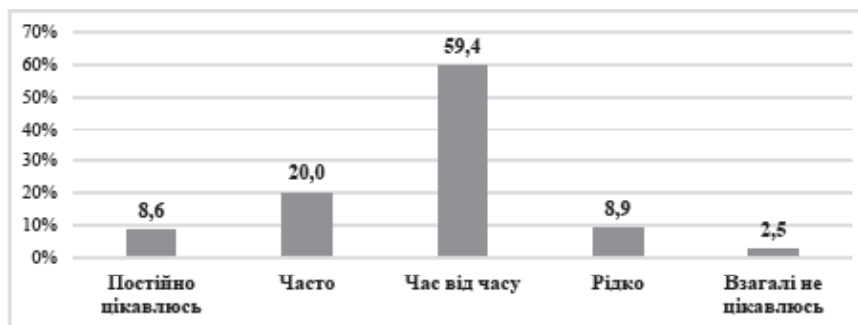

Рис. 4. Рівень зацікавлення студентів політикою

Джерело: Укладено авторками на основі загального масиву.

ється долучитися до допомоги українській армії та тимчасово переміщеним особам як фізично, та/або фінансово. Не дивлячись на те, що війна в Україні триває майже півтора року, бажання працювати на користь перемоги своєї держави у молоді не спадає, що свідчить про її громадянську зрілість.

Побуває суспільна думка, що молодь не цікавиться політикою, але громадсько-політична активність молоді, на нашу думку, є необхідною умовою соціалізації та становлення молоді людини як свідомого і небайдужого до свого майбутнього і майбутнього своєї країни громадянина [17, с. 109]. Рівень зацікавлення студентської молоді політикою ми з'ясували за запитанням зі шкалою: *постійно цікавлюсь, часто, час від часу, рідко, взагалі не цікавлюсь* (Рисунок 4).

Аналіз даних демонструє, що майже третина молоді, не дивлячись на свою зайнятість навчанням, часто або навіть постійно цікавиться політикою, більше половини респондентів зазначили, що цікавляться політичними подіями час від часу. Припускаємо, що такий інтерес до політичних процесів, викликаний російсько-українською війною, яка не може залишити байдужим жодну свідому людину.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, громадянська ідентичність має важливе значення для держави та суспільства, а війна стала тригером для її при-

скореного формування в українців, молоді зокрема. Результати емпіричного аналізу демонструють, що абсолютна більшість опитаних студентів відчують і пишуться тим, що є громадянами України, зазначивши, що таке відчуття у них зросло під час війни. Важливість національної приналежності дещо переважила над громадянською, а приналежність до свого регіону, світової чи європейської спільноти відійшли на задній план.

Під час російсько-української війни громадянська активність та консолідованість українського суспільства, в першу чергу, проявилася у волонтерській діяльності. Війна стимулює і молодих українців до активної участі в допомозі українській армії та тимчасово переміщеним особам, що може засвідчувати їхню громадянську відповідальність та прагнення працювати на користь перемоги своєї держави.

Попри переконання соціологів у тому, що сьогодні в Україні завершився процес формування громадянської нації, необхідність працювати в цьому напрямі не зменшується. Бо процес формування громадянської ідентичності молоді має бути постійним та системним. Зростання її рівня має важливі наслідки як для національно-державного розвитку, так і для ефективності євроінтеграційних процесів України. Відтак це питання має далі перебувати у фокусі уваги науковців, особливо в умовах війни, що триває.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кононов І. Життєві світи Сходу і Заходу України. Звіт соціологічного дослідження (травень – червень 2014 р.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. 2015. № 5 (294).
2. Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / За ред. В. Л. Арбєніної, Л. Г. Сокур'янської. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 520 с.
3. Щербата В.Г. Ієрархія територіальних ідентичностей сучасної молоді. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. Чернігів, 2015. Вип. 128. С. 298-301.
4. Зелена О. Громадянська та національна ідентичності учнівської молоді Дрогобицьчини. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи: збірник наукових праць* / ред. С.Щудло. Дрогобиць – Зелена Гура: Трек ЛТД, 2017. С. 46–52.

5. Зелена О.Я., Мірчук І.Л. Вплив війни на громадянську позицію та геополітичні настрої студентської молоді в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. Вип. 43. С. 264-274. URL: <http://surl.li/iclsc> (дата звернення: 26.05.2023).
6. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с. URL: <http://surl.li/jlgjq> (дата звернення: 26.05.2023).
7. Степико М.Т. Українська ідентичність у глобалізованому світі: монографія. Харків: Майдан, 2020. 258 с. URL: <http://surl.li/jlggq> (дата звернення: 26.05.2023).
8. Климончук В. Політична участь громадян України як вияв антропологічного виміру свободи. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4-5. С. 72–80.
9. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. *Демократія* : антол. / упоряд. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 254–262.
10. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба гідності й політика скривдженості / Переклад з англійської Тетяни Сахно, Київ: Наш формат, 2020. URL: <http://surl.li/jlgghu> (дата звернення: 10.06.2023).
11. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. URL: <http://surl.li/jlgzt> (дата звернення: 27.05.2023).
12. Greenfeld L. Nationalism: Five Roads of Modernity. Cambridge MA: Harvard University Press, 1992. P. 34–36.
13. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ – 2000, 2015. 492 с.
14. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2023 № 2834-IX. URL: <http://surl.li/eyvsn> (дата звернення: 27.05.2023).
15. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022. *Збруч*. 2023. 07 січня. URL: <http://surl.li/jlgrp> (дата звернення: 02.06.2023).
16. Барсукова О. Громадяни України, світу чи СРСР? Соціологи дізнались, як українці ідентифікують себе. *Українська правда*. URL: <http://surl.li/jlgsa> (дата звернення: 10. 06.2023).
17. Мірчук І. Політична самоідентифікація молоді Східної та Західної України після Майдану (на матеріалах соціологічного дослідження). *Політикус. Науковий журнал* / Гол. ред. С.М. Наумкіна. Херсон : Гельветика, 2016. Вип. 1. С. 109-113.

ОЛІМПІЙСЬКІ РЕФЕРЕНДУМИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

OLYMPIC REFERENDUMS IN EUROPEAN COUNTRIES AS A FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

Кулик С.М.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Політичний інститут Олімпійських референдумів щодо подання заявки на проведення Олімпійських та Паралімпійських ігор (ОіПІ) є міжнародною практикою демократичних країн світу у прийнятті остаточних рішень щодо реалізації олімпійських проектів владою міст та регіонів. Здебільшого їх ініціюють об'єднання громадян, екологічні та інші неурядові організації, зацікавлені представники влади, а Міжнародний олімпійський комітет (МОК) змушений звертати увагу на результати голосування. Автор проаналізував особливості ініціювання, громадської думки та агітаційної компанії прихильників проведення олімпійських референдумів у європейських країнах у перші десятиліття XXI ст. Доведено, що розгортається потужне медійне та ідеологічне протистояння між представниками громадянського сектору, різними групами тиску та державними, місцевими органами влади, осередками політичних партій щодо доцільності проведення ОіПІ. Виявлено, що серед аргументів переважають економічні, природно-ресурсні, іміджеві, а в останні десятиліття – геополітичні. Ці референдуми сприяють розширенню нормативно-правової бази країн світу, формуванню політичної культури громадян. Про це свідчить їхня участь в акціях протесту, висока явка у дні голосування, співпраця між громадськими рухами і комітетами, що виступають проти проведення Олімпійських ігор, у інших містах і країнах світу. Наголошено, що владні кола, бізнес-еліти, Національні Олімпійські комітети (НОК) країн світу, МОК обов'язково враховують негативні суспільні настрої напередодні референдумів та їх результати. Тому автор стверджує, що олімпійські референдуми є важливим фактором формування громадянського суспільства, дотримання прав і свобод громадян, утвердження європейських демократичних цінностей. Автор виокремив позитивні (увага влади до соціально-економічних проблем міст і регіонів) та негативні (значна політизація політичними партіями, використання їх як «політичного замовлення») аспекти проведення олімпійських референдумів для розвитку громадянського суспільства в окремих країнах і загалом.

Ключові слова: референдум, плебісцит, громадянське суспільство, групи тиску, Олімпійські й Паралімпійські ігри, заявка.

The Political Institution of Olympic Referendums that is responsible for submissions of applications of the Olympic and Paralympic Games (OiPI) is an international practice of the democratic countries. This Institution often transfers the final decisions regarding the lieu of Olympic projects to the authorities of cities and regions. They are mostly initiated by public associations such as, environmental and other non-governmental organizations and committed government representatives, that the International Olympic Committee (IOC) has to acknowledge. The author analyzes the nature of initiation, public opinion and campaigning of supporters of Olympic referendums in European countries in the first decades of the 21st century. It has been proven that powerful media and ideological confrontations are unfolding between representatives of the civil sector, various collective groups, local and federal authorities and political party branches regarding the expediency of conducting OiPI. It was found that the predominant arguments were most often related to economy, natural-resource, and «image», while in the recent decades the geopolitical arguments also gained significant dominance. These referendums contribute to the expansion of the worldwide regulatory and legal framework, as well as the formation of the political culture of citizens. This can be seen through amplification in protest participation, high voting turnout, cooperation between public movements and committees opposing the Olympic Games in other cities and countries of the world. It was emphasized that the governing circles, business elites and specifically the National Olympic Committees (NOCs) take into account the negative public sentiments before the referendums. Therefore, the author states that the Olympic referendums are an important factor in the formation of civil society, the observance of the rights and freedoms of citizens, and the affirmation of European democratic values. The author underlines the positive (attention of the authorities to socio-economic problems in their community) and negative (significant politicization by political parties, their use as a «political order») aspects of holding Olympic referendums for the development of the society in individual countries and in general.

Key words: referendum, plebiscite, civil society, pressure groups, Olympic and Paralympic Games, application.

Постановка проблеми. У сучасних умовах ОіПІ ігри все частіше втрачають підтримку місцевого населення. Лише від початку XXI ст. загальна кількість уже проведених референдумів становить понад двадцять, не враховуючи тих, що ініційовані або призначені, але внаслідок тиску громадськості і/або відмови влади міста, країни,

підтримати олімпійські амбіції були достроково скасовані. Результат їх більшості – проти. Проведення референдуму серед мешканців потенційної олімпійської столиці не є обов'язковою вимогою МОК, але схвалює їх проведення, а позитивний результат враховують у конкурсі міст-кандидатів. Подання заявки активно підтримують національні

уряд і парламент, бізнес-кола та представники туристичної сфери, які очікували на вплив інвесторів і притоку туристів. Вперше олімпійський референдум було проведено у м. Сьон кантону Вале (Швейцарія) у 1963 р. Місто Денвер (США), яке отримало право прийняти зимові Ігри 1976 р., змушене було відмовитися від їхнього проведення – це перший випадок в історії олімпійського руху у Пн. Америці [1]. Місцева влада чинила опір значній вартості цього заходу і тому, що організатори, переслідуючи свої комерційні інтереси, нехтують природоохоронними міркуваннями. Ініціативна група «Громадяни за майбутнє Колорадо» домоглася проведення референдумів у місті та в усьому штаті у листопаді 1972 р. На голосування було винесено питання про те, чи ЗОІ повинні фінансувати з бюджету штату. Явка на референдум становила 93,8% і 60% громадян проголосували проти проведення Олімпійських ігор, тобто організатори не отримали ні центу ні з бюджету штату, ні з федерального бюджету. В результаті зимові Ігри були терміново перенесені до Інсбрука. Тому політичний інститут олімпійських референдумів щодо подання заявки міста на проведення ОІП є потужним фактором формування громадянського суспільства у цих державах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Європейські та американські науковці вивчають олімпійські референдуми від часу проведення першого з них у м. Сьон та у м. Денвер і штаті Колорадо [2]. Цінну інформацію про діяльність об'єднань громадян, що підтримували проведення таких референдумів, їх аргументи під час агітаційних кампаній, знаходимо на їхніх сайтах, сторінках соціальних мереж, у публікаціях ЗМІ, документах органів влади різних рівнів. Серед вітчизняних науковців у галузі політичних наук проблематика функціонування інституту олімпійських референдумів поки що не отримала належного вивчення. Автор статті вивчав особливості проведення олімпійського референдуму у Калгарі (Канада) у 2018 р. [3], причини відмови Кракова від проведення Олімпійських ігор 2022 р. [4], їх вплив на розвиток громадянського суспільства загалом [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У своєму науковому дослідженні автор зосереджує увагу на тому, що громадські рухи і кампанії проти проведення ОІП у містах, регіонах країни призводять до консолідації представників громадянського суспільства, його структур, формування високої політичної культури громадян.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета роботи – дослідити як організація і проведення референдумів про доцільність проведення новітніх Літніх чи Зимових Олімпійських і Паралімпійських ігор (ЛЮіП/ЗОіП) у містах, агі-

таційна компанія сторін та результати цих референдумів/плебісцитів вплинули на розбудову громадянського суспільства, його демократизацію загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автор проаналізував інформацію про особливості ініціювання, проведення, агітації на олімпійських референдумах у країнах Європи з початку ХХІ ст. та вплив їхніх результатів на рішення влади цих міст, регіонів країни.

Автор стверджує, що проведення олімпійських референдумів – це вагомий фактор розвитку громадянського суспільства. Під громадянським суспільством ми розуміємо суспільство, «в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення й здійснення різних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів» [6]. Факторами його формування є такі особливості проведення олімпійських референдумів.

1) **Приклад успішної самоорганізація громадян.** Антиолімпійські громадські рухи, кампанії, комітети, організації виникають одночасно із оголошенням владою міста, регіону намірів подати заявку на проведення Олімпійських Ігор (ОІ). Вони об'єднують їх мешканців, які не пов'язані із жодним видом спорту або політичною організацією, місцевих фермерів, які відмовляються надати свої земельні ділянки під організацію Ігор. Ці кампанії мають зрозумілі назви: «Ні – Олімпіаді!», «Краків проти Ігор», «Протестний комітет Граубюндена», гасла кампанії: «Краків – так, Олімпіада – ні!», логотип, сайти, групи у соціальних мережах. У деяких містах-курортах ФРН, Австрії, Швеції, у яких традиційно проводять змагання із зимових видів спорту, і які вже не вперше претендують на проведення «білих» Ігор, сильні протестні рухи діють ще із попередніх олімпійських циклів. Так, на олімпійському референдумі мешканці Мюнхену у 2011 і 2013 рр. проголосували «проти», а у 2015 р. «другий Мюнхен» влаштували мешканці Гамбургу. Тобто, за короткий період часу громадяни ФРН три рази не підтримали проведення Ігор. Таким чином, провалилася вже сьома заявка цієї країни.

2) **Противники проведення Ігор формують розгалужена інформаційно-комунікаційну мережу.** Їх активно підтримують журналісти. Про це свідчать заголовки публікацій: «Краків 2022: для чого нам Олімпіада?», «Ось п'ять причин, чому ми не повинні претендувати на Олімпійські Ігри в Кракові. Скажемо, цій ідеї стоп!», «Краків не хоче ігрищ». Активісти пригадали, що у 1998 р. плани запросити до себе зимову Олімпіаду 2006 р. виникли у влади Закопане, але без попередніх консультацій з дирекцією Татшанського національного парку, на території якого

Референдуми у містах країн Європи про проведення ОіП

Місто (країна), дата проведення	Заявка на ОІ, рік	Результати голосування, явка виборців, %
Мюнхен (ФРН), 08 травня 2011 р.	ЗОіП 2018 р. МОК вибрав Пхьончхан (Пд. Корея)	Мюнхен: «так» – 55%; «проти» – 45%; явка – майже 60% Гарміш-Партенкірхен: «так» – 58,07%; «проти» – 49,41%
Давос і Санкт-Моріц (кантон Граубюнден, Швейцарія), 03 березня 2013 р.	ЗОіП 2022 р.	«Проти» – 52,66%; «так» – 47,34%; явка – 59,14 %.
Відень (Австрія), 07-09 березня 2013 р.	ЛОіП 2028 р.	«Проти» – 72%; явка – 38,7%
Осло (Норвегія), 08 вересня 2013 р.	ЗОіП 2022 р.	«Так» – 55,1%; «проти» – 44,9%
Мюнхен та прилеглі райони (ФРН), 10 листопада 2013 р.	ЗОіП 2022 р. Місто відмовилось подати заявку	Мюнхен: «проти» – 52,1%; «так» – 47,9%; Гарміш-Партенкірхен: «проти» – 51,56%; «так» – 48,44%; райони Берхтесгаден: «проти» – 54,1%; «так» – 45,9%. Траунштайн: «проти» – 59,67%; «так» – 40,33%
Краків (Польща), 25 травня 2014 р.	ЗОіП 2022 р.	«Проти» – 69,72%; «так» – 30,28%; явка – 35,96%
Гамбург (ФРН), 29 листопада 2015 р.	ЛОіП 2024 р.	«Проти» – 51,6%; «так» – 48,4%; явка – 50%
Граубюнден (Швейцарія), 12 лютого 2017 р.	ЗОіП 2026 р.	«Проти» – 60%; Явка – 62,6%
Інсбрук (федеральна земля Тіроль, Австрія), 15 жовтня 2017 р.	ЗОіП-2026 р.	Тіроль: «проти» – 53,35%; «так» – 46,75%. Інсбрук: «проти» – 67,41%; явка – 58,43%
Сьон (кантон Вале, Швейцарія), 10 червня 2018 р.	ЗОіП 2026 р.	Сьон: «Проти» – 60,9%; кантон Вале: «проти» – 53,98%; явка – 62,6%

планували прокласти основні траси для змагань. Тоді польська інтелігенція захистила польські Татри [4]. Перед референдумом глава оргкомітету «Краків-2022» Я. Марчулайтис-Вальчак, депутат від партії «Громадянська платформа», подала у відставку у зв'язку із звинуваченнями її в тому, що відзиви ЗМІ про заявку Кракова із конференції «СпортАккорда» (Туреччина) були проплачені [7].

Навіть якщо на референдумі мешканці підтримали проведення ОІ, то представники громадянського суспільства продовжували й далі активно відстоювати свої позиції. Так трапилось в Осло (2013 р.). Перевага у 10% прихильників проведення ОІ змінилась, і вже за результатами опитування у 2014 р. 55% мешканців були проти їх проведення. Вони вважали, що неприпустимо вкладати значні суми національного бюджету в проведення Олімпіади. Однією з причин відмови від фінансування Ігор була публікація у впливовому норвезькому таблоїді «VG». У ній йшлося про вимоги МОК до організаторів Олімпіади. Серед них такі: 1) члени МОК повинні зустрітися з королем на

церемонії відкриття. Після цього для них організують коктейль-прийм, на якому напої оплачує королівський двір або НОК Норвегії; 2) МОК контролює всі рекламні об'єкти у Осло протягом Ігор. Рекламувати дозволено лише спонсорів МОК. Вуличні продавці будуть вилучені; 3) кожен член МОК повинен отримати новий мобільний телефон «Samsung» із норвезьким абонементом; 4) на церемонії відкриття для членів МОК має бути доступний повний бар. У дні змагань – вино та пиво в ложі; 5) бари у готелях, де мешкають члени МОК, повинні працювати цілодобово; 6) керівники МОК повинні одержати власну смугу руху на дорогах [8]. Так, на думку голови Краківської міської ради Б. Космайдера, негативне рішення Кракова щодо ОІ було результатом помилок влади у спілкуванні з жителями [9].

3) Прихильники проведення референдумів використовують чіткі і зрозумілі для мешканців міст аргументи. Найпопулярніші з них: «Краще житло», «Зайві витрати на олімпійські об'єкти збільшать і без того високу державну

заборгованість!», «Дуже дорога ціна за вечірку тривалістю у кілька тижнів»; «До нас на кілька тижнів приїде багато туристів, а залишаться борги і купи сміття»; «Олімпіада зле вплине на довкілля, буде зрізано тисячі дерев!», «Нові об'єкти вимагатимуть додаткової енергії та водопостачання!», «У нас не бракує туристів, а зайвий туристичний бум підвищить ціни в регіоні!», «Ні – Олімпійському марнотратству», «Три тижні святкування – 30 років боргу». Традиційним вже стало пояснення аббревіатури ІОС (Олімпійські Ігри) як *Intransparent Olympic Catastrophe* (англ.) – Непрозора Олімпійська катастрофа (в перекладі). Вони першочергово закликають представників влади детально проаналізувати укладені угоди мерії міст із МОК та переглянути їх; контролюють діяльність Оргкомітету Олімпіади. Автор на прикладі конкретних міст узагальнив аргументи противників проведення наймасштабнішої спортивної події планети:

1) **Відсутність мотивації міст до проведення Ігор.** А саме: невдалі попередні спроби цих міст, держав отримати право прийняти ОІ, або це місто вже відмовилось від подання заявки на проведення ОІ раніше; достатньо одного разу проведення ОІ у цьому місті; негативне ставлення мешканців міст до попередніх ОІ; відсутність належних умов для підготовки своїх спортсменів, недостатня популярність певних видів спорту.

2) **Імідж міста.** ОІ не розглядають як важливий фактор зміни і модернізації міської інфраструктури. Ігри спричиняють нескінченне будівництво, обмеження руху на дорогах, автокорки, ріст цін на продукти, житло, нерухомість. Загроза фінансового колапсу міста призводить до необґрунтованих тарифів на комунальні послуги. Міста непристосовані до значного потоку туристів (Краків). «Немає доказів збільшення потоку туристів. У Лондоні та Пекіні, де проводили Олімпіади 2012 і 2008 рр., спостерігали зниження кількості туристів, які боялися підвищення цін на харчування і житло під час Ігор», тому «найкращий спосіб отримати позитивний досвід від проведення ОІ – це не проводити їх», – стверджував американський економіст Е. Цимбаліст [10]. Олімпійські ігри – подія високого ризику, ймовірна загроза терактів. Жителі міст відчувають незручності від посиленних заходів безпеки, які запроваджують на період проведення Ігор. Питання безпеки були головними у Гамбургу: нагадування про теракт проти ізраїльських спортсменів на ОІ-1972 у Мюнхені; терористичні атаки в Парижі напередодні проведення референдуму; міграційна криза (лише протягом вересня 2015 р. Гамбург прийняв 10 тис. біженців); відміна футбольного матчу у Ганновері у зв'язку із загрозою теракту [11]. Німецький політик Х. Мюллер (партія «Альтернатива для Німеччини») вважав, що голосування

проводили в атмосфері страху. Жителі міста звертали увагу на відсутність прозорості дій влади щодо деталей олімпійської заявки. Адже ці гроші можна використати для запуску і реалізації інших проектів, які змогли б краще вирішити завдання покращення іміджу міста.

3) **Спортивна складова.** Міста із великою кількістю населення, зазвичай, приймають ЛОІ, а ЗОІ вимагають гірських умов. Непрозорість, корупція у діяльності і рішеннях МОК. Рішення провести Чемпіонати світу з футболу в Росії та Катарі, гігантизм при підготовці ЗОІ у Сочі, постійні корупційні та допінгові скандали, злочинні схеми у галузі спортивних лотерей – все це катастрофічно позначилося на репутації міжнародного професійного спорту. «Саме ці фактори спонукали громадян кантону Граубюнден відмовитись від Ігор 2022 р.», – переконаний голова Швейцарського Олімпійського Комітету «Swiss Olympic» (2013 р.) Й. Шільд [12]. Крім того, МОК змушує міста підписувати угоди, за умовами яких вони повинні гарантувати відшкодування усіх збитків, натомість МОК повністю звільнений від податків. Таким чином, проведення ОІ приносить прибутку МОК більше, ніж він допомагає місту.

4) **Проблеми екології.** Для будівництва необхідної інфраструктури, особливо ЗОІ, треба вирубати значні площі лісових насаджень, що призводить до забруднення води, зміни клімату. Низькі гори не гарантують достатньої кількості снігу, тому на природу буде здійснено значний інвестиційний тиск, а концепція «зеленої» і «камерної» Олімпіади дуже декларативна (Краків). «Екологічна свідомість і любов до рідної землі наших громадян перемогли комерцію і гігантизм» (Мюнхен, 2013 р.).

5) **Економічні витрати.** Олімпійські Ігри – це «комерціада», «фінансове казино». Дослідження довели, що із 1960 до 2012 рр. бюджет, запланований на Зимові Ігри, на практиці в середньому перевищує на 179% [13]. За окремими винятками усі ОІ сучасності у підсумку є збитковими;

– попередня заявка в МОК із висування міст як місця проведення ОІ коштує бюджету міст десятки мільйонів доларів США. Влада Кракова витратила 80 тис. зл. на логотип кампанії, 1,5 млн. зл. – на виробництво і запуск рекламних роликів. Поляки вважали, що аморально проводити Ігри у місті, що має проблеми у соціальній сфері, будівництві метро. «Стадіони та ігри нагадують велику піч для паління банкнот і місцеві чиновники звикають до неї» [14];

– міста-господарі повинні побудувати більшість олімпійських арен, а існуючі – модернізувати за свої кошти. Це призводить до концентрації інфраструктури лише в певному регіоні. Для частково покриття витрат міст на підготовку до Ігор будуть збільшені місцеві податки;

– проблема «білих слонів»: трампліни, бобслейні траси майже не використовують місцеві жителі чи туристи. Ці спортивні споруди призначені для змагань міжнародного рівня, тому утримання збиткових об'єктів – це додаткові витрати з бюджету;

– відсутність повноцінної спортивної інфраструктури, вільних площ під забудову (Відень). Необхідну суму коштів важко знайти, навіть із залученням спонсорів. Участь у конкурсі Відню обійшлася би від 80 до 100 млн євро, а на підготовку до ОІ треба було б витратити 12 млрд євро [15]. Основна тема антикампанії у Гамбургу – фінансування масштабних будівельних робіт. Загальні затрати на Ігри оцінювали у 11,2 млрд євро, Гамбург мав виділити 1,2 млрд. євро, решту витрат повинен був взяти на себе федеральний бюджет. Доходи прогнозували у 3,8 млрд євро [16].

б) **Геополітичний аспект.** МОК все частіше віддає право на проведення Ігор недемократичним країнам. Зважаючи на збройну агресію РФ проти України, напружені відносини з Росією, Польща не хотіла бути наступницею «московських» імперських ЗОІ у Сочі 2014 р. і організувати «фанаберію» у традиціях Східної Європи чи середньовічної Азії. Тому досить промовисте гасло: «Не переносьте Сочі до Кракова! або крик платника податків» сприймали буквально [14]. Німецькі політики і спортивні функціонери звинувачували у провалі референдуму про проведення в Мюнхені (2013 р.) ОІ 2022 р. РФ та КНР (зважаючи на масштабні втручання в екологію, фінансові надвитрати, порушення прав людини), тому «МОК повинен нести відповідальність за російську або китайську політику» [17]. Німецьке телебачення з іронією відстежувало естафету Олімпійського вогню у РФ 2014 р., наголошуючи при цьому, що в майбутньому ФРН чекають найдорожчі в історії Ігри.

Отже, найбільше уваги громадяни приділяють питанням захисту довкілля, збільшення прозорості всіх організаційних, фінансових процесів, пов'язаних з Олімпіадою, дотримання прав населення, підтримка сталого розвитку регіону.

4) **Ці об'єднання громадян діють на їхні власні кошти, тому мають невеликий бюджет,** наприклад, лише 35 тис. євро у Мюнхені (2013 р.). По всьому місту прихильники проведення ЗОІ 2022 р. розвісили 12500 плакатів із написом: «О, ТАК!». Противники цієї ініціативи вивісили лише 750 плакатів. Заявку Мюнхену (2011 р.) фінансово підтримав концерн «BMW Group». На етапі боротьби заявок автогігант вклав у проєкт Олімпіади (5 млн. євро). Адміністрація столиці Норвегії (2013 р.) випустила рекламний ролик, який був частиною кампанії, що ставила за мету подолати скептичне ставлення містян до проведення ОІ. За ролик тривалістю 145 секунд замовник заплатив 360 тис. крон (45 тис. євро). Критики назвали його

«геббельським». Професор права Е. Сміт вважав, що муніципалітет Осло займався пропагандою на користь проведення ОІ в місті, що порушує демократичні принципи. На його думку, мерія не повинна займатися такими речами перед референдумом. Професор бізнес-коледжу і фахівець з реклами Т. Бліндхейм, стверджував, що ролик – справжня агітація на користь заявки Осло, який не є нейтральною інформацією, бо «ця реклама перевершує рекламу «Coca-Cola» у її найкращі дні». Зауважимо, що на час проведення референдуму на подання заявки компанії «Осло 2022» вже було витрачено 90 млн крон (11 тис. євро).

5) **Широка підтримка різними прошарками населенням ідеї проведення референдумів.** Ці громадські ініціативи активно підтримують зацікавлені представники влади. Так, противники проведення ЗОІ 2018 р. в Мюнхені почали 22 лютого 2011 р. збір підписів за організацію референдуму. На думку чиновників із Гарміш-Пантеркірхена необхідно було перевірити легальність усіх підписаних заявочним комітетом контрактів. За допомогою референдуму вони хотіли переконати населення, що твердження представників влади про підтримку усією країною заявки Мюнхена – це казка. Вони швидко зібрали необхідні 1700 підписів для проведення референдуму, який влада повинна була організувати протягом найближчих трьох місяців. По друге, її підтримують місцеві екологи, громадські активісти, неурядові громадські організації різного спрямування, а також політичні партії. Рух «NOlympria» (Мюнхен, 2013 р.) підтримала Партія Зелених, організації лівого спрямування і Німецька альпійська спілка; у Кракові – опозиційна партія «Громадянська платформа». «Християнсько-соціальний союз» (ФРН) почав збір підписів за більш ранній термін проведення референдуму у Мюнхені 2013 р. Вони вважали, якщо вотум громадян виявиться негативним, тоді НОК вже може не подавати заявку. Місцеві фермери, землевласники також були проти проведення ЗОІ-2022 у Гарміш-Партеркірхені – відомому гірськолижному курорті Німеччини. Вони аргументували це тим, що у місті немає вільної землі, а свою вони не хочуть здавати в оренду. Хоча, за словами бургомістра, йшлося про пошук ділянки площею у футбольний стадіон. Проти висловились і місцеві представники Партії Зелених. Вони переконували, що «третина туристів приїждить до нас взимку на чотири місяці, але лише 10% із них катаються на лижах, решта – гуляють в горах, їм треба чисте повітря». Це призвело до суперечок у лавах християнських демократів. З однієї сторони, керівництво розуміло, що «Олімпіада – це престиж, але, з іншої, більшість виборців ХСС – це селяни. Тому правильним рішенням вони вважали якнайраніше провести референдум, а не обмежуватись голосуванням у місцевій раді. Бо з тридцяти депутатів,

які у 2007 р. одноголосно проголосували за проведення ігор, дві третини на наступних виборах не були переобрані» [18]. Таким чином, ставлення депутатів до проведення олімпійських референдумів, його результати суттєво впливають на партійне представництво у місцевих органах влади у результаті виборів.

8) **Олімпійські референдуми сприяють формуванню політичної культури його учасників.** Спочатку громадяни збирають підписи місцевих жителів під петицією проти проведення ОІ, на підставі чого влада ухвалює рішення провести референдум. Учасники цих кампаній організують різні мітинги, марші, пікети. Під тиском громадськості влада міст змушена погодитись на проведення референдуму або, зважаючи на низьку громадянську підтримку, відмовляється від подальшого просування олімпійської заявки. Так, 10 серпня 2016 р. муніципальна рада Риму відхилила ініціативу про проведення міського референдуму [5] про проведення ЛОІ 2024 р. Така ж ситуація склалась в угорській столиці: за підсумками опитувань, ідею проведення ЛОІ 2024 р. у Будапешті підтримувала лише третина угорців. Майже 50% респондентів виступила проти, таку саму позицію озвучили 56% жителів столиці. Відомі випадки, коли думка громадськості виявилась вирішальною щодо не проведення референдуму. У вересні 2007 р. мер столиці Чехії і голова НОК підписали заявку міста до МОК та оприлюднили офіційну емблему ЛОІ 2016 р. У жовтні за референдум щодо проведення Ігор висловилися 62% чехів. Майже стільки ж жителів поділяли побоювання 1300 старост малих міст і сіл Чехії, що фінансування ОІ здійснюватимуть з бюджету цих районів. «Так» проведенню Ігор в Празі відповіли 54% опитаних жителів столиці, решта вважали їх фінансово невідповідними для Чехії [19]. Витрати Праги на підготовку до ЛОІ обійшлися б платникам податків у 490 млрд крон. Тому у своєму листі меру Праги старости висловили протест і запропонували провести громадський референдум щодо Олімпіади [20].

Прихильники і противники можливих ЗОІ у Кракові вважали, що референдум має відбутися обов'язково. Тому представники декількох громадських об'єднань та організацій почали збирати підписи резидентів за пропозицією референдуму. Ідею референдуму підтримав представник ініціативи «Краків вартий Олімпійських ігор» С. П'єкарек. Він заявив: «якщо така велика подія, як ЗОІ відбудеться в Кракові, то вона повинна відбутися за підтримки громадськості. Якщо громадяни визнають, що вони хочуть провести референдум з цього питання, ми повинні забезпечити їх» [21]. Ініціатором місцевого референдуму щодо організації ОІ був президент міста Я. Майчорвський, який ще в грудні негативно від-

гукувався про своїх опонентів. Рішення провести референдум було прийнято 01 квітня 2014 р., хоча 13 березня Краків подав заявку в МОК на проведення ЗОІ 2022 р. Олімпійський референдум став першим подібним голосуванням в історії Кракова із 1989 р., тому його навіть назвали «святом демократії» [22]. Додам, що на олімпійських референдумах громадяни голосують переважно у найпростіший спосіб – за допомогою пошти, хоча можна і на виборчій дільниці. Олімпійські референдуми проходять без серйозних порушень, інцидентів.

9) **Незначна суспільна підтримка ідеї проведення ОІ і результати подібних референдумів у інших містах країн світу.** Як показують дані соціологічних опитувань, рівень підтримки населенням міст ідеї проведення ОІ стабільно зменшується із наближенням Ігор. Впливає ще й те, що на аналогічних референдумах громадяни інших міст, держав проголосувало проти проведення ОІ. Представники «третього сектора» підтримують зв'язок між собою з інших міст, країн, у яких вже відбулись чи заплановано проведення олімпійських референдумів. Прихильники ініціативи «Краків проти Олімпіади» посилались на приклади референдумів у Граубюдені, Мюнхені, Осо, Стокгольмі. На рішення мерії Будапешту, представників НОК і прем'єр міністра В. Орбана (лютий 2017 р.) відкликати заявку міста вплинули підсумки референдуму в німецькому Гамбургу [5].

10) **Особливістю олімпійських референдумів є висока явка жителів міста** на дільниці для голосування (від третини до 60%). Референдум згуртував мешканців Гамбургу у 2015 р., бо до того експерти ніколи не відзначали таку високу участь у голосуваннях із будь-якого питання: 650 тис. із 1,3 млн. тих, хто мав право голосу. З метою більшої явки виборців та зменшення витрат бюджетних коштів референдуми організують одночасно із декількох актуальних питань із життя міста (саме так найчастіше роблять у Швейцарії [23]), або/і паралельно з муніципальними виборами та виборами до Європарламенту (саме так відбулось у Кракові [9]), парламентськими виборами в Австрії (Інсбрук). За словами Т. Лещняка, лідера руху «Краків проти Ігор», «для нас важливий не лише результат, але і явка виборців, котра показала, що жителі Кракова хочуть і готові взяти справу у свої руки».

11) **Олімпійські референдуми, плебісцити сприяють розширенню нормативно-правової бази країн.** Олімпійські референдуми проводять на різних етапах: до подання містом, НОК офіційної заявки або після її подання. Це залежить від реакції влади міста на громадську думку. Так, влада Берліну у січні 2015 р. прийняли проєкт закону про референдум, котрий повинен був відбутися 13 вересня. Конституційний закон про проведення референдуму щодо питання органі-

зації ЛОІ-2016 був підготовлений заздалегідь ще до включення Праги до переліку потенційних організаторів ОІ. Референдум у Кракові вважали дійсним, а його рішення обов'язковими до виконання, якщо явка становитиме понад 30%. За умовами референдуму у Мюнхені у 2013 р. було оголошено 10% поріг явки виборців і було достатньо негативного результату одного із чотирьох референдумів, що їх проводили у столиці Баварії – Мюнхені і прилеглих районах: Гарміш-Партенкірхен, Берхтесгаден і Траунштайн. У підсумку, всі чотири референдуми дали результат «проти». Для схвалення ідеї проведення ЗОІ у Санкт-Моріці і Давосі необхідно було схвалення цієї ідеї більшістю населення всього кантону, а не лише жителів цих містечок. Право на участь у референдумі у Відні у 2013 р. отримали австрійські громадяни, які народилися не пізніше 09 березня 1997 р., і поселились у Відні до 28 січня 2013 р. Громадяни інших країн ЄС і австрійські громадяни, які проживали за кордоном (іноземці) не мали права брати участь у ньому [24]. У свій час в Польщі ні закон про місцевий референдум, ні виборчий кодекс не містили положень, які передбачали голосування в той же день на виборах до Європарламенту та місцевого референдуму [25].

Формулювання питань на референдумі також різне. Від загальних: «Чи потрібно муніципалітету Осло подати заявку на проведення у місті ОІ 2022 р.?» (2013 р.), або окремо: 1) «Ви за...» 2) «Ви проти проведення ОІ», – до конкретних: «Чи згодні Ви з тим, що 300 млн. швейцарських франків (320 млн. дол. США) із фінансового резерву кантону будуть витрачені на організацію Олімпійських Ігор» (кантон Граубюнден, м. Давос і Санкт-Моріц, 2013 р.), або «Чи повинна провінція Тіроль зробити впевнену пропозицію щодо стійких, регіонально адаптованих та економічно та екологічно виправданих зимових Олімпійських та Паралімпійських ігор Інсбрук – Тіроль 2026?».

12) **Повага представників влади до результатів референдумів.** Попри шок і розчарування представників місцевої влади, НОК, МОК у результатах референдумів, вони виявляють належну повагу до рішень своїх виборців. Депутати міських рад, як правило, (одногосно) голосують за відміну заявки міст на проведення ОІ і відкликання її з МОК. Плебісцит у Інсбруку (2017 р.) не мав юридичної сили, але влада Тіролю прислухалась до його підсумків [26]. Після референдуму у Сьоні (2018 р.) голова федерального департаменту фінансів Швейцарії У. Маурер запевнив, що протягом наступних двадцяти років уряд країни не ставитиме питання про проведення «білої» Олімпіади. Результати референдумів суттєво впливають на авторитет місцевої влади. Так, найбільшу поразку ініціатори заявки на чолі з обер-бургомістром Мюнхена К. Уде зазнали у німецькій сто-

лиці біатлону Рупольдінгу, де проти виступили 59,67% виборців (2013 р.). У Мюнхені К. Уде і його прихильники, незважаючи на популярність бургомістра, який вже двадцять років обіймає цей пост, також програли.

Зважаючи на аргументи наведені вище, автор виділив такі позитивні і негативні аспекти проведення олімпійських референдумів для розвитку громадянського суспільства. До позитивних належить:

1) мешканці міст самостійно вирішують його подальший розвиток; 2) привернення уваги до соціально-економічних проблем міст і регіонів; 3) посилення контролю над діями і рішеннями місцевих органів влади. «Олімпійські» питання включають одночасно до переліку інших, що актуальні для мешканців цих міст. Зважаючи на низьку підтримку ідеї проведення ОІ серед громадян міста, його керівники взагалі відмовляються проводити референдум. Таким чином, вдається зекономити бюджетні кошти міських громад; 4) подальший розвиток інституту місцевих референдумів (плебісцитів).

Негативними наслідками олімпійських референдумів автор вважає таке:

1) збільшення критичного ставлення громадян до олімпійського руху, насамперед в особі керівників і діяльності міжнародних спортивних федерацій, НОК, МОК. Як зазначив голова фракції «зелених» у баварському ландтагу, результати референдуму (2013 р.) – це протест «не проти спорту, а проти непомірної наживи МОК»;

2) зменшення шансів цих міст на перемогу в майбутніх олімпійських заявках. Так, Швейцарія не приймала у себе ОІ, починаючи з 1948 р. Усі спроби організувати Олімпіаду завершувалися поразкою: швейцарці у переважній більшості голосували проти.

3) значна політизація олімпійських референдумів. По перше, ці політичні акції істотно впливають на рейтинг діючих політиків, парламентів, членів місцевих осередків політичних партій. Традиційно, проведення олімпійських референдумів активно підтримують партії «зелених», опозиційні партії. По друге, референдуми слугують «соціальним ліфтом» для молодих активістів різного спрямування. Так, рух «Momentum» на чолі з активістом А. Фекете-Дьйор, який у лютому 2017 р. добився рішення про проведення референдуму щодо заяви Будапешта на проведення ЛОІ 2024 р. у березні того ж року було зареєстровано як політичну партію, а її головою обрано А. Фекете-Дьйора [27]. Вже у 2002 р. її члени вперше пройшли до національного парламенту, а у 2019 – потрапили до Європарламенту. По третє, референдуми загострюють політичну боротьбу, протистояння між різними рівнями і гілками влади, міжпартійну конкуренцію. Так, проведення ЛОІ 2024 р. у Римі підтримав прем'єр міністр Італії М. Ренці,

представник Демократичної партії. Натомість, ще під час виборчої кампанії новообрана мер Риму В. Раджі (партія «Рух «П'ять зірок») висловились проти проведення Олімпіади у Вічному місті. На її думку, організація цього спортивного форуму буде вигідна, насамперед, будівельним компаніям, що в підсумку приведе до величезних боргів столичної казни [28]. У вересні 2016 р. міська рада столиці 30 голосами (проти – 12) проголосували на підтримку рішення мера міста відкликати заявку на проведення Ігор. На референдумі у 2013 р. виборці Граубюндену відмовилися від проведення в кантоні ЗОІ 2022 р. Результат голосування був поразкою комітету прихильників Ігор і особисто президента Швейцарії У. Маурера, який останні місяці перед референдумом активно агітував за проведення Ігор. Зауважимо, що до того він обіймав посади голови федерального департаменту оборони, захисту населення і спорту Швейцарії. Канцлер ФРН А. Меркель ще у 2009 р. кампанію з просування Мюнхена як місця проведення ЗОІПІ 2018 р. поставила на рівень «національного завдання». Бундестаг її у цьому підтримав [29]. Але результати референдуму виявились проти-лежними.

У Швеції (Стокгольм, 2014 р.) і Норвегії (Осло, 2018 р.) майже увесь спектр політичних сил цих країн виступили проти проведення ЗОІ 2022 р. Навіть норвезькі спортивні організації виступили проти участі міста у відборі кандидатів. Влада Австрії у 2018 р. отримала петицію проти проведення Ігор із понад 11 тис. підписів жителів м. Грац (федеральна земля Штирія). Рішення провести референдум згодом було скасовано, бо міністерство спорту і регіонального уряду Австрії не підтримало заявку Граца, а влада Штирії відмовилась надавати політичну та фінансову підтримку ОІ [30].

4) Використання проведення олімпійських референдумів як «політичне замовлення». Так, узимку 2017 р. одна із молодіжних організацій Угорщини, не згідна із політикою уряду В. Орбана, створила рух під назвою «НЮлімпіади». За словами лідера руху «Моментум» А. Фекете-Гійора, його учасники протягом короткого часу зібрали 266 тис. підписів із вимогою провести референдум, хоча згідно із законом необхідно лише 138 тисяч [31]. Вони наполягали на тому, щоб уряд та мер Будапешта оголосили про проведення референдуму. Противники Ігор пропонували витратити кошти, передбачені на їхню організацію, на різні соціальні програми. Заявлений бюджет будапештської Олімпіади передбачав 2,4 млрд. дол. США, а аналітики оцінювали вартість її організації у 3,5 млрд євро. Почалися дебати між політиками, чи принесуть Ігри користь Угорщині, чи збитки, як у 2004 р. Афінам та Греції. Після зустрічі мера міста та представників НОК із прем'єром

В. Орбаном заявку відкликали. Влада пояснила такий крок відсутністю політичної та національної єдності щодо необхідності проведення Ігор у своїй країні. Як припускали євроскептики, дії руху «Моментум» були спрямовані на дискредитацію уряду В. Орбана, який проводив незалежну від ЄС політику і підтримав олімпійську ініціативу.

5) Дедалі менше міст світу виявляють інтерес до того, щоб стати господарями ОІ. Ігри 2004 р., які відбулися в Афінах, залучили одинадцять заявок, а на право проведення ЛОІ 2024 р. претендувало лише два міста. Відмова країн Пн. Америки, держав-членів ЄС від проведення Ігор дає можливість за сприяння МОК проводити їх країнам з недемократичними політичними режимами – РФ, КНР. У 2022 р. Пекін увійшов в історію, ставши другим містом, яке організувало і зимові, і літні Олімпійські ігри. Але якщо перед літніми Іграми 2008 р. в Пекіні було гостре суперництво з іншими містами-кандидатами, то Зимові Ігри 2022 р. дісталися йому завдяки добровільній відмові більшості суперників від участі у конкурсі. Не випадково голова Швейцарського олімпійського Комітету «Swiss Olympic» (2013 р.) Й. Шільд висловився, що «ми в Швейцарії не можемо – як це зробив В. Путін в Росії – просто взяти і наказати провести Ігри» [12]. Директор Інституту європейських, російських та євразійських досліджень при університеті Дж. Вашингтона професор Р. Ортунг вважає, що вибір МОК мотивувався тим, що в Росії дуже невеликий шанс демократичних протестів проти проведення Олімпіади, і за всіх цих порушень у Росії не відбувається будь-якого значного соціального протесту проти Олімпіади в Сочі, тому ОІ – це дітище В. Путіна [32]. Натомість, в Росії, у грудні 2009 р. на всеросійський референдум планували винести питання вибору символу ЗОІ 2014 р. Одночасно з виборами президента РФ 02 березня 2009 р. мешканці м. Сочі обрали символом Олімпіади Дельфіна на лижах. Акцію влаштувала адміністрація міста. 270 тис. виборців задалегідь отримали купони із зображенням чотирьох запропонованих символів. Після цього голосування Олімпійський комітет Росії заявив, що цей референдум не був офіційним, а тому не має ніякої сили. Місцевий виборчком теж заявив, що голосування пройшло без санкції комісії. Пізніше з'ясували, що у цій акції була зацікавлена одна із комерційних організацій міста.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Суспільна підтримка підготовки та проведення Олімпійських ігор має вирішальне значення для МОК. Проведення олімпійських референдумів у країнах Європи сприяє розвитку громадянського суспільства, його демократизації загалом. Референдуми щодо проведення в місті ОІ стають все набагато жорсткішим за змістом і формою. Представники «третього

сектора», опозиційні політичні партії виступають проти амбіцій влади міст-заявників, інтересів НОК і МОК. Противники проведення ЗОПІ неодноразово апелювали до того, що багато потенційних приймаючих міст відмовилися від можливості реалізувати олімпійські проекти. Активна громадянська позиція, переконливі аргументи (насамперед, надмірні економічні витрати та непрогнозовані екологічні збитки), послідовне відстоювання противниками проведення Ігор інтересів і потреб міста та його мешканців, їхня висока явка під час голосування забезпечують відповідний результат плебісциту. У сучасних умовах Олімпіада не входить до переліку пріоритетів влади і населення цих міст. Економічні та історичні дані переконливо доводять, що всі міста, що приймали Ігри, отримували у підсумку величезні борги. Громадськість та органи місцевого самоврядування у країнах Європи успішно використовують прове-

дення олімпійських референдумів для впливу на вищі органи влади та МОК. Водночас хід це стало новим викликом для МОК, черговою особистою поразкою його керівництва та політики, яку вони проводять. Якщо в майбутньому Україна державне керівництво України виявить зацікавленість у проведенні Олімпійських і Паралімпійських ігор, вона буде змушена зважати на ініціювання громадськістю проведення олімпійського референдуму чи плебісциту та його можливий резонанс та результати. Олімпійські комітети країн Європи, мерія міст, зважаючи на низький рівень підтримки ідеї проведення Ігор з боку громадськості, впливових політиків, опозиційну налаштованість груп, які оголошують про намір вирішити питання щодо висунення кандидатури цих міст на проведення Олімпіади на референдумі, у багатьох випадках відмовляються від подання олімпійської заявки або скасовують її.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Olson L. L. K. Power, Public Policy and the Environment: The Defeat of the 1976 Winter Olympics in Colorado. University of Colorado, PhD thesis, Department of Political Science, L. Olson 1974. 692 p.
2. Brian Chalkley, Stephen Essex. The evolution of infrastructural implications of the Winter Olympics. *Bollettino della Societa Geografica Italiana*. 2002. Series XII. Vol. 7. № 4. P. 831–851.
3. Кулик С. Особливості проведення олімпійського референдуму у Калгарі. *Міжнародні відносини, регіональні студії, суспільні комунікації*. 2019. № 1 (5). С. 42–53.
4. Кулик С. Причини відмови Кракова від проведення Олімпійських ігор 2022 року. *Міжнародні та регіональні системи: актуальні питання міжнародних відносин і регіональних студій*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 17 травня 2019 р.) / за ред. В. Й. Лажніка та С. В. Федонюка. – Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 39.
5. Кулик С. Проведення олімпійських референдумів у країнах світу як фактор розвитку громадянського суспільства. *Актуальні дослідження суспільних наук*: матеріали ІХ Всеукраїнська наукова конференція (м. Умань, 23 березня 2023 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького [та ін.] ; [голов. ред. А. Л. Бержанірі; редкол.: Я. М. Балановський, М. О. Запорожець]. – Умань : Візаві, 2023. С. 52–56.
6. Громадянське суспільство. Енциклопедія сучасної України. Колодій А. <https://esu.com.ua/article-31976>.
7. Grzyb M. Jagna Marczałajtis zrezygnowała ze stanowiska przewodniczącej Komitetu Konkursowego Kraków 2022. URL: https://www.rm24.pl/fakty/polska/news-jagna-marczajtis-zrezygnowala-ze-stanowiska-przewodniczace,nld,1408777#crp_state=1.
8. Husabo Fossen C., Ertzaas P. Oslo-ol kan bli to ukers Pampefest: IOC krever gratis sprit på stadion og cocktail-fest med Kongen. URL: www.vg.no/sport/i/nzgo/oslo-ol-kan-bli-to-ukers-pampefest-ioc-krever-gratis-sprit-paa-stadion-og-cocktail-fest-med-kongen.
9. Nie będzie zimowej olimpiady w Krakowie. Kandydatura wycofana po referendum. URL: <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1135053,Nie-bedzie-zimowej-olimpiady-w-Krakowie-Kandydatura-wycofana-po-referendum>.
10. Вісім загроз для майбутнього зимових Олімпіад. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42956835>.
11. Mehrheit der Hamburger sagt Nein zu Olympia. URL: www.spiegel.de/sport/sonst/olympia-referendum-hamburg-sagt-nein-a-1065147.html.
12. Swiss-Olympic-Präsident: FIFA-Spitze müsste ausgetauscht werden. URL: <https://www.blick.ch/schweiz/fifa-swiss-olympic-praesident-fifa-spitze-muesste-ausgetauscht-werden-id3811701.html>; Jörg Schild bilanziert elf Jahre als Swiss-Olympic-Präsident. URL: <https://www.zuonline.ch/joerg-schild-bilanziert-elf-jahre-als-swiss-olympic-praesident-362517760369>.
13. Jaberg S. Winterspiele im Wallis: «Ein schlechtes Zeichen in einem schlechten Moment». URL: https://www.swissinfo.ch/ger/wirtschaft/sion-2026-_winterspiele-im-wallis-ein-schlechtes-zeichen-in-einem-schlechten-moment/42880646.
14. Orliński W. Nie przenoście Soczi do Krakowa! czyli wołanie podatnika. URL: http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127290,16001055,Nie_przenoscie_Soczi_do_Krakowa_czyli_wołanie_podatnika.html.

15. Krause G. Segen für Wien oder Geldverbrennung? URL: <https://kurier.at/chronik/wien/segen-fuer-wien-oder-geldverbrennung/3.416.784>.
16. Mehrheit der Hamburger sagt Nein zu Olympia. URL: www.spiegel.de/sport/sonst/olympia-referendum-hamburg-sagt-nein-a-1065147.html.
17. Nein zu Olympia 2022 in München Sotschi ist schuld. URL: <https://taz.de/Nein-zu-Olympia-2022-in-Muenchen/!5055233/>.
18. Бутирський З. Заявка на Олімпіаду-2022, але спочатку – референдум. URL: www.dw.com/uk/заявка-на-олімпіаду-2022-але-спочатку-референдум/a-16319255.
19. Češi by v referendu podpořili uspořádaní olympiády. URL: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-cesi-by-v-referendu-podporili-usporadani-olympiady-40174262>.
20. Starostové obcí chtějí referendum o olympiádě. URL: www.novinky.cz/clanek/domaci-starostove-obci-chteji-referendum-o-olympiade-40173943; Petice starostů zřejmě hrám nezabrání. URL: www.lidovky.cz/domov/petice-starostu-zrejme-hram-nezabrani.A080123_000046_In_noviny_sko.
21. Olimpijskie referendum. URL: <https://www.gminapolska.com/olimpijskie-referendum/>.
22. Piłat B. Referendum o igrzyskach w maju. Zapytają też o metro. URL: http://www.krakow.sport.pl/sport-krakow/1,131704,15725907,Referendum_o_igrzyskach_w_maju_Zapytaja_tez_o_metro.html.
23. У Швейцарії проходить референдум щодо податків, громадянства та Олімпіади. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/u-shvejtsariji-prohodit-referendum-shchodo-podatkov-gromadjanstva-ta-olimpiadi-635895.html>.
24. Мешканці Відня на референдумі обрали альтернативні джерела енергії. URL: <http://osp-ua.info/analytics/13621-.html>.
25. Piekara M. Kiedy referendum ws/ igrzysk. URL: www.gosc.pl/doc/1935124.Kiedy-referendum-ws-igrzysk.
26. Land Tirol. Volksbefragung Olympia 2026. Landesergebnis. URL: https://wahlen.tirol.gv.at/volksbefragung_olympia_2026/index.html.
27. Toth Richi. Párttá alakul a Momentum, Fekete-Győr az új elnök. URL: <https://24.hu/kozelet/2017/03/05/partta-alakul-a-momentum-fekete-gyor-az-uj-elnok/>.
28. Рим зняв свою кандидатуру на проведення Олімпійських ігор 2024 року. <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28022898.html>.
29. Merkel wirbt für Olympia 2018 in München. URL: <https://www.dosb.de/sonderseiten/news/news-detail/news/merkel-wirbt-fuer-olympia-2018-in-muenchen>; Bundeskanzlerin Angela Merkel: mit Leidenschaft für München 2018 kämpfen. URL: <https://www.dosb.de/sonderseiten/news/news-detail/news/bundeskanzlerin-angela-merkel-mit-leidenschaft-fuer-muenchen-2018-kaempfen>.
30. Ende der Kandidatur-Gespräche. URL: www.olympia.at/main.asp?kat1=87&kat2=538&vid=1&NID=21640&DDate=06072018.
31. Dull Szabolcs, Németh Tamás. Sinen a népszavazás: 266 151 aláírást adott le a Momentum. URL: https://index.hu/belfold/2017/02/17/momentum_leadta_az_alairasokat/ (17.02.2017).
32. Robert W. Ortung, Sufian Zhemukhov. Putin's Olympics. The Sochi Games and the Evolution of Twenty-First Century Russia. 2017. London. Routledge. 150 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315817286>.

TYPES OF ISLAMIC FUNDAMENTALISM: ORIGIN, DEVELOPMENT, GOALS

ВИДИ ІСЛАМСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ: ВИНИКНЕННЯ, РОЗВИТОК, ЦІЛІ

Petriaiev O.S.,

*Postgraduate student at the Department of Informational Security
National Institute for Strategic Studies*

The article explores the reasons for the emergence and development of various types of Islamic fundamentalism. The history of social relations, like any other phenomenon of social life, is not static, but is filled with many changes taking place both between social systems and within each of them. These processes bear signs of historical regularity, lead to social changes in social relations and serve as an indicator of social development. Along with the structural, procedural and functional changes in society, there are changes in its spiritual life, which are sensitive and opposing in relation to changes. An important element of the spiritual life of society, its bond, is religion, as one of the elements of the knowledge of being, which forms the consciousness, psychology and ideology of society. The historical development of Islam, as the youngest and second largest believer of the Abrahamic religion, went through the same social changes as all other religions, and was accompanied by processes of confrontation with new social relations in the form of the emergence and development of Islamic fundamentalism, which are Wahhabism, aka Salafism, Qutbism and Deobanti. Wahhabism / Salafism, Qutbism and Deobanti, although they arose in different historical periods of time and geography, they are connected by a common goal - the struggle for "pure" Islam against the liberalization of Muslim society, its elite and attempts at Westernization, as well as for the spread of Islam and the Arabic language. Also common to them is the fact that having arisen at different times and in different geographical regions of society, they remain not only active to the present day, but also continue to develop in parallel under conditions of common goals and rivalry. All the indicated forms of Islamic fundamentalism are united by the choice of objects of struggle for "pure" Islam, which are: total anti-westernism, anti-liberalism, anti-Semitism and the struggle against secular regimes in the Islamic world, which in many countries are represented by the military elite, closely connected with the Western world. Islamic fundamentalism defined its forms of struggle in the spread of Islam through the resettlement of Muslims in non-Muslim regions, the propaganda of Islam and the Arabic language among non-Muslims, and terrorism in order to intimidate residents of non-Muslim regions. In the context of the modern global transformation of society, Islamic fundamentalism has determined a new direction in its struggle with the Western liberal world. In parallel with the permanent process of mass migration of Muslim migrants from different countries of North Africa, the Middle East, Central and Southeast Asia, Islamic fundamentalists organize targeted introduction and adaptation of their representatives in new territories in order to preach anti-Western ideas and a radical version of Islam, and promote denial Western liberal values. Thus, the modern activity of Islamic fundamentalism, manifested in the form of Wahhabism / Salafism, Qutbism and Deobanti, has become an existential security threat not only to the national states of the Islamic world, but also to the countries of European content and the United States.

Key words: Islamic Fundamentalism, Wahhabism, Salafism, Qutbism, Deobanti.

Стаття досліджує причини виникнення та розвитку різних видів ісламського фундаменталізму. Історія суспільних відносин, як і будь-яке інше явище соціального буття, не статичне, а наповнене безліччю змін, що відбуваються як між соціальними системами, так і всередині кожної з них. Дані процеси носять ознаки історичної закономірності, ведуть до соціальних змін суспільних відносин і є індикатором у суспільному розвитку. Поряд із структурними, процесуальними та функціональними змінами суспільства, відбуваються зміни і в духовному його житті, які носять сенситивний і протидіючий характер стосовно змін. Важливим елементом духовного життя суспільства, є релігія, як один з елементів пізнання буття, яке формує свідомість, психологію та ідеологію суспільства. Історичний розвиток ісламу, як наймолодшої та другої за чисельністю віруючих авраамічної релігії, пройшов через такі ж соціальні зміни, як і всі інші релігії, і супроводжувався процесами протистояння новим суспільним відносинам у формі зародження та розвитку ісламського фундаменталізму, якими є ваххабізм, він же салафізм, кутбізм та деобантизм. Ваххабізм / салафізм, кутбізм та деобантизм хоч і виникли в різні історичні проміжки часу та географії, проте їх пов'язує спільна мета – боротьба за «чистий» іслам проти лібералізації мусульманського суспільства, її еліти та спроби вестернізації, а також за поширення ісламу та арабської мови. Також спільним для них є і той факт, що, виникнувши в різний час і в різних географічних регіонах суспільства, вони залишаються не тільки активними дотепер, але й паралельно продовжують розвиватися в умовах спільних цілей та суперництва. Усі зазначені форми ісламського фундаменталізму поєднують і вибір об'єктів боротьби за «чистий» іслам, якими є: тотальне антизахідництво, антилібералізм, антсемітизм і боротьба зі світськими режимами в ісламському світі, які у багатьох країнах представлені військовою елітою, що тісно пов'язана із західним світом. Своїми формами боротьби ісламський фундаменталізм визначив у поширенні ісламу за допомогою переселення мусульман у немусульманські регіони, пропаганду ісламу та арабської серед немусульман, і тероризм з метою залякування жителів немусульманських регіонів. В умовах сучасної глобальної трансформації суспільства ісламський фундаменталізм визначив новий напрямок своєї боротьби із західно-ліберальним світом. Паралельно з перманентним процесом масової міграції мусульман-мігрантів з різних країн Північної Африки, Близького Сходу, Центральної та Південно-Східної Азії, ісламські фундаменталісти організують цільове впровадження та адаптацію на нових територіях своїх представників з метою проповідання антизахідних ідей та радикальної версії ісламу та пропаганди заперечення західно-ліберальних цінностей. Таким чином, сучасна діяльність ісламського фундаменталізму, що виявляється у формі ваххабізму/салафізму, кутбізму та деобантизму, становить екзистенційну загрозу безпеці не лише національним державам ісламського світу, а й країнам Європейського контенту та США.

Ключові слова: ісламський фундаменталізм, ваххабізм, салафізм, кутбізм, деобанти.

Introduction. The ideology of Islamic fundamentalism has existed for several centuries and manifests itself in the form of aggressive propaganda following the norms prescribed in the Koran, hadiths and suras, as well as in the form of terrorism, as a reaction to social changes in society. From the last quarter of the 20th century to the present, Islamic fundamentalism has become an existential threat to stability, national interests and security in the countries of the Western and Islamic worlds. Terrorist acts committed by representatives of Islamic fundamentalism in the United States and European countries have become systemic in nature, and in their form, they bear signs of extreme cruelty and sophistication.

Islamic fundamentalism as a current of Islamic political thought had an understandable reason for its appearance. Islamic fundamentalism originated as a movement against the colonialism of various empires that sought to subjugate and reform Muslim society in the Islamic world. After the end of World War II and the decolonization policy in many Islamic states that gained independence, national governments came to power, adapting Western political and economic models and administrative and political institutions to the national and cultural traditions of their states. The aggressive imposition of a policy of modernization and secularization of Muslim society has caused the reactionary movement of Islamic fundamentalism to intensify as a response to an attempt to change traditional society. On this basis, in different parts of the Islamic world, such ideologies as Wahabism, aka Salafism, Kutbism and Diabandism, arose. Despite the fact that these movements appeared in different parts of the Islamic world and different time periods, they have a common structure and goals.

The article main goal. Comparison of the philosophical and ideological structures of Islamic fundamentalism in Wahhabism / Salafism, Kutbism and Diabandism, and forecasting potential threats to the national states of the Islamic and Western world.

Recent literature review. The topic of Islamic fundamentalism was studied by such scholars as: Dale C. Eikmeier, Adis Duderija, Besnik Sinani, Graham E Fuller, Sarah Ben Néfissa, Mahmoud Hamdy Abo El-Kasem, Amir Sheikhzadegan, Muhammad Moj etc.

The main research material. Since the 18th century, Islam began to take radical forms, which was caused by a number of social and historical factors. One of the first modern radical Islamic ideologies was Wahhabism, which is a puritanical form of Sunni Islam that is common in Saudi Arabia and partially practiced in Qatar. The word Wahhabism comes from the name of the Muslim learned theologian Muhammad bin Abd al-Wahhab, who lived on the Arabian Peninsula in the eighteenth century (1703–1791). Today, the term Wahhabism is used to refer to an orthodox version of Islam, purged of any innovations or practices that deviate from the

teachings of the Prophet Muhammad and his seventh century companions.

Among adherents of this religious trend in Islam, in general, preference is given to the term "Salafiya" rather than "Wahhabism", which have different historical roots, but in recent years have become interchangeable, and above all in the West. Some Muslims consider Wahhabism to be a Saudi form of Salafi. However, unlike eighteenth-century Saudi Wahhabism, modern Salafism grew out of a reform-oriented movement of the late nineteenth and early twentieth centuries that developed in various parts of the Islamic world and gradually became more conservative. In line with other puritanical (dogmatic) Islamic teachings, Salafis believe that the Qur'an and the Prophet's practices (hadith) are the highest religious authority in Islam, rather than subsequent commentaries prepared by Islamic scholars who interpret these sources. It should be noted that Salafism is not a consolidated movement and its single "sect" does not exist, however, the Salafi interpretation of Islam appeals to many Muslims around the world who are striving for religious renewal in the face of modern challenges.

According to a number of scholars, violent jihad, in its essence, is not connected with the dogmatism of Islamic belief. Among some strict Muslims, whether self-proclaimed Salafists or Wahhabis, jihadi propaganda is a relatively new phenomenon and continues to be a major controversy among these groups. While clerics and Wahhabi converts advocated religiously motivated violence and played a military role at key moments in Saudi Arabia's history, most scholars attribute the rise of militancy in the wider Salafi community to the war in Afghanistan in the 1980s. The Afghan war against the occupation of the country by the Soviet Union received wide support throughout the Muslim world and mobilized thousands of Muslim volunteers. Radical beliefs quickly spread through separate groups of mosques and madrasahs (Islamic religious schools) located on the Afghan-Pakistani border, which were funded by Saudi Arabia, the United States and a number of Western European states. After the war in Afghanistan, militant Salafis denounced the leaders of many Arab states as apostates, as they continued to cooperate and promote the development of Western "imperialism".

In the 21st century, followers of the ideas of Wahhabism were able to come to power in various regions of the Muslim world. For example, in Egypt, representatives of the Salafi political party, the Muslim Brotherhood, took power for one year after a coup d'état in 2011–2013, after which they were removed from power by a military counter-coup. In Syria and Iraq, the Salafis created the unrecognized state of the Islamic Caliphate or the Islamic State of Iraq and the Levant, which lasted from 2013 to 2019. In Afghanistan, after the withdrawal of US troops and

a coalition of NATO countries, in 2021 the Taliban came to power, which also adheres to the ideas of Salafism [1, c. 39–51].

The further development of Wahhabism, Salafism and the religious structure of Islamic fundamentalism was reflected in the works of the Egyptian Islamic theorist and philosopher Said Ibrahim Qutb. His teachings on Islamic fundamentalism are known today as “Kutbism”. It also formed the basis of the ideology of the Islamic political movement in Egypt, the Muslim brotherhood.

The ideology of Qutbism also includes the works of other Islamic theorists, such as the Islamic philosophers Abu-l-Ala Maududi, who later became the ideologist of the Pakistani Islamic party Jamaat-i-Islami (Islamic Society) and Hasan al Banna, a preacher and political figure in Egypt, who provided an intellectual rationale for the foundations of contemporary Islamic fundamentalism.

Qutbism is not a structured Islamic teaching developed by one scholar, it is also not united in one source and does not belong to one religious sect within Islam. Qutbism is a combination of dogmatic Islam, intolerance towards other ideologies and religions, which includes elements of Sunni and Shiite Islam, which are united by broader Islamic goals and methods of establishing Islam. Qutbism advocates justifying violent political methods, primarily terrorism, to destroy non-Muslims and apostates; to build a “pure” Islamic world. Islamic terrorist leaders such as Ayman al-Zawahiri, Abdullah Azzam, Osama bin Laden, Abu Bakr al-Baghdadi built their organizations on the principles of Qutbism, trying to translate this radical teaching into a global plan of action [2, c. 113–142].

Kutbism is built on the common basis of dogmatic Islamist currents like Wahhabism, Salafism and Deobandism. These radical movements in Islam have common features:

- the belief that Muslims have departed from true Islam and must return to “pure Islam”, the period of the time of the Prophet;
- the path to "pure Islam" lies only through the literal and strict interpretation of the Koran and hadiths, along with the fulfillment of the commandments of the Prophet;
- every Muslim must independently interpret the primary sources, without being slavishly attached to the interpretations of Islamic scholars;
- any interpretation of the Qur'an from a historical, contextual point of view is a distortion of it, and that much of Islamic history and classical legal tradition is mere sophistry.

Returning to the personality of Said Qutb, the Egyptian Islamic theorist became an inspiring figure for thousands of Muslims in building the Islamic world. Qutb argued that the whole world, including Muslims, is in a state of jahiliyyah, that is, ignorance; when the way of man replaced the way of God.

According to Qutb, since jahiliyya and Islam cannot coexist, then offensive jihad was necessary to destroy the jahiliyyah society and Islamize the whole world. As long as the jahiliyya is not defeated, all true Muslims have a personal duty to wage an offensive jihad. Qutb added the concept of “offensive jihad” to the widely accepted concept of “defensive jihad”. Thus, offensive jihad against non-Muslims in the name of the spread of Islam and the rule of God is not only justified, but glorified.

In addition to offensive jihad, Sayyid Qutb used the Islamic concept of “takfir” or excommunication of apostates. Declaring someone takfir created a gap in the religious teachings of Islam around the prohibition on killing another Muslim and, in fact, made the execution of an apostate a religious obligation. An obvious use of this concept was to declare secular rulers, officials, organizations, or any Muslims who opposed the Islamist program as takfir, thus justifying killings and attacks on them. Sheikh Omar Abdel Rahman, later convicted in 1993 of the attack on the World Trade Center, referred to Qutb's takfiri writings during his trial for the assassination of President Anwar Sadat. The concept of takfir along with offensive jihad has become an argument for any Islamic extremist to justify attacks against anyone [3, c. 181–197].

Summing up the activities of Said Qutba, it is worth saying that he was able to create a concise and logical theory that opposes the Islamic world against jahiliyya, the world of Christianity and capitalism. In addition to conducting offensive jihad, Qutbism spreads the idea that Islam is the only correct creed that saves the masses from disbelief, which leads to the decay of society and its death.

Deobandi is another Islamic fundamentalist movement that is less known in Europe, but at the same time is an important element in our study. The ideology of Deobandi originated in British colonial India as a reaction to the social policy of the colonial authorities of the British Empire. Islamic theologians in British colonial India believed that the policies pursued by Britain were corrupting the Islamic society of the colony.

The fundamentalist Deobandi movement was founded in the second half of the 19th century by theologians Muhammad Qasim Nanautwi (1833–1880), Zulfikar Ali (1821–1905) and Muhammad Yaqub Nanautavi (1833–1886). The first madrasa to study this doctrine was opened in 1867, in the city of Deoband, Saharanpur district, Uttar Pradesh, from which the name of the movement originated. The religious teachings of diabandi were seriously influenced by Arab Wahhabism, which was actively developed and preached in the Arabian Peninsula, which at that time was under the control of the Ottoman Empire. After the appearance of the first madrasah, similar Islamic schools were opened in other cities.

The emergence of diabandi was a response to the British suppression of the uprising known as the sepoy uprising or the first war of India's independence of 1857–1859. The emergence of a new Islamic ideology was a reaction to the advancement of Western civilization and materialistic ideology in the Indian subcontinent. Islamic theologians feared that Islam might lose its dominant role in Indian Muslim society, for this reason, Sheikh Imdadullah al-Muhajir al-Makki, his student Sheikh Muhammad Qasim al-Nanatuwi and associates developed a plan to protect Islam and its teachings, which consisted in creating religious schools and Islamic centers that would teach “pure” Islam and Sharia law [4, c. 65–92].

Supporters of the deobandi movement adhere to the idea that there are two main directions in Islam: Tariqa and Sharia, or law based on religious texts and their understanding, as a path derived from religious experience. Consequently, they accepted Sufism in all its disciplinary manifestations, as well as the role of the ulema (theologians) in interpreting the four branches of Islamic law. The foundations of religious knowledge are laid down in the Koran, hadith, qiyas (reasoning by analogy) and ijmah (consensus), but for their understanding it was required that the ulema act as interpreters.

The main goals of supporters and students of Deobandi were:

- preservation of the teachings of Islam;
- struggle against colonialism, foreign military and political presence;
- missionary activities to spread the teachings of Islam;
- spread of Islamic culture;
- the spread of the Arabic language, which made it possible to study the Koran and Sharia law from primary sources and serve as a language of communication in the Islamic world.

Gradually, the number of madrasahs and Islamic centers preaching Deobandi increased. They appeared in Afghanistan, Malaysia, Bangladesh, modern Pakistan, and after the migration crisis of 2015 and the withdrawal of US and NATO troops from Afghanistan in 2021, they penetrated into Western Europe.

Deobandi and some of its elements resonated during several wars in Afghanistan.

In particular, during the Soviet-Afghan war of 1979–1989, in the Pakistani city of Peshawar, where military training camps for the training of the Mujahideen operated, Deobandi supporters were actively engaged in promoting their ideas among the Afghans, from whom fighters were formed against the Soviet presence. Soviet troops, propaganda of Marxist ideology, and the creation of the People's Democratic Party of Afghanistan were seen as a new form of colonial conquest.

Name of the Islamic movement	Place of origin	Reasons for the appearance	Purpose, objects and directions for struggle	Geography of influence
Wahhabism Salafism	Arabian Peninsula / Ottoman Empire. From the middle of the eighteenth century to the present.	Reaction to the liberalization and secularization of the elite of the Ottoman Empire and its population.	<ul style="list-style-type: none"> • Struggle for “pure” Islam; • Total anti-Westernism; • Struggle against secular regimes in the Islamic world; • The spread of Islam and the Arabic language. 	Middle East, North and Equatorial Africa, Western Europe, Balkan Peninsula, Central Asia, Caucasus, Hindustan, Southeast Asia.
Qutbism	Kingdom of Egypt	Reaction to the liberalization and Westernization of Egyptian society.	<ul style="list-style-type: none"> • Total anti-Westernism; • Anti-liberalism; • Anti-Semitism; • The spread of Islam through the resettlement of Muslims in non-Muslim regions; • Promotion of Islam and the Arabic language among non-Muslims; • Terrorism to intimidate residents of non-Muslim regions. 	Middle East, North Africa, Western Europe.
Deobandi	British India	Reaction to the liberalization of Muslim society by the colonial authorities of the British Empire	<ul style="list-style-type: none"> • Anti-Westernism • Anti-Hinduism • Spread of Islam and Arabic • The struggle against the elite in Pakistan 	Pakistan, India, Bangladesh, Afghanistan, Western Europe.

Later, the Deobandi movement played an important role in the formation of the political movement of the Taliban, and graduates of Islamic Deobandi schools took important government posts in Afghanistan in 1996–2001. Further, Deobandi strengthened the environment of the Afghan Pashtun society during the twenty-year occupation of this country by US and NATO troops. Islamic fundamentalism among the illiterate population of the Afghan provinces became a natural reaction to the introduction of Western values, which were met negatively by most of the Afghan population. After 2021, Deobandi began to penetrate into Western Europe, where the Muslim population, especially those from Afghanistan and Pakistan, find support in it against the Western culture of left-wing liberalism and nationalism of individual European countries [5, c. 15–65].

The following is a table of similarities and differences between the Islamic fundamentalist movements Wahhabism / Salafism, Qutbism and Diabandi.

Conclusion. Islamic fundamentalism has emerged in various regions of the world. The reasons for its

occurrence are identical and its goals too. The first reason for its emergence was the reaction to the liberalization of Muslim society and elites, and an attempt to Westernize them. This meant the abolition of national culture, the loss of the status of Islam as a religion that determines the way of life of the indigenous population and the gradual displacement of the Arabic language by the languages of the colonial countries or countries of intervention, Turkish, Russian, French and English. After the departure of the colonial authorities, Islamic fundamentalists were unable to take power, so their struggle was directed against the national governments, which were often military elites with close ties to the Western world. Later, Islamic fundamentalism went on the attack by moving its emissaries to the countries of the Western world, gaining a foothold in new territories, denying Western values, preaching anti-Western ideas and a radical version of Islam. Thus, Islamic fundamentalism poses a threat to the security of not only the nation-states of the Islamic world, but also the security and way of life of European content and the United States.

REFERENCES:

1. Amghar S; Boubekeur A; Emerson M. European Islam. Challenges for Society and Public Policy. Centre for European Policy Studies. 2007. C. 227.
2. Masami N. Muhammad Qutb's Islamist Thought: A Missing Link between Sayyid Qutb and al-Qaeda? NIDS Journal of Defense and Security. 16.12.2015. C. 147.
3. Angio F.S. Islamic State's Qutbist statehood: a systemic threat to the concept of sovereignty as a primary institution in the English school of international relations. Paix et Sécurité Internationales. Num. 5, janvier-décembre. 2017. C. 295.
4. Kamran T. The Genesis, Evolution and Impact of "Deobandi" Islam on the Punjab: An Overview. Faith-Based Violence and Deobandi Militancy in Pakistan. Palgrave Macmillan. 2016. C. 546.
5. Borchgrevink K. Beyond Borders: Diversity and Transnational Links in Afghan Religious Education. Peace Research Institute Oslo. 09.2010. C. 71.

ПОЛІТИЧНИЙ ХЕЙТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ ТА КУЛЬТИВУВАННЯ КОЛЕКТИВНОГО СОРОМУ ТА ПРОВИНИ

POLITICAL HATE AS A TOOL OF POLITICAL MANIPULATION AND CULTIVATION OF COLLECTIVE SHAME AND GUILT

Свідерська О.І.,

кандидат політичних наук,

*доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджується поняття політичного хейту як інструменту політичного маніпулювання та культивування колективного сорому та провини. Визначено: політика сорому та колективне почуття провини потребує доволі глибоко аналізу через природу свого походження. Йдеться про колективний рівень масової свідомості, колективну ідентичність, суспільні травми, складні взаємостосунки між конструктами «Ми» та «Інший» ін. У статті проаналізовано роботи З. Фрейда, Т. ван Дейка, Е. Гіденса, Т. Мура, М. Якобі та ін. Метою статті є вивчення поняття політичного хейту та дослідження його проявів серед українського політикуму.

У роботі використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: аналізу й синтезу, при дослідженні поняття політичного хейту та маніпулювання, та особливостей їхнього впливу на формування колективної провини та сорому українських громадян; індукції та дедукції – через призму спостереження за особливостями зміни політичної поведінки та «масового зараження» емоціями ненависті, яку демонструють користувачі соціальних мереж по відношенню до «внутрішнього Іншого»; абстрагування, через призму дослідження поведінкових стратегій осіб, які є послідовники політики сорому; науково-аналітичний метод – вивчення наукової літератури та практичних кейсів використання українською політичною елітою хейту у текстах, опублікованих як дописи у соціальних мережах.

Визначено, що під впливом стресу, війни, заангажованих медіа, російської пропаганди, астротерфінгу, наявності достатньо потужного конфлікту між прихильниками влади та опозиції українське суспільство досить часто перетворює онлайн платформи де не можливо уявити комунікацію між ними без хейту. Виявлено, що у політичних текстах із елементами хейту як правило піднімаються емоційні теми, пов'язані із націоналізмом, патріотизмом, звинуваченнями, порівнянням, навішуванням ярликів, культивуванням колективного сорому та провини.

Політичний хейт визначено як свідому чи несвідому дію публічної особи, яка виражає, заохочує, або розпалює ненависть проти певної особи чи групи осіб (за однією, або кількома ознаками: раси, етнічної приналежності, релігії, мови, національності, політичних вподобань, та ін.). Як правило політичний хейт реалізується через публічні висловлювання, публікації, інтернет блогерство, ЗМІ та інші засоби комунікації. Однією із його властивостей є те, що він дозволяє формувати уявлення щодо колективних «Ми», «Вони» та «Інші».

Ключові слова: політичний хейт, політичне маніпулювання, соціальні мережі, політика сорому, масова свідомість.

The article explores the notion of political hate as a tool of political manipulation and cultivation of collective shame and guilt. It is determined that the politics of shame and collective guilt needs to be analyzed quite deeply due to the nature of its origins. It is about the collective level of mass consciousness, collective identity, social traumas, complex relationships between the constructs "We" and "Other", etc. The article analyzes the works of Z. Freud, T. van Dijk, E. Giddens, T. Moore, M. Jacobi, and others. The purpose of the article is to study the concept of political hate and research its manifestations among Ukrainian politicians.

To uses general scientific and special research methods: analysis and synthesis, when studying the concept of political hate and manipulation, and the peculiarities of their influence on the formation of collective guilt and shame of Ukrainian citizens; inductions and deductions - through the prism of observing the peculiarities of the change in political behavior and "mass infection" with emotions of hatred, demonstrated by users of social networks in relation to the "internal Other"; abstraction, through the prism of the study of behavioral strategies of persons who are followers of the politics of shame; scientific-analytical method – the study of scientific literature and practical cases of the use of hate by the Ukrainian political elite in texts published as posts in social networks.

It was determined that under the influence of stress, war, engaged media, Russian propaganda, astroturfing, the presence of a sufficiently powerful conflict between supporters of the government and the opposition, Ukrainian society quite often transforms online platforms where it is impossible to imagine communication between them without hate. It was found that political texts with elements of hate usually raise emotional topics related to nationalism, patriotism, accusations, comparison, labelling, cultivation of collective shame and guilt.

Political hate is defined as a conscious or unconscious action of a public person who expresses, encourages, or incites hatred against a certain person or group of persons (on one or more grounds: race, ethnicity, religion, language, nationality, political preferences, etc.). As a rule, political hate is realized through public statements, publications, internet blogging, mass media and other means of communication. One of its properties is that it allows for the formation of ideas about the collective "Us", "Them" and "Others".

Key words: political hate, political manipulation, social networks, the politics of shame, mass consciousness.

Постановка проблеми. Якщо говорити про взаємозв'язок демократичних інституцій та політичного маніпулювання, то він однозначно є зворотнім: чим більш демократичним та прозорим є політичний процес, тим менш ймовірним є звернення до маніпулювання. Однак світ, у якому ми живемо створює інші акценти. По-перше ми спостерігаємо, як доволі часто політики, для того щоб «достукатися» до свого електорату звертаються до популізму. Використовуючи цей спосіб комунікації, вони досить часто пригадують до відверто травмуючих подій, які мали місце в історії, для того щоб «відновити справедливість», дати право голосу «справжньому народу», підтримати «людину з народу», побороти ірраціональну загрозу напливу мігрантів, тероризму, ідентичності. Тут варто підкреслити наскільки глибокими і складними є ці теми, адже мова не йде про індивідуальну свідомість, йдеться, власне про колективну ідентичність, певні суспільні травми, сімейні історії, трагедії, та ін. Із психологічної точки зору ми можемо говорити про найглибші переживання провини, сорому, страху, намагання захиститися від «Іншого».

По-друге, нестримний розвиток соціальних комунікацій й їхній дедалі більший вплив на широку аудиторію. До прикладу, постійна зміна способу комунікації із гіпотетичним електоратом: збільшується кількість політичних блогерів та експертів, котрі збирають великі аудиторії. Сьогодні для українського політика є нормою мати не лише офіційну сторінку у соціальних мережах, але й вести свій персональний YouTube канал, ефіри у TikTok чи записувати відео звернення. Політика стала настільки публічною, що навіть голова розвідки є медійним та впізнаваним обличчям. Доступність до соціальних мереж допомагає збільшувати кількість точок онлайн взаємодії, відповідно це сприяє швидкості передачі інформації. Однак, на переконання Е. Гіденса, електронна комунікація не тільки пришвидшує передачу інформації, вона змінює життя кожного [2, с. 14]. Інший аспект сучасної дійсності змушує говорити про певну невизначеність, непевність, мозаїчність та хаотичність світу. «Сьогодні, зауважує Ж. Бодріяр, вся система тяжіє до невизначеності, вся реальність поглинається гіперреальністю коду і симуляції» [1]. Симуляція приходить на зміну реальності, а чітко визначені ідеології минулого змінюються симулякрами.

Представники сучасної глибинної психотерапії говорять про поняття «психологічного модернізму» – розладу сучасної людини, який проявляється у відсутності критики до цінностей сучасного світу: людина сліпо вірить у технології, характеризується незвичною прив'язаністю до пристроїв і матеріального комфорту. Індивід настільки сильно будує своє Я навколо віртуаль-

ного світу, що стає його частиною, формуючи відповідний стиль життя...» [5, с. 289]. Отже, авторитет, який вибудовується внаслідок формування відповідного образу блогера, політика чи інфлюенсера має достатньо велику силу впливу на нашу поведінку та рішення. Важливими залишаються не тільки ті, кого ми за ким спостерігаємо у соціальних мережах, але й дискурс, який формують лідери думок, громадські активісти, політики чи політично залучені інфлюенсери із великою аудиторією підписників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основному тематика політичного хейту та політики сорому є доволі новою для українського дослідницького середовища. Тому у цій статті автор посилається на вже напрацьовані ним матеріали з даної тематики, а також звертається до відомих дослідників, зокрема З. Фрейда, Т. ван Дейка, Е. Гіденса, Т. Мура, М. Якобі, Ж. Бодріяра, та ін. Вважаємо, що лише врахування міждисциплінарного підходу до цієї проблематики може дозволити більш ґрунтовно вивчити феномен політичного хейту та його впливу на формування відчуття провини та сорому українського суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття політики сорому та пов'язаних із ним конструктів є абсолютно новим предметом досліджень в українському науковому дискурсі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою статті є вивчення поняття політичного хейту та дослідження його проявів серед українського політикуму. Для досягнення мети визначено наступні завдання: окреслити поняття політичного хейту та визначити механізми його впливу на масову свідомість громадян з метою культивування почуття провини та сорому; на практичному прикладі показати як представники українського політикуму використовують мову ненависті для формування дискурсу та управління масової свідомості. Для вирішення завдань застосовано такі методи дослідження: У роботі використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: аналізу й синтезу, при дослідженні поняття політичного хейту та маніпулювання, та особливостей їхнього впливу на формування колективної провини та сорому українських громадян; індукції та дедукції – через призму спостереження за особливостями зміни політичної поведінки та «масового зараження» емоціями ненависті, яку демонструють користувачі соціальних мереж по відношенню до «внутрішнього Іншого»; абстрагування, через призму дослідження поведінкових стратегій осіб, які є послідовниками політики сорому; науково-аналітичний метод – вивчення наукової літератури та практичних кейсів використання українською політичною елітою хейту у текстах, опублікованих як дописи у соціальних мережах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Т. ван Дейку належить визначення дискурсу як центрального культурного та соціального продукту, у якому та через який виражаються та передаються смисли та ідеології [13, с. 25]. Політичний дискурс – це специфічна сфера соціокультурної діяльності. Як слушно зауважують Красівський О. та Горностаї Л.: «він є не лише інструментом передачі та збереження інформації, але й потужним засобом для створення нових понять, формування ідей та цілих теорій, що значною мірою визначають спосіб мислення...» [3, с. 58]. Ми уже зазначали, що процеси конструювання політичної дійсності, як і політичні уявлення залежать від способу нашого мислення, того наскільки ми здатні до критичного аналізу, усвідомлення реальності [9, с. 36]. Використовуючи певні техніки політичного маніпулювання, маніпулятори мають на меті сконструювати повністю нову реальність або ж підмінити дійсну. Конструюючи реальність, ми ніби створюємо нове поле політичної дійсності, де чорне можна вважати білим, етичне – аморальним, порушення закону – прикладом нової інтерпретації інституційних норм та порядків. Зрозуміло, що ХХІ ст., зокрема шалений темп розвитку ІІІ та соціальних мереж лише допомагають маніпулятивним технологіям швидше та якісніше впливати на масову свідомість. Звертання до особливостей дискурсу політичного маніпулювання дозволяє застосовувати техніки та механізми трансляції інформаційного повідомлення, а також лінгвістичних засобів, які здійснюють безпосередній вплив на різні рівні та структуру політичного мислення. Зрозуміло, що у подальшому це впливатиме на політичні настанови, потреби, мотиви, очікування, поведінку, та й зрештою електоральний вибір. Використовуючи маніпуляцію, політики, чи їхні команди можуть створювати образи, аргументи, логічні ряди, факти, які у сумі сприятимуть досягненню поставленої цілі.

Наприклад, коли ми говоримо про політику сорому, одразу звертаємося до питання моралі, рівності чи справедливості. Система цих цінностей починає формуватися ще у дитинстві. Сім'я – це перший етап дорослішання індивіда, яка знайомить його із поняттям добра та зла. Свого часу З. Фройд наголошував, що самостійно визначити що таке добро, а що таке зло практично не можливо, адже зло інколи може бути корисним для людини [10]. Сенси, які ми закладаємо у ці поняття надходять до нас із соціуму, і якщо у дитинстві ці уявлення нам формують через казку, оповідь чи міф, то що тоді відбувається у дорослому житті? Насправді у дорослому житті наш взаємозв'язок із міфом продовжується. Політична свідомість, зокрема на колективному рівні формується власне через колективні міфи, уявлення, культурні коди, й вплив найближчої спільноти. З іншого ж боку, підкоряючись

«закону психологічного модернізму», ми постійно перебуваємо під впливом інформаційного та психологічного впливу з боку численних інфлюенсерів, «експертів», віртуальних соціальних спільнот, заангажованих медіа, та ін. Таким чином, сучасний індивід досить часто може змінювати свої уявлення про добро, гуманність, толерантність, терпимість, все залежатиме від того в яку інформаційну бульбашку він потрапляє.

Однією із проблем сучасного українського політикуму є надзвичайно тісний взаємозв'язок влади та користувачів соціальних мереж. Будь-які важливі проблеми, невдалі коментарі чи виступи одразу ж починають обговорюватися на різноманітних онлайн платформах. Підігріта аудиторія постійними стресами, спричиненими війною, наявністю і без того потужного конфлікту між прихильниками влади та опозиції, заангажованими медіа, російською пропагандою, астротерфінгом, у спробі комунікувати між собою дуже часто нагадує поле бою, яке начинене хейтом. Однією із небезпек, які є очевидними на сьогоднішній день – це культивування провини, пов'язаної із війною і суперечностей «хто винен». До прикладу буквально нещодавно мережу сколихнуло чергове «українці самі винні у війні». Раніше ми вже зауважували: індивіди, які мають схильність до глибинного переживання сорому, приниження, відчуття образи, можуть бути особливо привабливою публікою для такої риторики [6, с. 89]. У політичних текстах із елементами хейту як правило багато емоційності, націоналізму, патріотизму, звинувачення, порівняння, навішування ярликів, тощо. Наприклад, у дописі колишнього радника ОП О. Арестовича у мережі Facebook за 23 червня 2023 року читаємо таке: «Сьогоднішня війна – це результат тридцятирічної політики по відношенню до армії і національної безпеки в цілому..... це колективна відповідальність громадян, які голосували на виборах, підтримували рішення по скороченню армії і продажу техніки ... перебування в ілюзії, що армія ніколи нам не буде потрібною... », далі, вибудовуючи логічний ряд, він ототожнює армію із імунітетом держави, а відтак у підсумку наголошує, що саме відсутність армії є «основною причиною вторгнення РФ». Коментарі, залишені під дописом підтримують цю ідею, описуючи українське суспільство як «незріле», «інфантильне», «не здатне самостійно визначити причинно-наслідкові зв'язки», і т. д.

Повертаючись до проблеми провини та сорому, варто наголосити, що ці емоції здебільшого пов'язують із переживаннями, які нав'язані соціумом. Насправді це дуже показовим є у ситуації коли йдеться про питання використання української та російської мови. У великих містах, які далі від західних областей України користувалися, та й користуються переважно російською. Здебільшого

через нав'язування нарративу про «елітарність» російської, або російської як однієї із міжнародних мов. У маленьких містечках та селах українська зберіглася більше. Отже з боку російських нарративів сором культивувався щось на зразок: «якщо не хочеш здаватися селюком, або інтелектуально обмеженим – розмовляй російською». Звісно, що можна говорити, про заборону, а потім відсутність україномовної продукції, однак соціальний тиск у цьому питанні відчувався достатньо потужно. До слова, юнґіанських психоаналітик, М. Якобі пов'язує сором виключно із соціальним впливом інших на відчуття самоповаги та самоцінності «Я» як людини [12, с. 7]. Не залежно від того, індивідуальний чи колективний, сором можна сформулювати через приниження, викликаючи у об'єкта політичної маніпуляції відчуття безсилля, «втрати контролю над своїм життям» [4, с. 75].

З цього приводу З. Фройд робить одну важливу заувагу: мотив людини до підпорядкування зовнішньому впливу «легко виявити в її безпомічності й залежності від інших, найкраще його можна було б означити як страх втратити любов» [10, с. 69]. Отже, поки людина перебуває у стабільній соціально-політичній ситуації, вона почуває себе комфортно, її сумління також буде доволі лагідним, і пропускати багато незручних соціальних проблем, однак: «коли її спіткає лихо, вона заглиблюється в себе, визнає свою гріховність, збільшує вимоги своєї совісті, накладає на себе обітницю утримання і карає себе покутою» [10, с. 71]. З. Фройд підкреслює, що така поведінка століттями була притаманна цілим народам, й сьогодні продовжує бути актуальною. Психоаналітик визначав два джерела почуття провини: «страх перед авторитетом і страх перед «Над-Я»» [10, с. 71]. Над-Я, виступає свого роду соціальним фільтром через який проходять бажання. У порівнянні із індивідуальним рівнем, тут ніщо не може бути прихованим, а отже ми повинні відчувати провини й очікувати покарання.

Використовуючи мову, як знак та символ, дискурс проєктує їх значення на вираження інформативного змісту та додаткових соціальних смислів [3, с. 58]. Таким чином, використовуючи ту чи іншу техніку маніпуляції суб'єкт впливу конструює нашу реальність, втручаючись у найважливіше – ідентичність. У соціальних мережах, наприклад можна використовувати техніку пластикового експерта (балакучої голови). Вона вважається одним із тонких прийомів, які дозволяють ефективно маскувати найгрубшу пропаганду у строгих формах «авторитетної думки» будь-якого «експерта». Причому пропаганда допускає, що під будь-яку новину завжди можна знайти «свого експерта». Головне, щоб вони постійно були у полі зору, були медійними та впізнаваними, щоб у відповідний момент підкріпити свою експертність фразою на зразок «я

про це говорив (передбачив) ще у далекому...», та ін. Наприклад, для того, аби підсилити свій авторитет, колишній позаштатний радник офісу президента О. Арестович, у липні 2023 робить репост свого допису за 2014 р., з акцентом на те, що ніби ще 9 років тому він наголошував на відповідальності президента за недостатнє озброєння українського війська. В реальності, п'ятий президент України на цей час офіційно виконував свої обов'язки лише місяць. Звісно, що для критично мислячої людини цей термін само собою розуміється як недостатній, однак суспільна думка, підігріта шоком, початком війни, революцією Гідності і різкими соціально-політичними змінами у цей момент не слухає раціональне, вона піддається більшості, емоціям, ненависті, зневірі, і російській пропаганді, яка у постійному режимі продукує все нові і нові нарративи, тим самим розмиваючи реальність. До слова, з метою здійснення пропаганди маніпулятори можуть вдаватися до кількох видів експертизи: професійної, кластерної, інсайдерської, авторитетна (харизматична), неназваної. Усі вони є для нас достатньо звичними та впізнаваними: політики, політичні аналітики, «близькі джерела», «професійні адвокати», інфлюенсери, «більшість експертів». Звісно, що використовуючи здатність до критичного мислення, частина людей будь-яку інформацію фільтруватиме та звернеться до кількох перевірених джерел інформації, однак значна частина все-таки повірить поданій інформації. Разом з тим варто зауважити, що такі «мудреці на вимогу» можуть бути достатньо корисними у процесі політичного маніпулювання.

Одним із інструментів формування сорому та провини є застосування хейту (мови ворожнечі) у політичному дискурсі. Політику сорому, як ми вже зазначали, не можливо розглядати поза категоріями соціальної справедливості, цінностей свободи та гідності, емоційно-почуттєвої сфери, інституційних норм щодо політичного насилля: тероризму, хейту, публічної ганьби, расизму, сексизму, гомофобії, та ін» [7, с. 234]. Використовуючи мовні засоби маніпулювання, багатьом політикам та активістам вдається конструювати іншу, відмінну від правдоподібної реальність. У нашому розумінні, політичний хейт – це свідомо чи несвідомо дія публічної особи, яка виражає, заохочує, або розпалює ненависть проти певної особи чи групи осіб (за однією, або кількома ознаками: раси, етнічної приналежності, релігії, мови, національності, політичних вподобань, та ін.). Як правило політичний хейт реалізується через публічні висловлювання, публікації, інтернет блогерство, ЗМІ та інші засоби комунікації. Однією із його властивостей є те, що він дозволяє формувати уявлення щодо колективних «Ми та «Вони». «Інші» сприймаються крізь опозицію «свої – чужі» та усвідомлюються як небезпечні [8, с. 114].

Доволі цікавою є думка відомого нейробіолога Р. Сапольскі. Так, у нещодавньому інтерв'ю, описуючи біологію маніпуляції, дослідник звертає увагу на легкість, з якою можна сформувавши уявлення про свого та чужого: з одного боку нас можна переконати, що «хтось настільки «чужий», що навіть не вважається людиною», однак найнебезпечнішим, на його думку є те, «що так само легко нас можна переконати у зворотному», до прикладу, називати ветеранами війни і того хто був жертвою, і того, хто був терористом... [11]. Тексти, які ми можемо маркувати як політичні (промови чи дописи у соціальних мережах) фактично начинені лінгвістичними знаками-інтерпретаторами, а отже їхній вплив на масову свідомість може бути колосальним, і зовсім не обов'язково щоб його застосовував ворог, інколи такого роду дискурс формують представники своєї ж політичної еліти, чи ретранслюють, повіривши у ворожу маніпуляцію громадяни однієї країни.

Загалом політикум України «толерує» використання хейту на різних рівнях. Так, О. Арестович дозволяє називати українських політиків «покидьками», або «неосвіченими популістами» українську ЛГБТ спільноту прирівнює до «крайньо агресивного ультра-лівого руху, який сповідує культуру скасування (англ. cancel culture) і намагається встановити і цю культуру і сексуальні відхилення в якості суспільної норми», тим самим автор допису звинувачує спільноту у відсутності совісті та моралі. У іншому яскравому прикладі О. Арестович у відповідь на українські меми із акулою, яка напала на росіянина в Єгипті, називає цей інцидент «питанням національної безпеки України», а людей, які поширюють меми з акулою: «антигуманними», «сірими», «нецікавими», такими, які «не бачать морального занепаду і втрату людяності», перекладаючи тим самим провину на «втрату зовнішньої підтримки для України від міжнародних партнерів на плечі цих людей. Також у нього присутні порівняння українців із «моральними каліками», які намагаються «закріпити і збільшити українську психологічну неповноцінність у якості норми», адже це, на думку автора «шлях до орбанівщини, вбивство країни, народу та культури». Цей допис був реакцією на осуд суспільства щодо співу російських пісень у центрі Львова молодим хлопцем із Одеси. Народжені терміни російською пропагандою «порохоботи» та «порохоскот» є елементом політичного хейту, який досить часто зустрічається у провладних колах. Наприклад М. Безугла у своїх дописах погрожує «ботофермам» та політехнологам їхнім зникненням, порівнює «порохоботів із росіянами», «порохоботів із посібаками московитів, які привели до влади Януковича», далі «порохоботів із агресивною навіженою меншістю», «порохоботів із тролями». П. Порошенка називає «чортм, якого потрібно викривати» чи

«токсичним дідом». До слова, його вік не є пенсійним з одного боку, а з іншого, чи не вказує це на певний ейджизм зі сторони політикині від «Слуги народу»? Нещодавно, ця ж представниця провладної партії потрапила у черговий скандал через висловлювання щодо зовнішнього вигляду очільниці музею «Голодомору». У своєму дописі вона зазначила що проти цькування за зовнішність, але все-таки керівниця музею «свідомо знищує своє здоров'я бо багато їсть, і до ключових посад є таки «вимога щодо зовнішності». Отже, як бачимо, мова ворожнечі – це форма спілкування, спрямована проти певної особи чи соціальної групи у шкідливий для неї спосіб. Мова є незамінним інструментом для встановлення соціальних контактів, зокрема ключовим елементом взаємодії політики та громадськості. Мова ненависті не є новою, адже вона присутня у численних політичних промовах, метою яких є розпалювання ворожнечі між цілими народами. Її свого часу використовували нацисти, вона постійно присутня у прокремлівській і проросійській риториці, що прикро, вона присутня також і у риториці українського політикуму, а відтак поширюється на громадськість.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи хочемо зазначити наступне: проведений аналіз літератури із теми дозволяє виокремити політичний хейт як ефективний інструмент політичного маніпулювання у руках не тільки популістів. Основною проблемою політичного хейту, мабуть є те, що політики самі часто ігнорують принципи терпимості по-відношенню до політичних опонентів, партнерів чи громадян, за податки яких і утримуються. Свого часу Д. Трамп був чи не найяскравішим прикладом політика, який публічно дозволяв собі використовувати хейт у бік журналістів, жінок, політичних опонентів, сьогодні ця демонстративна та егоцентрична поведінка набуває все більшої популярності, і саме це, на наше переконання робить суспільство схожим до масового, якого не цікавить істина, не турбують норми та закони, яке знецінює все, що було вартісним, руйнують те, що працює, адже куди важливішим стає шоу і театр, в якому громадськість – це всього лише спостерігачі. І тут дуже слушно звернутися до питання культури, позаяк, цитуючи класика психоаналізу З. Фрейда: «культура починається там, де є перша спроба владнати соціальні стосунки...а кінцевим результатом суспільної культури є «право, в яке кожен – принаймні кожен здатний до життя у спільноті, зробить свій внесок, принісши в жертву свої потяги, і яке не дозволить нікому – знову ж таки з тим самим винятком – стати жертвою грубого насильства» [10, с. 45]. Отже, консолідація українського суспільства необхідна не тільки на рівні мобілізованості та боротьби із зовнішнім ворогом, але й для культивування у суспільстві терпимості та взаємоповаги один до одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть. Львів: Кальварія. 2004. 376 с.
2. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ: Альтерпрес. 2004. 100 с.
3. Красівський О., Горностаї Л. Маніпуляція у політичній промові: лінгвістичні засоби. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2018 № 33 том 2. С. 58–61.
4. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2018. 184 с.
5. Мур Т. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя. Львів: Астролябія. 2020. 448 с.
6. Свідерська О. І. Використання сорому та провини у політичному популізмі Науковий журнал «Politicus» Випуск 5. 2022. С. 87–92.
7. Свідерська О. І. Теоретико-методологічні суперечки у розумінні політичного шеймінгу. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 44. С. 233–239.
8. Свідерська О. І., Гупало С. Р. Психологічні особливості сприймання мови ворожнечі. Вісник Національного університету оборони України. 2022. № 3 (67). С. 112–119.
9. Свідерська О. Роль культурних кодів у конструюванні політичної дійсності в контексті інформаційно-когнітивної війни. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. Вип. 43. С. 306–313.
10. Фройд З. Невпокій в культурі. Львів: Видавництво «Апріорі». 2023. 120 с.
11. Чому росіяни хочуть знищити Україну. Сапольскі пояснює природу зла в подкасті «Простими словами». URL: <http://surl.li/jqqqe>
12. Jacoby M. Shame and the Origins of Self-esteem. Psychology Press, 1996. 130 p.
13. van Dijk T., Walter de Gruyter Discourse and communication: new approaches to the analysis of mass media discourse and communication. 1985. 367 p.

ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ МАНІПУЛЯТИВНОМУ ВПЛИВУ МЕДІА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

MEANS OF COUNTERING THE MANIPULATIVE INFLUENCE OF THE MEDIA IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: THE IMPORTANCE OF STATE INFORMATION POLICY

Федотенко К.А.,

аспірантка кафедри політичних наук

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Статтю присвячено осмисленню проблеми форм та засобів протидії медіа-маніпуляціям з боку держави-агресора за умов російсько-української війни, починаючи з 2014 р. Розглядається проблематика взаємозв'язку між державною політикою України, спрямованою на зміцнення національної ідентичності в період початку гібридної війни в 2014 р. та повномасштабним вторгненням російських військ у 2022 р., та стійкістю українського суспільства перед обличчям маніпулятивних впливів російських та проросійських медіа протягом зазначеного вище історичного періоду. У цьому контексті проводиться аналіз відповідних аспектів національного законодавства в сфері інформаційної безпеки та їх впливу на інформаційний простір України, зокрема кінематографії та музичній індустрії. Робиться висновок про значущість відповідних державних медіа-стратегій як чинника національної стійкості в умовах інформаційної війни проти держави-агресора.

Міркування, висловлені у статті, виходять із проблематики важливості обмеження деструктивного впливу інформаційної / інформаційно-психологічної та «культурної» війни з боку держави-агресора проти України. Зазначається, що цілеспрямована політика державної влади України після 2014 р. багато в чому долучилася до санації українського культурного простору від російського культурно-інформаційного продукту – передусім, того, що на практиці пропагував та поширював антиукраїнські нарративи та сприяв легітимізації російської агресії та проросійського сепаратизму. В той же час, проводиться аналіз трансформацій співвідношення між загальнонаціональною та регіональною ідентичністю за роки після 2014 р., що безпосереднім чином пов'язано з проблематикою зміцнення національної стійкості українського суспільства за умов ведення інформаційної війни.

Ключові слова: російсько-українська війна, медіа, інформаційна війна, національна ідентичність, культурна війна, політичні маніпуляції, інформаційна політика держави.

This article is devoted to the problem of forms and means of countering media manipulation by the aggressor state under the conditions of the Russian-Ukrainian war, starting from 2014. Based on this goal, the article poses the problem of the relationship between the state policy of Ukraine, aimed at strengthening national identity in the period after the beginning of the hybrid war in 2014 and the full-scale invasion of Russian troops in 2022, and the resilience of Ukrainian society in the face of the manipulative influences of Russian and pro-Russian media during the current historical period. In this context, a detailed analysis of the relevant aspects of national legislation in the field of information security and their impact on the information space of Ukraine is carried out, with a special emphasis on cinematography and the music industry. A conclusion is made about the importance of relevant state media strategies as a factor of national stability in the conditions of the information war as waged by the aggressor state.

From the theoretical point of view, the article proceeds from the issue of the importance of limiting the destructive influence of informational / informational-psychological and "cultural" war on the part of the aggressor state against Ukraine. It is noted that the purposeful policy of the state authorities of Ukraine after 2014 contributed in many ways to the rehabilitation of the Ukrainian cultural space from the Russian cultural and informational product - primarily, that which in practice promoted and spread anti-Ukrainian narratives and contributed to the underlying legitimization of Russian aggression and pro-Russian separatism. At the same time, an analysis of the transformations of the relationship between national and regional identity in the years after 2014 is carried out, which is directly related to the problem of strengthening the national stability of Ukrainian society under the conditions of information warfare.

Key words: Russian-Ukrainian war, media, information war, national identity.

Процес ідентифікації влітається в когнітивні, емоційні, значимі та конативні сфери особистості, які своєю чергою зумовлюються потребами, мотивами, цілями та установками, сформованими культурними системами [1; 2]. Національна ідентичність – це динамічна структура, що розвивається нелінійним чином через соціалізацію, включаючи самоідентифікацію з національною спільнотою [2; 3]. Це вимагає смислових зв'язків, що об'єднують особистість, національну культуру та створюють

певний «міст» між соціальними та культурними основами для формування колективної ідентичності. Фахівці вказують на те, що в контексті сучасної України, формування національної ідентичності, серед іншого, потребує семантичних зв'язків особистості з її національною спільнотою та структурованого поля української ідентичності [4]. Саме тому підтримка та просування відповідних стратегій має бути одним із основних напрямків інформаційної політики Української держави.

Всі типи інформації потребують семантичної обробки для засвоєння, адже сенс є важливою мотиваційною сферою людини, а його втрата може призвести до екзистенційної кризи [1]. Семантичний зміст може визначати формування української ідентичності, індивідуальної та колективної. Інформаційна формалізація такого семантичного поля сприяє розповсюдженню спільних ідентичностей і відповідних ідентифікаційних практик. Проте інформаційно-психологічна війна проти українського народу, що розпочалася в 2014 р., позначилася на ідентифікаційних структурах, «підживлювала» семантичну деструкцію [2]. У цьому контексті, формування єдиної національної української ідентичності, активізоване з 2014 р. та все більш актуальне після вторгнення РФ у 2022 р., є важливою відповіддю на ці виклики. Саме тому метою цієї статті є дослідження основних форм національної інформаційної політики щодо застосування, спрямованої медіа-маніпуляцій та інших форм деструктивного культурного впливу держави-агресора на культурну та медіа-сферу сучасної України.

З точки зору попередніх наукових досліджень поняття «культурні війни» було вперше впроваджено в академічний дискурс соціологом Джеймсом Д. Хантером у 1991 р. [5]. Воно стало мета-поняттям, що охоплює конфлікти між соціальними групами та коаліціями політичних акторів, які представляють протилежні набори цінностей, моральні бачення та розуміння «добра» і «зла» [6]. Починаючи з 1980-х років, за словами Дж. Д. Хантера, подібні конфлікти – наприклад, щодо ролі релігії в державних школах, права на аборт, контролю над зброєю, прав ЛГБТ чи мультикультуралізму – глибоко змінили американську суспільну культуру [5]. Будучи глобальним явищем, культурні війни мають свою специфіку та історію в інших частинах світу. «Культурний поворот» також можна спостерігати в російській політиці після переобрання Путіна на третій термін у 2012 р. [6]. Цей культурний поворот не обмежувався політичною риторикою, яка стверджувала духовну та моральну перевагу Росії над Заходом, а проявлявся в законодавчих ініціативах, які викликали багато суперечок, таких як закон проти «гей-пропаганди» (2013), «закон Діми Яковлева», який забороняв усиновлення російських дітей громадянами США (2012 р.) і закон про «іноземних агентів» (2012 р.), який відчужував прозахідну частину російського громадянського суспільства. Російська православна церква пережила вражаюче відродження в пострадянську еру і стала важливим союзником режиму Путіна, підтримуючи його риторичку «традиційних цінностей» і «духовних зв'язків» [7]. Перша культурна війна в пострадянській Росії, конфлікт, який поляризував російське суспільство, була спрово-

кована справою Pussy Riot у 2012 р., яка допомогла переосмислити державно-церковні відносини в Росії [8]. Культурний поворот Росії також має глобальні наслідки; один з яких полягає в тому, що Путін позиціонує себе як лідера світового консерватизму – що, зокрема, проявилось і в контексті поточної російсько-української війни [8]. У цьому зв'язку, можна стверджувати, що російсько-українська інформаційна війна може в певному контексті розглядатися як загальна складова світової динаміки культурних воєн.

Слід зазначити, що в Україні події весни 2014 року призвели до культурної та політичної перебудови, що призвело до подолання розломів культурних воєн в Україні. Вперше з 1991 р. серед політичних еліт і політично активної частини українського суспільства виник широкий прозахідний консенсус, не в останню чергу через анексію Росією Криму та її подальшу підтримку проросійських сепаратистів на Донбасі [9]. «Війни пам'яті», які розгорнулися в Україні навколо радянської спадщини і завершилися так званими законами про декомунізацію 2015 р., завершилися перемогою націонал-демократів і націоналістів і й поразкою прибічників «радянських» цінностей і захисників status quo пострадянського простору [10]. У відповідь на російську агресію Українська держава заборонила російські телеканали та соціальні мережі, обмежила імпорт російських книг і трансляцію російських фільмів, підвищила квоти на використання української мови на телебаченні та радіо, а також занесла до «чорного списку» багатьох російських акторів і музикантів за підтримку політики Путіна та відвідування окупованого Криму. Ці заходи обґрунтовувалися новим розумінням російської культури як зброї гібридної агресії та загрози національній безпеці. Це нове сприйняття безпеки стало результатом переконання у чітко вираженій національній ідентичності як життєво необхідній для виживання Української держави та суспільства в епоху інформаційних воєн, і припускала тісний зв'язок між національною ідентичністю та стійкістю суспільства до зовнішніх загроз [12]. При цьому українські експерти попереджали про м'які загрози безпеці з боку Росії задовго до анексії Криму. Наприклад, за словами А. Богомоллова та О. Литвиненка, «величезний акцент на символічних ресурсах, глибоке залучення до місцевої політики ідентичності та просування одного національного дискурсу та боротьба з іншим стали ендемічною рисою російської політики в Україні» [13, р. 15]. Наративи про «єдиний народ», ієрархію української культури як «провінційної» та російської як «загальнонародської», а також нав'язливе асоціювання українського націоналізму з «німецьким фашизмом», поширювалися в Україні різними каналами, включно з Російською православною

церквою, ЗМІ, діловими мережами та неурядовими організаціями [13; 14]. Основним каналом була російська масова культура, яка домінувала на українському медіа-ринку, тим паче, що більшість представників культурного середовища в Росії поділяли російські стереотипи щодо України [15; 16]. Більш того, радянська масова культура (насамперед кіно та поп-музика) з її системою культурних посилянь, впізнаваною в обох країнах, досі популярна серед старшого покоління українців, які живлять ностальгію за радянським життям «без націоналізмів» [16]. Тому поборювання відповідних елементів культурного домінування РФ стало важливим завданням державної політики України після 2014 р.

З весни 2014 р. сек'юритизація культури, історичної пам'яті та питань ідентичності стала новим мейнстрімом в Україні у відповідь на гібридну агресію Росії, яка включала підтримку радикальних антиукраїнських сил, розпалювання внутрішнього конфлікту, використання фейкових новин і теорії змови, а також інструменталізації історичних наративів і символів у проросійській мобілізації [17–18]. Російські ЗМІ стали інструментом пропаганди, а російську масову культуру стали сприймати як зброю в гібридній війні. Зіткнувшись із цією нетрадиційною агресією, українська влада потребувала легітимізації своїх оборонних дій у сфері культури. Так, у січні 2015 р. український парламент оголосив Росію державою-агресором, що стало ключовою формулою, використаною в новому законодавстві, спрямованому на обмеження доступу російської культурної продукції на український ринок.

Як зазначалося вище, деякі наративи, створені російською культурною індустрією, почали розглядати як інструмент «гібридної агресії», що підриває національну ідентичність України, ставить під сумнів легітимність її незалежності та державних кордонів і послаблює стійкість українського суспільства. Відвертий у цьому відношенні був В.П. Горбулін, керівник Національного інституту стратегічних досліджень у 2014–2018 рр.: «Російська культурна політика на українському напрямі була повністю інтегрована в загальну стратегію ліквідації української державності. Для ведення російської пропаганди широко використовуються не тільки засоби масової інформації, але й культурно-розважальна індустрія: кінематограф, шоу-бізнес, начебто неполітичні, «культурні» програми телебачення і радіомовлення, Інтернет тощо» [18]. Саме виходячи з такого визначення, протистояння російському культурному продукту як одному із знарядь поширення впливу так званого «руського миру» в Україні увійшло до пріоритетних ключових завдань державної політики, спрямованої на формування незалежного від російсько-радянських впливів українського культурного простору.

Відповідно, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» було підписано у лютому 2015 р. [19]. Закон забороняє використання будь-якої аудіовізуальної продукції, яка завдає шкоди національній безпеці України. Зокрема, дія закону поширюється на фільми, які вважаються небезпечними для державної безпеки, якщо вони містять хоча б одну з таких ознак: (1) серед позитивних героїв фільму є діючі або колишні співробітники органів влади держави-агресора чи радянських силових структур; (2) сюжет фільму прямо чи опосередковано пов'язаний з діяльністю органів держави-агресора, радянських органів безпеки, і ця діяльність представлена у фільмі як позитивна; (3) сюжет фільму прямо чи опосередковано заперечує або ставить під сумнів територіальну цілісність України, виправдовує або позитивно представляє окупацію території України та акти агресії з боку інших держав, і (4) фільм пропагує винятковість, перевагу, або неповноцінність окремих осіб через їх релігійні переконання, приналежність до певної нації чи раси, стать, майновий стан чи соціальне походження [19]. Крім того, усі фільми, зняті державою-агресором після 1 січня 2014 р., були заборонені до прокату та показу в Україні. Для ефективного виконання закону Державне агентство України з питань кіно (Держкіно) зобов'язали видавати державні свідоцтва на право розповсюдження та показу фільмів на території України та передбачити адміністративні та фінансові санкції за недотримання цих правил [20]. Такого роду комплексна система заходів засвідчує переконаність законодавців у важливості унеможливлення російської пропаганди в Україні через кінематограф.

Менш ніж через два роки, у січні 2017 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження доступу на ринок України іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту» [21]. Ним запроваджено офіційну процедуру отримання дозволу на ввезення книг з Росії та тимчасово окупованих територій України. Як і аудіовізуальні матеріали, були заборонені книги та друковані матеріали, які виправдовують окупацію території України, акти агресії та війни, пропагують російські імперські геополітичні доктрини, пропагують комуністичний і нацистський тоталітарні режими [21]. Відповідно до закону, Міністерство інформаційної політики зобов'язане надавати дозволи на ввезення видавничої продукції з держави-агресора чи тимчасово окупованих територій України. Дозволи потребували погодження спеціальної ради, до складу якої увійшли представники органів державної влади, видавці, провідні діячі культури, мистецтва, науки та освіти, соціальні психологи, медіа-експерти [22].

Що стосується музичної продукції, то, незважаючи на те, що нового закону щодо цієї категорії не було запроваджено, в чинному Законі України «Про культуру» залишилася жорстка норма, яка забороняє публічне відтворення фонограм і музичних кліпів, у яких бере участь співак, який є громадянином країни-агресора, та/або які створено суб'єктом, який будь-яким чином пов'язаний з країною-агресором [22]. Крім того, відповідно до нового законодавства та на підставі інформації Ради національної безпеки та оборони, Служби безпеки України та Національної Ради з питань телебачення і радіомовлення Міністерство культури створило спеціальний перелік осіб, які є загрозою національній безпеці. До списку увійшли люди, які публічно підтримують політику В. Путіна, анексію та окупацію Криму росіянами, а також дії сепаратистських угруповань на Донбасі [23]. У результаті культурна продукція, зокрема фільми, серіали, телевізійні програми, музика та відео, створені особами з цього списку, заборонені до розповсюдження та показу в Україні. Крім того, відповідно до закону «Про внесення змін до Закону України «Про гастрольні заходи в Україні» щодо особливостей організації та проведення гастрольних заходів за участю громадян держави-агресора», який набув чинності у жовтні 2017 р., фігурантам списку заборонено в'їзд в Україну та просування їх виробництв [24]. Тим самим, політика заборони культурного та медіа-продукту, пов'язаного з РФ як державою-агресором, стала невід'ємною частиною сформованого Українською державою захисного механізму від впливу медіа, що несуть контент, зорієнтований на формування позитивного враження про РФ та які її основні суспільно-державні інститути.

З іншого боку, акцент було зроблено на (від)будові національних культурних індустрій та підтримці культурних продуктів, що містять україноцентричні наративи. Особливу увагу було приділено реформуванню кінематографу, який став предметом особливої уваги реформаторів державної культурної політики [25]. Динамічні правові, організаційні та фінансові кроки дозволили лише за два роки вивести українську кіноіндустрію з глибокої кризи. У 2014 р. Держкіно очолив режисер і продюсер П. Ілленко, активний учасник Євромайдану, політично пов'язаний із Всеукраїнським об'єднанням «Свобода», який не приховував, що вважає кіно потужним ідеологічним інструментом формування національної свідомості [26]. У березні 2017 р. набув чинності Закон України «Про державну підтримку кінематографії в Україні», що чітко визначає обсяги та механізми реалізації державної підтримки виробництва, розповсюдження та просування фільмів. Відповідно до закону, лише фільми, які відповідають певним вимогам, можуть розраховувати на державну під-

тримку, тобто мати можливість претендувати на 100 відсотків витрат на виробництво фільму [27]. З цією метою закон запровадив визначення «національний фільм» як повністю або частково виготовлений в Україні, основна мовна версія якого написана українською або кримськотатарською мовою та який одночасно набрав необхідну кількість балів за результатами оцінювання системи, передбаченої законом [27]. Тим самим, було запроваджено чітку систему оцінювання фільмів, що має безумовно культурно-політичний характер.

Крім того, у додатку до закону було підготовлено спеціальний «Культурний тест» для оцінювання фільмів. У тесті виділяють п'ятнадцять критеріїв, які поділяються на культурні та виробничі. Бали нараховуються за історію, засновану на художніх творах, подіях чи біографіях людей, пов'язаних з українською чи європейською культурою, історією, міфологією чи релігією. Також оцінюються посилення у фільмі на українське чи європейське архітектурно-культурне середовище, в тому числі популяризація національної ідентичності, традицій, звичаїв. Крім того, вважається бажаним, щоб фільм відображав важливі українські та (або) європейські цінності, зокрема солідарність, рівність, захист прав людини, толерантність, охорону навколишнього середовища, повагу до культурних та сімейних традицій, критичне мислення та верховенство права. Критерії виробництва оцінюються, коли автори фільму є громадянами України чи країн-членів Європейського Союзу, а зйомки, монтаж і пост-продакшн відбуваються на території України [27]. Це зайвий раз підкреслює основну інтенцію відповідного законодавства на поєднання дискурсу національного культурного відродження з тематикою важливості культурної інтеграції з ЄС.

Загалом, Закон «Про державну підтримку кінематографії в Україні» використовує та розвиває поняття «національний культурний продукт», яке вперше з'явилося в українському законодавстві 2008 р. за президентства В.Ю. щенка [28]. Інструментом політики українізації стала розроблена концепція національного продукту, що підтримується державою. Відповідно до законопроекту «Про національний культурний продукт» від 2011 р. індивідуальні та колективні твори мистецтва (живопис, скульптура), фільми, музика та книги повинні відповідати певним умовам, щоб вважатися «національними» та отримувати державну підтримку [29]. До Євромайдану реалізувати цю ідею в законодавстві було неможливо через відсутність політичного консенсусу. До ідеї повернулися у 2014 р., коли один із її авторів В. Кириленко став міністром культури. Цей термін з'явився в урядовій стратегії «Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ», а також у Законі «Про культуру» [30; 31].

Завдяки новим нормам роль та становище української мови в національному медіа-просторі, безумовно, значно зміцнилися. Згідно з моніторингом, проведеним у 2020 р. Національною радою з питань телебачення і радіомовлення, який охоплював контент, який транслювали 15 національних мовників та 198 регіональних і місцевих мовників, у середньому кожна друга пісня та майже всі програми українських радіостанцій були українською мовою [32]. Запровадження квот, попри початковий скептицизм, стимулювало виробництво музики українською мовою. У результаті з'явилася можливість просувати українських митців-початківців, творчість яких раніше не мала шансів на національні радіостанції. Крім того, багато відомих українських виконавців, які раніше співали російською чи англійською, також вирішили створювати пісні українською [33]. Подібний ефект спостерігається й у випадку з кіно. Обмеження державної підтримки лише продукцією, яка відповідає певним умовам, і запровадження вимог щодо використання «національного екранного часу» спричинили глибокі зміни в українській кіноіндустрії. Тим самим, враховуючи подальше зміцнення української національної ідентичності як основи проєкту протистояння імперському впливу Росії внаслідок реалізації цих політик (див. нижче), комбінація вищезгаданих шляхів протистояння російській медіа-агресії видається закономірним рішенням.

Зокрема, результати проведеного 2017 р. Школою політичного аналізу Національного університету «Києво-Могилянська Академія» за участю Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва дослідження «Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір» [34] дозволяють констатувати, що протягом 2014–2017 рр. значно змінилися, в бік україноцентризму, динаміка національної самоідентифікації – висновок, який було зроблено, спираючись на результати публікацій Інституту соціології НАН України «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» [35]. Результати цього дослідження торкалися передусім співвідношення регіональної та національної ідентичності, а респондентам було запропоновано дати відповідь на питання: «Ким Ви вважаєте себе в першу чергу?» За даними досліджень, якісний стрибок у рівні самоідентифікації як громадян України відбувся у період після Євромайдану: у 2014 р. рівень національної самоідентифікації зріс з 51% до 65%. За три роки з 2014 по 2017 рр. загальний рівень національної ідентифікації в західному та центральному регіонах коливався в межах між 62% і 70–76%, а на Сході та

Півдні – між 50% та 67–60%, відповідно [35]. Тим самим, незважаючи на певну стабілізацію загальнонаціональної самоідентифікації як засадничої, залишалось поле для регіоналістських проєктів ідентичності, на чому спекулювали до моменту початку російського вторгнення в 2022 р. залишки проросійського політичного поля України.

Перехід від прихованої «гібридної» війни до прямої військової агресії, як і можна було очікувати, призвів до нового повороту вищезгаданого тренду.: Зокрема, як свідчить опубліковане в лютому 2023 р. соціологічне опитування Соціологічної групи «Рейтинг», частка тих, хто ідентифікує себе саме як громадян України зросла з 76% до 94%, що становить абсолютний рекорд у плані історії соціологічних досліджень із цього питання [36]. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що суспільна мобілізація громадян України навколо ідей антиколоніального та загальнопатріотичного характеру виявилася відповіддю на експансіоністські плани та дії держави-агресора – як «гібридного», так і дедалі більш відвертого характеру, що дозволяє говорити про важливість плекання відповідного поля ідей у межах сучасного українського медіа-простору.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що комбінування елементів заборонної та заохочувальної політики (першої – спрямованої на усунення впливу, в тому числі, й усталеного / довгострокового, медіа-продукту, пов'язаного з державою-агресором; другої – зосередженої на/культивуванні україноцентричного продукту в національному медіа-просторі) призвело до значного зростання та популяризації української загальногромадянської/загальнопатріотичної ідентичності як основи відкидання переважною більшістю громадян України наративів російської інформаційно-культурної агресії. Тим самим, подальше зміцнення інформаційної стійкості України перед обличчям викликів інформаційної війни вимагає подальшої розробки та зміцнення відповідних інструментів інформаційно-культурної протидії цим викликам.

Виходячи з окресленого вище, можна відзначити довгостроковий вплив державної політики, спрямованої на зміцнення української культурно-політичної ідентичності після 2014 р., що багато в чому долучився до визначення основних форм стійкості української спільноти перед обличчям кампаній просування фейкових новин та дезінформації з боку РФ. Тому визначення та упровадження системи форм та методів протидії російській інформаційній загрозі для України та держав Заходу має становити основу для подальшої стратегії держави, зорієнтованої на перевагу і перемогу в інформаційній війні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.
2. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. Київ: НІСД, 2008. 288 с.
3. Шевченко О. Національна ідентифікація у становленні «Я-образу» особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2005. 20 с.
4. Якібчук М. Батьківщина, дім, рідна мова як маркери національної ідентичності. Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових праць / за заг. ред. О. Шостак. Київ: Талком, 2021. С.136-140.
5. Hunter J.D. Culture Wars: The Struggle to Define America. New York: Basic Books, 1991. 416 p.
6. Robinson N. The Political Origins of Russia's Culture Wars. Limerick: University of Limerick. 38 p.
7. Stoeckl K., Uzlaner D. The Moral International: Russia in the Global Culture Wars. New York: Fordham University Press, 2022. 203 p.
8. Brock M. Pussy Riot as a Symptom of Putinism. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/77902/1/blogs.lse.ac.uk-Pussy%20Riot%20as%20a%20Symptom%20of%20Putinism.pdf> [date of access: 26/06/2023]
9. Умланд А., Хертель А. Трансформація України – Виклики і Значення для Заходу. URL: <https://voxukraine.org/vyklyky-i-znachennya-siogodnishnoi-transformatsii-ukrainy-ua> (дата звернення: 26/06/2023)
10. В'ятрович В. Повертаємо людям історію, історії повертаємо людей. URL: https://www.istpravda.com.ua/digest/570a1adfabfce/view_texts/ (дата звернення: 26/06/2023)
11. Shevel O. No Way Out? Post-Soviet Ukraine's Memory Wars in Comparative Perspective. Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform in Ukraine / edited by Hale H. and Orttung R. Stanford: Stanford University Press, 2016. P. 21-40.
12. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2018. 110 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-01/111AD_28.11.18__pages-976b3.pdf (дата звернення: 26/06/2023)
13. Bogomolov A., Lytvynenko O. A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bohomolov_Oleksandr/A_Ghost_in_the_Mirror_Russian_Soft_Power_in_Ukraine_anhl.pdf?PHPSESSID=9ed9ec8bfd894d4a0bd75ff56cc920b8 [date of access: 26/06/2023]
14. Примаченко Я. Історична політика РФ та її вплив на території південно-східної України та АР Крим в контексті «русского мира». *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. Київ, 2017. Вип. 11. С. 101-132.
15. Гвоздев В.М. Мовна ситуація на ринку України та Північного Приазов'я. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Бердянськ, 2010. Вип. 23. Ч. 2. С. 498-505.
16. Kuzio T. Russian Stereotypes and Myths of Ukraine and Ukrainians and Why Novorossiya Failed. *Communist and Post-Communist Studies*. 2019. Volume 52, Issue 4. P. 297-309.
17. Мануйлов Є.М., Прудникова О.В. Інформаційно-культурна безпека України в умовах гібридної війни. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2017. № 1(32). С. 26-36.
18. Горбулін В.П. Тези до другої річниці російської агресії проти України. URL: <https://uacrisis.org/uk/40347-gorbulin-tezy> (дата звернення: 26/06/2023)
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту інформаційного телерадіопропорту України : Закон України від 05.02.2015 р. № 159-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 18. С. 131.
20. Закусило М. Що змінює нова редакція положення про прокатні посвідчення? URL: <https://ms.detector.media/zakonodavstvo/post/15550/2016-01-08-shcho-zminyuie-nova-redaktsiya-polozhennya-pro-prokatni-posvidchennya/> (дата звернення: 26/06/2023)
21. Про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту : Закон України від 08.12.2016 р. № 1780-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 4. С. 41.
22. Дозвільний принцип на ввезення та розповсюдження книг із країни-агресора має всі підстави бути впровадженим, – В'ячеслав Кириленко. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249058900> (дата звернення: 26/06/2023)
23. Перелік осіб, які створюють загрозу нацбезпеці. URL: <https://mkip.gov.ua/content/perelik-osib-yaki-stvoryuyut-zagrozu-nacbezpeci.html> (дата звернення: 26/06/2023)
24. Про внесення змін до Закону України "Про гастрольні заходи в Україні" щодо особливостей організації та проведення гастрольних заходів за участю громадян держави-агресора : Закон України від 05.10.2017 р. № 2165-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 45. С. 404.
25. Український кінематограф сьогодні: є підстави для оптимізму. URL: <https://delo.ua/lifestyle/ukrajinskij-kinematograf-sogodni-pidstavi-dlja-349156/> (дата звернення: 26/06/2023)

26. Коркодим О. Пилип Ілленко: «Ми запровадили серйозний контроль над доступом російських фільмів на ринок України». URL: <https://detector.media/infospace/article/100984/2014-12-01-pylyp-illienko-my-zaprovadyly-seryoznyy-kontrol-nad-dostupom-rosiyskykh-filmiv-na-rynok-ukrainy/> (дата звернення: 26/06/2023)
27. Про державну підтримку кінематографії в Україні : Закон України від 23.03.2017 р. № 1977-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 20. С. 240.
28. Закон України "Про національний культурний продукт" Проект доповнений і виправлений, станом на 10.05.08. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/473c34a92fee4/487755f274987/> (дата звернення: 26/06/2023)
29. Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про національний культурний продукт». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3517-17#Text> (дата звернення: 26/06/2023)
30. Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури - стратегії реформ : розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80#n7> (дата звернення: 26/06/2023)
31. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. №2778-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2011. № 24. С. 168.
32. Звіт Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2020 рік. URL: <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/REPORT-NC-2020.pdf> (дата звернення: 26/06/2023)
33. Частка українського мовлення на радіо і ТБ сягнула 92. URL: https://lb.ua/society/2019/04/15/424557_dolya_ukrainskogo_veshchaniya_radio_tv.html (дата звернення: 26/06/2023)
34. Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / Наук. ред. О. Гарань. Київ: Стилос, 2017. 235 с.
35. Додаток: таблиці моніторингового опитування "Українське суспільство - 2017". URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2017.pdf> (дата звернення: 26/06/2023)
36. Як війна змінила мене та країну: підсумки року : комплексне дослідження. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rating_war_changed_me_and_the_country_february_2023.pdf (дата звернення: 26/06/2023)

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 322.24

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.7>

ПРЕДСТАВНИЦТВО МІНОРИТАРНИХ ПОЛІТИЧНИХ СПІЛЬНОТ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАГМАТИЧНІ ДОСВІД

REPRESENTATION OF MINORITY POLITICAL COMMUNITIES: THEORETICAL BASIS AND PRAGMATIC EXPERIENCE

Андрєєв Д.В.,

*аспірант кафедри політології**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Встановлюються можливості адекватного розкриття вимог та потреб соціальних груп, які не можуть претендувати на політичну гегемонію в певному суспільстві. Розглядається специфіка критеріїв розвитку сталої демократії та свідчення формування ліберального демократичного суспільства на основі інклюзивності й толерантності. Розкривається специфіка інтенсивного застосування в маркетингових стратегіях політичної конкуренції спекуляцій щодо стану та вимог міноритарних спільнот. Встановлюються расові, релігійні, етнічні, соціально-демографічні відмінності, які продовжують залишатися базою для потужних політичних протистоянь та значної політичної конфліктності в національному та міжнародному вимірах. Обговорюються уявлення щодо сучасного дискурсу політичного представництва міноритарних спільнот, який має враховувати як теоретичні настанови, так і спроби розв'язання завдань демократичного політичного представництва меншин в реальному політичному процесі. У статті використані дослідні засоби сучасної теоретичної та емпіричної політології (інституційний та порівняльний), а також загальнологічні методи (узагальнення, аналіз). З'ясовується значення інклюзивності та можливість захисту прав тих груп, які не можуть вважатися належними до титульної нації або домінуючої конфесії. Досліджуються концептуальні зміни в тлумаченні статусу наукової проблеми міноритарних спільнот у співвідношенні з іншими проблемами суспільства. Розкрито тенденцію розвитку наукового та публіцистичного дискурсу, яка полягає у скептичному та критичному оцінюванні статусу та значення мови як політичної ознаки. Виявляється значення політичного питання щодо представництва культурних прав в умовах демократії. Встановлено специфіку варіативного та адаптивного способу поведінки з міноритарними спільнотами. Досліджується співвідношення держави та політичних інститутів, які мають формувати зважені підходи для управління ситуацією стосовно міноритарних спільнот. З'ясовується співвідношення комплексу подій, пов'язаних з інституалізацією міноритарних спільнот. Вивчено змістовні компоненти воєнного порядку денного в Україні, який спричинив появу «дружних» міноритарних спільнот, орієнтованих на успіх української державності. Зроблено висновок про те, що в умовах російсько-української війни відбувається диференціація локальних спільнот за їх ставленням до перебігу військових дій.

Ключові слова: міноритарні спільноти, політичні групи, політичне представництво, консолідована демократія, громадянське суспільство, мультикультуралізм, інклюзивність, толерантність.

Opportunities for adequate disclosure of the demands and needs of social groups that cannot claim political hegemony in a certain society are established. The specifics of the criteria for the development of sustainable democracy and evidence of the formation of a liberal democratic society based on inclusiveness and tolerance are considered. The specificity of intensive application in marketing strategies of political competition of the status and requirements of minority communities is revealed. Racial, religious, ethnic, socio-demographic differences are established, which continue to be the basis for powerful political confrontations and significant political conflict in the national and international dimensions. Concepts regarding the modern discourse of political representation of minority communities are discussed, which should take into account both theoretical guidelines and attempts to solve the tasks of democratic political representation of minorities in the real political process. The research tools of modern theoretical and empirical political science (institutional and comparative), as well as general logical methods (generalization) are used in the article. The meaning of inclusivity and the possibility of protecting the rights of those groups that cannot be considered as belonging to the titular nation or the dominant faith are clarified. Conceptual changes in the interpretation of the status of the scientific problem of minority communities in relation to other problems of society are studied. The development trend of scientific and journalistic discourse is revealed, which consists in a skeptical and critical assessment of the status and significance of language as a political sign. The significance of the political question regarding the representation of cultural rights in the conditions of democracy is revealed. The specifics of a variable and adaptive way of dealing with minority communities have been established. The relationship between the state and political institutions, which should form balanced approaches to managing the situation in relation to minority communities, is studied. The correlation of the complex of events related to the institutionalization of minority communities is clarified. The content components of the military agenda in Ukraine, which caused the emergence of "friendly" minority communities oriented towards the success of Ukrainian statehood, were studied. It was concluded that in the conditions of the Russian-Ukrainian war, there is a differentiation of local communities according to their attitude to the course of military operations.

Key words: minority communities, political groups, political representation, consolidated democracy, civil society, multiculturalism, inclusiveness, tolerance.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Репрезентація міноритарних спільнот і громад в сучасному світі виступає важливою дослідною проблемою політичної науки та інших суспільних дослідних дисциплін. Можливості адекватно розкрити вимоги та потреби соціальних груп, які не можуть претендувати на політичну гегемонію в певному суспільстві, виступають важливим критерієм розвитку сталої демократії та потужним свідченням формування ліберального суспільства. Теоретичні засади розкриття представництва міноритарних спільнот вимагають аналізу з точки зору актуальності, неупередженості та перспективи нових наукових результатів. З другої половини ХХ століття політичні аспекти інклюзивності і толерантності розвиваються в концепціях мультикультуралізму та держави загального добробуту. Водночас расові, релігійні, етнічні, соціально-демографічні відмінності продовжують залишатися базою для потужних політичних протистоянь та значної політичної конфліктності в національному та міжнародному вимірах. У сучасній Україні в період війни також існують потреби модернізації системи представництва міноритарних спільнот. Існує потреба визначення цього явища та обговорення політичного курсу, який може значно наблизити нашу державу до європейських стандартів. Відповідно розгляд сучасного дискурсу політичного представництва міноритарних спільнот має враховувати як теоретичні настанови, так і спроби розв'язання завдань демократичного політичного представництва меншин в реальному політичному процесі.

Аналіз публікацій. Політичне представництво меншин активно вивчають зарубіжні та українські науковці. Фокус уваги зосереджено переважно в інституційній площині. Зокрема, Е. Ф. Хіт розглядає представництво проблем етнічних меншин Британії [6], С. Бандуччі, Т.Донован і Дж. Карп вивчають представництво, розширення можливостей та участь меншин [5], О. Процик досліджує представництво меншин та корінних народів у парламенті [8], група вчених під редакцією К. Бірд вивчає політичне представництво жінок та етнічних меншин у країнах зі щойно встановленою демократією [9], К. Райт досліджує владу та представництво меншості [11], українська дослідниця Н. Кочан розглядає міноритарні релігійні організації (протестантські та етноконфесійні спільноти, новітні релігійні організації та руху) у контексті етнополітичної специфіки українського Донбасу [3]. Попри різноманіття думок та позицій існує потреба актуалізації теоретичних засад і практичного політичного досвіду представництва міноритарних спільнот в Україні та за її межами.

Метою статті є розкриття теоретичних засад та прагматичного досвіду представництва міноритарних політичних спільнот. Завданням статті

є виокремлення евристичних настанов дослідних проектів щодо представництва міноритарних політичних спільнот в Україні та світі.

Основний зміст. Порядок денний розгляду політичного представництва міноритарних спільнот значною мірою формується навколо правового визначення статусу етнічних меншин. Також ідеться про інклюзивність та можливість захисту прав тих груп, які не можуть вважатися належними до титульної нації або домінантної релігії. Сучасні дослідники пропонують низку провідних напрямків наукової розробки представництва політичних меншин. Автори дослідного проекту щодо політики та представництва етнічних меншин висунули низку актуальних питань наукового вивчення в цій предметній сфері. Ними є: яким є досвід етнічних меншин у місцевій та національній політиці? як цей досвід формується класом, статтю, поколінням і релігією? Високої актуальності набуває питання, як політика та практика діяльності основних політичних партій впливають на залучення та просування представників етнічних меншин у формальній представницькій політиці? Який зв'язок між нормативним представленням етнічних меншин і змістовним представленням відповідних питань як на місцевому, так і на національному рівнях? Як змінюються чіткі моделі голосування та партійна прихильність представників етнічних меншин і що сприяє зміні? Також зацікавленість науковців викладає, чи відрізняються ці тенденції в політичній поведінці етнічних меншин від етнічної більшості, чи вони відповідають подібним класовим, гендерним і регіональним тенденціям? [7]. Зазначене вказує, що сучасна політична теорія намагається з'ясувати зміни тлумаченні статусу наукової проблеми міноритарних спільнот у співвідношенні з іншими проблемами суспільства.

У політико-інституційній площині представництво міноритарних спільнот пов'язане з якістю та особливостями функціонування політичних партій. «Міноритарна партійність» є особливим предметом розгляду, оскільки в більшості країн світу етнічні політичні сили не є мейнстримом. Однак фактична ситуація свідчить, що загальнонаціональні політичні сили нерідко мають міноритарну ангажованість. К. Зубер вірно вказує, що діяльність на користь етнічної партії, через винятковість етнічних вимог, виключатиме діяльність на користь етнічних груп, які не є метою партії. Відповідно до висновків з індійської справи, можна очікувати, що представники меншин вирішать цей конфлікт на користь партії. Тому в цьому випадку ми могли б висунути гіпотезу про негативний вплив на готовність представника діяти в інтересах меншин [7, р. 398].

Прикладне політичне питання мовної ідентичності та його регулювання у вітчизняному контексті

має досить резонансний характер. Водночас тенденція розвитку наукового та публіцистичного дискурсу полягає у скептичному та критичному оцінюванні статусу та значення мови як політичної ознаки. Особливо нагальне значення це питання має в умовах війни в Україні, коли мова виступає чинником політичної інтеграції українського соціуму. Відповідно ставлення до міноритарних спільнот також може виходити за рамки демократичної толерантності. Т. Ковальова вірно стверджує, що в «українському мовному просторі на час прийняття Хартії залишалось домінування російської мови, зумовлене спадщиною радянського минулого, географічною близькістю Росії та економічними зв'язками з нею. Не створивши реальних умов для утвердження й захисту української мови як державної, Україна надає правову підтримку 13 мовам національних меншин, у тому числі й російській» [2, с. 22].

Зарубіжний досвід мовної політики свідчить, що знаходження балансу між панівними та міноритарними мовними спільнотами забезпечує довготермінову політичну стабільність. В умовах демократії політичним питанням є представництво культурних прав меншин. Їх закріпленість у законодавстві демонструє дотримання спільних цінностей та перспектив мирного розв'язання потенційних конфліктів. Т. Ковальова обґрунтовано зазначає, що головною метою створення Хартії було прагнення зберегти мовне розмаїття Європи, її призначенням є передусім захист мов, які мають невелику кількість носіїв, що загрожує їм зникненням з мовної карти світу. Головним об'єктом підтримки національних держав були передусім державні мови як засіб консолідації нації» [2, с. 23].

Європейські практики захисту мовного простору та національної ідентичності засвідчили існування широкого арсеналу законодавчих інструментів для сучасної України. Також важливим є варіативний та адаптивний спосіб поведіння з міноритарними спільнотами. Як свідчить досвід російсько-української війни, країна-агресор неодноразово намагалася розіграти карту автономії або особливого статусу етнічних меншин Закарпаття. Т. Ковальова досить доречно помітила, що «у Франції існувала загроза витіснення французької мови англійською; в Італії, навпаки, італійська мова утвердилася як державна й на сьогодні є актуальною підтримка регіональних мов» [2, с. 23].

Окреме значення для концептуалізації стану політичного представництва міноритарних спільнот має релігійна ситуація та середовище в суспільстві. Релігійна ідентичність визначає поведінку індивідів та груп на основі вірувань та релігійних почуттів. Відповідно держава та політичні інститути мають формувати зважені підходи для

управління ситуацією. Н. Кочан справедливо вказує, що «релігійний чинник, нерідко у поєднанні з етнополітичним та етнонаціональним, упродовж останніх десятиліть незмінно виступав в українській політиці одним із найдієвіших інструментів суспільної мобілізації як з боку найрізноманітніших політичних сил, органів державної влади та управління, громадських організацій, так і безпосередньо релігійних організацій» [4, с. 105].

Емпіричні дані, набуті українськими фахівцями на матеріалі України, засвідчують, що поява міноритарних груп на базі релігійної та етнічної ідентичності в раніше не притаманних територіальних ареалах спричиняє значну зміну етнополітичної ситуації. Відповідно до уваги має братися весь комплекс подій, пов'язаних з інституалізацією міноритарних спільнот. Подальшим кроком є виявлення способів артикулювання та агрегування вимог. Н. Кочан зауважує, «що серед першої хвилі переселенців з Криму були й такі, які сповідували іслам у його консервативній формі, які навіть у кримськотатарському середовищі існували дещо відокремлено, відрубно. Такого роду переселенці й в Галичині існуватимуть у капсульному режимі, самоізоляції як від культурницького типу ісламу та культурних національних організацій кримських татар, так і місцевого суспільно-політичного контексту» [4, с. 113].

Соціально-політичні відносини більшості та міноритарних акторів виступають матеріалом для всебічної оцінки та фіксації. Регіональний зріз сучасної України засвідчив наявність новосформованих міноритарних груп. Водночас військовий порядок денний спричинив появу «дружних» міноритарних спільнот, орієнтованих на успіх української державності. Згідно з Н. Кочан, «однією з функцій новопосталих мусульманських структур й надалі виступатиме мобілізація кримськотатарської та ісламської ідентичностей задля їхнього збереження в умовах вимушеної міграції до Галичини, що становитиме подразник для консервативної й традиціоналістськи налаштованого сегмента місцевого суспільства, тобто більшості» [4, с. 117].

Специфічну картину представництва політичних прав міноритарних груп дають сучасні поліетнічні регіони України. Замість представництва за куріальною системою або системою квот етнічні меншини глибоко інтегровані до національного політичного процесу. Їх стан та вимоги інтенсивно застосовується в маркетингових стратегіях політичної конкуренції. При цьому картина представництва міноритарних груп досить неоднозначна. Український дослідник М. Зан вказує, що «у селі Підвиноградів, де компактно проживає ромська група циган-келдерарів, кандидатами-конкурентами до Берегівської районної ради стали двоє очільників ромських національно-культурних товариств. Зокрема, голова громадської організації

«Романо Бахтало Дром», безпартійний, директор ТОВ «Севлюш Універ» Арсеній Богар балотувався від партії «Слуга народу» (№ 7 у єдиному списку) по 3-му ТВО (№ 3) й отримав 254 голоси (19,25% від квоти) [1, с. 89].

Етнічні мінератарні групи пов'язані з титульною сусідньою державою, формують політичні підстави для свого особливого статусу. Вони вимагають специфічних заходів з боку держави. Також вони налаштовані на максимізацію потреб суспільно-культурної і політичної автономії. Особливо яскраво це видно на прикладі угорської національної меншини в Закарпатті. М. Зан обґрунтовано відзначає, що «представниками угорського соціуму на рівні місцевої влади Закарпаття за результатами виборів 2020 р. стали переважно старші за віком і досвідчені громадські та політичні діячі. Зазвичай молодь у партійних списках займала практично «непрохідні» місця або представникам від молоді «резервували» нижчий рівень представництва» [1, с. 90].

Результати участі представників та лідерів міноритарних етнічних груп в електоральних процесах засвідчили, що міноритарні групи можуть спричинити непропорційний політичний вплив. Він виникає на основі більшої згуртованості міноритарних спільнот та більшої їх свідомості стосовно власного стану і потреб. Вони виступають більш вигідними партнерами політичних інвесторів, ніж представники домінуючої нації. М. Зан у розрізі політико-партійної репрезентації доводить, що «найбільше кандидатів балотувалися від «Партії твого міста» (5 чол.), що пов'язано з технічним кандидуванням ромських лідерів у м. Ужгороді. Власне, тому найбільша кількість ромських лідерів як кандидатів була представлена на 1-му ТВО до Ужгородської міської ради» [1, с. 91].

Таким чином, теоретичні засади реалізації політичних вимог та потреб міноритарних спільнот формують ситуацію багатовекторності еволюції цих інституцій. Аналіз емпіричних кейсів артикуляції політичних намагань громади доводять, що етнічні та релігійні спільноти можуть тісно інтегруватися до загальної системи політичного представництва не вимагаючи особливих умов та

механізмів. Мовна ідентифікація міноритарних спільнот як чинник політичного процесу залежить від раціональності національної мовної політики та завбачливості політичних еліт і законодавців.

Висновки. Таким чином, теоретичні засади та уявлення щодо оптимальності політичного представництва етнічних расових та релігійних меншин в світі та в Україні зазнають значних змін. Політична практика реалізації прав етнічних мовних та релігійних меншин змушує замислитися про політичні засоби інституалізації інклюзивності та толерантності. Поняття міноритарних спільнот також зазнає суттєвих змін. Дедалі частіше воно стає надто широким через фрагментацію соціальної структури багатьох країн, а також через подрібнення громад, які раніше існували внаслідок доступності самопрезентації індивідів та груп через засоби Інтернет. У таких умовах пріоритетами науково-дослідного проекту щодо оптимізації політичного представництва міноритарних спільнот мають стати окреслення емпіричного базису політичних вимог та їх суб'єктів. Як свідчить досвід сучасної України, етнічні меншини, які формально зафіксовані законодавством у політичному полі, використовують цей стан в рамках системи політичних технологій та політичної комунікації. Політичний статус міноритарних спільнот недостатньо окреслений. В умовах російсько-української війни відбувається диференціація локальних спільнот за їх ставленням до перебігу військових дій. Світова практика свідчить, що мовна ідентичність перебуває під щільною увагою міжнародних інституцій та набуває статусу дискусійної. Відповідно можливості ідентифікації міноритарних спільнот дещо звужується. Ліберальний підхід стосовно розгляду етнічних та релігійних груп як самоврядних громадських організацій зазнає тиску з боку право-консервативних політичних течій. Також мають місце технократичні спроби «спростити питання» на основі новітніх комунікаційних технологій. У зв'язку з цим завданням наукової спільноти на перспективу є запобігання замовчуванню проблеми представництва міноритарних політичних спільнот та виведення її до публічної сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зан М. П. Особливості політико-партійного представництва лідерів громадських організацій міноритарних етнічних груп Закарпатської області у контексті місцевих виборів 2020 р. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2021. Вип. 30. С. 88-94.
2. Ковальова Т. О. Регулювання мовних відносин у контексті Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: європейський досвід і українські проблеми. Новий Колегіум. 2017. № 4. С. 21-25.
3. Кочан Н. І. Міноритарні релігійні організації (протестантські та етноконфесійні спільноти, новітні релігійні організації та руху) у контексті етнополітичної специфіки українського Донбасу. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. Вип. 2. С. 259-286.
4. Кочан Н. Релігійний чинник етнополітичних процесів Галичини: міноритарні етнорелігійні та релігійні організації. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 1. С. 103-126.

5. Banducci, S. A., Donovan, T., & Karp, J. A. (2004). Minority Representation, Empowerment, and Participation. *The Journal of Politics*, 66(2), 534–556.
6. Heath, A. F. Representation of Ethnic Minority Concerns', *The Political Integration of Ethnic Minorities in Britain* (Oxford, 2013; online edn, Oxford Academic, 26 Sept. 2013). URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199656639.003.0005>, <https://dx.doi.org/10.1080/17449057.2015.1032007> <https://d-nb.info/1209879425/34>
7. Politics, representation and ethnic minorities. URL: <https://www.ethnicity.ac.uk/research/work-packages/politics-representation-ethnic-minorities/>
8. Protsyk O. The representation of minorities and indigenous peoples in parliament. A global overview. URL: https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/A%20global%20Overview_The%20representation%20of%20minorities%20and%20indigenous%20peoples%20in%20parliament-1.original.pdf
9. The political Representation of Women and Ethnic Minorities in Established Democracies URL:<https://www.agora-parl.org/resources/library/political-representation-women-and-ethnic-minorities-established-democracies>
10. Zuber Ch. I. Reserved Seats, Political Parties, and Minority Representation Erschienen in: *Ethnopolitics*. 14 (2015). 4. 390-403.
11. Wright K. Power and Minority Representation. In: Farazmand, A. (eds) *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. Springer, 2016 Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_2524-1

СУТНІСНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИДІВ ЗОВНІШНЬОГО ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ¹

ESSENTIAL AND TERMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE TYPES OF EXTERNAL ARMED VIOLENCE

Бадер А.В.,

*доктор політичних наук, доцент,
директор*

*Навчально-наукового інституту історії, міжнародних відносин і соціально-політичних наук
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

У статті на основі детального вивчення наукової літератури різних галузей встановлено сутнісні основи таких видів зовнішнього збройного насилля: «війна», «воєнний конфлікт», «тероризм», «агресія» й «геноцид» та сформульовано точні дефініції названих феноменів. Констатовано, що в умовах широких можливостей завуальованого застосування збройного насилля перед науковим та експертним середовищем постало актуальне завдання формулювання точних дефініцій феноменів «війна», «воєнний конфлікт», «тероризм», «агресія» та «геноцид». Підкреслено, що одні й ті самі збройні конфлікти кінця XX – початку XXI ст. визначались і як внутрішньополітичні, і як зовнішньополітичні, що надавало широкі можливості маніпулювання громадською думкою. Зазначено, що вказану проблему може зняти сутнісно-термінологічний аналіз різних видів збройного насильства.

Автор статті стверджує, що основним й найбільш масштабним видом зовнішнього збройного насилля є війна. Відповідно, її ключовою кваліфікаційною характеристикою є масштабність, а також пріоритетність саме збройних засобів вирішення протиріч та особливий стан усього суспільства. Констатовано, що воєнний конфлікт – дуже подібне явище, однак, він відрізняється меншими масштабами застосування зброї, не передбачає розірвання дипломатичних відносин між суперниками й особливого стану усього суспільства. Підкреслено, що тероризм є самостійним видом збройного насилля, він має принципово антиетатистський характер, а застосування (приховано або вочевидь) подібних методів державними структурами слід кваліфікувати як диверсію або приховану агресію. Вказується, що самостійними видами зовнішнього збройного насилля є геноцид та агресія. Констатовано, що ці феномени визнаються міжнародним гуманітарним правом тяжкими злочинами, а характерною ознакою їх є одностороннє застосування сили.

Ключові слова: збройне насилля, види зовнішнього збройного насилля, війна, воєнний конфлікт, тероризм, агресія, геноцид.

The article, based on a detailed study of the scientific literature of various fields, establishes the essential foundations of such types of external armed violence: «war», «military conflict», «terrorism», «aggression» and «genocide» and formulates precise definitions of the named phenomena. It was established that in the conditions of wide possibilities of the veiled use of armed violence, the scientific and expert environment faced the urgent task of formulating precise definitions of the phenomena «war», «military conflict», «terrorism», «aggression» and «genocide». It is emphasized that the same armed conflicts of the late 20th and early 21st centuries. were defined as both internal political and foreign political, which provided ample opportunities for manipulating public opinion. It is noted that the specified problem can be solved by an essential and terminological analysis of various types of armed violence.

The author of the article claims that the main and largest type of external armed violence is war. Accordingly, its key qualifying characteristic is the scale, as well as the priority of the armed means of resolving conflicts and the special state of the entire society. It has been established that a military conflict is a very similar phenomenon, however, it differs in the smaller scale of the use of weapons, does not involve the breaking of diplomatic relations between rivals and the special state of society as a whole. It is emphasized that terrorism is an independent type of armed violence, it is fundamentally anti-statist in nature, and the use (covertly or overtly) of similar methods by state structures should be classified as sabotage or covert aggression. It is indicated that independent types of external armed violence are genocide and aggression. It was established that these phenomena are recognized by international humanitarian law as grave crimes, and their characteristic feature is the unilateral use of force.

Key words: armed violence, types of external armed violence, war, military conflict, terrorism, aggression, genocide.

Постановка проблеми. Сучасний період нестабільності у світі, поява нових форм та методів збройного насилля у міждержавних взаєминах, воєнний конфлікт в Україні 2014 р. та, звісно, повномасштабна агресія РФ 2022 р., активізували необхідність наукового вивчення тем, дотичних до заявленої проблеми. В умовах широких мож-

ливостей завуальованого застосування збройного насилля перед науковим та експертним середовищем постало актуальне завдання формулювання точних дефініцій феноменів «війна», «воєнний конфлікт», «тероризм», «агресія» та «геноцид». Так, наприкінці XX – протягом XXI ст. пройшла ціла низка політичних подій, що кардинально

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

по-різному кваліфікуються. Одні й ті самі збройні конфлікти цього періоду визначаються як внутрішньополітичні, і як зовнішньополітичні, що надавало широкі можливості маніпулювання громадською думкою. На наш погляд, указану проблему може зняти сутнісно-термінологічний аналіз різних видів збройного насильства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти досліджуваної теми висвітлено у працях багатьох учених. Зокрема, пошуками сутності війни займалися: Х. Боннер [1], Г. Моргантау [2], П. Ребу [3], Р. Ардрі [4], Г. Бутуль [5], Б. Браунелла [6], Ф. Фукуяма [7], С. Хантингтон [8], І. Валлерстайн [9] та ін. Феномен тероризму вивчали О. Балацька [10], Р. Войтович [11]. С. Телешун [12]. Агресії присвячена робота Ю. Качанової [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Певні компоненти досліджуваної теми досить широко розроблені названими вище вченими. Проте, комплексний, саме сутнісно-термінологічний аналіз війни, воєнного конфлікту, тероризму, агресії та геноциду, як видів одного феномену – збройного насилля, не представлений у науковій літературі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Центральним завданням статті є встановлення, на основі детального вивчення наукової літератури різних галузей, сутнісних основ таких видів зовнішнього збройного насилля як «війна», «воєнний конфлікт», «тероризм», «агресія» й «геноцид» та формулювання, виходячи з проведеного аналізу, точних дефініцій названих феноменів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Очевидно, що серед усіх видів зовнішнього збройного насилля, що ми виділяємо (війна, воєнний конфлікт, тероризм, агресія та геноцид), саме війна є найбільш масштабним феноменом. Аналізувати це явище почали з найдавніших часів, а в середині ХХ ст. оформилась низка наукових підходів до розуміння походження, причин та сутності війни. Найбільш очевидним є психологічний підхід, відповідно до якого першооснова війни пов'язана з психічними процесами. Зазначимо, що на сьогоднішній день у психологічному підході оформились два кардинально різні напрямки. Так, частина дослідників знаходить причину війни в природних, психологічних першоосновах людини. Інша частина – зосереджується на процесі соціалізації. С. Кобленц наголошує, що війна – протиприродний стан, а її поява та можливі варіанти усунення з соціальної практики пов'язані із процесами виховання. Х. Боннер пише, що «людей штовхає до ненависті й до застосування зброї проти інших націй запас ворожості, що накопичується в людині з ранніх років» [1, с. 372].

Серед представників соціологічного підходу до розуміння сутності війни виокремимо найбільш важливі роботи кількох авторів, зокрема: Р. Арона

«Мир і війна між народами». У цій роботі дослідник зазначає: «Війни – це специфічне соціальне явище, що виникло, імовірно, у якийсь певний момент людської історії; вони означають організацію насильницьких дій суспільств, які протистоять один одному» [14, с. 409]. М. Маклюєна та К. Фіоре у спільній роботі «Війна і мир у глобальному селищі» зазначають, що війна є природним станом, органічно пов'язаним із цивілізацією, а також засобом міжнародних контактів та утвердження власної самобутності народів [15].

У неопозитивістському підході можна виокремити два напрямки розуміння війни. До першого слід віднести «політичний реалізм» Г. Моргантау. У роботі «Політика між націями. Боротьба за владу й світ» дослідник обстоює думку, що політика є автономним явищем, не пов'язаним з економічною сферою та іншими соціальними відносинами. Застосування сили автор розуміє як сутність світової політики, а війна для нього – це результат тверезого розрахунку та суб'єктивного рішення конкретного політичного діяча [2, с. 4]. Теорією науково-математичного аналізу, що найбільш ґрунтовно описана в роботі «Теорія ігор та економічна поведінка» Д. Неймана та О. Моргенштерна, слід уважати основою другого напрямку у неопозитивістському підході. Підкреслимо, що ця теорія заклала основу методології вивчення військових проблем у провідних країнах. За цією концепцією міжнародні відносини є грою політичних сил, які діють за математичними законами, які неминуче призводять до воєн [16, с. 264].

Основу натуралістичного підходу складають психобіологічний, неомальтузіанський та геополітичний напрям. Перший – пряма протилежність психологічному підходу. Причини війни в ньому знаходять не в психологічних особливостях людини, а в біологічних закономірностях існування людського виду [16, с. 265]. Так, Дж. Уінд пише: «Згідно з даними етологічної науки, дія певних генів обумовлює поведінку, що характеризується як агресивна ...» [17, с. 74]. Тут доцільно згадати й напрацювання К. Лоренца та ще низки антропологів, які доводять, що людина не має надійного механізму інстинктивного гальмування внутрішньовидової агресії [18; 19, с. 8].

У неомальтузіанському напрямку причини війн, зводяться до певного біологічного явища, до необхідності обмеження чисельності людей на Землі. Зокрема, П. Ребу підкреслює залежність між жорстокістю війни та надлишковою кількістю населення. Представники цієї концепції вважають, що лише масштаби жертв ядерної війни пропорційні сьогоднішній перенаселеності планети, відповідно вони, фактично, виправдовують застосування атомної зброї [3, с. 253–255].

Геополітичний напрям представлений теоріями «розширення меж» та «територіального імпе-

ріалізму». Так, за Дж. Кіффером рівень зростання технічної озброєності, провокує аналогічне розширення кордонів держави військовим шляхом. Р. Ардрі причину воєн безпосередньо пов'язує з колективним інстинктом людей жити на певній території, захищати та розширювати її. «Коли ми захищаємо права або незалежність своєї країни, то діємо під впливом чинників, як у більш низькоорганізованих тварин. Ці чинники є вродженими та невикорінюваними», – наголошує Р. Ардрі [4, с. 103].

У процесі подальшого наукового осмислення аналізованого феномену вказані теорії натуралістичного підходу заклали основу науки про війну – полемології. Французький дослідник Г. Бутуль, що вважається засновником цієї науки зазначає: «Війна, яка в XVIII ст. була грою королів, нині перетворилася на катастрофу, а завтра стане катаклізмом. Без швидкого створення полемології всі інші науки ризикують бути зайвими» [5, с. 28–29]. Г. Бутуль пропонує підходити до з'ясування причин війни, урахувавши політичні та економічні фактори, однак першопричиною, все ж, вважає індивідуальну агресивність людини, яку провокують складні соціальні умови. Ключовою соціальною проблемою, як і прихильники неомальтузіанського напрямку, автор вважає перенаселеність. Окрім того, джерелом нестабільності певної держави він визначає молодь, чисельність якої старше покоління зменшує двома засобами – міграцією та війною [20, с. 36].

Важливий для розуміння сутності війни є і описаний Г. Бутулем процес її виникнення. «Як тільки колективна агресивність досягає певної інтенсивності, вона штовхає нас на пошук ворога та сварки. І як тільки ворог знайдений, колективна агресивність, що виступала у своєму зародженні у вигляді неусвідомленого психосоматичного імпульсу, стає явищем логічним. Відтепер вона висуває певну мету – супротивника, що підлягає розгрому або знищенню, а також виправдальну раціоналістичну аргументацію» [21, с. 36].

Описана багатовекторність у розумінні сутності та причин війн заклала основу плюралістичного підходу. Німецьких дослідників Р. Біглера та В. Таймера, американців Б. Браунелла та Р. Кларка й англійського вченого М. Гінзберга слід вважати тими авторами, на роботах яких засновується цей підхід. Так, Б. Браунелла пише: «Конфлікти в сучасному світі не мають єдиного насіння або джерела. Вони мають безліч причин, тому вони не можуть бути вирішені за однією якоюсь формулою або системою добровільного контролю» [6, с. 117]. «Неймовірно велика кількість чинників сприяє виникненню війни: демографічні відносини, психологічні та ідеологічні рушійні сили, культурні події, причому ці комплексні окремі фактори можуть комбінуватися в нескінченних

варіантах. Спробу синтезованого погляду на війну можна порівняти, апріорі, зі спробою дістати зірки», – зазначає Р. Біглер [22, с. 79].

Тенденції в розвитку світу кінця XX ст., що були зав'язані на глобалізації, спровокували переосмислення багатьох явищ, зокрема поглядів на сутність війни. У вказаному контексті, Ф. Фукуяма вважає, що заданий вектор розвитку призведе до зникнення всіх форм геополітичної диференціації та відповідних протистоянь, а людство житиме в єдиній цивілізації. Проте дослідник підкреслює, що «збережеться високий та навіть щораз вищий рівень насилля на етнічному й націоналістичному ґрунті, оскільки ці імпульси не вичерпають себе й в постісторичному світі ... З цього випливає, що на порядку денному залишаться й тероризм, і національно-визвольні війни» [7, с. 39].

На відміну від Ф. Фукуяма, С. Хантингтон уважає, що глобалізація не призведе до єдиної універсальної цивілізації на основі західних цінностей. Дослідник пише: «Найважливіші кордони, що роз'єднують людство, й основні джерела конфліктів будуть визначатися культурою. Нація-держави залишаться головною дійовою особою в міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти розгортатимуться між націями й групами, які належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів» [8, с. 33].

Глибоку рефлексію на ідеї С. Хантингтона представили Дж. Б'юкенен та Д. Курт у роботах «Смерть Заходу» й «Американський шлях перемоги» відповідно. Зокрема, останній відстоює ідею, що «справжнє зіткнення цивілізацій – не сутички між Заходом і кимось із інших. Це буде сутичка між Заходом і «Пост-Заходом», сформованим у межах західної цивілізації. Зіткнення вже почалося в мозку західної цивілізації, серед американських інтелектуалів. Так, зіткнення почалося, і сьогодні воно поширюється від мозку по всьому тілу» [23, с. 5].

Е. Тоффлер, стосовно сучасної цивілізації та в своїх прогнозах на майбутнє зазначає, що війна подібна до виробничої діяльності. Він вказує на те, що у своєму розвитку війна ідентична з процесами й факторами, які відбуваються в економіці [24]. Натомість, відомий військовий аналітик М. ван Кревельд заперечує подібність війни до економічної сфери, уважаючи, що війна – це культурно зумовлений вид людської діяльності [25].

І. Валлерстайн розглядає війну як інструмент встановлення гегемонії певної держави. На його думку, ці процеси провокуються самим механізмом та логікою функціонування такої світ-системи, як світ-економіка. Численні локальні конфлікти в країнах Півдня, зіткнення різних «меншин» на Півночі та «малі» війни Півдня

проти Півночі – це і є сучасна світова війна, вважає дослідник. І. Валлерстайн стверджує, що зрештою це призведе до фундаментальної трансформації світових центрів сили та всієї структури міжнародних відносин, сформованої в ХХ ст. [9, с. 256–258].

На основі встановлених сутнісних ознак війни, з'являється можливість сформулювати термін цього явища. Однак, здійснити зазначену теоретичну операцію, на наш погляд, можливо лише паралельно з визначенням дефініцій таких дотичних феноменів, як «збройний конфлікт» та «воєнний конфлікт». Очевидно, що всі три явища є частиною більш широкого феномену «соціальний конфлікт». У науковій літературі під конфліктом розуміють найвищу стадію загострення суперечностей між певними суб'єктами, що розв'язуються силовими методами. За допомогою аналізу ключових компонентів з більш широкого явища «соціальний конфлікт» можна виокремити більш вузьке поняття – «збройний конфлікт». Отже, збройний конфлікт – це протиборство між соціальними суб'єктами, що характеризується застосуванням зброї з метою вирішення наявних протиріч між ними.

Цілком зрозуміло, що війна та воєнний конфлікт характеризуються наявністю значно більшої кількості сутнісних ознак, ніж лише застосування зброї. Зважаючи на це, доходимо висновку, що ці феномени є видами більш об'ємного поняття, «збройний конфлікт». Щодо війни, то одним із основних критеріїв наявності або її відсутності, на наш погляд, є місце й роль військових та невійськових засобів у політичному протиборстві. Якщо збройна боротьба є головними засобами досягнення політичних цілей, а всі інші працюють на забезпечення найбільшого ефекту застосування збройних сил, то це війна.

На наш погляд, важливою характеристикою війни є особливий правовий режим. По-перше, акт оголошення війни, або введення воєнного стану чи особливого порядку державного управління, що відтак призводить до обмеження основних прав і свобод людини й громадянина. По-друге, розрив дипломатичних, консульських та, відповідно, політичних, економічних і культурних відносин, а також припинення дії міжнародних договорів між державами-суб'єктами війни [26, с. 71].

Масштабність збройного протистояння також вважаємо ключовою характеристикою війни. Так, згідно з Упсальською програмою даних про конфлікти, війною є збройний конфлікт, що ведеться збройними силами двох сторін (як мінімум, одна з яких є урядом будь-якої держави) за встановлення контролю над урядом та/або територією, під час якої в бойових діях протягом календарного року гине не менше 1000 осіб [27].

Наведемо також визначення, запропоноване в колективній роботі Дж. Сінгером та М. Смол-

лом, що має кількісну характеристику, подібну до тієї, що була наведена вище. Отже, під війною ці автори розуміють «будь-яке тривале зіткнення між військовими силами двох або кількох урядів (міждержавна війна), або між регулярною армією та будь-якою іншою озброєною групою (внутрішньодержавна), у якому кількість жертв серед збройних сил перевищує одну тисячу осіб протягом всього зіткнення» [28].

Необхідно враховувати, що війна професіоналізує збройну боротьбу. Вона здійснюється планово, навмисно, цілеспрямовано, з використанням як знарядь нападу, так і засобів захисту. Тобто війна має як масштабний так організований характер, у ній задіяні групи спеціально підготовлених людей. Окрім того, ще раз підкреслимо, що війна – це політичний феномен, бо вона має саме політичні мотиви та мету. Неодмінною ознакою війни є також наявність насильницької, збройної взаємодії між протиборчими сторонами [26, с. 71].

Виходячи із сутнісного та термінологічного аналізу наведеного вище, маємо можливість запропонувати власну, узагальнюючу дефініцію війни. Війна – це найбільш масштабний вид зовнішнього збройного насилля як політичного феномену, що має організований та безкомпромісний характер, реалізується суб'єктами воєнно-політичних відносин за допомогою військових засобів та передбачає особливий стан суспільства [26, с. 72].

Подібним до війни видом збройного насилля є воєнний конфлікт. Ці явища, мають схожі ключові характеристики, а відрізняються, насамперед, масштабами, інтенсивністю, територією ведення бойових дій та обсягом залучення збройних сил. Окрім того, у межах воєнного конфлікту спеціальний правовий режим або відсутній, або поширюється на зону ведення бойових дій та прилеглу територію. Відсутній також особливий стан суспільства, що передбачає концентрацію всіх ресурсів на потреби армії. Відрізняються аналізовані явища й кількістю втрат. Так, згідно з Упсальською програмою даних, воєнним конфліктом є бойові дії, під час яких гине протягом року не менше 25 осіб, натомість війна передбачає втрати від 1000 осіб [27].

Необхідно, на наш погляд, також звернути увагу ще на одну принципову відмінність між воєнним конфліктом та війною, а саме – на взаємовідносини між сторонами протиборства. В умовах війни припиняються міжнародні зв'язки між ними, переговори не ведуться, а в мирних угодах закріплюються результати протистояння. За умов воєнного конфлікту політичні відносини не припиняються, а переговори ведуться до та під час бойових дій. Як правило, розв'язується подібне збройне протистояння не воєнною перемогою якоїсь із сторін, а дією комплексу військових та політичних чинників [19, с. 81].

Ураховуючи зазначене, пропонуємо узагальнене визначення аналізованого феномену. Воєнний конфлікт – це вид зовнішнього збройного насилля, що реалізується суб'єктами воєнно-політичних відносин за допомогою військових засобів та характеризується обмеженими масштабами, інтенсивністю, територією ведення бойових дій та обсягом залучення збройних сил [26, с. 72].

Німецький дослідник Х. Хофмайстер висловлює думку, що на початку ХХІ ст. з'явився новий вид війни – терористичний, в основі якого лежить асиметричний характер. Появу такого виду спровокувала «холодна війна», що активізувала виникнення міжнародних мережевих терористичних організацій. Асиметричність терористичної війни, на думку автора, проявляється в тому, що державі протистоїть неполітичний суб'єкт. Однак, ураховуючи зазначені вище сутнісні характеристики війни, ми вважаємо, що тероризм не належить до різновидів цього феномену. На наш погляд, сучасний міжнародний тероризм слід розглядати як окремий вид зовнішнього збройного насилля [19, с. 82].

Пошук сутності та формулювання на цій основі визначення тероризму досить ускладнені відсутністю в політологічній науці єдності в розумінні ключових ознак цього явища. Загально визначеними серед науковців є лише дві ознаки, що, по суті, не дає можливості сформулювати вичерпну дефініцію цього феномену. Такими ознаками, по-перше, є політичні мотиви в діяльності терористів. По-друге, те, що основною стратегією впливу на опонента є залякування, створення атмосфери страху, насамперед, серед цивільного населення [29].

Компонентом другої із зазначених ознак слід уважати інформаційний чинник. Більшість дослідників також звертають на нього увагу. Так, Г. Кенен стверджує, що терористичний акт (убивство людей чи знищення об'єктів інфраструктури) не є самоціллю, метою тут виступає інформаційний привід, що повинен максимально видовищно генерувати враження в «глядачів». У такому контексті Б. Хоффман зазначає: «Тероризм можна розглядати як акт насилля, задуманий із метою залучення уваги та подальшої передачі послання через публічність, що він отримує» [30, с. 160].

Додаткові ознаки, що надали б можливість виокремити тероризм з низки подібних явищ, у різних авторів суттєво розходяться. Суперечливість у розумінні сутності тероризму також пов'язана із неоднозначною генезою цього феномену. Аналізує зазначену проблему В. Лакер. Дослідник виокремлює декілька хвиль в еволюції тероризму, перша з яких датується другою половиною ХІХ ст. та пов'язана з діяльністю російських революціонерів, анархістів у країнах Західної Європи й США та ірландським, вірменським і сербським сепаратизмом. До другої хвилі, на думку дослідника,

належить робітничий рух (діяльність есерів, польських соціалістів), боротьба анархістів, а також національний рух вірмен та македонців у період з початку ХХ ст. до Першої світової війни. Міжвоєнний період належить до третьої хвилі, пов'язаної із застосуванням тероризму сепаратистськими та, переважно, правими, фашистськими організаціями [10, с. 151–154].

Наступна хвиля тероризму характеризується партизанськими та підпільними рухами спротиву під час Другої світової війни. Після закінчення цього глобального конфлікту тероризм, на думку В. Лакера, переміщується в сільську місцевість (масштабні партизанські рухи в Китаї, В'єтнамі, Кубі, Палестині), а згодом формується міжнародний тероризм, характерною ознакою якого є вже не індивідуальний, а масовий терор [10, с. 151–154]. На наш погляд, зарахування підпільного та партизанського руху як за часів Другої світової війни, так і післявоєнного періоду до тероризму є досить дискусійним і потребує уточнення в подальшому.

Очевидним є те, що тероризм сучасної доби має суттєві сутнісні особливості. Так, на думку О. Балацької, «внутрішній (державний) тероризм є проявом внутрішньополітичного протистояння, який передбачає терористичні дії радикально-екстремістських угруповань у межах кордонів однієї держави, спрямовані на її громадян та інститути влади. Внутрішній тероризм був домінуючим видом тероризму до другої половини ХХ ст. Однак зараз дослідники вказують на актуалізацію глобальних проявів тероризму – на міжнародному й транснаціональному рівні» [10, с. 153].

У межах дослідження нас цікавить саме міжнародний тероризм як вид зовнішнього збройного насилля, що виник, на думку Р. Войтович, у 1960-х роках [11, с. 9–10]. С. Телешун характеризує цей феномен як дії терористичних груп проти осіб, незалежно від громадянства, на території третіх держав [12, с. 164]. На наш погляд, згаданий вище внутрішній (державний) тероризм слід уважати формою реалізації певних видів внутрішнього збройного насилля, тому пошуки його сутнісних основ ми тут не будемо здійснювати.

Визначення тероризму в політологічній літературі досить нечітке. Частина дослідників використовує офіційну дефініцію, наприклад ту, що застосовується американськими державними установами: «Тероризм – це незаконне використання або загроза використання сили або насилля проти осіб або власності, щоб примусити або залякати уряд або суспільство для досягнення політичних, релігійних або ідеологічних цілей» [29, с. 135]. Однак, подібний підхід не дає вичерпного розуміння аналізованого феномену. Зважаючи на очевидні теоретичні проблеми з розумінням сутності та формулюванням терміну «тероризм» у політологічній науці, вважаємо за доцільне звернутись

до напрацювань учених-юристів. Підкреслимо, що в роботах науковців цієї галузі простежується більш глибокий пошук ключових ознак, що продиктовано практичною необхідністю відмежування терористичних діянь від інших видів злочинів.

Порівняльний аналіз тероризму з подібними видами кримінальних правопорушень надає підстави стверджувати, що його суттєвою відмінністю є мета та цілі. Зокрема, в українському законодавстві прописано, що тероризмом є «суспільно небезпечна діяльність, що полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насилля шляхом захоплення заручників, підпал, убивство, тортури, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погроза вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [31]. Важливо зазначити, що ці загальнонебезпечні діяння виступають саме засобом для досягнення терористичних цілей – залякування населення та органів влади. Отже, опосередкований характер терористичного злочину є характерною ознакою, яку обов'язково потрібно враховувати при встановленні сутності та формулювання дефініції аналізованого явища.

Ключовою рисою тероризму, яка прямо прописана в законодавстві, слід також уважати шкоду, нанесену «ні в чому не винним людям». Це означає, що по-перше, фактично постраждали особи не є безпосереднім супротивником терористів. По-друге, наявність «невинних жертв» передбачає невизначеність цього кола осіб за будь-якою ознакою. Отже, персона жертви у межах терористичного акту, не має визначальної зумовленості, на відміну від убивства людини у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків.

Використання описаної вище характеристики, як однієї з ключових, вимагає певного уточнення. Теоретичного осмислення потребує питання кваліфікації замахів на життя політиків, дипломатів і державних діячів. З одного боку, ці злочини досить часто застосовуються терористами, з іншого – вибір жертви виглядає цілком вибірковим. Вирішення цієї проблеми лежить у площині аналізу суб'єктивної сторони діяння. Так, якщо насилля застосовується до таких і подібних осіб з корисливих мотивів, особистісної неприязні та схожих причин, такий злочин не можна кваліфікувати як терористичний. Інша справа, якщо мотиви злочинців не пов'язані з конкретною особою та її особистісними якостями, а постраждалий насамперед асоціюється з державним механізмом. За таких умов, маємо можливість стверджувати, що насилля є невибірковою, воно є опосередкованим способом досягнення цілей, а діяння можна кваліфікувати як терористичне.

Допомагає інституалізувати тероризм як явище ще одна важлива особливість, описана в юридич-

ній науці. У межах збройного конфлікту (війни або воєнного конфлікту) кваліфікувати певні дії як терористичні недоцільно, оскільки вони підпадають під категорію військових злочинів. Це суперечить позиції В. Лакера, який вважає тероризмом підпільний та партизанський рух часів Другої світової війни та післявоєнного періоду [10, с. 151–154]. Та нам видається об'єктивним твердження, що практично всі військові дії, зокрема й законні, з юридичного погляду можна кваліфікувати як тероризм. Отже, однією з основних відмінностей терористичного акту від воєнного злочину є наявність чи відсутність збройного конфлікту під час його реалізації. По великому рахунку, військові злочини – це дії, спрямовані проти «острівців» цивільного життя, що умовно залишаються у воєнний час, а тероризм – це, навпаки, спроба «точкового» впровадження в мирне життя війни.

Для уточнення сутнісних характеристик тероризму продуктивним, на наш погляд, є порівняльний аналіз із таким ззовні схожим злочиним, як диверсія. Метою терористичного акту, як вже зазначалось, є залякування населення та органів влади, тоді як диверсії – підриг економічної безпеки та обороноздатності супротивника. Однак, ключовою вважаємо іншу відмінність. Диверсійні групи, на відміну від терористичних, є уповноваженими на свою діяльність (відкрито або таємно) посадовими особами певної держави. Водночас, терористичні структури носять антиетатистський характер, не мають безпосереднього зв'язку та уповноваження на діяльність з боку будь-якої держави.

Ця теза важлива не лише тому, що надає можливість розрізнити тероризм та диверсію, вона більш актуальна в межах пошуку його ключових сутнісних характеристик. Відповідно, розгляд тероризму як принципово недержавного феномену надає можливість піддати сумніву всі дефініції, у яких прописаний зв'язок аналізованого явища з державними структурами. Тобто, діяння, які досить часто розглядаються як «державний тероризм», більш раціонально кваліфікувати як диверсію, агресію, геноцид та інші види воєнних злочинів.

Отже, на основі сутнісного аналізу та встановлених ключових характеристик, маємо можливість запропонувати узагальнену дефініцію феномену, що розглядається. Тероризм – це вид збройного насилля, що застосовується недержавним актором проти державних структур шляхом деструктивних дій, спрямованих на невизначене коло осіб (невибірковість жертв) з метою залякування населення та органів влади, і здійснених в умовах відсутності збройного конфлікту [29, с. 135].

Агресія та геноцид є досить подібними видами зовнішнього збройного насилля, оскільки передбачають їх одностороннє застосування. Термін «агресія» має давню історію й спочатку трактувався як

«рух у напрямку до цілі». Проте вже на початку нашої ери в латинській мові цим словом почали позначати «напад». Сьогодні тлумачні словники різних країн приблизно однаково трактують цей термін. В Оксфордському словнику англійської мови аналізоване явище визначається як «наслідок почуття гніву або антипатії, що призводить до ворожого нападу; неспровокований напад» [32]. У французькому словнику – «напад з використанням сили» [33]. У німецькому словнику слів іншомовного походження під агресією розуміється «збройний напад держави на одну або кілька інших країн» [34].

Комплексний аналіз трактування терміну «агресія» в сучасних американських словниках надає підстави казати, що в таких виданнях він розуміється як неспровокований напад; вторгнення; звичайна агресивна дія; первинний інстинкт, зазвичай пов'язаний з емоційними настроями, щоб виконати дію насильницьким способом; насильницька дія або образ дії (як неспровокований напад), особливо коли є намір домінувати або підпорядковувати собі; практика здійснення нападів або вторгнень: особливо, неспровоковане порушення однією країною територіальної цілісності іншої; ворожа, шкідлива або руйнівна поведінка або перспектива такої поведінки, особливо викликана фрустрацією [32; 35, с. 28].

На нашу думку, досить цінним є аналіз застосування терміну «агресія» в східних країнах. Так, у китайській мові слово «агресія» має близько 8-ми конотацій, залежно від сфери застосування та корелюється з такими поняттями й словосполученнями, як «розрив економічних відносин», «конфіскація бюрократичного капіталу та передача селянам поміщицької землі», «здійснення дій у всіх напрямках», «розгорнутись на всю», «тотальна війна», «вторгнутись, зазіхати на чужу територію, займати чужу територію», «злочинний напад, порушення, контрафакція», «неспровокований напад». У Японії термін агресія застосовується для позначення таких явищ, як захоплення, взяття приступом, зайняття позиції чи міста, вторгнення, загарбницька війна. В арабських країнах – для здійснення дії проти волі [35, с. 28].

Виявлення сутнісних основ феномену «агресія» потребує, на наш погляд, аналізу трактування цього явища в різних наукових галузях. Так, для психологів це, по-перше, «мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, що завдає шкоди об'єктам нападу (живим і неживим), завдає фізичної шкоди людям або викликає в них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху, пригніченості тощо)». По-друге, «індивідуальна або колективна поведінка або дія, спрямована на нанесення фізичної або психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини або групи» [36, с. 8].

Конфліктологи під агресією розуміють «форму поведінки учасників конфлікту, що характеризується ворожістю». У більш розгорнутому конфліктологічному трактуванні агресія – це «цілеспрямована деструктивна індивідуальна або колективна поведінка, що завдає шкоди об'єктам нападу (живим і неживим), що заподіює фізичну або психологічну шкоду, збитки іншій людині або групі людей. Соціальні форми агресії: терор, геноцид, расові, релігійні, ідеологічні зіткнення тощо» [37, с. 11–12].

У соціології аналізоване явище трактують так: «агресія (лат. *aggressio* – напад) – поведінка, спрямована на завдання фізичної або моральної шкоди іншій особі, отримання переваги або самозахист. Агресія в м'якій формі відповідає соціальній нормі; жорсткі форми агресії засуджуються морально і (або) вважаються протиправними. Патологічна форма агресії, деструктивність – потяг до завдання шкоди й руйнування, що суперечить соціальним нормам та не має раціонального обґрунтування» [38]. Ю. Качанова в статті «Агресивність та агресія як соціологічні категорії» зазначає таке: «Агресія в суспільстві – це насилля ... агресія – це будь-яка форма поведінки, націлена на завдання шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження» [13, с. 53].

Однак, у межах пошуку сутності агресії, як виду збройного насилля, найбільш продуктивним вважаємо застосування терміну, який фігурує в міжнародному гуманітарному праві. Згідно із 1 ст. резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р., агресія вважається злочином та визначається як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави або інакше, але несумісне зі Статутом ООН». У ст. 3 цієї резолюції визначається, що агресією, незалежно від факту оголошення війни, є такі дії:

- вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави або військова окупація, що є результатом такого вторгнення або нападу, чи анексія із застосуванням сили території або частини території іншої держави;
- бомбардування збройними силами однієї держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї проти території іншої держави;
- блокада портів або берегів однієї держави збройними силами іншої держави;
- напад збройних сил держави на сухопутні, морські, повітряні сили або флоти іншої держави;
- застосування збройних сил однієї держави, які знаходяться на території іншої держави, за згодою з державою, що приймає, з порушенням умов угоди, або продовження їхнього перебування на території після припинення дії угоди;
- дії держави, яка дозволяє, щоб її територія, надана в розпорядження іншої держави, викорис-

товувалась цією державою для здійснення агресії проти третіх держав;

– засилання державою або від її імені збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які застосовують проти іншої держави збройну силу, настільки серйозного характеру, що це прирівнюється до названих вище актів, або значну участь держави в таких актах застосування збройної сили [39].

Отже, відповідно до логіки нашого дослідження, пропонуємо таке визначення агресії: це вид неспровокованого зовнішнього збройного насилля, яке не залежить від факту оголошення війни та характеризується одностороннім застосуванням сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави.

Односпрямованим видом зовнішнього збройного насилля, що також визнається міжнародним гуманітарним правом як злочин, є і геноцид. Згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду 1998 р., геноцидом вважається гранична форма дискримінації, що вчиняється з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку; зокрема це:

- убивство членів такої групи;
- заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- навмисне створення таких життєвих умов, що призводять до повного або часткового фізичного знищення групи;
- реалізація заходів, розрахованих на запобігання дітонародженню;
- насильницьке вилучення дітей із однієї групи до іншої [35, с. 28].

Ураховуючи зазначене, геноцид слід розуміти як вид одностороннього зовнішнього збройного насилля, який визнається як міжнародний злочин та спрямований на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, маємо вагомий підстави стверджувати, що основним й найбільш масштабним видом зовнішнього збройного насилля є війна. Відповідно, її ключовою кваліфікаційною характеристикою є масштабність, а також пріоритетність саме збройних засобів вирішення протиріч та особливий стан усього суспільства. Воєнний конфлікт – дуже подібне явище, однак він відрізняється меншими масштабами застосування зброї, не передбачає розривання дипломатичних відносин між суперниками й особливого стану усього суспільства.

На сьогоднішній день простежуються намагання певних дослідників розглядати міжнародний тероризм або як тип, або як засіб ведення війни. Підкреслимо, що цей феномен є самостійним видом збройного насилля. Терористична діяльність має принципово антиетатистський характер, а застосування (приховано або вочевидь) подібних методів державними структурами слід кваліфікувати як диверсію або приховану агресію. Самостійними видами зовнішнього збройного насилля є також геноцид та агресія. Ці феномени визнаються міжнародним гуманітарним правом тяжкими злочинами, а характерною ознакою їх є одностороннє застосування сили. Вважаємо, що розв'язання заявлених у статті завдань, провокують необхідність поглиблення подібного наукового пошуку, а саме деталізації сутнісних основ видів внутрішнього збройного насилля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bonner H. Social Psychology. N-Y. : Dadd Press, 1953. 467 p.
2. Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Peace and Power. N-Y., 1960. 577 p.
3. Reboux P. Trop d'enfants. Paris, 1959. 611 p.
4. Ardray R. The Territorial Imperative. N.Y., 1966. 711 p.
5. Bouthul G. Le phenomena – guerre. Paris. 1962. 311 p.
6. Brounell B. The Human Community : Its Philosophy and Practics for a Time of Crises. N.Y., 1950. 688 p.
7. Фукуяма Ф. Кінець історії? *Питання філософії*. 1995. № 3. С. 37-51.
8. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій? *Поліс*. 1994. № 1. С. 31-51.
9. Wallerstein I. The Essential Wallerstein. New York : The New Press, 2000. 471 p.
10. Балацька О. Б. Політичне насилля як політико-культурний феномен : специфіка, детермінація, тенденції : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 385 с.
11. Войтович Р. Глобальний тероризм як виклик суспільному розвитку. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 4. С. 5-17.
12. Телешун С. Сучасний тероризм - українські реалії. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 163-169.
13. Качанова Ю. В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Соціологія*. Миколаїв, 2010. Т. 146. Вип. 133. С. 50-54.
14. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ : Юніверс, 2000. 685 с.
15. McLuhan M. War and Peace in the Global Village. NY : Gingko Press, 2001. 411 p.
16. Бадер А. В. Сутнісні основи війни як виду зовнішнього збройного насилля. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 154. С. 262-268.
17. Aggression : Naturwiss und Kulturwiss. Perspektiven der Aggressionsforschung. Bern, 1982. 419 p.

18. Lorenz K. Aggression (so-called evil). K. : Progress-Univers, 1974. 389 p.
19. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 320 с.
20. Bouthul G. L'infanticidediffere. Paris. 1970. 671 p.
21. Bouthul G. La guerre. Paris. 1953. 433 p.
22. Bigler K. Der einsameSoldat. Frauenfeld, 1964. 311 p.
23. Kurth J. The American way of Victory. *National Interest*. 2000. The Summer. P. 1-154.
24. Toffler A. War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century. NY : Warner Books, 1994. 412 p.
25. Creveld M. van. The Transformation of War. NY : Hardcover, 1991. 272 p.
26. Bader A. Determination and classification of war and military conflict as a types of armed violence. *Slovak international scientific journal*. 2020. №39. Vol. 2. P. 70-73.
27. Uppsala Conflict Data Program (UCDP). URL: <https://ucdp.uu.se> (date of access: 20.07.2023).
28. Small M., Singer J. Resort to Arms. N.Y. : Legidpress, 1982. 450 p.
29. Bader A. V. Essence and definition of terrorism as a kind of armed violence. *European Journal of Humanities and Social Sciences Scientific journal*. 2020. № 2. P. 132-135.
30. Hoffman B. Inside Terrorism. NY : Columbia University Press, 2006. 432 p.
31. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 28.04.2020 № 361-IX від 06.12.2019 поточна редакція URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15?fbclid=IwAR21aRemFPJa9AQOVUpMI6phpQEKPqviVWfCiNUC2QmBFvBgBvK9oTgSpzw>. (дата звернення: 20.07.2023).
32. The Oxford English Dictionary. 2-nd ed. Vol. 1. Oxford, 1989. 432 p.
33. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française de Paul Robert. 2-me ed. Vol. 1.-Vol. 9. Paris, 1991. 563 p.
34. Kempcke G. Wörterbuch Deutsch alsFremdsprache. Berlin ; New York : de Gruyter, 2000. 432 p.
35. Bader A. V. Aggression and genocide as a kind of armed violence: terminological analysis. *European Science Review Scientific journal*. 2020. № 3-4 P. 27-30.
36. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. : Прапор, 2007. 640 с.
37. Конфліктологія. Словник. / за заг. ред. О. Г. Колба, А. І. Буймістера. К : «Видавництво К С В», 2012. 592 с.
38. Купрієнко С. А. Словник Соціології (А-БАТЯР) URL: <https://kuprienko.info/kupriyenko-s-a-slovnik-sotsiologiyi-a-batyar>. (дата звернення: 20.07.2023).
39. Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення: 20.07.2023).

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЗГУРТУВАННЯ ЄС НА ПРИКЛАДІ ІРЛАНДІЇ

THE EU COHESION POLICY IMPLEMENTATION'S FEATURES ON THE EXAMPLE OF IRELAND

Балак І.О.,

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Політика згуртування ЄС спирається на розроблену класифікацію NUTS регіонів за чисельністю населення та площею території. Вона спрямована на посилення ролі розвитку регіонів. Ірландія є наочним прикладом ефективної реалізації політики регіонального розвитку. Країна йменується «кельтським тигром» та демонструє ефективний економічний розвиток. Для збалансованого розвитку регіонів урядом країни було впроваджено національну просторову політику планування та програму переміщення робочих місць до периферійних регіонів. Виділяють кілька етапів реалізації політики регіонального розвитку Ірландії. До основних чинників економічного зростання відносять невелику площу країни, низьку щільність населення, відкриту зорієнтовану на вільну торгівлю економіку, високо централізовану урядову структуру, виникаючі агломерації і зростаючу урбанізацію. Згідно класифікації NUTS, територія Ірландії належить до рівня NUTS1. Також вона поділяється на три регіони рівня NUTS2 (Північний і Західний; Південний; Східний і Мідленд) та вісім регіонів рівня NUTS3. Ірландія має представників у інституціях регулювання Політики згуртування ЄС: Європейському комітеті регіонів, Асамблеї ЄС регіональних і місцевих представників. Національному плану розвитку Ірландії орієнтувався на два регіони рівня NUTS2, Південний та Східний регіони отримали ключову підтримку. Регіональний розвиток Ірландії спирається на ґрунтовну економічну, промислову, наукову, макроекономічну політику, однак є непропорційним. Найбільш економічно ефективні позиції займають регіони Південний та Східний і Мідленд. Напрямами регіонального розвитку країни є концентрація населення і економічної діяльності в Дубліні та приміському поясі. На основі ефективної регіональної політики базується розгортання відновлювальних джерел енергії. Регіональна політика Ірландії є відкритою та перспективною.

Ключові слова: Політика згуртування, ЄС, класифікація NUTS, регіональна політика, регіон.

EU Cohesion Policy is based on the developed NUTS regions' classification by population and territory. It is aimed at strengthening of the regional development role. Ireland is a vivid example of effective regional development policy implementation. The country is changing into a "Celtic tiger" and is demonstrating effective economic development. For the balanced development of the regions, the country's government implemented the National Spatial Strategy and a program to relocate jobs to peripheral regions. There are several stages of the regional development policy of Ireland implementation. The main factors of economic growth include the country's small area, low population density, opened to free trade economy, a highly centralized governmental structure, emerging agglomerations, and growing urbanization. According to the NUTS classification, the territory of Ireland belongs to the NUTS1 level. It is also divided into three NUTS2 level regions (Northern and Western; Southern; Eastern and Midland) and eight NUTS3 level regions. Ireland has representatives in the EU Cohesion Policy regulatory institutions: the European Commission of the Regions, the EU Assembly of Regional and Local Representatives. Ireland's National Spatial Strategy focused on two NUTS2 regions, the Southern and Eastern regions received the key support. Ireland's regional development relies on ground of economic, industrial, scientific, macroeconomic policies, but it is somewhat disproportionated. The Southern and Eastern and Midland regions occupy the most economically efficient positions. Among the regional development directions of the country are the concentration of population and economic activity in Dublin and the primary belt. The deployment of renewable energy sources is based on an effective regional policy. Ireland's regional policy is open and perspective.

Key words: Cohesion Policy, EU, NUTS classification, regional policy, region.

Постановка проблеми. В країнах ЄС протягом останніх десятиліть політика регіонального розвитку отримує всебічну підтримку. Посилення ролі регіонів дозволяє вирішити наявні соціально-економічні проблеми не лише окремих територій, а й в державах загалом. Периферійні регіони, які мають ефективно використовуваний економічний потенціал, сприяють зростанню позицій держави на світовій арені. В країнах-членах ЄС впроваджується Політика згуртування, яка спрямована на оптимізацію ролі регіонів та базується на класифікації NUTS. Ірландія є прикладом реалізації такої політики підтримки регіонів, досвід її заслуговує

на вивчення та використання при розробці державної регіональної політики, втіленні політичних процесів за нових світогосподарських умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика вивчення регіональної політики країн ЄС перебуває в полі зору багатьох науковців. Так, дослідження особливостей політик, що реалізуються в ЄС, висвітлені в публікаціях вітчизняних науковців, зокрема, Чужикова В. [1]. Береза А. розкриває особливості регіональних моделей розвитку окремих країн Європи [2]. Питання історичних етапів регіонального розвитку Ірландії та ролі податків у цьому висвітлюються в працях

Е. Моргенрот [3]. Фарелл Н. приділяє увагу впливу розвитку відновлювальної енергетики на розвиток приморських регіонів Ірландії [4]. У своїх працях П. Ді Каро і У. Фратезі проводять дослідження впливу регіональної політики на рівень допомоги в регіонах ЄС [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливості регіональної політики Ірландії як складової Політики згуртування ЄС розкриті не повністю та заслуговують на подальше вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У цьому дослідженні варто проаналізувати територіальний поділ Ірландії за класифікацією NUTS, окреслити особливості регіональної політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демократичне суспільство вирізняється прагненням до можливості визначати політичний та економічний курс держави. Це є неможливим без ефективного розвитку не лише столичного регіону, але й усіх, в тому числі виражених, периферійних регіонів. Саме для цього в країнах ЄС було розроблено окремий напрям розвитку – Політику згуртування ЄС.

В країнах Європи, що не перебували в соціалістичному таборі, політика регіонального розвитку бере початок з часу завершення Другої світової війни. Найактивнішим для її впровадження був період кінця 1950-х рр. до середини 1970-х рр. Країни знаходилися в пошуку власної оптимальної стратегії національного розвитку загалом та окремих адміністративно-територіальних одиниць, зокрема. Серед факторів, що сприяли зосередженню уваги на регіональному розвитку в Європі, були економічне зростання, складна ситуація в регіонах з домінуванням традиційних галузей господарства, як наслідок, диференціація економічного розвитку регіонів. Прикладом таких держав була Ірландія, яку вважали найбільш депресивною в ЄС ще наприкінці 1970-х рр., а вже за 10 років вона отримала славу «кельтського тигра» [2].

Для досягнення статусу «кельтського тигра» урядом Ірландії було докладено чимало зусиль. Цей період ототожнюється з регіональними змінами серед населення та економічною діяльністю. Становлення збалансованого регіонального розвитку відбулося через представлену урядом національну просторову політику планування – the National Spatial Strategy, програму переміщення робочих місць (децентралізацію), спрямовану на створення нових пропозицій вакансій у периферійних регіонах [6]. Це сприяло ставленню Ірландії як ідеального прикладу для вивчення потенціалу просторової економічної політики щодо обґрунтування національних тенденцій розвитку через населення та економічну діяльність. До чинників, які окреслили просторовий розвиток Ірландії, від-

носять невелику площу країни, низьку щільність населення, відкриту зорієнтовану на вільну торгівлю економіку, високо централізовану урядову структуру, зростаючі агломерації і урбанізацію.

Питання диспропорції регіонального розвитку Ірландії є актуальним з 1950-х рр. після прийняття Закону про слаборозвинені території (1952 р.). це супроводжувалося дискусіями щодо впровадження регіональних політик і розміщення ресурсів у регіонах. приблизно 27 % нових робочих місць створювалися в контексті регіональної промислової політики [3].

Реформи 1960-х рр. наблизили Ірландію до членства у ЄС, однак її економіка була недостатньо інтегрованою на національному рівні, зростання не було однорідним в цілому по країні. Участь у організації дозволила Ірландії підвищити свій розвиток на національному та регіональному рівнях завдяки європейській регіональній політиці.

В 1970-х рр. реалізувалася політика поширення промислового розвитку в усіх регіонах, але вона була ефективною щодо залучення технологічно низькорозвинених підприємств до непривабливих територій. Урбанізація економіки була більш важливою для високотехнологічних фірм, ніж для державних. Громадяни менш розвинених регіонів зазначали, що не відчувають підтримки у фінансуванні та інвестиціях.

Найбільші адміністративні регіони Ірландії – це чотири провінції, які поділяються на 26 графств. Назви регіонів Ірландії – провінції Ленстер (Дублін, Кілдер, Кілкенні, Ліеш, Лонгфорд, Лаут, Міт, Оффалі, Уестміт, Уексфорд, Віклоу), Манстер (Клер, Корк, Кері, Лімерік, Тіперери, Уотерфорд), Коннахт (Голуей, Літрим, Мейо, Роскоммон, Слайго) і Ольстер (Каван, Донегол, Монахан). Шість графств провінції Ольстер перебувають під владою Великобританії і об'єднані в Північну Ірландію [7].

Наразі, за класифікацією регіонів, що використовується в країнах ЄС та розроблена на основі чисельності населення та площі території, територія Ірландії належить до рівня NUTS1. В свою чергу, вона поділяється на три регіони рівня NUTS2 та вісім регіонів рівня NUTS3 (рис. 1).

Політика згуртування ЄС також використовувався для запобігання криз, Ірландія є активним учасником Політики згуртування ЄС (табл. 1). Ірландія має вісім представників у інституціях регулювання Політики згуртування ЄС: Європейському комітеті регіонів, Асамблеї ЄС регіональних і місцевих представників.

В 2000–2006 роках було впроваджено Національний план розвитку, що орієнтувався на два регіони рівня NUTS2. Південний та Східний регіони отримали більшу підтримку, ніж Прикордонний, Мідленд та Західний [3]. Як частина Європейського плану з відновлення з 2008 р. Єврокомісія

приділяла значну увагу національним і регіональним програмам розвитку для підвищення впровадження, спрощення правил і процедур фінансового менеджменту і передбачала гнучкість у наданні державної допомоги. Однак, в Ірландії, зокрема, бюджети регіональної політики поступово зазнавали тиску зі сторони національного уряду, що зосереджувався на банківському ризику і стабілізації, податковій консолідації і скороченню державних видатків [10]. Перевага нада-

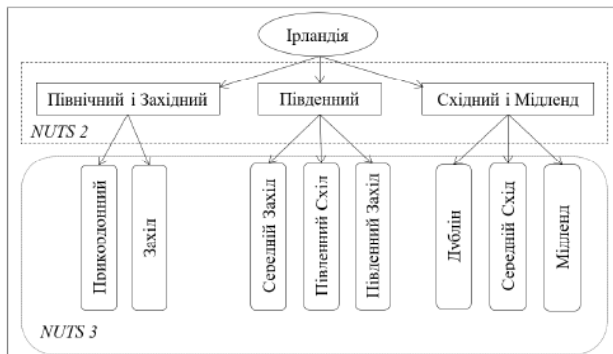

Рис. 1. Регіони Ірландії за класифікацією NUTS *

* Складено за: [8].

Таблиця 1

Окремі показники участі Ірландії у Політиці згуртування ЄС*

Назва напрямку політики/інституції	Обсяг EU-27, млн євро	Частка ВВП, %
Ірландія, загалом	2686,5	0,85
Згуртування, стійкість і цінності	499,3	0,16
Економічне, соціальне і територіальне згуртування	398,5	0,13
Регіональний розвиток і згуртування – Фонд європейського регіонального розвитку (ERDF)	189,3	0,06
Інвестування людей, соціальне згуртування і цінності – Європейський соціальний фонд (ESF)	209,1	0,07

* Складено за даними: [9].

валася національному відновленню і зростанню через урядове втручання у промислову політику та політику ринку праці.

На регіональну політику спрямовується значна частина державних витрат. Члени ЄС витрачають в середньому 1 % ВВП на підтримку регіонального розвитку. Третина бюджету ЄС зосереджується на втіленні ініціатив розвитку регіонів. В 2018 р. на проекти промислового розвитку Ірландії було витрачено 213 млн євро, причому 79 % суми спрямовувалися на проекти поза межами Дубліна [4].

Чинниками зростання Ірландії стала ефективна державна макроекономічна та інвестиційна політика, а також, певною мірою, європейська політика регіонального розвитку. Політичні сили Ірландії були єдині щодо напрямів регіонального розвитку. В країні центральною формуючою складовою розвитку регіонів є політика уряду, а от компетенція місцевого самоврядування є обмеженою, причому регіональна урядова політика тісно координується з промисловою. В країні значна увага приділяється постійному підвищенню якості роботи, виправленню помилок. Незначна, як загалом для ЄС, площа Ірландії дозволяє уряду бути в ефективному постійному контакті з Брюсселем для вирішення нагальних питань. Регіональний розвиток Ірландії спирається на ґрунтовну економічну, промислову, наукову, макроекономічну політику. Однак він є непропорційним. Найбільш економічно ефективними є позиції Південного регіону та регіону Східний і Мідленд (табл. 2).

Напрями регіонального розвитку Ірландії продовжують зосереджуватися на концентрації населення і економічної діяльності в Дубліні і приміському поясі. Найслабшими прогалінами в такій політиці є відсутність прямого врахування інтересів соціальної сфери і охорони навколишнього середовища, що є ключовими у просторовому плануванні.

На основі ефективного регіонального розвитку часто базується розгортання джерел відновлювальної енергії. Поки це сприяє зростанню доходів і скороченню міжрегіональних відмінностей застосовується державне субсидування. Особливої цікавості заслуговує використання енергії океану в Ірландії, що сприяє регіональному розвитку одних територій, водночас посилюючи диспропорції у розподілі державних субсидій на користь тих

Таблиця 2

Показники регіонального розвитку Ірландії на рівні NUTS2 у 2020 р.*

Показник	Валова додана вартість на душу населення у поточних цінах (євро)	Населення (%)	Зайнятість (%)	ВВП на душу населення (євро)
Регіон				
Північний і Західний	247031	18,0	16,5	28531
Південний	87863	33,7	31,1	92740
Східний і Мідленд	75444	49,4	49,5	79632

* Складено за: [11].

регіонів, де це неможливо розвивати. Об'єктами регіонального розвитку є політика впровадження відновлювальних джерел енергії та розвитку сільського господарства. Регіональна політика Ірландії є відкритою для нових перспективних напрямів розвитку території країни.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, регіональна політика, що впроваджується на території Ірландії

є невід'ємною складовою Політики згуртування ЄС. Однак в країні існує її чітка та злагоджена централізація, яка дозволила виробити власний оптимальний досвід розвитку регіонів, за що країну неофіційно називають «кельтським тигром». В подальшому на увагу заслуговують дослідження інституційного механізму реалізації Політики згуртування в ЄС загалом та окремих державах, зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Регіональна політика Європейського Союзу [Електронний ресурс] : підручник / [за ред. Віктора Чужикова]. К.: КНЕУ, 2016. 495 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78513626.pdf> (дата звернення 20.06.2023)
2. Береза А. Інституційні моделі регіональної політики в європейських країнах. *Курасівські Читання–2005. Наукові записки*. Вип. 30, кн. 2. С. 270–280.
3. Morgenroth E. The regional dimension of taxes and public expenditure in Ireland. *Regional Studies*, 2010. Vol. 44 (06). P. 777–789. URL: <https://doi.org/10.1080/00343400802093839> (date of access 17.06.2023)
4. Farrell N., O'Donoghue C., Morrissey K. Regional income and wave energy deployment in Ireland. *Pap Reg Sci*. 2020. Vol. 99. P. 509–531. URL: <https://doi.org/10.1111/pirs.12488> (date of access 20.06.2023)
5. Di Caro P., Frates U. One policy, different effects: Estimating the region-specific impacts of EU cohesion policy. *Regional Science*. 2022. Vol. 62. P. 307–330. URL: <https://doi.org/10.1111/jors.12566> (date of access 15.06.2023)
6. Clinch P. J., O'Neill E. Applying Spatial Economics to National Spatial Planning. *Regional Studies*. 2009. Vol. 43:2, P. 157–178. URL: <https://doi.org/10.1080/00343400701808873> (date of access 20.06.2023)
7. Регіони Ірландії. URL: <https://tripmydream.ua/ireland/regions> (дата звернення 20.06.2023)
8. Statistical regions in the European Union and partner countries – NUTS and statistical regions 2021. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/ks-gq-20-092> (date of access 20.06.2023)
9. Union expenditure and income 2021–2027. *EU*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2021-2027/spending-and-revenue_ga (date of access 15.06.2023)
10. Bachtler J., Begg I. Beyond Brexit: reshaping policies for regional development in Europe. *Papers in Regional Science*. 2018. Vol. 97 (1). P. 151–170. URL: <https://doi.org/10.1111/pirs.12351> (date of access 19.06.2023)
11. Gross Value Added. <https://data.cso.ie/> (date of access 23.06.2023)

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

THE EVOLUTION OF INSTITUTIONAL CHANGES POLITICAL PARTIES AND PARTY SYSTEMS

Болотіна Є.В.,

*кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Бородай А.В.,

*кандидат політичних наук,
ст. викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Стещенко Н.Л.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті досліджено еволюцію інституційних змін політичних партій, як процесу набуття партією політичної вагомості та сили, організаційної сталості та досвіду політичної боротьби у виборчих перегонах. Основним та пріоритетним каналом взаємодії між державою та суспільством є партійна система. У зв'язку з цим великого значення набуває визначення поняття інституціоналізації політичної партії, проблеми інституціоналізації партійної системи, виявлення основних чинників цього процесу, що є метою даного дослідження.

Аналізуючи інституційні зміни політичних партій та партійних систем, слід зосередити увагу на особливостях історичних умов розвитку політичних партій та вивченні стану сучасних партійних систем. Охарактеризовано процес історичної інституціоналізації політичних партій. Виділено основні етапи цього процесу: кадрові партії – масові партії – всеосяжні (картельні партії) – партії «нової політики» (мережеві партії). Виділено та охарактеризовано основні ідеологічні та інституційно-організаційні особливості партій «нової політики», які вимагають коригування методологічного інструментарію дослідження їхньої інституціоналізації. Виявлено, що історична інституціоналізація політичних партій – це трансформація політичних партій в історичному контексті від їхнього виникнення, розвитку до формування сучасних партійних систем. У статті розмежовуються такі поняття, як політична та правова інституціоналізація політичних партій та партійних систем. Виявляються чинники та умови, від яких залежить процес становлення та розвитку політичних партій як відповідного інституту.

Акцентовано увагу на історії виникнення політичних партій та їх інституціоналізації, специфіка яких залежить від різних факторів: соціально-політичних та економічних особливостей епохи, ступеня розвитку громадянського суспільства та правової держави, менталітету нації та ін. Охарактеризовано еволюцію партійної інституціоналізації з виділенням основних етапів цього процесу. Акцентовано увагу на можливих викликах у зв'язку з впровадженням імпорту інститутів. У підсумку слід зазначити, що зміна складу партій перешкоджає формуванню стійких партійних переваг. Вибори політичних еліт без інституціоналізації партій можуть призвести до виникнення нестійкої партійної системи.

Ключові слова: політична партія, кадрові партії, масові партії, картельні партії, партії «нової політики», мережеві партії, інституціоналізація.

The article examines the evolution of institutional changes of political parties, as a process of the party gaining political importance and strength, organizational stability and experience of political struggle in election races. The main and priority channel of interaction between the state and society is the party system. In this regard, the problem of institutionalization of the party system, the definition of the concept of institutionalization of a political party, and the identification of the main factors of this process, which is the purpose of this study, acquire great importance.

Analyzing the institutional changes of political parties and party systems, one should focus on the peculiarities of the historical conditions of the development of political parties and study the state of modern party systems. The process of historical institutionalization of political parties is characterized. The main stages of this process are highlighted: cadre parties – mass parties – comprehensive (cartel parties) – "new policy" parties (network parties). The main ideological and institutional and organizational features of the parties of the "new politics" are highlighted and characterized. It is emphasized that such characteristics of the parties of the new policy require the adjustment of the methodological toolkit for the study of their institutionalization. It was revealed that the historical institutionalization of political parties is the transformation of political parties in the historical context from their emergence, development to the formation of modern party systems. The article distinguishes such concepts as political and legal institutionalization of political parties and party systems. The factors and conditions on which the process of formation and development of political parties as an institution depends. Attention is focused on the history of the emergence of political parties and their institutionalization, the specifics of which depend on various factors: on the socio-political and economic features of the era, the degree of development of civil society and the rule of law, on the mentality of the nation, etc. and even the method of active observation. The evolution of party institutionalization is characterized, highlighting the main stages of this process. Attention is focused on possible challenges and threats in connection with the implementation of the import of institutes. As a result, it should be noted that the change in the composition of parties prevents the formation of stable party advantages. Competition elections of political elites without institutionalization of parties can lead to the emergence of an unstable party system.

Key words: political party, personnel parties, mass parties, cartel parties, new policy parties, network parties, institutionalization.

Постановка проблеми. Політичні партії в партійній системі будь-якої країни є інституціоналізованою формою політичного плюралізму в умовах конкуренції інтересів. Тому процеси становлення та розвитку партійної системи у транзитних політичних системах визначаються розвитком політичного плюралізму. Демократичний вибір країни буде зроблено виходячи з комплексу факторів: традицій, політичних орієнтирів, історичних умов, стану еліт та ін.

У загальному вигляді під інституціоналізацією розуміється процес формування та розвитку будь-яких нових державних та громадських інститутів, як стійких форм організації діяльності людей, а також процес визначення та закріплення соціальних норм, правил, статусів та ролей, приведення їх у систему, яка здатна діяти задля задоволення суспільної потреби. Інституційні зміни призводять до формування статусно-функціональної системи суспільства, соціальної диференціації соціуму.

Проте інституціоналізацію не можна визначити як заданий процес поступального руху. При формуванні політичних інститутів важливо визначити тривалість їхнього існування: через різні об'єктивні та суб'єктивні причини процес може піти інакше й призвести до деінституціоналізації, а то й ліквідації заснованих інститутів.

Політичні партії, взаємодіючи одна з одною, державою та іншими інститутами влади, є активними суб'єктами політичного процесу. Між партіями, внаслідок їхньої діяльності, виникають стійкі зв'язки та відносини. Сукупність легально діючих партій, які існують в політичній системі суспільства, їхні відносини та зв'язки утворюють партійну систему [1, с. 170].

Особливості партійної системи як інституту політичного простору значною мірою визначають специфіку функціонування всієї політичної системи суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Партії як одне з важливих досягнень цивілізації, є суттєвим, а іноді й вирішальним елементом політичної системи. Зважаючи на це, в Україні та за кордоном завжди підвищений інтерес до питання організації та діяльності політичних партій, тому цій проблемі з боку науковців приділено достатньо велику увагу.

Сам феномен інституціоналізації досліджували такі зарубіжні вчені, як А. Бентлі, С. Ліпсет, Дж. Е. Ландберг, М. Дюверже, Р. Міллс та ін. В Україні окремі аспекти діяльності політичних партій розглянуто у працях О. Бандурка, О. Батанова, А. Білоуса, Н. Гаєвої, В. Греченко, В. Журавського, М. Марченко, В. Кампо, Д. Лук'янова, М. Примуша, А. Саміло та ін.

Щодо питання про інституціоналізацію політичних партій, то слід виділити таких дослідників, як: М. Примуш, В. Кафарський, Т. Кузьо, Д. Лук'янов, М. Томенко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженнях з даної проблеми процес інституціоналізації політичних партій розкривається не у повній мірі – або тільки історичного чи лише політологічного аспекту. Комплексного аналізу особливостей цього процесу в Україні не проводилося. Саме тому, виникає потреба у проведенні відповідних досліджень, які заповнили б певною мірою цю прогалину в суспільних науках.

Метою даної статті є дослідження еволюції інституціональних змін в політичних партіях і партійних системах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одними з перших, хто зробив спробу визначити поняття «інституціоналізація партійних систем», були С. Мейнверінг і Т. Скаллі, які визначили це явище як «процес, при якому партії стають стабільними та впливовими, якщо не універсально прийнятними. Політичні актори формують очікування й відповідно поведінку, засновану на припущенні, що існуючі в даний час загальні риси та норми організації переважатимуть і в найближчому майбутньому» [2, с. 87].

Виникнення ідеологічної платформи політичної партії відбувається під впливом інститутів демократії, передусім інституту виборів. І, враховуючи, що найважливішою метою партії є перемога на виборах, зміни у партійній організації та ідеологічній платформі також розглядаються як наслідок прагнення партії до електорального виживання [3, с. 74].

Ступінь інституціоналізованості партії може вимірюватися за допомогою таких показників, як мінімальна підтримка виборців та мінімальна тривалість існування. Вважається, що партію інституціоналізовано, якщо вона існує у визначений період, який становить більше трьох національних виборів. Р. Роуз і Т. Макі вважають, що «ми можемо говорити про інституціоналізацію партії в тому випадку, якщо вона брала участь більше ніж у трьох загальнонаціональних виборах. Якщо партія не змогла цього досягти, її не можна назвати міцною. Вона ефемерна» [4, с. 536]. Розглядаючи інституціоналізацію як залежну змінну, Роуз і Макі виділяють чотири чинники успішної інституціоналізації: виникнення партії одночасно з проведенням перших вільних виборів, використання пропорційної виборчої системи, опора на організовану соціальну групу, початковий успіх на виборах.

М. Вебер виділяв три етапи у розвитку політичних партій:

- 1) партії як аристократичні групи;
- 2) партії як політичні клуби;
- 3) масові політичні партії [5, с. 669–689]. На перших двох етапах партіогенезу – це протопартії. У сучасному розумінні «політична партія»

з'являється на третьому етапі еволюції, як масова політична партія.

В період із середини XIX ст. і до середини XX ст. у політичних системах економічно розвинених країн світу на перший план висуваються масові політичні партії. Процес їх домінування у зазначений період пов'язаний, насамперед, із загальним виборчим правом та демократичними виборами; з розвитком парламентаризму; з широкою політичною участю мас; усвідомленням соціальними групами спільності своїх інтересів та прагненням реалізувати їх у політичній сфері.

У зв'язку з формуванням постіндустріальних суспільств у середині XX ст. настає «криза» політичних партій, яку вони найчастіше пов'язують не з руйнуванням партій, а зі зміною їх організаційних структур та принципів функціонування в системі відносин «суспільство – партія – держава» [6, с. 307–309].

Причини політично-партійної кризи такі: падіння інтересу до класичних ідеологій; необхідність розширення соціальної бази політичної партії задля досягнення високих електоральних результатів; конкуренція з боку опозиційних політичних структур. У результаті виникають нові типи політичних партій: всеосяжні партії, картельні партії та партії постматеріальних цінностей [7, с. 134–136].

Концепція універсальної партії зіграла важливу роль у розумінні структурно-ідеологічної трансформації сучасних політичних партій і залишається дуже актуальною. Партія нового типу середини XX ст. («універсальна партія» Л. Епштейна) з'являється в умовах високої соціальної диференціації суспільства, коли партії не можуть орієнтуватися на певний клас і починають апелювати до всіх виборців. Це, у свою чергу, веде до зниження ідеологічної жорсткості та прагматичності передвиборчих обіцянок; до орієнтації партій на цілеспрямовану роботу з виборцями професійних функціонерів і зниження ролі рядових членів партії; до посилення впливу вищого партійного керівництва порівняно з регіональним [8, с. 34–35].

Близька до неї модель «всеохоплюючої партії», вперше описана О. Кіркхаймером, як і «універсальна партія» Л. Епштейна, має на меті успіх на виборах.

Подальший розвиток партій характеризується закріпленням партій усередині держави, що супроводжується зниженням участі та залученням до партійної діяльності. В результаті місцева політична арена стає привабливішою, ніж національна. Відповідно, скорочується кількість партій та усуваються зобов'язання, пов'язані з членством. Самі партії, як зазначають Р. Кац та П. Майер, змушені шукати нові джерела ресурсів, а їхня влада та законодавчі повноваження дозволяють їм звертатися за підтримкою до держави [9, с. 43].

Таким чином, з'являється новий тип партії – картельна партія. Основною характеристикою картельних партій є міжпартійна змова та тісне співробітництво з державою. Йдеться про те, що партійним картелям зручніше не конкурувати один з одним, а домовлятися за результатами виборів, щоб отримати від держави депутатські мандати, дотації, посади в уряді. Однак вони не можуть стримувати політичну опозицію загалом, що призводить до виникнення нових політичних партій.

Зокрема, Р. Куль, фіксуючи тенденцію зближення масових та кадрових партій, пропонував використовувати термін «модернізована кадрова партія» для позначення гібридних політичних об'єднань, що поєднують ознаки масових та кадрових партій [10].

Найменш спірним, на думку Г. Шипунова, є підхід, згідно з яким найбільш характерною адаптаційною реакцією традиційних партій на кризу стало взаємне зближення масових та кадрових партій, що призвело до їхньої гібридизації [11, с. 87].

В результаті руху розвинених суспільств від індустріалізму до постіндустріалізму в їхньому політичному житті відбулися істотні зміни – ослаблення авторитету влади та посилення акценту на участі та самовираженні. Тому, на думку Р. Інглхарта, люди менш охоче вступають у політичні партії, контрольовані елітою. Електорат все частіше бере участь у колективних діях «мережових» громадських об'єднань, не забюрократизованих організаційно. Отже, масштаби участі людей у політичних процесах під керівництвом еліти знижуються [12, с. 424–425].

Виникнення «нової політики» під час переходу до постіндустріального інформаційного суспільства пов'язані з пріоритетом постматеріальних цінностей. Партії, які будують діяльність на базі «нової політики», характеризуються такими рисами:

- пріоритетний нематеріальний аспект проблеми, що викликає до життя нові суспільно-політичні рухи, дії яких спрямовані на охорону навколишнього середовища, вирішення проблем національних та сексуальних меншин та ін.;
- активізація нетрадиційних форм політичної участі: бойкоти, демонстрації, пікети тощо;
- переважаючою соціальною базою партій «нової політики» стає молодь із вищою освітою;
- антиістеблішментську спрямованість політичної діяльності;
- популістська риторика лідерів партії;
- децентралізована мережева організаційна структура, пов'язана із використанням Інтернету [13]. Але мережевий потенціал використовується партіями постматеріальних цінностей варіативно: одні з них зберігають традиційні організаційні структури, використовуючи доступ до Інтернету,

як другорядного ресурсу діяльності, інші набувають нової конфігурації під впливом мережевого контенту, треті взагалі зорганізуються як мережеві суб'єкти [14, с. 21–22].

Прикладами таких партій є політичний рух «За кращу Угорщину» (Йоббік), який згодом перетворився на партію під тією самою назвою. Це відбувається за допомогою порталу jobbik.hu та інших можливостей Інтернету. «Партія свободи» в Нідерландах, що складається з однієї людини та вербує незареєстрованих членів партії за допомогою онлайн-технологій. У 2010 році італійський актор і шоумен Б. Грилло створив популярний політичний блог світу та об'єднав низку організацій навколо «Руху п'яти зірок». До піратських партій належать «Рух Палікота» у Польщі, а також піратські партії, що виникли у 2006 році у Швеції, а потім у Німеччині [14, с. 31].

До характерних рис кіберпартій належать: прямі контакти з виборцями; відсутність членства; активне використання Інтернету; вектор розвитку кіберпартії, як організації, що діє на кордоні між державою та суспільством.

Кіберпартії використовують мережеві технології для тісного контакту з електоратом, перейшовши до активних форм взаємодії з громадянами: персональні сайти лідерів партій, електронні канали новин для виборців, он-лайн дискусійні форуми тощо [15, с. 531].

У сучасному світі традиційні форми партійної інституціоналізації не є ефективними, тому політичні партії починають активно адаптуватися до ситуації, що призводить до мережевої форми організації їхньої роботи. Перевагу мають віртуальні партії, які захоплюють окремі сегменти політичної системи суспільства, наголошуючи на політичних конфліктах.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Інституціоналізація політичних партій та партійних систем є тенденцією, властивою стабільним суспільствам і державам, які надають перевагу розвитку та реформуванню вже сформованих інститутів і систем революційним перетворенням. Інтернет стає тригером інституційних змін політичних партій.

Еволюція політичних партій визначається наявністю домінуючого партійного типу, який відбивав партогенез. Тип панівної політичної пар-

тії змінюється за змінами довкілля, змушуючи її адаптуватися, змінюючи організаційну структуру та модель поведінки. Еволюція політичних партій за схемою «кадрова – масова – комплексна» відображає етапи партійного будівництва у передових країнах світу: зародження сучасних партій; гостре класове протистояння; трансформація індустріального суспільства в інформаційне, зі змінами соціальної диференціації суспільства та ослабленням конфліктів.

Слід наголосити, що при характеристиці процесу інституціоналізації політичних партій та партійних систем актуальні такі методологічні принципи:

1) інституціоналізацію не слід ототожнювати з поняттями консолідації, стабілізації тощо;

2) слід розрізняти правову та політичну інституціоналізацію політичних партій. Під правовою інституціоналізацією розуміють регламентацію діяльності партій за допомогою правових норм, визнання їх конституційних функцій у рамках існуючої політичної системи суспільства. На процес правової інституціоналізації політичних партій у трансформаційних суспільствах впливають особливості демократичного транзиту інститутів та суб'єктивний чинник, пов'язаний з інтересами політичної еліти.

3) не тотожні також поняття «інституціоналізація партій» та «інституціоналізація партійних систем»;

4) для успішної інституціоналізації важлива стабільність законодавчих норм;

5) інституціоналізація партійних систем є динамічним процесом, оскільки зовнішнє середовище постійно породжує виклики, що вимагають відповідної реакції.

Результати цього дослідження можуть бути використані:

1) для подальшого аналізу та розробки історії й теорії політичних партій та партійних систем;

2) в політичній практиці органів державної влади та місцевого самоврядування;

3) представниками політичних партій та громадських організацій для вдосконалення їхньої роботи з громадянами;

4) в освітньому процесі у закладах вищої освіти при викладанні курсів політології, соціології.

Інституціоналізація партійної системи України – це досить складний та суперечливий процес, що потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Примуш М. В. Політичні партії: історія та теорія. Київ : Професіонал, 2008. С. 237.
2. Mainwaring S., R. Scully Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America. Stanford, CA: Stanford University Press, 1995. 578 p.
3. Шипунов Г. Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01. – історія та теорія політичної науки. Львів, 2018. 532 с.
4. Rose R., Mackie T.M. Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-Off Facing Organizations. *When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations* / Ed. by K. Lawson, P.H. Merkl. Princeton : Princeton Univ. Press, 1988. P. 533–558.

5. Вебер М. Політика як покликання і професія. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ, 1998. С. 173–191.
6. Політичні партії і вибори: українські та світові практики. *Збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики»* / за загальною редакцією А. Романюка. Львів : Простір-М, 2017. 382 с.
7. Шестак Н. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Львів, 2015. 252 с.
8. Epstein L. *Political Parties in Western Democracies*. New York : Praeger, 1967. 387 p.
9. Katz R.S. and Mair P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*. 1995. Vol. I. N 1. P. 5–28.
10. Koole R. The Vulnerability of the Modern Cadre Party in the Netherlands. *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. Thousand Oaks, London, New Delhi : Sage, 1994. P. 278–303.
11. Шипунов Г. Політичні партії «нової політики»: основні підходи до концептуалізації й індикатори визначення. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії*. 2018. Випуск 17. С. 248–255.
12. Inglehart R. The Silent Revolution. *Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1977. 482 p.
13. Шипунов Г. Партії «нової політики» як феномен постіндустріального суспільства: ідейно-інституційні особливості. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник ДГУ*. 2016. Вип. 14. С. 211–218.
14. Margetts H. Cyber Parties. *Handbook of Party Politics* / ed. by R. Katz & W. Crotty. Newbury Park, London, New Delhi : Sage, 2006. 536 p.
15. Herbut R. *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. 224 s.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ¹

SOCIOCULTURAL INSTRUMENTARIUM FOR NATIONAL SECURITY FORMATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF WAR

Вовк С.О.,

доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та правознавства

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

У статті автор наголошує на тому, що сьогоднішня ситуація в Україні ілюструє недостатню ефективність традиційних підходів до побудову концепції національної безпеки, як певної системи офіційно прийнятих принципових позицій держави і суспільства на цінності та інтереси, на стратегії і заходи захисту території, суверенітету, національних інтересів, населення, економіки від потенційних та реальних, внутрішніх та зовнішніх загроз. Актуальним є звернути увагу на соціокультурний інструментарій безпеки як комплекс засобів, методів і практик, які використовуються державою або суспільством для підтримки та зміцнення національної безпеки в площині формування національної ідентичності, єдності та згуртованості суспільства, громадянської свідомості та взаємопорозуміння, здатності реагувати на існуючі та можливі загрози.

Автор доводить, що комунікаційні стратегії, залученість громадян до процесу прийняття рішень і національно-патріотичне виховання як соціокультурний інструментарій забезпечення національної безпеки є запорукою збереження суверенітету і нації. Правильно організовані комунікаційні канали та інформаційні кампанії, спрямовані на об'єднання населення та підтримку національних інтересів, сприяють зміцненню патріотичного духу та громадянської свідомості. Взаємопорозуміння між усіма верствами суспільства створює підґрунтя для ефективного протидії зовнішнім загрозам та збереження національної безпеки. Активна громадянська позиція та участь у прийнятті важливих рішень підвищує довіру до влади та забезпечує демократичний контроль над державними діями. Заохочення громадян брати активну участь у житті країни та враховувати їхні думки при формуванні стратегій національної безпеки сприяє стабільності та ефективному реагуванню на внутрішні та зовнішні виклики. Національно-патріотичне виховання сприяє зміцненню національної ідентичності та почуттю єдності, необхідних для стійкості країни перед зовнішніми загрозами. Формування громадянської свідомості, патріотичного духу та підтримка національних цінностей впливає на залученість громадян до захисту держави, її незалежності та територіальної цілісності. Важливо продовжувати розвивати національно-патріотичне виховання серед молодого покоління, щоб забезпечити майбутнє нації та зберегти національну безпеку в умовах зовнішнього тиску та агресії.

Ключові слова: соціокультурний інструментарій, національна безпека, критичне мислення, російсько-українська війна.

The article emphasizes that the current situation in Ukraine illustrates the insufficient effectiveness of traditional approaches to constructing the concept of national security as a system of officially adopted principles by the state and society regarding values, interests, strategies, and measures to safeguard the territory, sovereignty, national interests, population, and economy from potential and real internal and external threats. It is crucial to focus on the socio-cultural toolkit of security, which comprises a set of means, methods, and practices employed by the state or society to support and strengthen national security by fostering national identity, unity, and cohesion, civil consciousness, mutual understanding, and the ability to respond to existing and potential threats.

The author argues that communication strategies, citizen involvement in decision-making processes, and national-patriotic education as socio-cultural tools are pivotal for ensuring the preservation of sovereignty and the nation. Well-organized communication channels and information campaigns aimed at uniting the population and supporting national interests contribute to reinforcing a patriotic spirit and civil consciousness. Mutual understanding among all segments of society establishes a foundation for effectively countering external threats and maintaining national security. Active civic participation and involvement in significant decision-making processes enhance trust in authority and ensure democratic control over state actions. Encouraging citizens to actively participate in the country's affairs and consider their opinions when formulating national security strategies foster stability and effective response to internal and external challenges.

National-patriotic education contributes to strengthening national identity and a sense of unity, both essential for the country's resilience against external threats. The formation of civic consciousness, patriotic spirit, and support for national values influence citizens' engagement in defending the state, its independence, and territorial integrity. It is crucial to continue developing national-patriotic education among the younger generation to ensure the nation's future and preserve national security amidst external pressure and aggression.

Key words: socio-cultural toolkit, national security, critical thinking, Russo-Ukrainian War.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Постановка проблеми. Україна знаходиться в складних умовах війни, що ставить питання національної безпеки на перший план. Традиційні підходи до останньої враховують, в першу чергу, забезпечення військової складової, але сьогодні питання національної безпеки стосується і проблеми формування стійкої системи усередині країни, яка базується не тільки на ефективному управлінні, боротьбі з корупцією, а й розвинутій соціокультурній сфері, розвинутих комунікаційних стратегіях, співпраці між державою і громадянами, залученні останніх до прийняття рішень. Забезпечення національної безпеки вимагає ефективних стратегій, залучення ресурсів та співпраці всіх верств суспільства, щоб забезпечити стабільність, перемогу, мир та благополуччя для українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість наукових досліджень присвячено вивченню теоретичних і практичних проблем безпеки загалом, а також національної безпеки зокрема. Аналіз наукового дискурсу [1; 2; 3; 4; 5] дозволяє окреслити основний спектр висновків. По-перше, основна стратегічна мета забезпечення національної безпеки в Україні полягає у захисті державних та суспільних інтересів країни. Це охоплює внутрішньополітичну сферу, де досягнення стійкості конституційного устрою, підтримка громадянської єдності та національної злагоди, а також збереження єдності правового простору є важливими завданнями.

По-друге, для забезпечення національної безпеки потрібний комплексний підхід, який об'єднає теоретичні дослідження, практичний досвід і знання різних наукових галузей. Це означає що, щоб зрозуміти загальні принципи безпеки, потрібно вивчати конкретні сфери, які можуть опинитися під загрозою, а також застосовувати ці знання для захисту інтересів особистості, суспільства і держави.

По-третє, «головним прорахунком України на імітаційному етапі розвитку національної безпеки став надмірний етатизм у визначенні її інституційних, структурно-функціональних, ресурсних, цільових та ін. характеристик. У центрі уваги правлячих сил була насамперед Воєнна організація держави, яка або дублювала радянські підходи з питань гарантування безпеки, або ж була лінійним копіюванням досвіду пострадянських держав, що сформувалися як авторитарні» [6, с. 184].

По-четверте, з урахуванням теоретичних розробок, практичної реалізації стратегій та аналізу законодавчої бази з питань національної безпеки, пропонується розглядати її не лише з військового аспекту, тобто дій, спрямованих на захист державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних і потенційних загроз. Оскільки національна безпека включає

діяльність держави із забезпечення захисту прав і свобод громадян як на національному рівні, так і на міжнародному рівні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний дослідницький діалог щодо національної безпеки України недостатньо уваги приділив увагу проблемі соціокультурного інструментарію безпеки як комплексу засобів, методів і практик, які використовуються державою або суспільством для підтримки та зміцнення національної безпеки в площині формування національної ідентичності, єдності та згуртованості суспільства, громадянської свідомості та взаємопорозуміння, здатності реагувати на існуючі та можливі загрози.

Метою статті є охарактеризувати соціокультурний інструментарій забезпечення національної безпеки України в умовах російсько-української війни. Мета зумовила конкретні **завдання**: відстежити роль комунікаційних стратегій в формуванні національної єдності як запоруки національної безпеки; проаналізувати взаємозв'язок між залученістю громадян в процес прийняття рішень і безпекою країни; з'ясувати особливості національно-патріотичного виховання як складової національної безпеки в умовах зовнішньої агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах російсько-української війни, національна безпека стає першочерговим завданням для нашої країни, а ефективні комунікаційні стратегії є необхідним інструментом для досягнення цієї мети. «Створення ефективної, надійної системи обміну інформацією, яка б відповідала вимогам повноти, достовірності, оперативності, чіткості, гнучкості – це одне з важливих завдань в організаціях та у державі, де запроваджено військовий стан і йде війна. Для успішних комунікацій необхідне двостороннє спілкування, яке дозволяє на всіх рівнях управління визначити, наскільки зрозумілими є завдання, які ставляться» [7].

Одним з основних напрямів комунікаційних стратегій є забезпечення достовірності та об'єктивності інформації, яка поширюється серед громадян. В умовах війни, де маніпуляція та дезінформація широко використовуються як інструменти агресора, важливо мати засоби для виявлення та протидії цим загрозам. Військові та цивільні комунікаційні структури повинні співпрацювати для створення системи масової комунікації, що забезпечує громадськості точну та об'єктивну інформацію.

Українське військово керівництво розробило ефективну комунікаційну стратегію від початку війни. Генеральний штаб Збройних сил України звертається до українських громадян із систематичним інформуванням про бойові втрати противника, мужність та успіхи українських сил у зіткненні з агресором на офіційному сайті та

каналі YouTube, описує оперативну інформацію по всій лінії фронту, повідомляє про військові злочини та порушення правил війни з боку країни-агресора. Щоденні брифінги на єдиному інформаційному марафоні використовуються для інформування громадян про поточну воєнно-політичну ситуацію. Представники різних владних структур проводять брифінги з метою врахування інтересів аудиторії. Важливо, що подана на цих брифінгах інформація відповідає заявленому порядку денному та є достовірною та об'єктивною.

Цей напрям комунікаційної стратегії має на меті інформувати націю про актуальну ситуацію на фронті та збільшення громадської підтримки військових, організаційних та дипломатичних заходів, спрямованих на захист держави від російської агресії, допомогти усвідомити громадянам важливість цієї війни для збереження української нації, і відповідно, стимулювати громадян до підтримки армії. Все це разом стало одним із способів зміцнення єдності всього народу, військового та цивільного фронту опору зовнішній агресії. Така дієва комунікаційна стратегія сприяла формуванню позитивного образу українських військових, підвищила їх авторитет у суспільстві і збільшила рівень довіри до збройних сил України. Вона зробила більш доступною для громадян інформацію про те, як саме ведуться воєнні дії та які досягнення мають українські сили на полі бою. Враховуючи суворі умови війни та зростання внутрішньої підтримки, така ефективна комунікаційна стратегія відіграла важливу роль у мобілізації суспільства для захисту національної безпеки та суверенітету країни, сприяла підтримці національного духу та формуванню патріотичної свідомості громадян.

На думку експертів з комунікацій та зав'язків з громадськістю російсько-українська війна сформувала нові комунікативні тренди на рівні держави, суспільства, бізнесу, громадян, політиків тощо:

«Ціннісний тренд, який став вирішальним у бізнесі, політиці та держструктурах. Для компаній іміджева комунікація замінила продуктову – свідома чітка позиція вийшла на передній план. Зросла роль корпоративної соціальної відповідальності. В умовах війни бізнес переорієнтував програми сталого розвитку й допомоги, почав більше допомагати армії, ВПО та спонукати до волонтерства. Програми допомоги стали невід'ємною політикою компаній та організацій.

Тренд підтримки – це *must have* будь-якої комунікації. Ми разом. Дякуємо. Переможемо. Допомагаємо. Віримо. Працюємо. Донатимо. Тримаємося тощо. Частка підтримувальних слів в інформаційному просторі суттєво виросла. Такі меседжі допомагають аудиторії справлятися з пригніченістю та емоційними труднощами, які час від часу відчуває кожен. Як би це не було банально, але часто людям достатньо слів, щоб відчути себе краще.

Національний тренд, який вийшов далеко за межі України і став популярним як в одязі, так і там, де можна використовувати орнаменти, наліпки, фото, слогани. Виразною стала й патріотична українська риторика, яка міцно закріпилася за вітчизняними компаніями. І, якщо ще рік тому гордість за країну відчували менше половини населення, сьогодні це відчуття в середині держави є домінуючим і становить 80%» [8].

Отриманий під час війни досвід з комунікацій стане цінним ресурсом після війни, коли буде потреба відновлювати та зміцнювати державні структури, відбудовувати економіку, а також встановлювати зв'язки з міжнародним співтовариством. Комунікаційні експерти зможуть використати свої знання та навички для сприяння відбудові країни, формуванню позитивного іміджу за кордоном, а також для сприяння розвитку дипломатичних та економічних відносин з іншими країнами. Використання цього досвіду у післявоєнний період допоможе забезпечити стабільність, розвиток та процвітання країни на шляху до миру та процвітання.

Другим ключовим елементом соціокультурного інструментарію національної безпеки стало залучення громадян у процес прийняття рішень та управління справами своєї країни щодо проблем, які виникли внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Умови війни ставлять під загрозу не лише безпеку та суверенітет території, але й основні цінності демократичного суспільства, тому залученість громадян є важливим інструментом для забезпечення національної безпеки.

По-перше, залученість громадян дозволяє залучати різноманітність думок, досвіду та експертизи до процесу прийняття рішень. В умовах війни, коли потрібно швидко та ефективно реагувати на загрози, це особливо важливо. Громадяни можуть принести свої знання, ідеї та ресурси, щоб спільно розробити та впровадити стратегії безпеки, що відповідають потребам країни в цілому чи окремої громади.

По-друге, залученість громадян сприяє зміцненню довіри між громадянами та державою. Залучення громадян до прийняття рішень створює відчуття відповідальності та причетності до долі країни. Громадяни, які беруть активну участь у формуванні політики та плануванні заходів з безпеки, почувують себе більш залученими до суспільства та демократичних процесів [9].

По-третє, залученість громадян сприяє підвищенню рівня свідомості про національну безпеку та загрози, з якими стикається держава і які можуть виникнути в майбутньому як наслідок військової агресії. Розуміння громадянами своїх прав та обов'язків, а також наслідків війни допомагає забезпечити їхню готовність до дій в разі потреби. Через освіту, інформаційні кампанії та громадські дебати,

громадяни можуть бути більш підготовленими та мобілізованими у справі національної безпеки.

Для реалізації залученості громадян існують механізми та платформи, які мають можливість сприяти активній участі громадян у прийнятті рішень. Це і громадські ради, форуми, партнерства між владою та громадським сектором, а також ефективна комунікаційна стратегія. Важливо забезпечити доступність інформації, широкий обмін думками та забезпечити прозорість у прийнятті рішень. «Світовий досвід показує, що політика, яка на стадії вироблення мала широку підтримку громадськості, має більше шансів на успішне втілення, ніж політика, яка викликає значну громадську опозицію чи є просто невідомою громаді. Більшість рішень органів влади стосуються населення. Якщо громадяни знають про ці рішення та вважають, що вони також брали участь в їхній розробці, вони, швидше за все, дотримуватимуться такого закону чи такої політики» [10, с. 11].

Дійсно, аргументоване обговорення дає можливість зібрати та проаналізувати різноманітні погляди та перспективи на проблему, що сприяє пошуку компромісів в складних питаннях. Сам процес обговорення підвищує ступінь демократії, оскільки громадяни відчувають, що їхні думки та погляди є важливими для влади, відповідно, і влада, має можливість дізнатися, що саме є дійсно важливим для громади, які проблеми найактуальніші та потребують негайного вирішення. Це допомагає владі спрямовувати ресурси на ті сфери, які є найбільш потрібними і створити дієву платформу для співпраці.

Залученість громадян як соціокультурний інструментарій національної безпеки України в умовах війни є невід'ємною складовою стабільності та успіху обороноздатності країни. Посилення співпраці між громадянами та владою, розширення громадського участі та підвищення рівня свідомості є важливими кроками для зміцнення національної безпеки та відродження країни. Суттєву роль у взаєморозумінні між суспільством і державою будуть комунікаційні стратегії.

Наступним елементом соціокультурного інструментарію національної безпеки є патріотично-патріотичне виховання громадян. Відповідно до Концепції метою національно-патріотичного виховання визначено як «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» [11].

Патріотизм є суттєвою складовою національної свідомості та національної ідентичності гро-

мадян. В умовах війни, коли національна територіальна цілісність та безпека країни піддаються загрози, патріотичне виховання набуває особливої важливості. Воно спрямоване на формування віри у справедливість своєї боротьби, національної самосвідомості, готовності до захисту своєї країни та активної участі в оборонних зусиллях. Крім того, не можна не погодитися з дослідниками Королюк А. та Королюк О., що «...держави повинні почати використовувати наявний досвід та потенціал національно-патріотичного виховання, який вже існує в Україні. Український народ проявляє високий рівень самоорганізації, що добре демонструє діяльність волонтерів, спрямовану на підтримку української армії та допомогу постраждалим від бойових дій. Крім того, у багатьох містах країни існують громадські організації, військово-патріотичні клуби та активні громадяни, які активно займаються національно-патріотичним вихованням. Вони надають досвід організації історичних та військово-патріотичних фестивалів, видання україномовних науково-пізнавальних книжок з питань історії України та багато іншого. Ці активні ініціативи і дії громадян можуть стати цінним ресурсом для держави у забезпеченні національно-патріотичного виховання та зміцненні національної ідентичності» [12].

Один з основних аспектів національно-патріотичного виховання – це надання змоги громадянам ознайомитися з історичними подіями та досягненнями своєї країни. Це включає розуміння національної історії, культури, мови та традицій. Сприяти глибшому осмисленню історичного досвіду та патріотичних цінностей допоможе формувати почуття належності до своєї країни та готовності її захищати. «Суспільство та наша армія потребують крім всього іншого й якісного культурного та патріотичного навантаження, інформації, що зможе надихнути. Мова йде про історичні паралелі, про боротьбу українців минулих століть, про козацькі війни, про козацький військовий побут, про побут, уніформу та подвиги не тільки козаків, а й вояків часів визвольних змагань – УНР. Нажаль сьогодні фактично відсутня візуалізація, немає або недостатньо спеціалізованих військових та науково-популярних видань. Але ця інформація є вкрай необхідною, донести її можна і через Інтернет, і через друк, і шляхом безпосередніх зустрічей членів руху військово-історичної реконструкції та бійців ЗСУ із розповідями про однострої, та військо України в минулому, його традиції з прив'язкою до сучасних подій у державі» [12].

Крім того, національно-патріотичне виховання спрямоване на розвиток громадянських якостей та активної громадянської позиції. Громадяни повинні розуміти свої права та обов'язки, брати участь у громадському житті, демократичних процесах

та приймати відповідальність за долю своєї країни. Національно-патріотичне виховання сприяє формуванню активної громадської позиції, залученню громадян до важливих суспільних справ та сприяє зміцненню соціального об'єднання.

Спектр дій, які спрямовані на зміцнення патріотичних цінностей та підтримку національної ідентичності молодого покоління та всього населення, сприяють позитивним змінам у всьому суспільстві і розвитку громадянської свідомості. До таких дій за досвідом зарубіжних країн потрібно віднести вивчення та дослідження історії і цінностей своєї країни з урахуванням міжнародної обізнаності і володінням іноземними мовами.

Автори доповіді «Реформа американської освіти і національна безпека» [13] вважають, що, значущим для національної безпеки є розуміння історії, політики, культури і традицій, оскільки це є важливим для формування громадянської позиції та усвідомлення союзників і супротивників країни. Також до висновків наведеної доповіді відноситься підкреслення значущості формування та зміцнення суспільної єдності через вивчення суспільних освітніх компонентів, таких як національна і світова історія та культура, порівняльна політологія та порівняльне правознавство.

В умовах зростання соціально-економічної нерівності в Україні, особливо важливим стає зміцнення національної солідарності і виховання молодого покоління у дусі взаємної довіри, поваги та допомоги. Комунікаційні стратегії відіграють важливу роль у патріотичному вихованні. Засоби масової інформації, соціальні мережі та інші комунікаційні канали використовуються для поширення патріотичних ідей, створення національного єднання та зміцнення національного духу. Важливо забезпечити доступ до об'єктивної та достовірної інформації, яка допомагатиме громадянам усвідомлювати необхідність підтримки національної безпеки та активної участі в оборонних зусиллях.

Низька якість патріотичного виховання населення в кожній зі складових може становити загрозу для національної безпеки України, оскільки може призвести до таких наслідків: 1) втрати національної ідентичності та занепаду духу громадянства, що може призвести до зменшення активності громадян у справах держави та її захисту; 2) зниження національно-патріотичного духу серед молодого покоління, що може вплинути на його готовність вступати на військову службу та захищати свою країну; 3) посилення негативного впливу зовнішніх факторів на українське суспільство, зокрема на поширення пропаганди та дезінформації; 4) збільшення ризику соціальних конфліктів та нестабільності в суспільстві через невідповідність цінностей та ідеалів громадян; 5) загроза національній єдності, оскільки слабке

патріотичне виховання може сприяти розколам та розділенню нації на різні соціокультурні групи.

Отже, національно-патріотичне виховання є важливим соціокультурним інструментарієм національної безпеки України в умовах війни. Воно сприяє формуванню національної свідомості, активної громадянської позиції та готовності до захисту країни. Комунікаційні стратегії відіграють важливу роль у передачі патріотичних цінностей та забезпеченні доступу до об'єктивної інформації. І завдання держави полягає в тому, щоб продовжувати працювати над розвитком та впровадженням ефективних національно-патріотичних виховних програм та комунікаційних стратегій для забезпечення національної безпеки та майбутнього успіху нашої країни. Заохочувати активну громадянську позицію, розуміння історії та цінностей країни, сприяти патріотичній свідомості громадян - це важливі кроки на шляху до забезпечення національної безпеки України.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Комунікаційні стратегії, залученість громадян до процесу прийняття рішень і національно-патріотичне виховання як соціокультурний інструментарій забезпечення національної безпеки є запорукою збереження суверенітету і нації. Правильно організовані комунікаційні канали та інформаційні кампанії, спрямовані на об'єднання населення та підтримку національних інтересів, сприяють зміцненню патріотичного духу та громадянської свідомості. Взаєморозуміння між усіма верствами суспільства створює підґрунтя для ефективного протидії зовнішнім загрозам та збереження національної безпеки. Активна громадянська позиція та участь у прийнятті важливих рішень підвищує довіру до влади та забезпечує демократичний контроль над державними діями. Заохочення громадян брати активну участь у житті країни та враховувати їхні думки при формуванні стратегій національної безпеки сприяє стабільності та ефективному реагуванню на внутрішні та зовнішні виклики. Національно-патріотичне виховання сприяє зміцненню національної ідентичності та почуттю єдності, необхідних для стійкості країни перед зовнішніми загрозами. Формування громадянської свідомості, патріотичного духу та підтримка національних цінностей впливає на залученість громадян до захисту держави, її незалежності та територіальної цілісності. Важливо продовжувати розвивати національно-патріотичне виховання серед молодого покоління, щоб забезпечити майбутню націю та зберегти національну безпеку в умовах зовнішніх тиску та агресії.

Подальшим напрямом розвідки соціокультурного інструментарію є дослідження формування критичного мислення громадян, яке покликано допомогти зберегти єдність українського суспільства, уникнути маніпулятивного впливу, розпалювання конфліктів та зберегти національну ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білий В. І., Михальчук В. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. № 1. 17/2021. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7589&i=14>.
2. Казакова Л. Національна безпека держави: понятійно-категоріальний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128–133.
3. Павленко В.П. Щодо визначення поняття «безпека держави»: проблеми теорії та практики у сучасних умовах війни. *Нове українське право*. Вип. 3. 2022. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/290>.
4. Подковенко Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспект. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1143>
5. Мельниченко Б. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 2 (30). С. 68–73.
6. Смолянук В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 163–185
7. Пушкар З. Комунікаційні канали від час військового стану в Україні URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45983/1/%D0%97%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%BD%D0%B0%20%D0%9F%D0%A3%D0%A8%D0%9A%D0%90%D0%A0.pdf>.
8. Литвинова Н. Говори вдумливо: як війна змінює стратегічні комунікації у бізнесі та соціумі. MIND. URL: <https://mind.ua/openmind/20252079-govori-vdumlivo-yak-vijna-zminyue-strategichni-komunikaciyi-u-biznesi-ta-sociumi>.
9. Як і навщо громадам залучати людей до прийняття рішень: практичні кейси. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yak-i-navischo-hromadam-zaluchaty-lyudej-do-pryjnyattya-rishen-praktychni-kejsy>.
10. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування /Карий О.І., Панас Я.В./ Асоціація міст України. К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с.
11. Концепція національно-патріотичного виховання. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylonovukontseptsiyu-patriotychnogo-vyhovannya>.
12. Королюк А., Королюк О. Національно-патріотичне виховання як важлива складова національної безпеки. *Зб. наук. праць Військової академії* (м. Одеса). Технічні науки. 2015. Вип. 1. С. 155–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zbnpva_2015_1_23.
13. Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (In k Force Report No. 68). New York: Council on Foreign Relations Press. March 2012. P. 12.

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

INSTITUTIONAL FEATURES OF THE FORMATION AND FUNCTIONING OF INFORMATION SECURITY IN UKRAINE: ANALYSIS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Воробець Н.Р.,

аспірант кафедри політології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Дана наукова стаття присвячена аналізу інституційних особливостей формування та функціонування системи інформаційної безпеки в Україні. У статті висвітлюються ключові аспекти інформаційної безпеки як невід'ємної складової сучасної системи управління. Також зазначається, що інформаційна безпека входить до більш широкого розуміння питань національної безпеки в цілому.

Також проведено дослідження поточного стану інформаційної безпеки в Україні, спрямованості розвитку та основних викликів, з якими стикається країна в цій важливій сфері, зокрема в умовах збройної агресії росії проти України. Розкриваються загрози та ризики, пов'язані з безпекою інформаційного простору, а також висвітлюється інституційний підхід до розв'язання цих проблем, пов'язаних з інформаційною безпекою.

Окрім того, дана стаття підкреслює значущість синергії діяльності державних органів, приватного сектору та громадськості для створення ефективної стійкої системи інформаційної безпеки. Досліджується роль державних органів, законодавства та міжнародного співробітництва у формуванні ефективної системи інформаційної безпеки в Україні, а також висвітлюються перспективи подальшого розвитку в цій галузі. Увага також приділяється фактору, що успішність інформаційної політики державних структур міряється не лише відповідністю міжнародним стандартам та правилам, але й здатністю захищати особливі національні інтереси, вирішувати актуальні виклики та протистояти гострим загрозам.

Зокрема, виділяються такі перспективи розвитку системи інформаційної безпеки в Україні, як постійне вдосконалення законодавчої бази, активна співпраця з міжнародними партнерами, розвиток компетентності фахівців у сфері інформаційної безпеки та впровадження інноваційних технологій.

Результати цього дослідження можуть бути корисними у подальших дослідженнях з даної проблематики, може використовуватися як методологічна база подальшого опрацювання проблем інформаційної безпеки, а також у навчальному процесі.

Ключові слова: інформаційна безпека, інституційні особливості, національна безпека, кіберзагрози, інформаційні технології, інформаційний простір.

This scientific article is devoted to the analysis of institutional features of the formation and functioning of the information security system in Ukraine. The article highlights key aspects of information security as an integral component of a modern management system. It is also noted that information security is part of a broader understanding of national security issues as a whole.

Research was also conducted on the current state of information security in Ukraine, the direction of development and the main challenges the country faces in this important area, in particular in the context of Russia's armed aggression against Ukraine. The threats and risks related to the security of the information space are revealed, and the institutional approach to solving these problems related to information security is highlighted.

In addition, this article emphasizes the importance of synergy between the activities of government bodies, the private sector and the public to create an effective and sustainable information security system. The role of state bodies, legislation and international cooperation in the formation of an effective system of information security in Ukraine is studied, as well as the prospects for further development in this field are highlighted. Attention is also paid to the fact that the success of the information policy of state structures is measured not only by compliance with international standards and rules, but also by the ability to protect special national interests, solve current challenges and confront acute threats.

In particular, such prospects for the development of the information security system in Ukraine as continuous improvement of the legislative framework, active cooperation with international partners, the development of the competence of specialists in the field of information security and the introduction of innovative technologies are highlighted.

The results of this study can be useful in further research on this issue, can be used as a methodological basis for further processing of information security problems, as well as in the educational process.

Key words: information security, institutional features, national security, cyber threats, information technologies, information space.

Постановка проблеми. У сучасному світі інформаційні технології здобувають все більш визначальне значення в усіх сферах життя, включаючи економіку, політику, науку, та соціокультурні аспекти. Інформаційний простір стає основним ресурсом для забезпечення розвитку суспільства та держави в цілому. Однак разом зі зростанням значення інформаційних технологій зростає і ризик їх неправомірного використання, зокрема, для здійснення кібератак, дестабілізації

політичної ситуації, поширення дезінформації, та інших негативних явищ.

Україна, як суверенна держава, також не залишається осторонь цих тенденцій, зокрема у боротьбі з російською агресією її інформаційна безпека стає об'єктом зростаючої загрози. Постійні кібератаки на важливі інформаційні системи, спроби впливу на суспільний дискурс через масові медіа та соціальні мережі, а також широке поширення дезінформації ставлять під загрозу національну безпеку та стабільність держави. Так, однією із найактуальніших проблем сучасної України є аналіз інституційних особливостей формування та функціонування інформаційної безпеки в контексті глобалізації, розбудови інформаційного суспільства та зміни комунікаційних парадигм. Дослідження сучасного стану системи інформаційної безпеки в Україні, виявлення прогалин у законодавчій базі, ефективності діяльності інституцій, які забезпечують інформаційну безпеку, а також перспективи розвитку цієї системи є важливими завданнями наукової спільноти та практиків в сфері інформаційної безпеки в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При дослідженні інституційних особливостей формування та функціонування інформаційної безпеки в Україні слід акцентувати увагу на декількох ключових аспектах. Важливо визначити необхідність підвищення кваліфікації фахівців з інформаційної безпеки. Швидкі технологічні зміни та поява нових загроз вимагають, щоб спеціалісти у цій галузі постійно оновлювали свої знання та навички. А також, слід зосередити увагу на залученні широкої громадськості до процесів інформаційної безпеки. Це допоможе підвищити рівень громадської свідомості щодо цих питань і створити сприятливі умови для взаємодії між різними суб'єктами системи безпеки в країні. Разом з тим, створення ефективних механізмів захисту інформації та визначення ролі інституцій є важливим аспектом вирішення цієї загальної проблеми.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в дослідженні інституційних аспектів забезпечення інформаційної безпеки в Україні, аналізі існуючих проблем та перспектив подальшого розвитку системи інформаційної безпеки.

Зокрема можна виокремити такі завдання:

1) Проаналізувати інституційні особливості формування та функціонування системи інформаційної безпеки в Україні.

2) Аналіз ключових аспектів інформаційної безпеки як невід'ємної складової сучасної системи управління.

3) Дослідити поточний стан інформаційної безпеки в Україні, спрямованість розвитку та основні виклики, пов'язані з інформаційною безпекою в умовах збройної агресії Росії проти України.

4) Визначити перспективи подальшого розвитку системи інформаційної безпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасному українському теоретичному, аналітичному та дослідницькому дискурсі, зверненому до проблематики інформаційної безпеки, можна спостерігати доволі високу активність науковців, адже ця проблематика сьогодні і раніше була та залишається як теоретичною, так і практичною. Зокрема, у численних роботах таких вчених, як Захаренко К.В., Кононенко О.М., Почепцов Г.Г., Нашинець-Наумова А.Ю. Кормич Б.А., Романенко Є.О., та інших, активно досліджуються аспекти інформаційної безпеки в Україні. Проте з огляду на складність та багатогранність дослідження функціонування інформаційної безпеки в країні, ця проблематика потребує подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усвідомлення важливості інформаційної безпеки у сучасних умовах стає необхідністю, оскільки дана сфера не тільки впливає на функціонування державних і громадських інституцій, але і має безпосередній вплив на повсякденну життєдіяльність громадян. Зростання залежності суспільства від інформаційних технологій призводить до посилення ризиків та загроз, які стосуються кібербезпеки та безпеки інформаційного простору.

Для вдосконалення інформаційної безпеки в Україні та ефективного протидії сучасним викликам і загрозам, необхідно звернути увагу на деякі ключові аспекти:

Інтегрована стратегія: Розроблення та впровадження інтегрованої національної стратегії інформаційної безпеки, яка об'єднує зусилля державних та недержавних структур, академічних колективів та бізнес-спільноти. Ця стратегія повинна враховувати міжнародний контекст і передбачати взаємодію з іншими країнами для обміну інформацією та спільних проєктів у сфері кібербезпеки.

Законодавчі зміни: Вдосконалення законодавства, що стосується інформаційної безпеки, з урахуванням сучасних технологій та викликів. Важливо забезпечити прозорий та ефективний механізм реагування на кіберзагрози.

Громадянська освіта: Запровадження програм громадянської освіти, спрямованих на збільшення обізнаності громадян щодо кібербезпеки, дезінформації та цифрової безпеки. Поширення знань про методи захисту персональних даних та безпечного використання інформаційних технологій.

Міжнародне співробітництво: Активна участь в міжнародних ініціативах та організаціях, спрямованих на спільну боротьбу з кіберзагрозами та підвищення інформаційної безпеки. Обмін досвідом, технічними засобами та інформацією з іншими країнами [4, с. 196–197].

Так, інформаційна безпека є невід'ємною частиною сучасного суспільства, яке стикається зі

зростаючою кількістю кіберзагроз, кібератак та зростаючою інформаційною експансією. Україна, як суверенна держава, також виявляється у центрі цього геополітичного сприйняття, зокрема в час військової агресії яку веде росія проти України. Тому належне формування та функціонування системи інформаційної безпеки має важливе значення для забезпечення національної безпеки та стабільності.

Україна сьогодні зазнає серйозних викликів у сфері інформаційної безпеки. Кіберзагрози, дезінформація, інформаційна експансія на критичну інфраструктуру стають все більш частими, загрожуючи національній безпеці та соціальній стабільності країни.

Однією з головних перешкод у формуванні та функціонуванні системи інформаційної безпеки є відсутність єдиного і чіткого правового положення щодо її забезпечення. Законодавство України повинно максимально встигати за світовими тенденціями а також викликам та загрозам, які постають перед Україною, що стосуються інформаційної безпеки, а також забезпечити його ефективну реалізацію та виконання. Крім того, потрібно створити нові нормативні акти, спрямовані на протидію сучасним загрозам та викликам, з якими стикається країна.

Інституційний аспект формування та функціонування інформаційної безпеки передбачає впровадження ефективної системи координації та співпраці між різними органами влади, правоохоронними організаціями, а також приватним сектором та громадськими організаціями. Важливим кроком у розвитку інформаційної безпеки є створення національного центру кібербезпеки. Даний центр має бути централізованою інстанцією, яка координуватиме діяльність всіх інституцій, що займаються безпекою в інформаційному просторі. Такий підхід дозволить забезпечити швидку та ефективну реакцію на загрози та виклики, а також уникнути дублювання зусиль та збільшити координацію між різними структурами. Також важливим завданням даного органу має бути не лише реакція на поточні загрози, але й передбачення майбутніх ризиків та аналіз тенденцій у сфері інформаційної безпеки [3].

Однак, перебудова існуючої інфраструктури державних інститутів інформаційної безпеки України потребує застосування принципу стримувань і противаг, при якому державні органи повинні підлягати громадському контролю, бути відкритими для комунікації, прозорими в своїх рішеннях і звітності, а також зрозумілими для міжнародних партнерів. Одночасно, перед державою з'являється ряд нових викликів, пов'язаних з розвитком соціальних мереж та існуючою загрозою, з боку російської федерації.

Серед цих завдань можна виокремити структуру віртуальних спільнот у вітчизняних соці-

альних мережах, розуміння їх впливовості та можливостей, а також пошук і вироблення адекватних реакцій на реальні та потенційні загрози, які можуть ховатися у віртуальному громадянському просторі. Крім того, необхідно розвивати доступні механізми державного регулювання цього соціального феномену, дотримуватися демократичних звичаїв та традицій у відповідній сфері.

Розбудова інфраструктури державних інститутів інформаційної безпеки повинна відбуватися з урахуванням вищезгаданих викликів і завдань. Важливо забезпечити ефективний контроль за діяльністю державних органів в цій сфері, а також сприяти їх активній співпраці з громадськістю та міжнародними партнерами. Тільки таким чином Україна зможе ефективно забезпечити інформаційну безпеку в даних умовах, які постали перед нею і вирішити поставлені завдання.

Особливу увагу слід приділити розвитку інформаційної грамотності в усіх верств населення. Це може бути досягнуто шляхом проведення інформаційних кампаній, навчальних програм у школах та вищих навчальних закладах, а також проведення тренінгів та семінарів для державних службовців, бізнес-лідерів та громадських активістів. Чим більше людей розуміють важливість безпеки в інформаційному просторі та вміють захищати свою інформацію, тим ефективніше буде боротися з тими загрозами, що існують та постають перед суспільством і державою [1, с. 69–70].

Стверджується, що в сучасній системі інформаційної безпеки громадянське суспільство та мас медіа відіграють важливу роль. Так, подано аргументовану тезу про те, що найвразливіше середовище для інформаційних операцій агресивного характеру формується серед пересічних людей, які проявляють апатію до політики, пасивні у соціальних справах, відтіняють нігілістичні настанови, та мають обмежений обсяг знань та стеснений світогляд.

Основною інформаційною загрозою національній безпеці визначається маніпуляція суспільною свідомістю. Це дестабілізуючий вплив як на інформаційну структуру країни, так і на її інформаційні ресурси та суспільство загалом. Зокрема, інформаційні операції можуть спрямовуватися на поширення недостовірної або перекрученої інформації, створення маніпулятивних кампаній для впливу на громадську думку, збурення суспільної стабільності, а також спричинення дезінформації та паніки.

Громадянське суспільство та мас медіа мають великий потенціал у протидії цим інформаційним загрозам. До прикладу, одразу після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року стартував телемарафон «Єдині новини». Цей марафон об'єднав державний канал «Рада», Суспільне мовлення та великі комерційні канали – ICTV/СТБ, 1+1, Інтер та «Україна 24» (піз-

ніше замінений на канал-новачок «Ми-Україна»). Канали розділили між собою ефірний час.

На самому початку російського вторгнення, телемарафон «Єдині новини» забезпечив задоволення життєво важливих потреб суспільства. Однак з часом, ситуація в країні стабілізувалась, медіа адаптувались, а кількість дезінформації зменшилась. З цього моменту телемарафон став задовольняти передусім потребу влади в контролі інформації у наймасовішому традиційному медіа – телебаченні [8].

Таким чином, роль незалежних мас медіа в цьому процесі надається великого значення, адже їх об'єктивний підхід та перевірка фактів є важливою складовою правильного інформаційного ландшафту. А активна участь громадськості у виявленні та розкритті дезінформації може забезпечити посильний контроль за поширенням недостовірної інформації.

Тому, громадянське суспільство має відігравати активну роль у сприянні інформаційній грамотності, підвищенні критичного мислення, та популяризації фактичної та об'єктивної інформації. ЗМІ з свого боку повинні дотримуватися професійних етичних стандартів та принципів, аби забезпечити якісну та достовірну інформацію своїм читачам, глядачам та слухачам.

До інституційних особливостей формування та функціонування інформаційної безпеки в Україні також слід віднести ініціативи щодо розвитку національних кадрових резервів, забезпечення професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з інформаційної та кібербезпеки. Завдання даного напрямку полягає в забезпеченні належного рівня компетентності та експертизи кадрів, які відповідають викликам сучасності та здатні ефективно протистояти загрозам інформаційної безпеки [6, с. 29–30].

Одним із таких завдань полягає у створенні національних кадрових резервів: адже це один із важливих кроків у розвитку інформаційної безпеки, що полягає у формуванні національних кадрових резервів з кваліфікованими фахівцями. Це можливо досягти шляхом впровадження спеціальних програм та стипендіальних грантів для студентів, які обирають напрям інформаційної безпеки. Додатково, співпраця з університетами та вищими навчальними закладами з метою залучення талановитих студентів до вивчення інформаційної безпеки може стати ефективним інструментом для створення обізнаних та мотивованих фахівців у цій галузі [5, с. 190–191].

Наступне завдання полягає у підвищенні професійної підготовки. Швидкі зміни в інформаційній сфері вимагають постійного підвищення кваліфікації фахівців з інформаційної та кібербезпеки. Для цього варто створити спеціалізовані навчальні центри, семінари, тренінги та майстер-

класи, що дозволить працівникам у галузі інформаційної безпеки вчитися новим методам протистояння інформаційним та кіберзагрозам, а також сприятимуть обміну досвідом між фахівцями. Крім того, можна активізувати зв'язок із міжнародними організаціями та використовувати їхні ресурси для надання доступу до передових знань та технологій в галузі інформаційної безпеки.

Третє завдання полягає в створенні та зміцненні зв'язку держави з приватним сектором, зокрема компаніями, що спеціалізуються на інформаційних технологіях та кібербезпеці. Взаємодія з такими компаніями є важливим елементом створення міцної інформаційної безпеки в країні. Уряд повинен сприяти розвитку співпраці з приватними компаніями, підтримуючи обмін досвідом, передовими технологіями та розробками у сфері кібербезпеки. Такі партнерства можуть забезпечити створення інноваційних рішень для захисту інформації та підвищити рівень інформаційної безпеки в усіх сферах діяльності.

Важливим елементом успішної реалізації даного завдання є також співпраця з ІТ кластером. ІТ кластер - це об'єднання інноваційних ІТ компаній, стартапів, університетів, дослідницьких центрів та інших зацікавлених сторін з метою спільної розробки технологій, впровадження проєктів та стимулювання розвитку галузі [5, с. 188].

Партнерство з ІТ кластером може забезпечити наступні переваги для інформаційної безпеки в Україні:

1. Розробка інноваційних технологій: ІТ кластер об'єднує талановитих фахівців із різних сфер інформаційних технологій. Завдяки цьому, можна спрямувати зусилля на розробку та впровадження передових технологій кібербезпеки, які відповідають сучасним викликам і є більш ефективними у протидії кіберзагрозам.

2. Обмін досвідом та знаннями: Партнерство з ІТ кластером сприяє обміну досвідом та знаннями між різними компаніями та експертами. Це дозволяє впроваджувати передові практики, реагувати швидко на нові загрози та вдосконалювати стратегії кіберзахисту.

3. Розвиток співпраці та інтеграція ресурсів: ІТ кластер об'єднує різні організації і компанії з різноманітними компетенціями. Це дозволяє залучити додаткові ресурси для розвитку проєктів інформаційної безпеки, включаючи інвестиції, наукові дослідження та доступ до новітніх технологій.

4. Прискорення розвитку проєктів: Взаємодія з ІТ кластером дозволяє прискорити реалізацію проєктів, оскільки об'єднання ресурсів та компетенцій дозволяє швидше втілювати ідеї в життя і реагувати на загрози в інформаційному просторі.

Україна, як країна, що активно розвивається та має розвинутий інформаційний сектор, який сьогодні піддається постійним атакам з боку росії,

стикається з необхідністю ефективного захисту своїх інформаційних ресурсів. Для досягнення цієї мети важливо залучити міжнародну співпрацю та взаємодію з іншими країнами та міжнародними організаціями.

На сьогоднішній день багато країн активно співпрацюють з Україною у сфері інформаційної безпеки, створюючи різноманітні міжнародні партнерства, обмін досвідом та інформацією, а також розробляючи спільні стратегії забезпечення інформаційної безпеки. Україна також бере участь у цих ініціативах, співпрацюючи з різними країнами та міжнародними організаціями.

Одним із ключових партнерів є Європейський союз, країни Великої сімки, НАТО, Рада Європи, та ін. з яким Україна підписала ряд угод та меморандумів про співпрацю в сфері інформаційної та кібербезпеки. Ці угоди сприяють обміну інформацією про нові загрози та інциденти, забезпечують взаємодопомогу у розслідуванні інцидентів в інформаційному та кіберпросторі, а також сприяють спільним навчанням та тренуванням персоналу [7].

Партнерства з іншими країнами та міжнародними організаціями дають змогу Україні більш швидко та ефективно реагувати на нові та складні загрози, які часто оперують глобально і мають транскордонний характер. Обмін інформацією про потенційні загрози та досвід у розслідуванні атак в інформаційному та кіберпросторі дозволяє покращити дії при виявленні, ліквідації та уникненні подібних інцидентів. Так, міжнародні організації можуть надавати фахову підтримку та консультації у створенні національних центрів кібербезпеки та впровадженні передових практик у сфері захисту інформації.

Проте, важливо зазначити, що міжнародне співробітництво також може стикатися з певними викликами і обмеженнями. Наприклад, різні правові та культурні норми між країнами можуть ускладнювати обмін інформацією та спільну реакцію на атаки та загрози. Також можуть існувати проблеми з недостатньою довірою між деякими державами, що ускладнює роботу над спільними проектами.

Усі ці виклики потребують уваги та обговорення, однак важливо розвивати міжнародну співпрацю в галузі інформаційної безпеки, знаходячи оптимальні рішення для спільної боротьби з загрозами інформаційному просторі та підвищення загального рівня кібербезпеки.

А успішне забезпечення національного інформаційного продукту потребує всебічної державної підтримки та надання пріоритетності його створенню та поширенню як в межах України, так і за її межами. Цей інформаційний продукт має бути сприянням загальнолюдським цінностям та сприяти інформаційному розвитку людства, включаючи обмін з іноземними партнерами нашими поглядами, підходами та механізмами боротьби

з новітніми викликами, спрямованими на підірвання демократичних цінностей та свободи слова в інформаційному просторі, які можуть виникати через деструктивні дії інших держав [2, с. 118].

Лише шляхом об'єднаних зусиль та глобальної співпраці можна досягти успіху в цій важливій сфері інформаційної безпеки. Мета України – розвивати національний інформаційний продукт, що відображатиме цінності та сприятиме просуванню позитивних змін у світі, сприяючи миру, розумінню та співпраці між країнами.

Висновки. Подальший розвиток інформаційної безпеки у країні є надзвичайно важливою задачею, що потребує спільних зусиль всіх зацікавлених сторін. Сьогодні в умовах війни в Україні існує стала необхідність посилення уваги до інституційних засад інформаційного простору та кібербезпеки, адже вони визначають стратегічний курс та спрямованість розвитку цієї сфери. Забезпечення інформаційної безпеки не може обмежуватися окремими діями або ізольованими проектами, а потребує комплексного підходу та системного управління. Інституційні зміни, засновані на об'єктивних дослідженнях та аналізі, дозволять збалансувати зусилля та забезпечити ефективне використання ресурсів для запобігання кіберзагрозам та реагування на них.

Особлива увага має надаватися забезпеченню координації між різними структурами влади, державними органами, науково-дослідними інституціями, приватним сектором та громадськістю. Тільки шляхом гармонійної співпраці всіх сторін можна створити сильну та стійку систему інформаційної безпеки. Необхідно виробити механізми обміну досвідом, інформацією, а також створити ефективні комунікаційні канали для оперативного реагування на кіберзагрози.

Окрім внутрішніх заходів, міжнародне співробітництво сьогодні також має велике значення для забезпечення інформаційної безпеки. Україна має активно взаємодіяти з іншими країнами, міжнародними організаціями та партнерами для обміну досвідом, найкращими практиками та спільного реагування на глобальні виклики та загрози. Лише через співпрацю та об'єднані зусилля країни можуть бути більш успішними у захисті від кібернападів та створенні стабільного та безпечного інформаційного простору.

У подальшому розвитку інформаційної безпеки в Україні, особливу увагу слід звертати на постійне вдосконалення законодавчої бази, підвищення освітнього рівня населення з питань інформаційної безпеки та підтримку інноваційних технологій. Ці кроки допоможуть забезпечити сталість і стійкість інформаційної безпеки України в умовах швидкого розвитку технологій, в умовах військового протистояння та змін в інформаційному просторі.

Загалом, успішне формування та функціонування системи інформаційної безпеки в Україні потребує суцільного підходу та спрямованих на результат дій з урахуванням зовнішніх викликів, загроз та інституційних особливостей. Це зумовлено тим, що інформаційна безпека стає все більш важливою складовою сучасного суспільства та

надзвичайно необхідною для забезпечення збереження, стабільності та розвитку країни. Виконання зазначених рекомендацій дозволить стати Україні більш стійкою та впевненою в своїй здатності протистояти існуючим та майбутнім загрозам, а також буде сприяти розвитку інформаційної технологічної індустрії та економіки загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар І.Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки Mechanism of Economic Regulation. – 2018. № 1. С. 68–75.
2. Бойко М.С., Єгоров І.І. Інформаційна безпека держави: проблеми та шляхи вирішення. Київ: НАУ, 2017. 238 с.
3. Кондратюк І.І., Котик О.В. Інформаційна безпека: проблеми та шляхи вирішення : монографія: Київ: "Ін Юре", 2018. С. 5–18.
4. Кононенко О. М. Інформаційна безпека: теорія та практика (навчальний посібник) О. М. Кононенко. Київ: КНЕУ, 2018. 280 с.
5. Мельник С.В. Понятійно-категоріальний апарат у системі професійної підготовки майбутніх фахівців з кібербезпеки Інформаційні технології і засоби навчання. 2016. Т. 55. № 5. С. 187–197.
6. Троян С. С. Інформаційно-безпекова політика Європейського Союзу. Зовнішні справи : суспільно-політичний журнал. 2019. № 2/3. С. 28–32.
7. A new strategic agenda for the EU (2019-2024). European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/eu-strategic-agenda-2019-2024/>
8. Russia's war on Ukraine: Timeline of cyber-attacks. European Parliament. 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733549/EPRS_BRI\(2022\)733549_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733549/EPRS_BRI(2022)733549_EN.pdf)

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА ВИКЛИКИ

SECURITY OF UKRAINE'S INFORMATION SPACE IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION AT THE PRESENT STAGE: MAIN TASKS AND CHALLENGES

Галіпчак В.Д.,

*аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Дана стаття присвячена аналізу основних викликів та завдань, пов'язаних із забезпеченням безпеки інформаційного простору України в умовах російської агресії на сучасному етапі. У центрі уваги – методи російської дезінформації та пропаганди, основні типи та стратегії кібератак, вплив нових технологій на інформаційну безпеку. Визначається ряд ключових завдань для України, що включають розробку та впровадження ефективних стратегій протидії кібератакам, боротьбу з дезінформацією та пропагандою, а також необхідність адаптації сучасних міжнародних підходів до забезпечення кібербезпеки.

В статті досліджено проблематику безпеки інформаційного простору України в контексті російської агресії: проаналізовано вплив дезінформаційних кампаній, розповсюдження фейкових новин та кібератак на стабільність інформаційного простору України. У статті визначаються основні виклики та завдання, що стоять перед українською державою в сфері інформаційної безпеки. Висвітлюється роль та вплив сучасних технологій на процеси в інформаційному просторі. Наголошується на важливості розробки ефективних механізмів протидії кібератакам та стратегій боротьби з дезінформацією та пропагандою.

Розглянуто важливість таких основних складових держави як: інформаційні інститути – західні партнери – громадянське суспільство, які разом складають об'єднуючу ланку для боротьби в кібер та інформаційному просторі фронті війни. Окрему увагу приділено аналізу підходів, прийнятих Україною та іншими країнами для протистояння російській агресії в інформаційному просторі. Подається візія того, як ці підходи та стратегії можуть бути адаптовані та використані в Україні.

Дослідження можуть бути використані для поглибленого розуміння викликів, пов'язаних з безпекою інформаційного простору України в умовах російської агресії. Результати дослідження можуть бути корисними для вчених, експертів у сфері безпеки, військових та політичних діячів, що працюють над проблемами безпеки інформаційного простору України.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційна безпека, кібератаки, дезінформація, маніпуляція.

This article is devoted to the analysis of the main challenges and tasks related to ensuring the security of the information space of Ukraine in the conditions of Russian aggression at the current stage. The focus is on the methods of Russian disinformation and propaganda, the main types and strategies of cyberattacks, the impact of new technologies on information security. A number of key tasks for Ukraine are identified, including the development and implementation of effective strategies for countering cyberattacks, the fight against disinformation and propaganda, as well as the need to adapt modern international approaches to ensuring cyber security.

The article examines the security issues of Ukraine's information space in the context of Russian aggression: the impact of disinformation campaigns, the spread of fake news, and cyber attacks on the stability of Ukraine's information space is analyzed. The article identifies the main challenges and tasks facing the Ukrainian state in the field of information security. The role and influence of modern technologies on processes in the information space is highlighted. The importance of developing effective mechanisms to counter cyberattacks and strategies to combat disinformation and propaganda is emphasized.

The importance of such main components of the state as: information institutes – Western partners – civil society, which together form a unifying link for fighting in the cyber and information space on the war front, is considered. Particular attention is paid to the analysis of approaches adopted by Ukraine and other countries to resist Russian aggression in the information space. A vision of how these approaches and strategies can be adapted and used in Ukraine is provided.

The research can be used for a deeper understanding of the challenges related to the security of the information space of Ukraine in the conditions of Russian aggression. The results of the study can be useful for scientists, experts in the field of security, military and political figures working on the security problems of the information space of Ukraine.

Key words: information space, information security, cyber attacks, disinformation, manipulation.

Постановка проблеми. В умовах російської агресії, інформаційний простір України перебуває під постійною загрозою. Інформаційна дестабілізація українського суспільства почалась ще задовго до повномасштабного російського вторгнення, проте зараз проблема набуває особливого гострого характеру, своєчасне реагування на

яку, та вдала протидія гарантує збереження української державності та здійснює відсіч ворогу на всіх фронтах боротьби, зокрема і на інформаційному. Маніпуляції інформацією, цілеспрямована дезінформація, фальсифікація фактів, розпалювання ворожнечі, а також кібератаки на стратегічно важливі об'єкти – все це становить серйозну

проблему для національної безпеки країни. Така ситуація вимагає негайного і комплексного реагування, оскільки від стабільності інформаційного простору залежить не тільки безпека держави, але й сприйняття ситуації міжнародною спільнотою. Проблема посилюється ще й тим, що існуючі механізми захисту не завжди ефективно протистоять новим методам кібератак, а також тому, що дезінформація впливає на суспільне свідомість і може підривати стабільність в країні. Проте, незважаючи на актуальність та важливість цієї проблеми, вона поки що не отримала належної уваги в наукових дослідженнях. Це вказує на необхідність подальшого вивчення і аналізу ситуації, визначення основних викликів та розробки ефективних механізмів захисту інформаційного простору України в умовах російської агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багато останніх досліджень і публікацій на тему безпеки інформаційного простору України були присвячені вивченню способів протидії дезінформації та кібератакам. Зокрема дослідження інформаційного простору України в безпековій сфері було здійснено як низкою вітчизняних так і зарубіжних західних науковців. Можна відзначити таких вчених як Харченко Л.С., Ліпкан В.А., Логінов О.В., Камінська Н.В. та ін. Серед основних обговорень їхніх праць, варто відзначити основні тези: «Інформаційна безпека України в умовах гібридної війни»: це дослідження розглядає стратегії та тактики, використані в процесі гібридної війни, і їх вплив на інформаційну безпеку України; «Соціальні медіа як інструмент дезінформації в умовах російської агресії»: це дослідження аналізує способи, якими соціальні медіа використовуються для проведення кампаній дезінформації, і пропонує стратегії протидії цим тактикам; «Роль освіти в протидії дезінформації». Багато напрацювань західних вчених по даній тематиці були присвячені дослідженням ролі громадянського суспільства (“Media Influence on Public Perception of the Conflict in Ukraine” – досліджує вплив медіа на формування громадської думки про конфлікт в Україні; “Countering Hybrid Threats in the Cyber Domain” – зосереджується на гібридних загрозах в кіберпросторі і способах їх протидії). Ці та інші дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до забезпечення безпеки інформаційного простору, який би включав технічні заходи, громадську освіту та міжнародне співробітництво. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених проблемам кібербезпеки та боротьбі з дезінформацією, питання безпеки інформаційного простору України в умовах російської агресії потребує додаткового аналізу

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження інформаційного безпекового простору України, дає підстави зупи-

нитися на таких основних проблемах дослідження, як: недостатній рівень громадської обізнаності (незважаючи на численні інформаційні кампанії та навчальні програми, рівень обізнаності громадян щодо дезінформації та кібербезпеки залишається недостатнім. Це є важливою частиною проблеми, яка потребує подальшої уваги), недостатній рівень міжнародного співробітництва, технологічні виклики (технології швидко розвивається, і хоча Україна робить значні зусилля для залишання в ногу з найновішими тенденціями у галузі кібербезпеки, є ще багато областей, які потребують подальших досліджень та розробок. Особливо це стосується захисту від кібератак нового покоління та штучного інтелекту), законодавча база (питання законодавчого регулювання в області інформаційної безпеки потребує подальшої уваги. Українське законодавство повинне бути адаптоване до нових викликів та загроз, що постають в результаті технологічного прогресу та змін у тактиці ведення інформаційної війни). Враховуючи швидкість розвитку технологій та постійне змінювання ситуації, потрібно постійно переглядати і оновлювати стратегії забезпечення інформаційної безпеки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета цієї статті – дослідити стан безпеки інформаційного простору України в умовах російської агресії на сучасному етапі, визначити основні виклики, завдання та шляхи їх розв'язання. До основних цілей статті можна віднести: Дослідити сучасний стан інформаційного простору України, особливо з урахуванням викликів, пов'язаних з російською агресією.

– Визначити ключові виклики: Визначити основні виклики та загрози, з якими стикається Україна в контексті забезпечення безпеки свого інформаційного простору.

– Вивчення наявних стратегій: Оцінити ефективність наявних стратегій і практик, які використовуються для забезпечення безпеки інформаційного простору України.

– Порівняння та кореляція з міжнародними практиками: порівняльний аналіз з міжнародними практиками та стратегіями в галузі інформаційної безпеки.

– Розробити пропозиції: На основі отриманих результатів сформулювати конкретні рекомендації щодо вдосконалення політики в галузі інформаційної безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний світ характеризується все більшою взаємозалежністю та взаємовпливом країн, що обумовлено розвитком глобальних інформаційних мереж. Інформаційний простір, що створюється за допомогою цих мереж, відіграє ключову роль в суспільному, політичному та економічному житті кожної держави. Проте розвиток технологій призводить до появи нових викликів і загроз, особливо в умо-

вах міжнародних конфліктів. Ситуація з безпекою інформаційного простору України в умовах російської агресії є яскравим прикладом такого контексту. Сучасний інформаційний простір характеризується невід'ємними зв'язками між технологічними, соціальними та політичними аспектами життя суспільства. Він створює безліч можливостей для комунікації, освіти, комерції та розваг, але водночас відкриває нові вектори для потенційних загроз. Найбільш небезпечні з них стосуються кібербезпеки та інформаційної війни, особливо в контексті державних конфліктів [7, с. 17–23].

Починаючи з 2014 року, коли Росія почала свою агресію проти України, кібератаки та інформаційна війна стали важливими інструментами її воєнної стратегії. Метою цих дій є підірив довіри до українських інститутів, дестабілізація ситуації в країні, а також вплив на міжнародну спільноту в цілому. Росія використовує цілий спектр методів, включаючи кібератаки на критичну інфраструктуру, поширення дезінформації та фальсифікації, використання тролів та ботів для маніпуляції суспільною думкою в соціальних медіа, а також підтримку антиукраїнських елементів всередині країни. Від часу початку російської агресії, методи та стратегії кібератак зазнали значних змін. Вони стали більш розрахованими, тонкими та багатоаспектними. Раніше використовувалися прямі атаки на конкретні цілі, тоді як сьогодні дедалі більше використовуються методи соціальної інженерії, такі як фішинг або спроби обману людей для отримання доступу до конфіденційної інформації.

Однією з ключових тенденцій стала зміна фокусу з простих перебоїв роботи систем до витоку чутливої інформації, що може використовуватися для політичного чи військового пресингу. Також зростає важливість тактик, які включають в себе довготривалі кампанії з ціллю дестабілізації або руйнування віддалених мереж, використовуючи віруси та шпигунські програми [4, с. 220–224].

Україна зіткнулася з серйозними викликами в галузі інформаційної безпеки. Основними серед них є кібератаки, що ділять на критичну інфраструктуру та державні інституції, а також масова кампанія дезінформації та пропаганди, що має на меті підірвати довіру до українських інститутів та суспільства в цілому. Основні типи кібератак, з якими зішлася Україна, включають:

- Атаки на фізичну інфраструктуру: Такі атаки мають на меті порушити нормальну роботу важливих інфраструктурних об'єктів, таких як енергетичні системи, транспорт або системи зв'язі.

- Атаки на державні органи: Метою цих атак є збір конфіденційної інформації та підірив довіри до державних структур.

- Атаки на приватні особи або організації: В цьому випадку, метою може бути збір персональних даних, шантаж, або просто саботаж.

Методи, що використовуються для проведення цих атак, включають віруси, троянські коні, шпигунські програми, а також методи соціальної інженерії, такі як фішинг. Вплив дезінформації та пропаганди на суспільство та інформаційний простір Дезінформація та пропаганда стали потужними інструментами в руках агресора. Вони використовуються для маніпулювання громадською думкою, підіриву довіри до уряду, та створення суспільної напруженості та поділів. Соціальні медіа є основним полем для цих атак, але вони також відбуваються через традиційні медіа та інші канали комунікації. Сучасні технології, такі як штучний інтелект, машинне навчання, та блокчейн, відкривають нові можливості для кібератак. Водночас, вони також надають нові інструменти для захисту. Наприклад, машинне навчання може бути використано для виявлення аномалій та автоматизованого виявлення атак. Блокчейн може допомогти в створенні захищених систем, які важко взламатися. Однак, є велика потреба в постійному навчанні та оновленні знань та навичок, щоб забезпечити ефективний захист від постійно розвиваючихся загроз [6, с. 176].

Для запезпечення надійного функціонування інформаційного простору України, потрібно дотримуватись алгоритму злагоджених дій як в інститутах держави так і в приватному секторі та громадському секторі. Надалі наводимо розроблений короткий алгоритм кроків для ефективного запезпечення інформаційного простору держави на наш погляд:

1. Розробка та впровадження стратегії кібербезпеки: Ця стратегія повинна охоплювати різні аспекти, включаючи захист критичної інфраструктури, державних інституцій та приватних осіб. Вона повинна бути гнучкою, щоб адаптуватися до змінюваних тактик ворога.

2. Навчання і освіта: Оскільки технології постійно розвиваються, постійне навчання та освіта є важливими для забезпечення інформаційної безпеки. Це означає, що слід проводити навчання для працівників усіх рівнів, включаючи керівників, інженерів, а також звичайних користувачів.

3. Посилення міжнародної співпраці: Україна може скористатися підтримкою міжнародних партнерів у боротьбі проти кібератак. Це може включати обмін інформацією про загрози, співпрацю в розслідуваннях та підтримку у впровадженні кращих практик з кібербезпеки.

4. Боротьба з дезінформацією та пропагандою: Це може включати розробку та впровадження стратегій для ідентифікації та контролю дезінформації, а також освітні програми для населення про те, як виявляти та обробляти дезінформацію.

Інвестиції в інновації та технології: Нові технології можуть допомогти в захисті від кібератак, але потребують інвестицій для розробки та впро-

вадження. Україна повинна стимулювати інновації в цій області через державне фінансування, партнерства з приватним сектором, а також міжнародну співпрацю [1, с. 29–32].

До основних методів боротьби з російською пропагандою та дезінформацією в Україні потрібно перш за все відносити комплексний підхід, адже тільки в сукупності та злагоджених діях результат буде на високо-якісному рівні. Проте для простого населення варто виділити, ряд ознак, які допоможуть боротися з дезінформацією та маніпуляційми з сторони російської федерації:

- Виховання критичного мислення: Однією з найефективніших стратегій протидії дезінформації є виховання критичного мислення.

- Фактчекінг: спеціалізовані організації та волонтерські групи можуть систематично перевіряти інформацію, що поширюється, на правдивість та надавати відповіді на неправдиві твердження.

- Підвищення прозорості в соціальних медіа: Платформи соціальних медіа мають важливу роль у поширенні дезінформації. Вони можуть вживати кроків, щоб зробити більш прозорими процеси, які визначають, яка інформація доходить до користувачів.

- Регуляція і санкції: держава може приймати закони та регуляції, що встановлюють відповідальність за поширення дезінформації.

- Підвищення громадської обізнаності: загальнодоступні кампанії з інформування можуть допомогти громадськості краще розуміти, як і чому поширюється дезінформація.

Співпраця з міжнародними партнерами: Спільна робота з міжнародними партнерами для боротьби з дезінформацією на глобальному рівні, обміну кращими практиками та координації дій [2, с. 137].

Боротьба на так званій «другій лінії фронту», інформційному фронті не повинна бути недооціненою чи недостатньою. Слід сказати, що сучасні підходи прийняті Україною у сфері протистояння кібератакам багато чим послуговуються західним практикам та тим не менше знайшли і свою універсальність. В Україні та інших країнах активно працюють над стратегіями протидії кібератакам з боку Росії. Ці стратегії включають в себе декілька основних напрямків: розробка та впровадження національних стратегій кібербезпеки: Україна, наприклад, в 2020 році прийняла нову стратегію кібербезпеки, що містить в себе ряд ключових напрямків розвитку в цій сфері. Інші країни, такі як США, Великобританія, Німеччина та Франція, також розробили свої національні стратегії кібербезпеки; підвищення кібероборони: Україна, як і інші країни, активно працює над покращенням своєї кібероборони. Це включає в себе розробку та впровадження нових технологій, зміцнення кіберінфраструктури та підготовку кадрів у сфері кібербезпеки; міжна-

родна співпраця: протидія кіберзагрозам вимагає міжнародної співпраці. Україна активно співпрацює з країнами НАТО та ЄС у цьому напрямку, а також з іншими країнами, які стикаються з аналогічними викликами. Спільні зусилля включають в себе обмін інформацією, координацію дій та спільні навчання. Законодавчі реформи: щоб ефективно протистояти кібератакам, потрібне відповідне законодавство. Україна та інші країни активно працюють над законодавчими змінами, що дозволяють краще виявляти, розслідувати та протидіяти кібератакам. Ці підходи, прийняті Україною та іншими країнами, створюють ефективну систему протидії кібератакам та іншим безпековим загрозам, що несе Російська Федерація [5, с. 20–27].

Отже, слід зазначити, що адаптація цих стратегій щодо здійснення безпекової політики інформаційного простору України на сучасному потребує постійного вивчення, актуалізації та вдосконалення. Після 2014 та 2022 р. з початком повномасштабного російського вторгнення концепція безпеки українського простору залежить в своєму вимірі як і від дій інформаційних інститутів держави так і всебічній підтримці кібер та онлайн спеціалістів та громадського населення в мережі інтернет (зокрема телеграм канали, фейсбук та інстаграм мережі, ЗМІ та інші інформаційні ресурси), які спільно працюють на збереження та зміцнення українського суверенітету та державності.

Висновки. Україна, в умовах російської агресії та війни, зіткнулася з необхідністю захистити свій інформаційний простір. Сучасний військовий конфлікт, що набув особливої гостроти, та перейшов у повномасштабні військові дії та агресію з російської сторони має не тільки «гарячі» точки на лінії фронту, але й цифрове поле битви, де розгортається не менш важлива війна за контроль над інформацією та громадською думкою. Російська агресія в інформаційному просторі націлена на створення хаосу, посів дезінформації, знецінення фактів та розкол суспільства. Відбувається реалізація цілеспрямованих кібератак на критичні інфраструктури та розповсюдження пропагандистських повідомлень з метою дестабілізації ситуації в країні та за її межами з метою викривлення фактів дійсності.

Саме тому, безпека інформаційного простору в умовах російсько-української війни є одним з ключових завдань для України. Ефективна протидія кібератакам, боротьба з пропагандою та дезінформацією, а також співпраця на міжнародному рівні є важливими інструментами в цій боротьбі.

Адже, тільки спільною працею всіх сторін як і громадського простору та держави й збройних сил можлива ефективна протидія загрозам, які існують на сьогоднішній день в інформаційному й не тільки полі української держави та за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднар І.Р. Державна політика та інформаційна безпека України: післякризові виклики. Актуальні проблеми післякризового відновлення економіки України: зб. матер. наук.-практ. конф. Львів, 2013. С. 29-32.
2. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. 2015. № 1. С. 136-141. Бібліогр.: 17 назв. – укр.
3. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: <https://cutt.ly/aaXrdtE> (Last access: 27.04.2020).
4. Кочубей Л.О. Інформаційна безпека держави: інструменти захисту українського інформаційного поля (на прикладі особливостей інформаційно комунікаційних технологій у сучасному Донбасі. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса. 2015. Вип. 3. С. 220-237.
5. Малик Я. Забезпечення інформаційної безпеки України у контексті світового досвіду. Збірник наукових праць: «Ефективність державного управління». Випуск 32. 2012. С. 20-27.
6. Махній М. Мережеве суспільство: кіберпсихологічний путівник. Київ: Academia.edu, 2018. 176 с.
7. Ніщименко О. А. Інформаційна безпека України на сучасному етапі розвитку держави і суспільства. Наше право. 2016. № 1. С. 17-23.
8. Brandon Valeriano, Benjamin Jensen, Ryan C. Maness. (2018). "Cyber Strategy: The Evolving Character of Power and Coercion".
9. Hybrid Warfare (2019). URL: <http://www.gao.gov/assets/100/97053.pdf>
10. Lucas Kello (2017). "The Virtual Weapon and International Order".

ОСУШЕННЯ П'ЯНОГО БОЛОТА: ДО ПИТАННЯ УСВІДОМЛЕННЯ ГОЛОВНОГО ПОРОКУ НАСЕЛЕННЯ РОСІЇ ЯК ОСНОВНОГО ФАКТОРУ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНИ

DRAINING THE DRUNKEN SWAMP: ON THE QUESTION OF AWARENESS OF THE MAIN VICE OF THE RUSSIAN POPULATION AS THE MAIN FACTOR OF THE VICTORY OF UKRAINE

Кирпичник Р.І.,

аспірант кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Початок повномасштабної російської агресії проти України, та послідувачі трагічні події в новій реальності в якій живе українське суспільство, відкрило перед багатьма людьми велику кількість запитань щодо причин сьогоднішньої трагедії, найбільш значущі, але малопомітні аспекти залишились поза увагою. Пропаганда країни агресора доклала багато зусиль, щоб сформуванню в пересічного українця ілюзію про адекватність російського населення, що в свою чергу призвело до великих потрясінь в свідомості українців на початку повномасштабного вторгнення. Перші години вторгнення показали, що інформаційні атаки співставні з небезпекою яку несуть російські ракети для цивільного населення. Наївна віра в «простой русский народ» який в уяві більшості українців в перші дні вторгнення мав повстати проти диктатора Путіна і зупинити «братовбивчу» війну не виправдала себе, натомість виявилось, що цей самий «народ» в абсолютній більшості підтримує війну, а єдине незадоволення діями диктатора є те, що українців мало бомблять. За одним розчаруванням послідували інші потрясіння виявилось, що так звана російська опозиція, на яку багато українців поклали багато примарних надій, є добре організованим інформаційним знаряддям російських спецслужб, мета якої ввести в оману не тільки українське суспільство, а і західні держави, просуваючи російські імперські нарративи під «демократичним» прикриттям. Недавній так званий путч вагнерівців на росії, знову дав примарну надію на початок потрясінь в середині країни агресора, але як і очікувалось був лише активним заходом спецслужб, мета якого розвинути стару інформаційну операцію ще з часів СРСР, про катастрофу для світу в разі розпаду держави яка має перший в світі ядерний арсенал. У всіх цих подіях можна віднайти абсолютну співставність з процесами які мали місце в минулому, а також прояснити одну закономірність яка мала місце в усіх етапах розпаду росії в 1917 та 1991 роках, а саме головного пороку населення країни агресора алкоголізму. Приділяючи увагу даному питанню ми прослідкуємо всі процеси та закономірності, коли відсутність у населення на росії алкоголю призводила до припинення існування її в тому чи іншому вигляді, намагаючись всебічно дослідити дане явище ми можемо інтерпретувати його не тільки у інформаційній боротьбі, а і просувати дане питання на рівні санкційної та військової політики щодо створення умов справжнього по своїй природі «рускава бунта».

Ключові слова: Інформаційна війна, російсько-українська війна, внутрішня пропаганда, соціальна політика, інформаційна гігієна.

The beginning of full-scale Russian aggression against Ukraine, and the subsequent tragic events in the new reality in which Ukrainian society lives, opened up to many people a large number of questions about the causes of today's tragedy, the most significant, but little-noticed aspects were left out of attention. The propaganda of the aggressor country made a lot of efforts to create in the average Ukrainian the illusion of the adequacy of the Russian population, which in turn led to great shocks in the minds of Ukrainians at the beginning of the full-scale invasion. The first hours of the invasion showed that information attacks are comparable to the danger posed by Russian missiles to the civilian population. The naive belief in the "simple Russian people", which in the imagination of most Ukrainians in the first days of the invasion should have risen against the dictator Putin and stopped the "fratricidal" war, did not justify itself, instead it turned out that this same "people" in the absolute majority support the war, and the only dissatisfaction the actions of the dictator are that Ukrainians are not bombed enough. One disappointment was followed by other upheavals, it turned out that the so-called Russian opposition, on which many Ukrainians placed many illusory hopes, is a well-organized information tool of the Russian special services, the purpose of which is to mislead not only Ukrainian society, but also Western countries, promoting Russian imperial narratives under "democratic" cover. The recent so-called Wagner putsch in Russia once again gave a ghostly hope of the beginning of upheavals in the middle of the country of the aggressor, but as expected it was only an active measure of the special services, the purpose of which was to develop an old information operation dating back to the times of the USSR, about a catastrophe for the world in the event of the collapse of the state which has the world's first nuclear arsenal. In all these events, one can find absolute comparability with the processes that took place in the past, as well as clarify one pattern that took place in all stages of the disintegration of Russia in 1917 and 1991, namely the main vice of the population of the aggressor country, alcoholism. Paying attention to this issue, we will trace all the processes and regularities when the absence of alcohol among the population in Russia led to the cessation of its existence in one form or another. levels of sanctions and military policy to create the conditions for a real "Russian rebellion" in its nature.

Key words: Information war, Russian-Ukrainian war, internal propaganda, social policy, information hygiene.

Постановка проблеми. Триваюча повномасштабна війна росії проти України, а також інтенсивні ПСО які проводяться спецслужбами країни агресора, ставлять завдання перед Україною та Західним світом зупинити загрозу яку несе в собі рашизм для людства. Щоб розібратись в даному питанні ми будемо спиратись на історичні факти, та процеси які на нашу думку мали основне значення у всіх причинно-наслідкових подіях, що в кінцевому результаті завжди призводили до розпаду росії в тій чи іншій формі. Приділяючи увагу багатьом факторам які впливають на процес розпаду держави, багато аналітиків та і вся сучасна наукова спільнота намагається апелювати загальновідомими дослідженими факторами та пояснити за їх допомогою всі процеси, що відбуваються на росії після 24 лютого 2022 року. Основний фактор який варто відзначити був досліджений з великою результативністю, але традиційно залишається поза увагою, а саме факт глибокої алкогольної залежності населення росії, який став головним чинником деградації суспільства та головним інструментом внутрішнього контролю. Варто відзначити, що російська влада чітко усвідомлює значущість даного питання і прикладає величезних зусиль, щоб населення не відчувало перешкод у споживанні алкоголю, що дуже добре спостерігається з початку повномасштабного вторгнення. Довгий час проводилась внутрішня пропаганда, що поширювалась також на Україну мета якої було сформувати у населення деформоване сприйняття алкоголізму, не як пагубної залежності, а як особливості загадкової «русской души». Прояснення даного питання, відкриває для нас чітке усвідомлення найбільшої слабкості російського населення, що повинно бути використано як інструмент в інформаційній боротьбі, та водночас повинно слугувати пігулкою від ілюзій по відношенню до нього.

Аналіз останніх досліджень. Питання дослідження проблеми алкоголізму на росії має велику історію, саме явище вже давно стало відображенням самого образу яким представляється країна агресор в загально державних культурних асоціаціях. Варто відзначити, що ця головна асоціація добре маскується російською пропагандою з метою формування вигідного образу країни захисниці «духовних скреп» та «православних цінностей». Питання глибокої психофізичної алкогольної залежності переважаючої більшості населення росії, а також ті історичні факти якими пояснюються головні причинно-наслідкові події найбільш значущих періодів внутрішніх заворушень, коли населення було позбавлено доступу до алкоголю приділено багато як публіцистичних так і наукових праць. Серед досліджень даного питання варто відзначити праці Маккі М., Раян М., Вайт С., Білівненко С., Кізлова А., Стремецька В. та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року, стало переломним моментом для більшості українського суспільства в процесі розуміння справжньої сутті «загадочної рускої души». Інтенсивні ПСО ворога працюють по основних напрямках, а саме намагання скинути відповідальність з населення росії, та найголовніше прикрити найуразливіший аспект по суті існування сучасної соціальної системи всередині країни. Нинішнє керівництво росії чітко усвідомило всі переваги які дає існуючий стан алкогольної залежності серед населення, як основного фактору гарантій своєї влади. Забезпечення населення в потребі алкоголю, є для нинішнього керівництва так і для будь якого іншого поки росія існує в межах сучасних кордонів гарантією від будь яких серйозних масових заворушень, а також підтримки та продовження війни з Україною. Перед Україною та Західними союзниками стоїть завдання усвідомити та позбутись ілюзій щодо традиційних демократичних процесів які просто не можуть відбутись в росії природним шляхом. Усвідомлення найбільш руйнівної та водночас основної слабкості населення росії, а також шляхи позбавлення його можливості безперешкодно вживати алкоголь в тій кількості який потрібен для масового мілітарного психозу повинен стати головним аспектом у подальших кроках формування інформаційних, санкційних та військових заходів по відношенню до агресора.

Формулювання цілей статті. Головним завданням даної статті є доведення глибокої залежності російського населення від алкоголю, як основної гарантії існування сучасного режиму на росії. Всебічне дослідження процесів які необхідні в умовах триваючої повномасштабної агресії, задля позбавлення населення країни агресора можливості споживання алкоголю в привичних для них мірах з використанням санкційних, інформаційних та військових методів з метою створення умов, справжніх за своєю природою масових заворушень в середині росії.

Виклад основного матеріалу. Триваюча повномасштабна війна росії проти України, а також безпрецедентне застосування технологій ПСО проти українського суспільства з боку агресора вимагає пошуку інтенсивних засобів протидії. Агресор добре усвідомлює та спирається на вже сформовані комплекси в українському суспільстві, намагаючись переламати ситуацію на свою користь. В той же час українські дослідження технологій ПСО ворога продвинулись значно вперед, не дивлячись на довготривалу дію ворожої пропаганди більшість українців поступово починають розбиратись в реальному становищі справ. В той же час варто відзначити, що процес цього розуміння є довготривалим та для того, щоб закріпити позитивний ефект

від розуміння глибокої психофізичної залежності російського населення від алкоголю потрібно виробляти правильну стратегію пояснення з ефективним результатом який можна використати в інформаційній боротьбі. Єдиним досягненням російської пропаганди впродовж останнього століття є той факт, що Західний світ все ще продовжує надіятись на демократичні зміни в середині рф. Зробити видимість демократичних процесів та сформувати агентів впливу, які можуть припіднести ілюзію на позитивні зміни всередині країни у російській пропаганди вдається найкраще з усього, що вона може запропонувати світу. Незважаючи на те, що для роботи російської пропаганди за кордоном потрібно і справді видумувати неіснуючий образ країни з «особливим шляхом» і постійно підтримувати його тим самим даючи примарну надію заходу врешті решт розібратись в цьому шляху, то внутрішня пропаганда залишається незмінною, та примітивно простою. Багато тверджень які спираються на загально прийняті критерії оцінки пропаганди, схильні вважати головною проблемою всіх руйнівних процесів на росії відсутність базових критеріїв демократичного режиму тим самим потрапляючи в пастку російських ПСГО та постійно намагаючись виправити те, що в сучасному вигляді виправленню не підлягає. Інформаційний вакуум, в якому перебуває російське населення дозволяє йому не перейматись тими складними процесами які притаманні демократичним країнам. Так і вданий час поки триває повномасштабна війна з Україною, російське населення перебуває в своєму природньому стані підтримки дій влади та абсолютної пасивності по відношенню до всіх злочинів які вони скоюють в Україні. Безперешкодний доступ населення до алкоголю як головна запорука схвалення дій влади, був і залишається основним фактором російської соціальної системи. Забезпечення населення в алкоголі шляхом збільшення його виробництва та зниження цін, стало чи не головною опорою та запобіжником нинішнього російського режиму від справжніх масових заворушень та гарантії підтримки війни з Україною. Вся суть російських ПСГО, це не що інше як приховати внутрішній примітивізм свого населення, яке в абсолютній більшості перебуває в глибокій алкогольній залежності та дій влади яка історично всіляко сприяла, щоб посилити дану залежність [1].

Історично доведено, що алкоголь являється центральним компонентом життя на росії, принаймні з XV століття. Є багато свідчень про дуже високе споживання алкоголю аж до втрати свідомості як чоловіками, так і жінками з усіх соціальних прошарків до такого рівня, що вражав мандрівників з інших європейських країн. Майже 90% усього алкоголю було у вигляді спирту (горілки). Поширення та надмірне споживання алкоголю користувалось повною терпимістю або навіть заоху-валася, оскільки воно могло підвищити дохід.

З 1540-х років Іван IV почав засновувати кабаки (де виробляли та продавали спиртні напої) у всіх великих містах, доходи від яких надходили безпосередньо до царської скарбниці. Вони отримали статус монополії в 1649 році і продовжували діяти протягом періодів, коли вони були фактично передані місцевим купцям, аж до революції 1917 року. На початку XX століття дохід від алкоголю становив щонайменше третину всіх державних доходів. Крім того, історики стверджували, що велике споживання алкоголю також використовувалося як засіб зменшення політичного інакомислення [2].

З початку радянського періоду споживання алкоголю тільки зростає, дохід від його продажу є не від'ємною частиною всієї економіки та головним фактором стабільності режиму, з 1955 по 1979 рік споживання алкоголю зросло більш ніж удвічі порівняно з царським періодом до 15,2 літра на людину. Варто зазначити, що алкоголізм завжди толерувався з великою інтенсивністю, як виходить з вище зазначених факторів надмірне споживання алкоголю давно стало основою культурно-економічного існування росії в будь-яких територіальних кордонах. Масова залежність російського населення від алкоголю є основою існування не тільки режиму, а і держави в цілому. Цим пояснюються події першого розпаду імперії в 1917 році, так як будь-які ліберальні процеси та революція 1905–1907 років ніколи не мали достатньої підтримки серед населення, вони просто не можуть відбутись в реаліях, коли абсолютна більшість населення перебуває в психофізичній алкогольній залежності. Головним фактором розпаду імперії, який дестабілізував внутрішньополітичне становище сильніше ніж будь-яка війна та революція стала урядова політика щодо обмеження продажу алкогольних напоїв – так званий сухий закон 1914 року. Його введення стало кінцем для бюджету країни яка перебувала у стані війни, так як алкогольна монополія забезпечувала четверту частину доходів. Аналогічні події відбулись вже під кінець існування радянського режиму в 1985 році на хвилі перебудови була розгорнута антиалкогольна кампанія яка як і аналогічні заходи 1914 року знищила основний фактор наповнення державного бюджету і стала головним аспектом зневіри в режимі [5].

Події лютого 2022 року, коли розпочалось повномасштабне вторгнення в Україну, не принесли ніяких здивувань в поведінці російського населення. Абсолютна підтримка дій влади та мілітарний психоз забезпечений впевненістю у відсутності значних змін в так низькому рівні життя, а головне безперешкодному доступі до алкоголю, дає путінському режиму впевненість у скоєні всіх послідуєчих злочинів у цій війні. Нинішній режим на росії виніс уроки зі всіх мину-

лих подій зробивши забезпечення примітивних потреб населення в алкоголі головною умовою свого існування. З початком війни продаж горілки зріс на 5,9%, до 76,2 млн літрів, продажі коньяку зросли на 5,3%, до 12,7 млн літрів. В загальному з відкритих даних міжнародних аналітичних компаній слідує, що за 2022 рік споживання алкоголю російським населенням зросло на 46% порівняно з 2021 роком, а виробництво чистого спирту зросло на 9% [3].

В умовах загальної санкційної політики проти росії, відзначається підвищення цін на всі товари широкого вжитку, найбільшу увагу режим приділяє питанню імпорту алкоголю з країн сателітів так за 2022 рік з Вірменії в росію було поставлено 54,2 млн літрів коньяку, що на 12,8% більше ніж роком раніше. Саме введення санкцій проти росії формується з розуміння західних критеріїв економіки, простіше кажучи Захід виходить з реалій які є нормальними для його сприйняття державних суспільних процесів, але які не мають нічого спільного з суспільними реаліями росії. Незважаючи на введенні санкції проти росії у зв'язку з вторгненням в Україну, це ніяк не завадило поставкам імпортного алкоголю на територію агресора, а деякі виробники, які заявили про вихід з російського ринку, насправді збільшили поставки. Так французький концерн Pernod Ricard, що займається виробництвом віскі Chivas Regal, горілки Absolut, коньяку Ararat, джину Beefeater у березні 2022 року заявив про припинення експорту своєї продукції до росії, проте поставки тривали. Про вихід збрехав також і чеський виробник пива Budweiser Budvar. З березня цей концерн поставив до країни агресора понад 1 млн літрів пива на суму понад 1 млн доларів. Основним покупцем пива виявилася «Московська пивоварна компанія». Завдяки безперервним поставкам її прибуток у військовий рік виріс в два з половиною рази порівняно з мирним часом (3,3 млрд замість 1,4 млрд). Станом на перше півріччя 2023 року в росії впали продажі всіх товарів, крім алкоголю. Обсяги реалізації алкоголю зросли в грошах на 11,2% порівняно з 2022 роком. Продовжує різко зростати попит на міцний алкоголь: продажі горілки збільшилися на 2,4%, бренді – на 7,6%, джина – на 41% в порівняно з минулорічними показниками [4].

Аналізуючи вище сказане, перед нами постає завдання використати дану інформацію в послідовних діях, які можуть стати основою вироблення ефективної інформаційної кампанії проти агресора. Тільки ті дії які спираються на усвідомлення головної проблеми, можуть принести бажаний результат. С початком повномасштабного вторгнення багато українців які мали родичів на росії, намагались донести правду про війну яку росіяни та їх режим веде в Україні, більше того організовувались фінансові збори для дзвінків,

щоб пояснити реальний стан речей. Результат прекрасно відомий, російське ПСГО дуже довго формувало образ «братніх народів», намагаючись перекинути відповідальність на самих українців наче росію спровокували і вона захищає «рускоговоряще населення», а українці самі завдають ударів по свому цивільному населенні. Для початку ефективних дій які можуть принести неоцінену користь Україні та переламати не тільки інформаційну війну, а й військові дії потрібно чітко усвідомлення суспільством та всіма секторами управління боротьбою у неефективності загальноприйнятих інформаційних методів боротьби щодо російського населення. Населення на росії перебуває в глибокій деградації по відношенню до традиційних моральних цінностей, вони для них абсолютно не прийнятні, а сформований низький рівень життя дозволяє не замислюватись про великі втрати на війні. Поки у населення на росії задоволена потреба у споживанні алкоголю ніякі намагання довести їм правду ніколи не спрацюють. В цих умовах завдання України та Заходу стоїть у перекритті всіх можливих методів забезпечення російського населення алкоголем. Для цього потрібно вдосконалити санкційну політику, введення повної заборони на постачання алкогольної продукції на росію, а також унеможливлення ввезення алкоголю з країн сателітів з послідовним накладанням санкцій на ці країни за порушення. Повний контроль та відрізання шляхів обходу санкцій, проведення інформаційної кампанії з виробниками алкоголю які продовжують постачати свою продукцію на росію. Також на росії залишається значний ресурс, для забезпечення населення інгредієнтами самогонваріння, сахарна промисловість країни агресора з її найбільшими заводами які знаходяться в європейській частині росії та на Кубані повинні стати основною цілю ударів українських військ. Україні не потрібно вдаватись до дзеркальних ударів по цивільних об'єктах, так як людське життя на росії в системі цінностей її населення стоїть набагато нижче ніж алкоголь.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З впевненістю можна стверджувати, що частка інформаційних операцій в триваючій російсько-українській війні давно досягла небачених раніше масштабів. Вся суть російських ПСГО полягає у прикритті власної глибоко примітивної соціальної системи, яка може існувати тільки в разі забезпечення населення безперешкодним доступом до алкоголю. Історично доведено, що існування будь-якого режиму в середині росії та і держави в цілому залежить від ціленаправленої політики споживання алкоголем власного населення з послідовною безупинною деградацією моральних основ людини. Відсутність у населення на росії алкоголю, внаслідок

антиалкогольних кампаній, завжди призводили до припинення існування держави, що показують події розпаду імперії 1917 та крах радянського режиму 1991 року. В умовах триваючої повномасштабної російської агресії, українському суспільству потрібно виробити ефективну модель протидії російській пропаганді головною метою якої є переконати весь цивілізований світ у адекватності власного населення, та приховати його глибoku деградацію. Питання шляхів позбавлення

російського населення можливості безперешкодно споживати алкоголь, повинно розглядатись з абсолютною серйозністю з використанням санкційних, інформаційних та військових методів. Саме ці заходи по позбавленню головної основи соціально-економічного устрою на росії стануть основою справжніх масових заворушень та з історичною закономірністю призведуть до припинення існування такого утворення як росія в сучасних політичних реаліях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дідур О. Зброя, проти якої російська армія не встоїть. *Армія Inform*. 21 грудня 2019. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/12/21/zbroya-proty-yakoyi-rosijska-armiya-ne-vstoyit/>
2. Шама О. Країна синіх. Як Російська імперія страждала від алкоголізму, а царі відкрили для себе плюси «керування п'яним народом». *NEW VOICE*. 28 серпня 2019. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/rosijska-imperiya-i-alkogolizm-gorilka-yak-sposib-upravlinnya-50039631.html>
3. Кушнерик Т. Путін та боротьба з п'янством: продаж алкоголю у Росії б'є рекорди. *ГЛАВКОМ*. 15 грудня 2022. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/putin-ta-borotba-z-pjanstvom-prodazh-alkoholju-u-rosiji-bje-rekordi--895717.html>
4. Печенюк А. Міжнародні бренди втратили контроль над експортом: елітний алкоголь широко продається в РФ. *УНІАН*. 19 квітня 2023. URL: <https://www.unian.ua/world/mizhnarodni-breandi-vtratali-kontrol-nad-eksportom-elitniy-alkogol-shiroko-prodayetsya-v-rf-12225396.html>
5. Комунізм – це алкоголізм: скільки разів Кремль оголошував боротьбу з п'янством. *5 канал*. 13 січня 2021. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/komunizm-tse-alkogolizm-skilky-raziv-kreml-oholoshuvav-borotbu-z-pyatstvom-233919.html>
6. Getahun H. Russia lost the first Crimean War because of widespread alcoholism. Drinking is killing their troops in Ukraine, too, intel shows. *Business Insider*. 13 квітня 2023. URL: <https://www.businessinsider.com/russian-vodka-historian-sees-parallels-between-now-and-past-wars-2023-4>
7. How drugs and alcohol have fuelled soldiers for centuries. *The Economist*. 8 червня 2023. URL: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2023/06/08/how-drugs-and-alcohol-have-fuelled-soldiers-for-centuries>

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

FEATURES OF POLITICAL COMMUNICATION ON THE INTERNET

Ковалевська Т.А.,

*аспірант філософського факультету**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Дана наукова робота присвячена вивченню особливостей політичної комунікації в мережі Інтернет. Актуальність дослідження обумовлена швидким розвитком технологій та поширенням Інтернету, що змінює парадигму політичної комунікації та впливає на громадську думку. Інтернет-комунікація надає можливість залучення широкої аудиторії до політичних дискусій, але також породжує проблеми інформаційного перевантаження та зростання ризику конфліктів. Дослідження недостатньо вивчених негативних аспектів є важливим для забезпечення ефективної політичної комунікації в мережі Інтернет, з урахуванням її впливу на суспільство та сприяє розробці ефективних стратегій управління інформацією.

У роботі розглянуті поняття політичної комунікації та мережевої комунікації, проведений аналіз позитивних та негативних аспектів використання Інтернету у політичній комунікації. Серед позитивних аспектів було виявлено, що Інтернет-комунікація дозволяє забезпечити взаємодію між учасниками комунікації незалежно від географічного розташування, сприяє толерантному ставленню до різних поглядів, забезпечує доступ до політичної інформації та підвищує активність учасників у суспільно-політичному житті. Такі переваги сприяють покращенню інформованості громадян, активній участі у політичних процесах, і сприяють зміцненню демократичних цінностей.

Були висвітлені й негативні наслідки політичної комунікації в мережі Інтернет. Серед них – інформаційне перевантаження, фрагментарність інформації, що можуть спотворювати сприйняття політичної дійсності та збільшувати напруженість у суспільстві. Ці недоліки можуть призвести до збільшення конфліктів та спричинити зменшення довіри громадян до політичних інституцій.

Подальші дослідження в цьому напрямі сприятимуть покращенню якості політичної комунікації, підвищенню рівня громадянської активності та зміцненню демократичних цінностей у суспільстві.

Ключові слова: комунікація, політична комунікація, політична комунікація в мережі Інтернет.

This scientific work is devoted to the study of the peculiarities of political communication on the Internet. The relevance of the research is due to the rapid development of technologies and the spread of the Internet, which changes the paradigm of political communication and affects public opinion. Internet communication provides an opportunity to involve a wide audience in political discussions, but it also creates problems of information overload and increasing the risk of conflicts. The study of understudied negative aspects is important for ensuring effective and ethical political communication on the Internet, taking into account its impact on society and contributes to the development of effective information management strategies.

The paper examines the concepts of political communication and network communication, analyzes the positive and negative aspects of using the Internet in political communication. Among the positive aspects, it was found that Internet communication allows for interaction between communication participants regardless of geographical location, promotes tolerant attitude to different views, provides access to political information and increases the activity of participants in social and political life. Such advantages contribute to the improvement of citizens' awareness, active participation in political processes, and contribute to the strengthening of democratic values.

The negative consequences of political communication on the Internet were also highlighted. Among them – information overload, fragmented information, which can distort the perception of political reality and increase tension in society. These shortcomings can lead to an increase in conflicts and cause a decrease in citizens' trust in political institutions.

Further research in this direction will contribute to improving the quality of political communication, increasing the level of civic activity and strengthening democratic values in society.

Key words: communication, political communication, political communication on the Internet.

Постановка проблеми. Масштабні трансформації, що відбуваються у світі за останні кілька десятиліть, пов'язані з технічною революцією. Ці процеси дають поштовх розвитку глобального інформаційного суспільства. Процеси всеосяжної глобалізації впливають на зміну засобів політичної комунікації. Тож традиційні форми політичної комунікації витісняються мережевими.

Інтернет-комунікація в сучасному світі займає все більше і більше місця в повсякденному житті людей. Розвиток Інтернет-технологій дозволив значно збільшити швидкість та зручність обміну інфор-

мацією, а також забезпечити спілкування зі світом на міжнародному рівні. Однак, разом з безсумнівними перевагами, Інтернет-комунікація також приносить і свої виклики та негативні наслідки, особливо в контексті політичного простору.

Актуальність теми дослідження обумовлюється тим, що особливості політичної комунікації в мережі Інтернет потребують глибокого дослідження для розуміння їх впливу на демократичні процеси, активність громадян та формування громадянської позиції. Нові можливості спілкування та інформаційного обміну в Інтернеті створюють

можливість для широкої участі громадян у політичних діях, але водночас вони можуть призвести до інформаційного переважання, поширення дезінформації та зростання напруженості в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Феномен політичної комунікації цікавив багатьох дослідників. Серед науковців, що присвятили свої дослідження проблемам комунікації, можна згадати імена Д. Белла, П. Брегера, Н. Вінера, Ч. Кулі, Г. Лассуела, К. Леві-Строса, Т. Лукмана, Дж. Г. Міда, Ю. Хабермаса, Дж. Б. Уотсона та інших.

Феномен політичної комунікації також був вивчений Е. Бенрайзом, Д. Берло, Р. Катцем, Ж.-М. Котре, Б. Кретоном, П. Лазарфельдом, В. Ліпманом, Л. Паєм, М. Розенбергом, К. Санне, Ж.-Р. Шварценбергом та іншими.

Проблеми політичної комунікації стали об'єктом досліджень також у вітчизняних науковців, зокрема у С. Барматової, В. Бебика, Ю. Ганжунова, О. Гриценка, С. Денисюка, О. Дубаса, О. Картунова, С. Кащавцевої, В. Недбая, Г. Почепцова, В. Різуна, І. Слюсаренка, М. Соколова, Є. Тихомирової, О. Шахтемірової та інших науковців. Вони також досліджували різні аспекти політичної комунікації та внесли свій внесок у розуміння цього явища.

Проблема визначення сутності мережі Інтернет та особливостей Інтернет-комунікацій розглядалася в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів у галузі політичних наук. Серед них можна виділити такі імена як С. Алстром, В. Бебик, В. Білоус, К. Боулдінг, Н. Вінер, А. Гальчинський, Е. Гелнер, К. Гірц, М. Головатий, Г. Грачов, П. Друкер, О. Дубас, М. Кастельс, В. Коляденко, В. Королько, Л. Кормич, Л. Кочубей, Ю. Левенець, Г. Маклюен, Р. Макрідіс, Г. Почепцов, Д. Рісмен, О. Соснін, Т. Фрідмен, Ф. Фукуяма, Д. Яковлев та інші.

У своїх наукових працях ці автори звертали увагу на проблематику, пов'язану з розумінням сутності мережі Інтернет як комунікаційного середовища. Вони досліджували особливості спілкування в Інтернеті, вплив цифрових технологій на політичний діалог, формування громадської думки та політичних процесів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг досліджень в області політичної комунікації в мережі Інтернет, існують деякі аспекти, які залишаються недостатньо дослідженими і вимагають подальшої уваги. Зокрема, раніше недостатньо зверталась увага до вивчення негативних аспектів політичної комунікації в мережі Інтернет, які можуть суттєво впливати на формування політичної суб'єктності особистості та суспільних процесів.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є аналіз особливостей політичної комунікації в мережі Інтернет. Шляхом аналізу актуальних джерел, досліджень та наукової літе-

ратури, робота спрямована на виявлення переваг та недоліків політичної комунікації в Інтернеті. Отримані результати можуть сприяти розвитку ефективних стратегій використання Інтернету для сприяння демократії та громадянської участі в суспільних справах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Політична комунікація є однією з досить популярних різновидів комунікації. Сьогодні багато людей залучені до політичної комунікації несвідомо.

Багато уваги раніше приділялося вивченню різних аспектів і питань політичної комунікації. У результаті було створено ряд основних наукових концепцій і підходів. Серед них концепція масової комунікації та політичної пропаганди, розроблена Г. Лассвелом, теорія інформаційного суспільства – М. Маклюеном.

Однією з першочергових проблем, що хвилюють сучасну наукову спільноту, є визначення ролі та місця політичної комунікації в політичній системі в цілому. Згідно з положенням класичних концепцій, політична комунікація є ознакою політичної системи, її функцією. В академічній спільноті існує багато визначень політичної комунікації.

Дослідник Р. Негрін визначає політичну комунікацію як результат, що має політичний характер, якщо акцентується на результатах. Між тим, якщо політичну комунікацію визначити, підкреслюючи її функцію в політичній системі, то це комунікація, яка відбувається в політичній системі та відбувається між системою та її середовищем [9].

Згідно з Г. Алмондом і Г. Пауелом, політична комунікація – це політична функція, яка виконує інші функції, а саме агрегацію, артикуляцію, вербування та соціалізацію, які присутні в політичній системі. Політична комунікація існує як передумова виконання інших політичних функцій [1].

Р. Дентон і Г. Вудворд характеризують політичну комунікацію як способи та наміри відправників повідомлень впливати на політичне середовище. Це включає публічні дискусії (наприклад, політичні промови, висвітлення в ЗМІ та розмови звичайних громадян), які розглядають, хто має повноваження санкціонувати розподіл державних ресурсів, хто має повноваження приймати рішення, а також соціальне значення. Вирішальним фактором, який робить комунікацію «політичною», є не джерело повідомлення, а його зміст і мета [6].

Дослідники Д. Свонсон і Д. Німмо визначають політичну комунікацію як стратегічне використання комунікації для впливу на суспільні знання, переконання та дії щодо політичних питань. Вони підкреслюють стратегічний характер політичної комунікації, підкреслюючи роль переконання в політичному дискурсі. Б. Макнейр дає подібне визначення, коли пише, що політична комунікація – це цілеспрямована комунікація про політичне. Для Б. Макнейра це означає, що

це стосується не лише усних чи письмових заяв, але й візуальних зображень, таких як одяг, макіяж, зачіска чи дизайн логотипу. Іншими словами, він також включає всі ті аспекти, які розвивають «політичну ідентичність» або «імідж» [6].

В. Бакір продовжує думу дослідників та розмірковуючи про зв'язок між політичною комунікацією та формуванням сучасного порядку денного визначає стратегічну політичну комунікацію як політичну комунікацію, яка є маніпулятивною за наміром, використовує соціальні наукові методи та евристичні засоби для розуміння людської мотивації, людської поведінки та медіа-середовища, щоб ефективно інформувати про те, що має бути повідомлено (охоплюючи деталі та загальний напрямок) і що слід приховувати [2].

У віртуальному середовищі комунікація істотно відрізняється від традиційного спілкування. Процес комунікативної взаємодії, що відбувається у цьому середовищі, приводить до зменшення відстані між користувачами та створює нові, особливі стосунки, а також формує нові стилі комунікативної взаємодії. Кожен учасник комунікативного процесу в Інтернет-просторі діє незалежно, виступаючи як суб'єкт Інтернет-спільноти та Інтернет-середовища.

Цифрові технології революціонізували все, до чого вони торкалися за останні три десятиліття; поступово змінюючи процеси спілкування, щоб привести до епохи інтерактивної спільної творчості. Інтернет і соціальні медіа примножили канали політичної комунікації та створили нову роль громадянина як постачальника контенту або «громадянського журналіста», тим самим суттєво змінивши моделі спілкування. Водночас цифрові медіа відкрили нові можливості для взаємодії між представниками та представленими, між політичними та суспільними акторами. Деякі вчені вказують на той факт, що констеляції влади були змінені цифровізацією [3; 8]. Інші наголошують на потенціалі зміни політичної поведінки громадян шляхом, наприклад, підвищення інтересу до політики та ймовірності голосування [5] або потенціалу збільшення здатності до політичної участі [7].

Мережева політична комунікація – нова форма політичної комунікації, головною відмінною рисою якої є усунення кордонів між міжособистісною, груповою та масовою комунікацією. Серед інших особливостей – те, що політична онлайн-комунікація є дуже персоналізованою, тому зміст повідомлень є індивідуальним.

Науковці виокремлюють деякі особливості Інтернет-комунікації, такі як віртуальність, інтерактивність, гіпертекстуальність, глобальність, креативність, анонімність, фрагментарність та мозаїчність. Вони також звертають увагу на трансграничний характер комунікації користувачів в Інтернеті, де не визначено точну кількість ано-

німних користувачів та розміри поширення інформації. Мобільність комунікантів (як окремих осіб, так і соціальних систем та інститутів) є високою. Ієрархічний порядок поширення інформації також може змінюватись, від вертикального з домінуванням одного суб'єкта до рівноправного підходу. Крім того, важливою характеристикою Інтернет-комунікації є двосторонність [10; 12].

Хоча існує консенсус щодо того, що цифрові медіа мають величезний вплив, думки розходяться щодо напрямку та якості цього впливу. Отже, ми знаходимо значну амбівалентність, коли справа доходить до оцінки впливу цифрових медіа на політичну комунікацію, політичні процеси, взаємодію та прийняття рішень. Дуже гарною ілюстрацією цього напрямку дебатів є полеміка навколо «фейкових онлайн-новин», які вважаються серйозною загрозою демократичним процесам, особливо після президентських перегонів у США 2016 року. Історія, підігріта прихильниками теорії змови та опублікована в таких соціальних мережах, як Reddit, Facebook і Twitter, набула настільки великої актуальності, що і Google, і Facebook оголосили, що заборонять сайтам фейкових новин використовувати їхні рекламні мережі, щоб запобігти поширенню неправдивої інформації. Більшість так званих міленіалів покладаються на Інтернет, щоб отримувати політичні новини, і вони споживають інформацію короткочасно й швидкоплинно, що означає, що вони можуть потрапити в пастку тих, кому вигідно поширювати напівправду чи просто брехню. Ця комунікаційна динаміка в середовищі соціальних мереж, ймовірно, мала помітний вплив на результати виборів у США, вона також процвітає в інших частинах світу: Франції, Німеччині, Італії, Бразилії, Індії та Австралії.

У сучасному світі Інтернет є особливим соціально-політичним простором. Внаслідок свого розвитку та кризи традиційних політичних інститутів сучасні громадяни, переважно молодь, віддають перевагу новим каналам політичної комунікації та формам діяльності. Політичний потенціал Інтернету і головним чином соціальних мереж надає велику кількість можливостей для політичної діяльності. Громадськість самостійно формує лідерів думок у соціальних мережах. Це явище сприяє збільшенню довіри до лідерства.

Дослідниця А. Краснякова виділяє наступні переваги Інтернет-комунікації у політичному просторі:

1. Можливість взаємопосередкованої взаємодії між будь-якими учасниками комунікації та політиками, державними діячами, лідерами громадських організацій тощо через різноманітні канали, такі як соціальні мережі, блоги, чати, електронна пошта, скайп та інші.

2. Безліч можливостей для взаємодії в Інтернет-просторі, які не залежать від місця та часу перебу-

вання комунікантів. Тут можлива взаємодія у будь-якому часі і місці, що дає змогу моделювати простір і час у віртуальній реальності самим користувачам.

3. Тенденція до конвергенції, яка впливає на створення суб'єкт-суб'єктної моделі комунікації. Це проявляється у толерантному ставленні до політичної невизначеності іншого суб'єкта, пошуку компромісів щодо прийняття його поглядів.

4. Відсутність соціальної та вікової диференціації користувачів – авторитет користувача залежить від його інтелекту, комп'ютерної компетентності, активності та вміння здійснювати інтегровальні дії в політичному просторі. Тут важлива є не соціальна позиція, а рівень компетенції і активна позиція комуніканта [11].

Незважаючи на те, що розчарування в політиці та політичній еліті не є новим явищем, а скоріше є поступовим процесом, який ми спостерігаємо вже протягом кількох десятиліть, у багатьох суспільствах, схоже, зросло відчуття безсилля, розчарування та віддаленості більшості від еліти. Обрання політичного аутсайдера, майнового магната та знаменитості Дональда Трампа в Америці, відродження правих популістських рухів у багатьох країнах і голосування у Великій Британії за Brexit є політичними результатами невдоволення. Замість того, щоб відчувати зв'язок і наділені повноваженнями, багато громадян відчують навпаки [4].

Здається, громадяни можуть бути краще зв'язані між собою та мати більший доступ до еліт. Проте ми однаково знаходимо докази роз'єднання, це питання, яке потребує додаткового вивчення. Поява «нових» політичних партій у деяких частинах Європи можна інтерпретувати як приклад результатів цього роз'єднання. Поява цих партій не є явищем «другого порядку», а свідчить про глибокі структурні зміни в політичному просторі. Основні партії стикаються з великими труднощами у відповіді на нові запити громадян у цьому новому комунікаційному контексті. Посилення медіалізації політики призводить до більшої видимості та важливості кандидата/лідера на шкоду партійному апарату. Завдяки новим інформаційним і комунікаційним технологіям партійні лідери/кандидати можуть безпосередньо взаємодіяти з громадськістю, віддаючи перевагу харизматичному особистому лідерству, що є типовою рисою популізму [7].

Таким чином, зростаюча роль Інтернету, онлайн-платформ і соціальних медіа була вирішальною у поширенні популістських політичних проєктів, надаючи більшу видимість і вплив екстремальним, радикальним, антистеблшментським або аутсайдерським партіям. Загалом, вплив Інтернету величезний. Можливості, пропонувані цими технологіями, здатні пришвидшувати ідеї, об'єднувати людей і будувати спільноти, які можуть змінюватися. Вплив настільки ж сильний

у сфері політичної комунікації. Встановлено, що Інтернет змінив динаміку різних сфер соціальної політики: міжнародних відносин, процесів розробки політики, діяльності уряду, вимог громадян, політичної відповідальності, виборчих кампаній і навіть геополітичної напруги [7].

Ці зміни спонукали науковців і дослідників шукати нові підходи та переглядати теорії, методології та стратегії, щоб протистояти цим складним умовам дослідження, які постійно змінюються. Інтернет та його різноманітні прояви змінили багато процесів, які лежать в основі функціонування сучасного суспільства. Однак ми не можемо повністю зрозуміти та пояснити конкретний напрям: до більшої чи меншої демократії, більшої чи меншої інклюзії, більшої чи меншої участі тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, у даній роботі був проведений аналіз особливостей політичної комунікації в мережі Інтернет і було виявлено, що вона має як позитивні, так і негативні аспекти.

Щодо позитивних аспектів, Інтернет-комунікація в політичному просторі надає можливості взаємоопосередкованої взаємодії між учасниками комунікації, дозволяючи спілкуватись з політиками та громадськими діячами через соціальні мережі, блоги тощо. Така комунікація має тенденцію до конвергенції і сприяє формуванню толерантного ставлення до інших поглядів та компромісів. Крім того, вона розширює доступ до політичної інформації та стимулює активність учасників у суспільно-політичному житті.

З іншого боку, негативні аспекти Інтернет-комунікації також не можна ігнорувати. Інформаційне перевантаження та фрагментарність інформації можуть призвести до спотворення сприйняття політичної дійсності та збільшення рівня напруженості в суспільстві.

З урахуванням зазначених позитивних та негативних аспектів, подальші дослідження можуть спрямовуватись на наступні аспекти:

1. Глибше дослідження впливу інформаційного перевантаження та фрагментарності інформації на політичну свідомість та активність громадян.

2. Аналіз впливу соціальних мереж на формування публічної думки та політичні настанови, зокрема вивчення механізмів створення фільтрувальних бульбашок.

3. Вивчення впливу гіперкомунікації та швидкоплинності інформації на психологічний стан та поведінку користувачів мережі Інтернет.

4. Дослідження впливу Інтернет-комунікації на політичну участь та активність молодого покоління.

Подальші дослідження в цьому напрямі допоможуть краще зрозуміти вплив Інтернет-комунікації на політичні процеси та сформувані ефективні підходи для забезпечення збалансованої політичної комунікації в мережі Інтернет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Almond, G. A., & Powell, G. B. The Political System. In *Comparative Government* (pp. 10-14). Palgrave, London. 1996.
2. Bach, Ruben L., and Alexander Wenz. "Studying health-related internet and mobile device use using web logs and smartphone records." *PloS one* 15. 2020.
3. Castells, Manuel. *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press. 2009.
4. Gest, Justin and Gray, Sean W. Silent Citizenship: The Politics of Marginality in Unequal Democracies. *Citizenship Studies* 19 (5). 2015: 465-473.
5. Kersting, Norbert. Online Participation: From 'Invited' to 'Invented' Spaces. *International Journal of Electronic Governance* 6 (4). 2016: 270-280.
6. Kirk Hallahan, Derina Holtzhausen, Betteke van Ruler, Dejan Verčič & Krishnamurthy Sriramesh. Defining Strategic Communication, *International Journal of Strategic Communication*, 1:1. 2007, 3-35
7. Luengo, Oscar. *Political Communication in Times of Crisis*. Berlin: Logos Verlag. 2016.
8. Meraz, Sharon. Is there an Elite Hold? Traditional Media to Social Media Agenda Setting Influence in Blog Networks. *Journal of Computer-Mediated Communication* 14 (3). 2016: 682-707. Mossberger, Karen, Tolbert, Caroline J. and McNeal, Ramona S. (2007) *Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation*. Cambridge, MA: MIT Press.
9. Negrine, R. M. *The communication of politics*. Sage. 1996.
10. Квіт С. М. *Масові комунікації : підручник* Київ: КиєвоМогилянська академія, 2008. 206 с.
11. Краснякова А. О. Інтернет-комунікація як чинник становлення політичної суб'єктності особистості. *Проблеми політичної психології*. 2015. Вип. 2. С. 243–253.
12. Лучинкіна А. І. Психологічні закономірності соціалізації особистості у віртуальному просторі : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / А. І. Лучинкіна ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. К., 2014. 35 с.

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА В УМОВАХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

STATE-CHURCH RELATIONS IN THE REPUBLIC OF POLAND IN THE CONDITIONS OF POLITICAL TRANSFORMATIONS

Палінчак М.М.,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Андрій О.Б.,

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Досліджено особливості державно-церковних відносин у Польській Республіці в умовах політичних трансформацій. Описано значний масив польської наукової літератури присвяченої Конкордату, укладеному 28 липня 1993 р. між Республікою Польща та Святим Престолом. Проаналізовано його зміст та історичне значення.

Досліджено роль та місце католицької церкви в суспільно-політичному житті країни. Охарактеризовано міжнародні документи про свободу совісті і віросповідання.

В рамках дослідження з'ясовано, що стан розкриття проблемних питань взаємодії держави і церкви на теренах Республіки Польща є недостатнім, тому вони є актуальними для даного дослідження.

В дослідженні опрацьовано зміст і співвідношення категорій «політична трансформація» і «політичний транзит», акцентовано увагу на тому, що політичний транзит є, порівняно з політичною трансформацією, більш широким і багаторівневим процесом переходу політичної системи країни від менш доведеної, з точки зору демократичного ідеалу, до більш досконалої, розвиненої форми демократії. Водночас до національної специфіки Польщі у започаткуванні політичних трансформацій віднесено роль, яку відігравали в суспільній консолідації національна Римсько-католицька церква і загалом католицизм – як невід'ємні атрибути духовної культури польського народу, що формувалася й розвивалася протягом багатьох століть.

Під політологічним кутом зору розглянуто релігійну інституалізацію як процес і явище суспільно-релігійного життя в Європі.

Досліджено, що релігійні організації (церкви, деномінації, секти, культу) виступають неодмінними складовими єдиного релігійного комплексу.

Описано, що оскільки Польща сприймається у світі як типово католицька країна, важливе місце в дослідженні посідає розгляд інституційних трансформацій у світовому католицизмі. Встановлено, що римо-католицька церква увійшла в нову стадію інституалізації після прийнятої II Ватиканським Собором (1962–1965) парадигми аджорнаменто.

Ключові слова: держава, церква, політика, Польща, трансформація.

Peculiarities of state-church relations in the Republic of Poland in the context of political transformations have been studied. A large amount of Polish scientific literature devoted to the Concordat concluded on July 28, 1993 between the Republic of Poland and the Holy See is described. Its content and historical significance are analyzed.

The role and place of the Catholic Church in the social and political life of the country is studied. International documents on freedom of conscience and religion are characterized.

As part of the study, it was found that the state of disclosure of problematic issues of the interaction of the state and the church in the territory of the Republic of Poland is insufficient, therefore, they are relevant for this study.

The research elaborates the content and relationship of the categories «political transformation» and «political transit», emphasizing the fact that political transit is, compared to political transformation, a broader and multi-level process of transition of the country's political system from a less complete, from the point of view of the democratic ideal, to a more perfect, developed form of democracy. At the same time, the role played by the national Roman Catholic Church and Catholicism in general in social consolidation is attributed to the national specificity of Poland in the initiation of political transformations - as integral attributes of the spiritual culture of the Polish people, which was formed and developed over many centuries.

Religious institutionalization as a process and phenomenon of social and religious life in Europe is considered from a political point of view.

Religious organizations (churches, denominations, sects, cults) are indispensable components of a single religious complex has been studied.

Since Poland is perceived in the world as a typically Catholic country, an important place in the research is the consideration of institutional transformations in world Catholicism is described. It has been established that the Roman Catholic Church has entered a new stage of institutionalization after the adjournmento paradigm adopted by the Second Vatican Council (1962–1965).

Key words: state, church, politics, Poland, transformation.

Постановка проблеми. Проблема державно-церковних відносин у країнах Центрально-Східної Європи й зокрема в Польщі привертала і привертає увагу багатьох дослідників з різних країн. Вона є актуальною й дотепер з огляду на її невизначеність на науковому теоретико-методологічному рівні в національному контексті різних держав. Труднощі та особливості, пов'язані з аналізом фахової літератури, зумовлені тим, що вона має різнопрофільний (історичний, правознавчий, соціологічний, релігієзнавчий тощо) і різнотипний характер, а в тематичному відношенні публікації з досліджуваної проблематики часто перегукуються, «накладаються» одна на одну, містять низку теоретичних прогалин. Загалом проблема даного дослідження дістала в науковій літературі (зокрема польській) здебільшого фрагментарне відображення, адже її системного осмислення з політологічних позицій і за допомогою інструментарію політичної науки поки що не здійснено. Особливо це стосується періоду демократичного транзиту, якому в дослідженні приділено достатньо уваги, тобто демократичних змін, які відбувалися в Польщі після 1989 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державно-церковні відносини в умовах політичних трансформацій в Польщі досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: Остапець Ю., Буркало В., Гайданка Є., Марадик Н., Яроцький П. Л. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливості державно-церковних відносин в Польщі є актуальною темою дослідження та потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є дослідження державно-церковних відносин в умовах політичних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державно-церковні відносини характеризують рівень, глибину, характер взаємозв'язків церкви та інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції. Система державно-церковних відносин, як це підкреслює український релігієзнавець М. Бабій, на практиці є надзвичайно складною та неоднозначною [5, с. 90–91]. Саме складність і багатогранність означеної проблеми, потреба в її комплексному осмисленні вимагають залучення для її вивчення широкого кола різноманітних джерел – світських і богословських, правових і філософських, політологічних і релігієзнавчих, статистичних і соціологічних – як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Зазначена багатогранність може також пояснити той факт, що наукова база дослідження складається з низки груп джерел, серед яких історіографічні студії є найважливішими, оскільки становлять теоретичну основу даного дослідження.

Значний масив польської наукової літератури присвячено Конкордату, укладеному 28 липня 1993 р. між Республікою Польща та Святим Престолом, його змісту та історичному значенню. З-поміж польських дослідників, які зробили найбільший внесок у вивчення цієї міжнародної угоди, варто назвати таких авторів як Я. Дідух [19], Я. Дудзяк [10; 11; 12; 13], В. Гуральські [15; 16; 18], Я. Гальстер та З. Вітковські [14], та ін.

Крім названих, використано широкий спектр наукових праць і статей польських учених, присвячених різним питанням, дотичним до проблематики державно-церковних відносин у Республіці Польща. Авторами таких праць є П. Борецькі (статті «Внутрішнє конфесійне право та державний правопорядок» (2012) [8], «Змішана комісія представників Уряду Республіки Польща та Конференції єпископів Польщі й інші колегіальні форми відносин між державою та релігійними організаціями» (2011) [7]).

Важливою проблемою з точки зору даного дослідження є з'ясування змісту і співвідношення категорій «політична трансформація» і «політичний транзит».

Визначаючи особливості повоєнного розвитку цієї країни, слід наголосити на суттєвій трансформації системи владних відносин і суспільних інститутів – від класичного тоталітарного режиму радянсько-сталінської моделі (з кінця 1940-х до 1970-х рр.) до закріплення авторитарних принципів управління (1970–1980-і рр.). Найбільше значення для старту демократичного транзиту мали події на початку 1980-х рр., коли вперше за багато десятиліть сформувався прецедент впливу громадянського суспільства на політичні рішення комуністичної влади, а в подальшому – на радикальний характер динамічних перетворень, що відбулися наприкінці 1980-х рр.

Безперечно, до національної специфіки Польщі в започаткуванні політичних трансформацій слід віднести роль, яку відіграли в суспільній консолідації національна Римсько-католицька церква і взагалі католицизм як соціально-духовне явище. Є всі підстави стверджувати, що в період розбудови «реального соціалізму» церква сприяла об'єднанню релігійних вірувань із національною ідентифікацією поляків на основі вікових історичних традицій народу. Польський католицизм став своєрідним центром формування громадянського суспільства нової епохи, адже за десятиліття панування комуністичної влади, образно кажучи, він так і не дозволив загнати себе в «церковне гетто». Знаковою подією в цьому контексті стало обрання краківського кардинала К. Войтили папою римським Іваном Павлом II у 1978 р. Після цього опозиційні настрої в польському суспільстві, більшу частину якого становили і становлять католицькі вірники, значно посилювалися, а позиції громадян-

ського суспільства зміцнилися. Надалі цьому ще більше сприяли паломницькі візити понтифіка в Польщу в 1979, 1983 і 1987 рр. [4, с. 50–51].

Крім названих наукових концепцій, теоретичне підґрунтя дослідження становлять міжнародні документи про свободу совісті і віросповідання. Політологи, правники і релігієзнавці одностайні в думці, згідно з якою найбільшу міжнародну увагу захисту права на свободу совісті та віросповідання світове співтовариство почало приділяти з утворенням у 1945 р. Організації Об'єднаних Націй і прийняттям нею в 1948 р. Загальної декларації прав людини, якою міжнародна спільнота фактично визнала зазначене право невід'ємним правом кожної людини. Сьогодні ООН відіграє провідну роль у сфері захисту прав на свободу совісті і віросповідання на універсальному рівні. Право на свободу думки, совісті та релігії разом із гарантіями недискримінації за релігійними переконаннями було закріплене в усіх основних конвенціях, прийнятих у рамках ООН після 1948 р. Це право також постійно проголошується в чисельних резолюціях з прав людини, які приймаються Генеральною Асамблеєю за участю навіть тих країн, що не є сторонами відповідних конвенцій. Аналіз цих документів свідчить про повне визнання міжнародною спільнотою цього права, яке посідає важливе місце в каталозі основоположних прав і свобод людини. Захист права на свободу совісті і віросповідання має в універсальному міжнародному праві загальний характер. Міжнародні угоди спираються на визначення права на свободу совісті і віросповідання в такий спосіб, в який воно закріплене в основних документах з прав людини – у ст. 18 Загальної декларації від 1948 р., в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 1966 р., у ст. 1 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань від 1981 р. Це фундаментальні міжнародно-правові стандарти права на свободу віросповідання. З чисельних регіональних міжнародних організацій, які декларували це право, на особливу увагу заслуговує право Ради Європи, в рамках якого в 1950 р. було прийнято Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Зі свого боку Європейський суд з прав людини, рішення якого є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції, зокрема й Польщі, має широку практику тлумачення і застосування права на свободу віросповідання в різних країнах Європи.

З точки зору методології даного дослідження важливо зазначити, що захист права на свободу совісті і віросповідання на універсальному та регіональному рівнях забезпечується двома категоріями правових норм: по-перше, це норми, які забороняють дискримінацію у сфері особистісних переконань чи релігійних вірувань,

по-друге – норми, що безпосередньо гарантують право на свободу совісті і віросповідання. Дискримінація на підґрунті релігійних переконань, з урахуванням новітніх релігійних учень, забороняється міжнародним правом. Свобода совісті, думок чи переконань відрізняється від свободи сповідувати релігію й мати конкретні релігійні переконання. Міжнародним правом передбачені чотири конкретні форми реалізації права на свободу віросповідання: 1) богослужіння (відправлення культу); 2) практика релігійного життя; 3) дотримання і виконання релігійних приписів; 4) відповідне навчання.

У межах дослідження під політологічним і релігієзнавчим кутами зору слід розглянути релігійну інституалізацію як процес та явище релігійного життя в Європі і світі. Проблема інституалізації є складовою багатьох сфер гуманітарного знання. Пов'язані з нею питання привернули значну увагу вчених наприкінці ХХ ст. у працях Дж. Гелбрайта, Р. Коуза та інших дослідників, котрі намагалися розглядати їх у контексті розмаїття різних сфер суспільного буття. При цьому інституалізаційний підхід, який набув популярності в різних сучасних зарубіжних суспільних теоріях, одержав назву неінституалізму. Інституалізм як науковий напрям орієнтований насамперед на дослідження процесів діяльності відмінних суспільних систем шляхом дослідження переважно функціональної ролі різних соціальних, політичних, економічних інститутів як рушійної сили розвитку суспільства, а також чинника соціальних змін.

Наразі ж автори вважають за доцільне бодай стисло висвітлити інституційні трансформації у світовому католицтві, які, безперечно, позначилися на специфіці функціонування Римсько-католицької церкви в Республіці Польща. Дослідники одностайні в тому, що католицька церква увійшла в нову, революційну за своєю суттю стадію інституалізації після прийнятої II Ватиканським Собором (1962–1965) парадигми аджорнаменто, тобто оновлення, осучаснення церкви, повернення її обличчям до проблем світу і людини. Проголошення нової парадигми і нової політики католицької церкви вимагало істотної трансформації її інституційних структур, опрацювання нових засад, методів і форм її функціонування, які дозволили б кардинально оновити еклезіальну, догматичну, організаційно-інституційну сутність світового католицизму. В основоположних документах Собору – «Конституції догматичній про Церкву», «Конституції душпастирській про церкву в сучасному світі», «Декларації про відносини Церкви з нехристиянськими релігіями», «Декларації про релігійну свободу», «Декреті про екуменізм» – чітко окреслено концептуальні засади трансформаційних змін: 1) суттєвого пом'якшення ригоризму традиційного ексклюзивізму (винятковості)

католицької церкви («extra Ecclesiam Romanam nulla salus» – «поза Римською церквою немає спасіння»); 2) відходу від негативного ставлення до нехристиянських релігій; 3) усвідомлення сутнісної природи церкви як «співпричетності вірників» (communio) замість клерикальної пірамідальної ієрархічної побудови та відповідного функціонування; 4) прийняття позаконфесійної, плюралістичної екуменічної концепції «належності до єдиного народу Божого» як основи втілення прагнень до єдності всіх його частин – християн, іудеїв, мусульман, вірників інших релігій і навіть невіруючих людей доброї волі; 5) необхідності перебудови ієрархічної структури церкви і відновлення колегіальності єпископату. Означені документи II Ватиканського Собору відкрили шлях до повороту від визнання лише єдиної сотеріологічної церкви (тобто церкви, в лоні якої можливе спасіння) до визнання широкого «сотеріологічного простору» інших релігій, як християнських, так і нехристиянських (насамперед іудаїзму та ісламу), а також до афірмації (посвідчення) релігійних цінностей, наявних у найрізноманітніших релігійних формах – від примітивних анімістичних вірувань до буддизму та індуїзму. Зокрема, на післясоборному Магістеріумі (Навчальній владі церкви) були відзначені такі властиві різноманітним релігіям цінності, як переконання в існуванні Найвищої Істоти (що нерідко ґрунтується на природному релігійному відчутті), характерні для індуїзму зусилля, спрямовані на поглиблене збагачення таємниці трансцендентного та іманентного осягнення сенсу людської екзистенції, властиве буддизму усвідомлення ґрунтовної недостатності тимчасового існування людини на Землі та її прагнення досягти духовної досконалості за допомогою низки ціннісних медитаційних засобів [3, с. 121-122].

Концепт «єдиного народу Божого», як підґрунтя «Конституції догматичної про Церкву», дістав нового цілісного конструювання і послідовного наповнення. Так, було визнано повну зовнішню або внутрішню належність до цієї спільноти («народу Божого») представників таких категорій людей: 1) тих, хто мають у собі Христовий дух, цілком і повністю сприймають усі приписи церкви, визнають усі встановлені нею засоби спасіння і перебувають в єдності з церквою через визнання папи римського та єпископату католицької церкви; 2) християн доброї волі, які не дотримуються спільнотної єдності під зверхністю «наступника Петра», тобто папи римського, але вірують у Бога-Отця та Ісуса Христа – Сина Божого, поєднані таїнством хрещення та євхаристії, дотримуються Святого Письма як норми віри і життя; 3) тих, хто ще не прийняли Євангеліє, але вірують у Бога (автори цього положення однозначно мають на увазі насамперед іудеїв та

мусульман; перші дістали обітницю й були в угоді з Богом, від якого тілесно народився Христос; другі, так само як і християни, вшановують єдиного Бога); 4) тих, хто без власної провини не вірують у Бога, але живуть згідно зі своїм сумлінням, а також тих, хто без власної провини ще не пізнали Бога, але намагаються жити чесно і добродійно [20, с. 96]. Зрозуміло, що така нова сутнісна характеристика концепту «єдиного народу Божого», до складу якого зараховуються всі християни (католики і некатоліки), іудеї, мусульмани, а також невіруючі люди, котрі характеризуються доброю волею, чесним і добродійним способом життя, тобто «люди чистого сумління», істотно похитнула переконання мільйонів католиків, згідно з яким «церква Христова перебуває тільки в католицькій церкві».

Проте парадигму II Ватиканського Собору зміцнив та активно просував папа Іван Павло II. Свідченням цього є, зокрема, дві важливі енцикліки від 1995 р. – «Orientale lumen» («Світло зі Сходу») та «Ut unum sint» («Нехай усі будуть єдині»), безпосередньо спрямовані на примирення з православною церквою. Ці документи можна розглядати в контексті католицько-православного діалогу, започаткованого в 1979 р. під час візиту Івана Павла II до Константинополя [6, с. 21]. У першій енцикліці «Orientale lumen» папа заявив: «Повний образ Вселенської Церкви не може бути виражений однією традицією або спільнотою, яка протистоїть іншій». Він запропонував «відкинути переконання в тому, що сукупність звичаїв і традицій Латинської Церкви більш повно й відповідно відображає сутність правильного вчення» [1]. Цей критичний заклик понтифіка був спрямований на те, щоб зрештою позбутися вікового відчуження, зблизити католицизм і православ'я як дві рівноцінні гілки єдиного християнства. Провідний мотив енцикліки «Ut unum sint» виражений у такому твердженні папи: «Постійне і спільне навернення потрібне й Латинській Церкві, щоб належним чином шанувати й оцінювати гідність східних християн». У цьому документі Іван Павло II вперше вжив щодо католицької і православної церков термін «церкви-сестри», чим повністю дезавував принизливе щодо православних вірників визначення «заблуканих» і «відлучених» від «єдиної Христової католицької церкви» [2]. Відтак, самим папою римським було засвідчено відмову католицької церкви від століттями (починаючи від розколу християнства в 1054 р.) декларованої нею інституціональної обраності і зверхності. Таким чином, II Ватиканський Собор, попри опір консервативної частини верхівки католицької церкви (до неї належали насамперед єпископ М. Лефевр та його послідовники), акцентував увагу всієї релігійної спільноти не на тому, що роз'єднує людей різних поглядів і віросповідань, а на тому, що їх об'єднує. Це сприяло початку і роз-

виту екуменічному діалогу з іншими монотеїстичними релігіями, передусім ісламом та іудаїзмом, а також з іншими християнськими церквами – православними і протестантськими. Вперше в історії католицька церква визнала «наявність істини» та «ознаки Святого Духа» в інших великих світових

релігіях, не заперечуючи нічого з того, що вважається в цих релігіях істинним і святим. Уперше вона з пошаною почала сприймати способи життя і діяльності, вчення і приписи, які багато в чому відрізняються від того, чого вона сама дотримувалася й чому вчила протягом багатьох століть [9, § 2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Oriente lumen. Roma*. 2.V.1995. § 20.
2. *Ut unum sint. Roma*. 23.V.1995.
3. Інституційні процеси конфесійного життя світу й України: колективна монографія. За ред. А. М. Колодного. Київ: Українська академія друкарства, 2015. 384 с.
4. Остапеч Ю., Буркало В., Гайданка Є., Марадик Н. Теоретико-методологічні засади дослідження пост-соціалістичних трансформацій. У кн.: Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: навч. посібник. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с. С. 17-44.
5. Релігієзнавчий словник. За ред. А. М. Колодного, Б. О. Ломовика. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.
6. Яроцький П. Л. Стратегія східної політики Ватикану в контексті католицько-православного діалогу: Рим-Константинополь, Рим-Москва. *Релігія та соціум*. 2016. № 3-4 (23-24). С. 21-31.
7. Borecki P. Komisja Wspólna Przedstawicieli Rządu RP i Konferencji Episkopatu Polski oraz inne Kolegialne formy relacji między państwem a związkami wyznaniowymi w zarysie. W książce: Komisja Wspólna Przedstawicieli Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Konferencji Episkopatu Polski w archiwaliach z lat 1989-2010. Wybór i oprac. P. Borecki, C. Janik. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2011. 391 s.
8. Borecki P. Prawo wewnętrzne wyznaniowych a państwowy porządek prawny. W książce: Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich związków wyznaniowych w Polsce. Wybór aktów prawnych. Wybór i oprac. P. Borecki, Cz. Janik. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2012. 575 s.
9. Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich. W książce: Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje. Warszawa: Pallotinum, 1967. 768 s.
10. Dudziak J. Gwarancje wolności religijnej w konkordacie zawartym między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską w 1993 roku. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej «Biblos», 2002. 60 s.
11. Dudziak J. Konkordat jako instrument gwarancji wolności religijnej. *Chrześcijanin w świecie*. 1993. Nr. 3 (23). S. 74-86.
12. Dudziak J. Konkordat polski z dnia 28 lipca 1993 r. pod ostrzałem zarzutów. W książce: *Katolicka nauka społeczna wobec wybranych problemów współczesnego świata*. Red. T. Homa, M. Majczyna, A. Porębski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1995. 120 s.
13. Dudziak J. Struktury i instytucje kościelne w świetle postanowień Konkordatu 1993. W książce: *Konkordat 1993. Dar i zadanie dla Kościoła i Polski: praca zbiorowa*. Red. J. Dyduch. Kraków: Wydawnictwo Świętego Stanisława Biskupa Męczennika Archidiecezji Krakowskiej, 1998. 214 s.
14. Galster J., Witkowski Z. Konkordat polski z 1993 roku. *Problemy prawne ratyfikacji*. 1995. Nr. 4. S. 9-21.
15. Góralski W. Droga do konkordatu. *Ateneum Kapłańskie*. 1996. Nr. 1 (127). S. 3-15.
16. Góralski W. Konkordat Polski 1993 od podpisania do ratyfikacji. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, 1998. 191 s.
17. Michalak R. Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2014. 450 s.
18. *Prawda o konkordacie*. Red. W. Góralski. Częstochowa: Biblioteka «Niedzieli», 1994. 181 s.
19. *Rola i znaczenie Konkordatu 1993 r.* Red. J. Dyduch. Kraków: Oficyna Wydawnicza Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 1994. 173 s.
20. *Wprowadzenie do Konstytucji dogmatycznej o Kościele*. W książce: Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje. Warszawa: Pallotinum, 1967. 768 s.

**АНТИКРИЗОВА ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ:
ЗМІСТОВНІ ТА ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ****ANTI-CRISIS POLITICAL COMMUNICATION:
CONTENT AND PROCEDURAL ASPECTS IN CONTEMPORARY UKRAINE****Рудік О.М.,***кандидат політичних наук,
доцент кафедри історії та політичної теорії
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»***Третяк О.А.,***доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Вивчаються процеси реагування на дії та поведінку політичних акторів, висловлювання протестів, презентування власної політичної позиції, які породжують середовище поліфонії альтернативних політичних смислів. Розглядається специфіка інформаційної або комунікаційної події, повідомлень або кампаній, які можуть стати чинниками політичної кризи. Розкривається зміст антикризової інформаційної політики в демократичному суспільстві, яка не може зводитися до обмежувальних заходів та заборони. Встановлюються особливі вимоги російсько-української війни, в яких антикризові політичні комунікації набувають вирішального значення для забезпечення сталості політико-інституційної структури України. Обговорюються уявлення про завдання щодо подолання стану кризовості трансформації та виходу суспільства і держави на стабільний розвиток. У статті використані поширені та визнані підходи сучасних політичних наук (структурно-функціональний та системний), а також загальнологічні методи (дедуктивний, синтетичний). З'ясовується значення розподілу функціональних ролей в антикризових політичних комунікаціях, які стають запорукою злагодженої дії антикризової політичної кампанії. Досліджуються концептуальні основи розгляду конкретних кризових ситуацій останніх років, що демонструють необхідність уваги до змісту антикризових комунікаційних повідомлень. Розкрито імперативність антикризових дій з боку урядів з метою збереження стабільності розвитку суспільства та нормативного функціонування інфраструктури. Виявляється значення масштабних суспільних трансформацій, в результаті яких можливі раптові зміни поведінки, які не можуть бути врегульовані або змінені під час нормативної діяльності відповідних комунікаційних структур. Встановлено специфіку реалізації змістовної корекції повідомлень під час кризи, яка можлива лише за умови злагодженої та масштабної підготовчої роботи. Досліджується співвідношення політико-організаційних та політико-комунікаційних дій в рамках антикризової політики, що є важливим чинником її успіху. З'ясовується співвідношення змістовного наповнення антикризових повідомлень та їх процедурно-організаційного забезпечення, яке вимагає усвідомлення інституційної спроможності управлінських структур. Вивчено змістовні компоненти антикризової політичної комунікації, які включають вербальні та текстові повідомлення. Зроблено висновок про те, що антикризова політична комунікація виступає керівною ланкою, яка об'єднує засоби політичних публік рілейшнз, політичних технологій тощо.

Ключові слова: антикризова політична комунікація, політичні рішення, політична координація, політична інформація, політичний моніторинг, політична кампанія, політичний контент, політична криза.

The processes of responding to the actions and behavior of political actors, expressing protests, presenting one's own political position, which create an environment of polyphony of alternative political meanings, are studied. The specifics of information or communication events, messages or campaigns that can become factors of a political crisis are considered. The content of anti-crisis information policy in a democratic society is revealed, which cannot be reduced to restrictive measures and prohibition. Special requirements of the Russian-Ukrainian war are established, in which anti-crisis political communications become crucial for ensuring the stability of the political and institutional structure of Ukraine. Ideas about the task of overcoming the state of crisis of transformation and exit of society and the state to stable development are discussed. The article uses widespread and recognized approaches of modern political sciences (structural-functional and systemic), as well as general logical methods (deductive, synthetic). The importance of the distribution of functional roles in anti-crisis political communications, which become the key to the coordinated action of an anti-crisis political campaign, is clarified. The conceptual bases of consideration of specific crisis situations of recent years are studied, which demonstrate the need to pay attention to the content of anti-crisis communication messages. The imperative of anti-crisis actions on the part of governments in order to preserve the stability of the development of society and the normative functioning of the infrastructure is revealed. The importance of large-scale social transformations is revealed, as a result of which sudden changes in behavior are possible, which cannot be regulated or changed during the regulatory activity of the relevant communication structures. The specifics of the implementation of meaningful correction of messages during a crisis have been established, which is possible only under the condition of coordinated and large-scale preparatory work. The relationship between political-organizational and political-communication actions within the framework of anti-crisis policy is studied, which is an important factor in its success. The relationship between the content of anti-crisis messages and their procedural and organizational support is clarified, which requires awareness of the institutional capacity of management structures. The substantive components of anti-crisis political communication, which include verbal and text messages, have been studied. It was concluded that anti-crisis political communication acts as a leading link that unites the means of political public relations, political technologies, etc.

Key words: anti-crisis political communication, political decisions, political coordination, political information, political monitoring, political campaign, political content, political crisis.

Постановка проблеми. Поняття політичної комунікації значно уточнюється за доби цифрових медіа та комплексу соціальних мереж. Якщо в часи Карла Дойча передавання політичної інформації було процесом технологічного забезпечення політичних рішень, то в сучасний період великого значення набула інтерактивність політико-комунікаційних інтеракцій. Можливість відреагувати на дії та поведінку влади, висловити протест, незгоду або просто презентувати власну позицію породжує середовище поліфонії альтернативних політичних смислів. Відкритість та необмеженість поширення політичної інформації створює особливе поле, яке не може бути повністю контрольоване з боку одного центру або інституту. За певних умов інформація або комунікаційна подія, повідомлення або кампанія може стати чинником політичної кризи. Відповідно, в інтересах збереження сталості політичного процесу існує необхідність налагодження механізмів антикризового управління комунікаційними процесами. Зазначене вимагає аналізу процедурних та як процедурних, так і змістовних аспектів політико-комунікаційних кампаній. Антикризова інформаційна політика в демократичному суспільстві не може зводитися до обмежувальних заходів та заборони небажаних виступів. Суб'єкт антикризової політичної комунікації виступає рівноправним актором з іншими учасниками політичної діяльності. Відповідно актуалізується потреба політичної аналітики, зростає значення застосування інновацій постійного моніторингу інформаційної ситуації. В умовах російсько-української війни антикризові політичні комунікації набувають вирішального значення для забезпечення сталості політико-інституційної структури України, а також налагодження надійного зворотного зв'язку між державною владою та суспільством.

Аналіз публікацій. Зміст та значення сучасної антикризової політичної комунікації вивчають зарубіжні та вітчизняні вчені. Зокрема, Дж. Банді, М. Пфаррер, К. Шорт та Т. Кумбс розглядають інтеграцію, інтерпретацію та розвиток досліджень кризи та антикризового менеджменту [9], М. Еріксон надає систематичний огляд уроків практики в контексті кризової комунікації в соціальних мережах [10], А. Матіас та Л. Кардосо виокремлюють теоретичні перспективи та динаміку комплексної концепції кризової комунікації [11], Л. Василик вивчає медіативний аспект комунікацій ризику та кризи [1], С. Ставченко приділяє увагу кризовій комунікації і ризик-комунікація у політичному процесі щодо спільного та особливого [6], О. Шевченко розкриває реабілітаційні соціально-комунікаційні технології подолання кризових ситуацій [8]. Однак існує потреба узагальнення підходів щодо змісту та значення антикризових політичних повідомлень в контексті діяльності сучасних політичних інститутів.

Метою статті є встановлення особливостей змістовних та процедурних аспектів сучасної політичної комунікації. Завданням статті є виявлення значення процедур та навичок політико-комунікаційного впливу на кризову ситуацію та запобігання кризам в сучасному інформаційному полі.

Основний зміст. Процедурний вимір реалізації антикризової політики пов'язаний із розумінням стану та статусу суспільства. У перехідних державах крім поточних завдань протидії кризовим подіям та їх наслідкам, важливим завданням є подолання кризовості трансформації та виходу суспільства і держави на стабільний розвиток. В умовах сучасної України актуальною є модернізація антикризових комунікаційних рішень. Українська вчена Т. Черпак справедливо вбачає загострення завдання пошуку ефективних механізмів політичної комунікації «в умовах поширення нових електронних технологій з огляду на владні ініціативи впровадження низки суспільних реформ, реалізація яких потребує розуміння й підтримки з боку громадськості, а також з урахуванням складної ситуації на східному кордоні держави, необхідності протистояння збройній та інформаційній агресії з боку Росії, загрозам сепаратистського характеру на інших територіях нашої держави» [7, с. 56].

Постановка конкретних антикризових комунікаційних завдань в окремих інститутах держави, зокрема, Збройних Силах здійснюється відповідно до поточної ситуації. З точки зору політичного менеджменту доцільним є координація всіх інституційних підрозділів політичної структури стосовно формування базового позитивного іміджу держави. Тоді в умовах конкретної кризової ситуації буде існувати можливість формування фонові політичної кампанії та розстановки смислових акцентів антикризових повідомлень. Є. Гарькавий вірно підсумовує, що у «силах оборони України кризові комунікації реалізуються у рамках системи стратегічних комунікацій, а головним завданням кризових комунікацій як напряму реалізації стратегічних комунікацій є захист репутації структурних підрозділів сил оборони України» [2, с. 67].

Концептуальна розробка конкретних засобів антикризової політичної комунікації відбувається в контексті завдань сучасних акторів політико-комунікаційного поля. В умовах протистояння з російським агресором збройні сили раніше від інших інститутів влади сформували розуміння стосовно реакції на зміни антикризових станів. Це вказує на можливість завчасної та запланованої реакції на кризові події. Є. Гарькавий слушно вказує на те, що у листопаді 2017 року міністр оборони України затвердив «Концепцію стратегічних комунікацій Міністерства оборони і Збройних Сил України, відповідно до якої одним із шляхів реалізації системи стратегічних комунікацій у силах

оборони є удосконалення системи кризового планування та управління у сфері оборони шляхом розробки документів та планів, що регламентують алгоритм дій під час кризових ситуацій; водночас одним з очікуваних результатів впровадження системи стратегічних комунікацій у силах оборони стане побудована система дій під час кризових комунікацій на основі досвіду країн-членів НАТО» [2, с. 66]

Процедурна складова антикризових комунікаційних реакцій передбачає спільну дію конкретних підрозділів та органів із формуванням єдиної інформаційної позиції. Також доцільним є перевірка дієвості комунікаційних засобів та поширення повідомлення на аудиторію. Політична безпека держави вимагає уніфікації підходів не лише державних інституцій, але й політичних сил і громадських організацій. В. Кушнір обґрунтовано пропонує організувати Порядок організації кризових комунікацій у Міністерстві оборони України згідно з окремою Інструкцією, яка б «регламентувала відповідний порядок дій. Зазначеною Інструкцією передбачити послідовність дій особового складу, який входить до системи реагування у випадку кризи в рамках дій стратегічних комунікацій. У разі виникнення надзвичайних ситуацій, масштабних подій, випадків, які можуть викликати резонанс у суспільстві, для ефективного реагування на них у інформаційному просторі» [4, с. 54]. Вказане збереже час для започаткування антикризових кампаній.

Розподіл функціональних ролей в антикризових політичних комунікаціях є запорукою злагодженої дії антикризової політичної кампанії. Водночас трансляція військового досвіду на політичний рівень є не завжди коректною. Тому на часі є розробка інструментів та протоколів антикризової політичної комунікації на рівні уряду, відповідних експертно-аналітичних підрозділів міністерств і відомств, апарату парламенту тощо. В. Кушнір наводить процедуру антикризової політики, згідно з якою «відповідальними посадовими Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України мають негайно інформуватися (на стратегічному рівні управління) начальник Директорату інформаційної політики у сфері оборони та стратегічних комунікацій Міністерства оборони України, начальник управління комунікацій та преси Міністерства оборони України, начальник Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України та помічник Міністра оборони України – прес-секретар та інші відповідальні особи» [4, с. 54].

Конкретні кризові ситуації останніх років демонструють необхідність уваги до змісту антикризових комунікаційних повідомлень. Період існування під час пандемії КОВІД-19, з одного боку, збагатив досвід та навички консолідованого представлення ситуації з боку офіційних інстанцій.

Однак спосіб трансляції повідомлення завжди був оптимальним, орієнтованим на аудиторію. Також не завжди прогнозувались поведінка суспільства внаслідок інформаційних кампаній. О. Скорук доречно зауважує, що «на сьогоднішньому етапі розвитку суспільства, коли немає жодних перешкод для отримання інформації, а навіть навпаки, населення щоденно інформується різними численними ЗМІ, ступінь використання інформаційного простору та інформаційних технологій органами державної влади стає безпосереднім чинником економічного зростання, соціально-політичної стабільності і розвитку демократичних засад в управлінні державою» [5, с. 118].

Прогностичний елемент антикризової політичної комунікації включає аналіз та моніторинг інформації, яка може прямо не стосуватися антикризових політичних кампаній. Імперативом антикризових дій з боку урядів є збереження стабільності розвитку суспільства та нормативного функціонування інфраструктури. Водночас доречним є не лише реактивний підхід до подій, але й аналіз подібних кейсів, а також розробка типових сценаріїв протидії паніці та деструктивним проявам поведінки. О. Скорук вірно вказує на вивчення і узагальнення «органами державної влади інформації з метою прийняття владою необхідних рішень та виважених дій щодо побудови стратегії прийняття оперативних дій у невизначених умовах, які, в свою чергу, мають стати вирішальними, обґрунтованими та економічно доцільними у розвитку держави» [5, с. 118].

Ідентифікація кризових комунікацій під час надзвичайних подій як вичерпної моделі взаємодії політичних інститутів потребує ґрунтовного розгляду і оцінки. В умовах масштабних суспільних трансформацій можливі раптові зміни поведінки, які не можуть бути врегульовані або змінені під час нормативної діяльності відповідних комунікаційних структур. Надзвичайна модель антикризової політичної комунікації істотно відрізняється від конкурентної моделі, коли влада змушена протидіяти провокаційним впливам політичних конкурентів. Особливо наочно це видно в період російсько-української війни. О. Скорук аргументовано визначає кризові комунікації як найбільш необхідну навичку під час пандемії, на думку 70% респондентів. «На необхідність вміння вбудуватися в актуальний порядок денний вказали 60% опитаних, а навик роботи в соціальних мережах відзначили 55%. Серед пріоритетних навичок відзначено пошук і аналіз інформації, досвід співпраці з лідерами думок, а також навик спільної віддаленої роботи», зазначає український фахівець [5, с. 119].

Реалізація змістовної корекції повідомлень під час кризи можлива лише за умови злагодженої та масштабної підготовчої роботи. Формування

протидії конкретним викликам відрізняється від створення стабілізаційного інформаційного тла планування антикризової політичної комунікації. Це основне завдання для профільних інститутів та департаментів публічної влади. Водночас це завдання для груп політичних технологів та афільованих політичних партій, громадських організацій, експертів тощо. О. Скорук справедливо наголошує на важливому значенні під час кризи наявності оперативного та надійного безперешкодного зв'язку. «Планування, підготовка та розробка плану кризової комунікації забезпечує успішність операцій під час кризи. Робота з внутрішньою, зовнішньою аудиторіями та ЗМІ є складним завданням. Відсутність контролю та управління повідомленнями може мати більший резонанс, ніж сама криза», вважає українська науковиця [5, с. 121].

Співвідношення політико-організаційних та політико-комунікаційних дій в рамках антикризової політики є важливим чинником її успіху. Підготовка до імовірних кризових сценаріїв визначає рівень готовності аналітичної експертних структур, які розробляють інформаційний контент. Також це визначає підготовчу роботу з афільованими медіа та залученими медіа, які будуть здійснювати відображення базового повідомлення або компанії. Г. Дзяна та Р. Дзяний вірно вказують, що «залежно від причин виникнення кризових ситуацій, чинників, що впливають на динаміку їх розгортання, кожна організація здатна передбачити найбільш вірогідні види криз суспільного походження, в яких вона може опинитися. Це означає, що можна заздалегідь спланувати комунікаційну кампанію по їх запобіганню» [3, с. 15].

Базовими цілями антикризової політичної комунікації та політико-організаційних підготовчих дій є створення інформаційного тла для іміджу публічної влади або політичного лідера. Її результати має бути діалогова взаємодія з громадським середовищем. Г. Дзяна та Р. Дзяний слушно наголошують, що «у кризовий час перестають працювати звичні механізми управління й обміну інформацією. Така ситуація вимагає антикризової комунікації, мета якої – обмін інформацією для відродження довіри і відновлення ефективного управління» [3, с. 15].

В процедурному плані алгоритм антикризового повідомлення формується на основі взаємодії відповідних інституцій та структур. Однак треба брати до уваги, що в політичному контексті низка подій або реакції на них є інспірованими з політичною метою. Вони вимагають заздалегідь визначеної інформації та реакцій. Українські дослідники державного управління вірно стверджують, що «криза – це подія, в ході якої бракує часу та інформації. Тому головне завдання публічного управління полягає в оперативному

отриманні необхідних даних про кризу, їхньому аналізі і використанні в розробці програм виходу з конфліктної ситуації або запобіганню їй» [3, с. 16].

Отже, співвідношення змістовного наповнення антикризових повідомлень та їх процедурно організаційного забезпечення вимагає усвідомлення інституційної спроможності управлінських структур. Проте можливість відреагувати на кризові події залежить від рівня креативності, аналітичної здатності та ресурсного забезпеченості конкретних центрів прийняття рішень. На часі формування прогностичних та моніторингових інституцій, здатних випереджати розвиток негативних подій в інформаційному полі.

Висновки. Таким чином, антикризова політична комунікація виступає особливим різновидом формування та розповсюдження політичних повідомлень, спрямованих на запобігання кризових явищ в політиці і суспільстві, а також на стабілізацію в умовах кризи, яка вже проявилася. Змістовні компоненти антикризової політичної комунікації включають вербальні та текстові повідомлення, які змінюють поведінку індивідів та груп з метою їх утримання від певних дій або суджень. Формування антикризового контенту вимагає суттєвих зусиль, залучення ресурсів, координації та організаційно-планувальної діяльності. Антикризова політична комунікація виступає керівною ланкою, яка об'єднує засоби політичних публік рілейшнз, політичних технологів тощо. Вона надає їм цілеспрямованого характеру та відповідності єдиному задуму. Реактивна природа антикризової політичної комунікації в процедурному плані має змінитися на запобіжну та прогностичну. Ідентифікація кризових викликів та ризиків виступає не просто аспектом функціонування політико-інституційної структури, але й основою діяльності комунікаційних аналітично-експертних елементів. Антикризова політична комунікація генерує завдання для всієї структури публічного врядування та політичних інститутів. Вона надає логіку для владних повідомлень в умовах швидкої зміни ситуації. Відповідно логічно ввести мову про стандартні процедури антикризової політичної комунікації, які включають заздалегідь сформовані політичні повідомлення та практики взаємодії з медіа-середовищем. Кожна нова антикризова комунікаційна кампанія забезпечує досвід та компетентність для відповідних експертного аналітичних груп та підрозділів в умовах інформаційної війни з росією. Прокраїнські політичні повідомлення мають бути значно кількісно розширені та забезпечені якісним аудіовізуальним контентом. Його змістовні та смислові наголоси є подальшими напрямками наших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василик Л. Комунікації ризику та кризи: медіативний аспект. *Діалог*. 2013. Вип. 16. С. 184-192.
2. Гарькавий Є. М. Кризові комунікації як напрям реалізації стратегічних комунікацій у силах оборони України. *Політичне життя*. 2019. № 3. С. 64-70.
3. Дзяна Г. О., Р. Б. Дзяний Управління комунікаціями в умовах криз. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 2. С. 13-21.
4. Кушнір В. О. Особливості побудови системи кризових комунікацій у секторі безпеки і оборони України: ситуаційно-кризова модель. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 52-56.
5. Скорук О. П. Кризові комунікації під час пандемії COVID-19. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2020. Вип. 59. С. 118-123.
6. Ставченко С. Кризова комунікація і ризик-комунікація у політичному процесі: спільне та особливе. *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Sv. 4, Vyd. 4. С. 129-135.
7. Черпак Т. Особливості кризових комунікацій у політичному дискурсі в сучасній Україні. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2018. Вип. 49. С. 56-68.
8. Шевченко О. О. Реабілітаційні соціально-комунікаційні технології подолання кризових ситуацій у закладах нічної клубної культури. *Держава та регіони. Сер. : Гуманітарні науки*. 2012. № 4. С. 102-105.
9. Bundy, J., Pfarrer, M., Short, C., & Coombs, T. (2017). Crises and Crisis Management: Integration, Interpretation, and Research Development. *Journal of Management*, 43(6), 1661-1692. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0149206316680030> DOI: <https://doi.org/10.1177/0149206316680030>
10. Eriksson, M. (2018). Lessons for Crisis Communication on Social Media: a Systematic Review of What Research Tells the Practice. *International Journal of Strategic Communication*, 12:5, 526-551. <https://doi.org/10.1080/1553118X.2018.1510405> DOI: <https://doi.org/10.1080/1553118X.2018.1510405>
11. Matías, A., & Cardoso, L. (2023). Crisis communication: Theoretical perspectives and dynamics of a complex concept. *VISUAL REVIEW. International Visual Culture Review / Revista Internacional De Cultura Visual*, 14(1), 1–15. <https://doi.org/10.37467/revvisual.v10.4597>

ПОДАЛЬШЕ РОЗШИРЕННЯ ЄС НА ПОСТКОМУНІСТИЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ПРОЦЕС РОЗБЛОКУВАННЯ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ СИЛИ

FURTHER EU ENLARGEMENT TO THE POST-COMMUNIST AREA AS A PROCESS OF UNLOCKING ITS TRANSFORMATIVE POWER

Рудік О.М.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та політичної теорії
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

Стаття присвячена з'ясуванню контексту, в якому в Європі обговорюється зв'язок між подальшим розширенням ЄС на посткомуністичний простір і процесом розблокування трансформаційної сили Союзу в умовах повномасштабної війни в Україні. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю осмислення нової ситуації, що склалася на Європейському континенті з початком повномасштабної війни РФ проти України, в контексті перспектив подальшого розширення ЄС на посткомуністичний простір, особливо з урахуванням отримання Україною і Молдовою статусу країни-кандидата на вступ. Аналізуються зміни, що відбулися в середовищі політики ЄС під впливом війни, та ключові фактори, які спонукали європейських політиків, лідерів суспільної думки та пересічних європейців повернутися до витоків європейської ідеї та реанімувати історичну об'єднавчу місію Союзу. У зв'язку з цим, стисло охарактеризовано концепцію трансформаційної сили ЄС, розроблену свого часу європейськими науковцями на піку розширення на посткомуністичний простір, у межах якої ЄС розглядається як впливовий агент політичних, економічних, соціальних та культурно-духовних змін як всередині та і зовні об'єднаної Європи. Розглядаються також аргументи, які висувуються прихильниками модернізації політики розширення ЄС та надання нового імпульсу самому процесу розширення, що стосуються найбільш болючих проблем європейської інтеграції. Одними з найактуальніших проблем є знаходження прийняттого балансу між поглибленням інтеграції і розширенням, а також загрозу так званого соціального демпінгу. В статті робиться висновок про те, що війна в Україні з її драматичними наслідками та підтекстами суттєво змінила підхід ЄС до власної політики розширення та бачення перспектив ширшої Європи. Нові реалії, зокрема безпекові, започаткували нове сприйняття європейцями геостратегічних реалій, впливаючи на розуміння того, що являє собою посткомуністична Європа для ЄС і що насправді означають терміни «Європа» та «європейський».

Ключові слова: Європейський Союз, політика розширення, трансформаційна сила ЄС, повномасштабна війна, концепція «Ширша Європа», посткомуністичні країни.

The article is devoted to clarifying the context in which Europe is discussing the connection between the further expansion of the EU into the post-communist space and the process of unlocking the transformational power of the Union in the conditions of a full-scale war in Ukraine. The relevance of the study is due to the need to understand the new situation that has developed on the European continent with the beginning of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, in the context of the prospects of further expansion of the EU into the post-communist space, especially taking into account the acquisition of the status of candidate countries for accession by Ukraine and Moldova. The article analyzes the changes that took place in the EU policy environment under the influence of the war and the key factors that prompted European politicians, leaders of public opinion and ordinary Europeans to return to the origins of the European idea and to reanimate the historic unifying mission of the Union. In this regard, the article briefly characterizes the concept of the transformational power of the EU, developed at the time by European scientists at the peak of EU enlargement to the post-communist space, within which the EU is considered as an influential agent of political, economic, social and cultural-spiritual changes both internally and externally of United Europe. This article examines the arguments put forward by supporters of the modernization of the EU enlargement policy and giving a new impetus to the enlargement process itself, concerning the most painful problems of European integration. One of the most urgent problems is finding an acceptable balance between deepening integration and enlargement, as well as the threat of so-called social dumping. The article concludes that the war in Ukraine with its dramatic consequences and implications significantly changed the approach of the EU to its own enlargement policy and vision of the prospects of a Wider Europe. New realities, particularly security ones, initiated a new perception by Europeans of geostrategic realities, affecting the understanding of what post-communist Europe is for the EU and what the terms «Europe» and «European» really mean.

Key words: European Union, enlargement policy, transformational power of the EU, full-scale war, «Wider Europe» concept, post-communist countries.

Актуальність дослідження. Розширення було невід'ємним складником проекту європейської інтеграції від самого його початку в 1951 р. Однак, саме безпрецедентне за масштабом розширення ЄС, яке відбулось 1 травня 2004 р., коли членами Європейського Союзу стали одразу десять країн, вісім з яких були посткомуністичними, спонукало ЄС до розроблення відповідної стратегії та набору різнопланових інструментів допомоги країнам-кандидатам і потен-

ційним кандидатам. Сьогодні, коли членами ЄС є 27 держав, а черзі на вступ перебувають ще десять країн, у тому числі й Україна, є всі підстави стверджувати, що політика розширення стала одним із найуспішніших напрямів зовнішньої діяльності ЄС.

Однак, віднесення політики розширення ЄС лише до сфери зовнішньої діяльності Союзу не є цілком коректним, оскільки низка хвиль розширення суттєво вплинула не лише на держави-члени

та країни-кандидати, а також на інституційну та правову системи Союзу, подальший розвиток його внутрішньої та зовнішньої політик. Розгалужені мережі зв'язків, які виникли між Європейською Комісією, Радою ЄС, постійними представництвами держав-членів і постійними місіями країн-кандидатів, виразно засвідчили унікальну і надзвичайно складну природу політики розширення ЄС. Численні виклики процесу європейської інтеграції як для країн-кандидатів, так і для ЄС, особливо на його досить тривалому етапі підготовки до вступу, вкупі зі значущістю історичної місії об'єднання Європи, пришвидшили появу нового напрямку наукових досліджень, який стрімко перетворився на один із провідних у межах європейських студій.

Завершення першого розширення ЄС на Схід, а згодом ще двох хвиль (2007 р., 2013 р.), а також формування оновленого консенсусу щодо розширення як основи стратегії Союзу по відношенню до посткомуністичних країн, зокрема регіону Західних Балкан, ознаменували собою нову главу в розвитку найуспішнішої політики ЄС і відродили дебати стосовно «пропозиції» подальшого розширення Союзу. Втім, через ряд причин, зокрема соціально-економічних, викликаних кризовими явищами в європейській економіці і особливо в ерозоні, до яких потім доєдналася міграційна криза 2015 р., в ЄС стрімко сформувалась так звана «втома від розширення» і в Європейській Комісії змушені були запропонувати відкласти реальний вступ країн-кандидатів, які виконали критерії, на період після 2025 р.

Про зміни, які відбулися в свідомості європейців та в головах лідерів ЄС і держав-членів після початку повномасштабної агресії РФ проти України, буде сказано нижче, а зараз лише зазначимо, що дана стаття присвячена стислому огляду ситуації, яку можна охарактеризувати як «рефлексію» ЄС щодо своєї трансформаційної сили, яка вже довела свою результативність у встановленні довгострокового миру в повоєнній Європі, а потім в демократизації та економічному відродженні посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи і Балтії. Попри всі негаразди, з якими ЄС стикнувся останніми роками, європейці, в умовах війни, що палає поруч з ними, усвідомили необхідність надати новий імпульс об'єднанню Європи на засадах миру, демократії, поваги прав людини та економічного процвітання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розроблення та імплементації політики розширення ЄС, особливо в контексті європейської інтеграції посткомуністичних країн, досить давно посіли одне з чільних місць в науковому порядку денному зарубіжних учених та експертів, зокрема європейських. Втім, сьогодні, у зв'язку із повномасштабною війною в Україні з'явилася низка публікацій європейських науковців, в яких вони закликають до ґрунтовного переосмислення усталених підходів, правил і механізмів полі-

тики розширення ЄС. Серед наукового доробку зарубіжних учених, серед яких більшість європейських, можна виділити наукові праці, автори яких є: М. Емерсон, С. Блокманс, В. Джихіч, П. Шмідт, І. Радич-Мілославевич, Т. Берцель, Т. Ріссе, С. Домарадзкі, М. Ковачевич, М. Утама, А. Рамадані, М. Алесіна, В. Ангел, Є. Джанкіч, Е. Фуере та інші науковці. Зазначені учені досліджують актуальні питання політики розширення ЄС, зокрема вплив розв'язаної рф війни в Україні на зміст, характер та методологію цієї політики. Учених та експертів цікавить чи стане війна потужним імпульсом для перегляду європейськими лідерами та керівництвом ЄС підходів до процесу європейської інтеграції як такого, а також до перспектив вступу країн Західних Балкан, України, Молдови і Грузії. Багато уваги в наукових публікаціях європейських учених приділено формулюванню нового порядку денного політики розширення і сусідства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування контексту, в якому в Європі обговорюється зв'язок між подальшим розширенням ЄС на посткомуністичний простір і процесом розблокування трансформаційної сили Союзу в умовах повномасштабної війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одне з головних питань, яке розглядають європейські науковці та експерти, полягає в тому, якої інституційні форми має набути концепція «Ширша Європа» та відносини з її сусідами, тобто пан'європейський, європейсько-середземноморський та африканський простір, і які процеси ЄС має задіяти, щоб досягти цієї мети [5, р. 5].

Під час минулих дебатів щодо інвестицій та фінансів для відновлення Східної Європи після завершення пандемії COVID-19 (2020 р.) [11] обговорювалася ідея створення нової інституційної форми загальноєвропейської організації, тобто певної конфедерації, більш вільної та економічно орієнтованої угоди про партнерство. У той час це мало вигляд прагматичної чи реальної поступки небажанню кількох держав-членів ЄС і політичних сил (зокрема, популістських рухів) продовжити процес розширення, щонайменше з 2025 р. Але війна в Україні з усіма її драматичними соціальними, політичними та безпековими наслідками суттєво змінила середовище політики ЄС [8; 16], зокрема щодо розширення. Утворився структурний розрив, з яким європейцям треба наважитись змиритися.

Ілюзії Європи щодо звичного ведення справ (business as usual) з путіним виявилися глибоко вкорінені. Як відомо, ЄС, в складі якого сьогодні 27 держав-членів, створювався десятиліттями з основною ідеєю поширення миру на всьому континенті. Уявлення про те, що економічні обміни, торгівля та взаємозалежність були найкращими гарантіями проти війни, глибоко лежали в післявоєнній європейській психіці, навіть у відносинах із дедалі ворожішою росією.

Те, що путінська росія стала агресивною, імперіалістичною, реваншистською та жорстокою, а також непроникною для європейської політики миру, було майже неможливо сприйняти в Парижі чи Берліні навіть після анексії Криму та початку війни на Сході України 2014 р. Як влучно зазначила впливова *The New York Times* в статті Роджера Коена «Війна в Україні назавжди змінила Європу» (лютий 2023 р.) «дедалі більш мілітаристська росія може плавати, крикати і мати вигляд як качка, але це не означає, що вона нею є» [3].

«Багато з нас почали сприймати мир як належне», – сказав глава Фінської держави пан Саулі Ніністо в лютому 2023 р. на Мюнхенській конференції з безпеки після того, як Фінляндія минулого року зробила рішучий крок до вступу в НАТО – ідея, немислима для нейтральних фінів навіть у 2021 р. Президент Фінляндії підкреслив, що бачення Фінляндії є кришталеві чітким: «Ми подали свої заявки разом зі Швецією, висловлюючи нашу волю і бажання вступити до НАТО». Президент Фінляндії зазначив, що стало цілком зрозуміло, що мир, безпека та заснований на правилах міжнародний порядок – це те, що європейці повинні активно підтримувати та бути готовими захищати. Поновлення уваги до безпеки та оборони в Європі сприятиме трансатлантичній безпеці в цілому. Це зробить союзників кращими партнерами та сильнішими союзниками. «Багато хто з нас втратив пильність. Все змінилося», – констатував С. Ніністо [12].

Війна в Україні змінила Європу глибше, ніж будь-яка подія після закінчення холодної війни в 1989 р. Менталітет миру, який, здається, найбільше укорінився в сучасній Німеччині, поступився місцем усвідомленню того, що військова сила потрібна для досягнення безпеки та досягнення стратегічних цілей. Континент «на автопілоті, заколисаний амнезією» [3], був активізований до величезних зусиль, щоб зберегти свободу в Україні, свободу, яку багато хто почав сприймати як синонім власної.

Зникли дискусії про надмірну регуляторну політику Європейської Комісії, цілком прийнятні в Європі до війни; натомість серед європейських лідерів точаться дебати щодо того, які танки та, можливо, винищувачі F-16 надати Україні. ЄС вже надав Україні близько 3,8 млрд доларів США військової допомоги. Загалом європейські держави, як у складі ЄС, так і окремо, а також США, пообіцяли надати Україні понад 50 млрд доларів США у різних формах допомоги [6], запровадили 10 раундів санкцій проти РФ, прийняли понад вісім мільйонів українських біженців [15] (майже населення Австрії) та значною мірою різко відмовилися від російської нафти та газу в умовах спричиненого війною гострого інфляційного тиску [4].

Підхід ЄС змінюється, суттєво повторюючи політичні настрої та громадську думку. Нове сприйняття геостратегічних реалій набуло популярності, вплинувши на розуміння того, що являє

собой Східна Європа для ЄС і що означають самі терміни «Європа» та «європейський» [5, р. 5]. Це, у свою чергу, пояснює, чому ЄС відчув себе зобов'язаним рішуче та об'єднано втрутитися на підтримку України, і чому він прихильно відповів на запити про приєднання України, Молдови та Грузії. ЄС має підготуватися до нової хвилі розширення, подолавши десятиліття незручних зупинок і безрезультатних бюрократичних переговорів. У цьому питанні на карту поставлено довіру та добросовісність ЄС, його інститутів та суспільне сприйняття.

Немає альтернативи, як пишуть європейські науковці, «відкриттю наших розумів і сердець» [5, р. 6] для вимог України і українців, які перебувають на передовій битви за єдність і свободу європейської родини. Вони борються не тільки за свою свободу, а й за свободі всієї Європи. Ось чому ЄС не може відмовитися від просування процесу розширення, звертаючись до тих країн пан'європейського та європейсько-середземноморського простору, які бажають і здатні брати в ньому участь. Крім того, в ЄС мають визнати той факт, що значні пан'європейські та євро-середземноморські організації (такі як Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Рада Європи та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)) вже існують. У разі потреби їх можна реформувати чи оновити, не обов'язково створюючи нові організації. ЄС має спиратися на те, що було досягнуто під час таких процесів, як Барселонський процес (з 1995 р.) та Середземноморський союз (з 2008 р.), і припинити коливання та замінки, які сьогодні характеризують процес вступу країн регіону Західних Балкан.

На думку європейських експертів, список країн, які бажають приєднатися до ЄС, є потенційно великим. До нього можуть увійти не лише Україна, Молдова та Грузія, а ймовірно також Вірменія, Азербайджан та інші, якщо вони того забажають (і відповідатимуть критеріям вступу). ЄС мав би збалансувати Схід і Південь, враховуючи, наприклад, Марокко, Туніс та інші європейсько-середземноморські країни, якщо вони також захочуть вступити. Ця перспектива не повинна викликати тривоги та страху серед нинішніх держав-членів. Європейські експерти задаються питанням чому ЄС не має можливості працювати з більш ніж 27 країнами, тоді як США повноцінно функціонує з 50 суб'єктами федерації [1, р. 6].

Очевидно, проблема полягає не в кількості держав-членів, а в прерогативах влади та механізмах врядування. Треба перенести прерогативи з державного на європейський рівень. ЄС слід наділити ефективним урядом із реальними фіскальними, оборонними та виконавчими повноваженнями. Національні уряди не мають боятися зростаючої привабливості європейських стандартів демократії, якості життя та свобод для інших народів. Чому ряд держав-членів хоче зберегти клуб маленьким? Чому європейці хочуть мати монопольну владу вирішу-

вати, що є «європейським», а що ні? Заклики, які вже чути в Європі, дедалі частіше стосуються того, щоб Європа мала не лише м'яку, але й «жорстку» владу, відігравала більш активну роль і сильніше лідерство в усьому світі. Все більш очевидним є те, що ці заклики суперечать відсутності амбіцій щодо розширення [5, р. 6].

По суті, твердження про те, що Союз є занадто великим, неоднорідним, громіздким і нездатним працювати ефективно, має стосуватися не лише Союзу з 30 чи 35, але й Союзу з 15 чи навіть шести, якщо такий Союз не має надійно функціонуючого уряду, єдиного бюджету, чіткої зовнішньої політики, автономної енергетичної політики, армії тощо, тобто якоїсь центральної виконавчої функції [1, р. 6]. Справжні виклики, яких ЄС не може уникнути, якщо він хоче стати більш авторитетним і стратегічно автономним, полягають у зміцненні «федерального» рівня, надаючи ЄС більше виконавчих повноважень під демократичним контролем Європейського Парламенту та Ради ЄС. Ймовірно, для цього знадобиться авангард провідних і впливових держав-членів, які готові відмовитися від своїх національних прерогатив і поділитися своїм суверенітетом заради спільного європейського суверенітету та стратегічної автономії. Менша група (або «ядро») країн, тобто глибше внутрішнє коло – це саме те, що потрібно ЄС, а не більш вільне зовнішнє коло [9].

Повторний запуск процесу приєднання не повинен передбачати будь-якого розмивання чи послаблення критеріїв вступу. Радше, це означає активізацію підготовчої роботи, встановлення амбітних графіків і реалістичних термінів, а також підтримку реформ і структурних перетворень у країнах-кандидатах у межах національних стратегій підготовки до вступу. Перш за все, це означає подолання всіх форм відкритого чи прихованого упередження, політичного опортунізму та дискримінації, які все ще можна спостерігати серед держав-членів.

Війна різко підкреслила привабливість членства в ЄС через його цінності, різноманітність суспільств, основоположні свободи та спосіб життя, а отже, трансформаційну силу приєднання до ЄС (ЄС розглядається як впливовий агент політичних, економічних, соціальних та культурно-духовних змін як всередині та і зовні об'єднаної Європи) та участі в ньому [2].

Колишня опозиція подальшому розширенню ЄС, якщо вона не була мотивована чистими упередженнями чи популістською пропагандою, в основному спиралася на два аргументи: нібито компроміс між поглибленням і розширенням і загрозу соціального демпінгу (часто називають «синдромом польського сантехніка») [10].

Щодо першого аргументу, то докази показують, що компромісу немає. Як зазначено вище, ЄС може і повинен досягти прогресу в інтеграції своїх економік, суспільств та інститутів, водночас збільшуючи кількість країн-кандидатів, які праг-

нуть і відповідають вимогам членства. Питання полягає в ефективному врядуванні та демократичній підзвітності, і це питання існує незалежно від кількості держав-членів. ЄС повинен досягти прогресу у врядуванні, незалежно від питання розширення, як ми побачимо пізніше.

У питанні недобросовісної конкуренції на ринку праці (соціальний демпінг) Європа розвинула велику традицію соціальної політики та соціального забезпечення. Людям слід допомагати конкурувати та просуватися на ринку праці за допомогою навчання, створення робочих місць, мереж соціальної безпеки тощо. Європейський інструмент тимчасової підтримки для зменшення ризиків безробіття в надзвичайних ситуаціях (SURE) [14], прийнятий постановою Ради ЄС в 2019 р. для подолання впливу пандемії COVID-19 (коронавірусу) та реагування на її соціально-економічні наслідки, спрацював дуже добре. Так, вже у 2020 р., коли спалахнула пандемія, SURE охоплював близько 31,5 млн людей і 2,5 млн компаній, що становило майже одну третину від загальної кількості зайнятих і від загальної кількості компаній у країнах-бенефіціарах. Основними одержувачами фінансової допомоги SURE були малі і середні підприємства (МСП). Секторами, які найбільше підтримувалися, були контактні інтенсивні послуги (послуги гостинності та харчування, оптова та роздрібна торгівля) та виробництво. У 2021 р., особливо в першій половині року, коли пандемія все ще завдавала хаосу, SURE продовжував підтримувати близько 9 млн людей і понад 800 000 компаній [13, р. 1]. SURE подав європейцям відчутний знак того, що вони захищені та й надалі надійно супроводжуватимуться протягом запланованих ЄС зелених та цифрових перетворень.

Подальше розширення, зокрема після 2025 р. [7], стане лакмусовим папірцем для політиків та громадян ЄС щодо їх здатності виявляти конкретну солідарність, залишатися вірними європейським цінностям і подолати ізоляціоністські та популістські спокуси. Недарма керівництво України та пересічні українці надають такої символічної цінності своїй заявці на вступ до ЄС. Відмова у вступі в ЄС або висування невмотивованих перешкод ризикує створити глибокі шрами в Європі, особливо в таких країнах, як Україна, які зазнали – і зазнають – втрат від руйнівної дії російської агресії, ставлять на карту життя своїх молодих людей, захищаючи наші спільні цінності. Експерти наголошують, що європейці не мають повторювати помилок, яких вони зробили в Південно-Східній Європі та в Євро-Середземноморському регіоні. Це не лише соціальний, політичний і геостратегічний імператив; це також моральний імператив [1, р. 7].

Висновки. Таким чином, війна в Україні з її драматичними наслідками та підтекстами суттєво змінила підхід ЄС до власної політики розширення та бачення перспектив ширшої Європи.

З початком повномасштабної російської агресії стало цілком очевидним, що загрози, яким наражаються посткомуністичні країни, мають прямий і негайний вплив на безпеку ЄС, а також значний вплив на громадську думку в державах-членах. В ЄС і посткомуністичних країнах зараз відчувають, що вони в одному човні, що стосується не лише питань безпеки, а й основоположних засад свободи, демократії та економічного розвитку. Чого свого часу не зробила пандемія COVID-19, зробила війна, яка започаткувала нове сприйняття європейцями геостратегічних реалій, впливаючи на розуміння того, що являє собою Східна Європа для ЄС і що насправді означають терміни «Європа» та «європейський». Це, у свою чергу, пояснює, чому ЄС відчуває себе змушеним рішуче та об'єднано втрутитися на підтримку України, і чому він позитивно відповів на заявки України та Молдови, надавши їм статус кандидата на вступ, а також відкривши європейську перспективу перед Грузією після років зволікання і нерішучості. Отже, війна з її трагічними гуманітарними та соціально-економічними наслідками

також створює можливості для переосмислення короткозорості та непереконливості попередньої політики ЄС, розблокування процесу розширення, надання йому нового імпульсу та започаткування нової хвилі поглиблення європейської інтеграції.

В цьому контексті перспективними напрямками подальших досліджень є наповнення практичним змістом, окреслених європейськими політиками концептуальних рамок «Ширшої Європи», з урахуванням геополітичних реалій, які виникнуть на Європейському континенті після перемоги України, а також продовження роботи над розробленням можливих сценаріїв майбутнього ЄС з огляду на перспективу розширення Союзу за рахунок країн регіону Західних Балкан, України, Молдови та Грузії. Ретельного аналізу потребує також сам процес європейської інтеграції, зокрема роль в ньому обумовленості, його механізми та процедури вступу, з метою його прискорення та уникнення млявих сценаріїв, що ведуть до зростання ризику зневіри еліт і суспільства в європейській перспективі, як це сталося із західнобалканськими країнами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ayadi R., Garonna P., Svilanović G. (Eds.). (2023). Europe after the War. Financial Cooperation for Pan-European, Euro-Mediterranean and EU-African Integration. Barcelona, Centre for European Policy Studies (CEPS). 154. URL: <http://surl.li/gvpr> (дата звернення 21.07.2023)
2. Börzel T., Risse T. The Transformative Power of Europe. The European Union and the Diffusion of Ideas. URL: <http://surl.li/gvtxf> (дата звернення 21.07.2023)
3. Cohen R. War in Ukraine has changed Europe forever. URL: <http://surl.li/gvuts> (22.07.2023).
4. Economic growth in Europe to slow sharply amid high inflation and rising interest rates, according to UN flagship report. URL: <http://surl.li/gvuzg> (дата звернення 21.07.2023).
5. Europe after the War Financial Cooperation for Pan-European, Euro-Mediterranean and EU-African Integration. Editors Rym Ayadi, Paolo Garonna and Goran Svilanović. Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels Euro-Mediterranean Economists Association, Barcelona. February 2023. URL: <http://surl.li/gvprwb> (дата звернення 21.07.2023).
6. Fact sheet: one year of supporting Ukraine. URL: <http://surl.li/gvuur> (дата звернення 23.07.2023).
7. Grieveson R., Grübler J., Holzner M. Western Balkans EU Accession: Is the 2025 Target Date Realistic? URL: <http://surl.li/gvujk> (дата звернення 24.07.2023).
8. How the war in Ukraine has changed Europe. URL: <http://surl.li/gvurc> (дата звернення 21.07.2023).
9. Janning J. The «more Europe» core four. URL: <http://surl.li/gvule> (дата звернення 21.07.2023).
10. Leonard D. Exploding the myth of Polish plumbers. URL: <http://surl.li/gvttz> (дата звернення 24.07.2023).
11. Paolo Garonna, Franco Delneri, Federica Seganti (eds.). Investment and Finance for the Post-Covid Recovery in Eastern Europe. The Role of Banking, Insurance and Finance. Roma: Luiss University Press, 2020. 276 p. URL: <http://surl.li/gvpzu> (дата звернення 21.07.2023).
12. President Niinistö at the Munich security conference: Finland and Sweden's NATO memberships will strengthen the whole alliance. URL: <http://surl.li/gvuvm> (дата звернення 22.07.2023).
13. SURE: Two Years On. Report on the European instrument for Temporary Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency (SURE) following the COVID-19 outbreak pursuant to Article 14 of Council Regulation (EU) 2020/672. URL: <http://surl.li/gvuay> (дата звернення 23.07.2023).
14. The European instrument for temporary Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency (SURE). URL: <http://surl.li/gvtzv> (дата звернення 23.07.2023)
15. Ukraine Refugee Situation – UN Operational Data Portal. URL: <http://surl.li/dplzc> (дата звернення 20.07.2023).
16. War in Ukraine: the policy challenges. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/en/> (дата звернення 21.07.2023).

ЦИФРОВА ДИПЛОМАТІЯ У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ З РФ

DIGITAL DIPLOMACY IN THE FORMATION OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE WAR WITH THE RUSSIAN FEDERATION

Руднєва А.О.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного університету*

Мальована Ю.Г.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного університету*

У статті автори аналізують важливість цифрової дипломатії в контексті формування системи національної безпеки України в умовах ведення війни з РФ. Досліджуються ключові аспекти цифрової дипломатії, які допомагають Україні забезпечити ефективний інструментарій взаємодії з міжнародними партнерами, а також зміцнити систему національної безпеки, а саме: веб-сайти та блоги, електронна дипломатія, соціальні медіа (Twitter, Facebook, Instagram, YouTube, TikTok), інформаційні кампанії та інші цифрові інструменти для протидії інформаційній війні та дезінформації. Досліджується важлива роль державних і приватних суб'єктів, а також громадськості у використанні цифрових платформ для комунікації з міжнародним співтовариством та впливу на формування світової думки щодо конфлікту з РФ.

Автори аналізують роль і вплив інформаційних технологій, цифрових комунікаційних засобів та соціальних мереж у веденні ефективної зовнішньої політики під час конфлікту з РФ. Також розглядаються приклади успішного використання цифрової дипломатії українською державою.

У статті автори звертають увагу на виклики та можливості, які пропонує цифрова дипломатія, і як вона може допомогти Україні ефективніше впоратися зі складними викликами безпеки, що виникають через війну з РФ. Автори зазначають, що застосування цифрової дипломатії також має свої виклики: цифрова дипломатія потребує високої компетентності та навичок у використанні сучасних технологій з боку дипломатичного корпусу; цифрова дипломатія піддається ризику кібератак та дезінформації, що може негативно впливати на довіру до держави та її комунікаційних зусиль; існує необхідність у постійному оновленні та адаптації до змін у цифрових технологіях та соціальних мережах.

Висновки статті мають велике значення для розробки стратегій державного управління, стратегічних комунікацій у забезпеченні національної безпеки України в умовах цифровізації та гібридної війни.

Ключові слова: публічна дипломатія, цифрова дипломатія, стратегічні комунікації, національна безпека, війна.

In the article, the authors analyze the importance of digital diplomacy in the context of the formation of the national security system of Ukraine in the context of the war with the Russian Federation. The key aspects of digital diplomacy that help Ukraine provide effective tools for interaction with international partners, as well as strengthen the national security system, namely: websites and blogs, e-diplomacy, social media (Twitter, Facebook, Instagram, YouTube, TikTok), information campaigns and other digital tools are explored. The important role of public and private actors, as well as the public in using digital platforms to communicate with the international community and influence the formation of world opinion on the conflict with the Russian Federation, is explored.

The authors analyze the role and influence of information technologies, digital communication tools and social networks in the conduct of an effective foreign policy during the conflict with the Russian Federation. It also considers examples of the successful use of digital diplomacy by the Ukrainian state.

In the article, the authors draw attention to the challenges and opportunities offered by digital diplomacy and how it can help Ukraine deal more effectively with the complex security challenges arising from the war with Russia. The authors note that the use of digital diplomacy also has its challenges: digital diplomacy requires high competence and skills in the use of modern technologies on the part of the diplomatic corps; digital diplomacy is at risk of cyberattacks and disinformation, which can negatively affect the credibility of the state and its communication efforts; there is a need to constantly update and adapt to changes in digital technologies and social networks.

The conclusions of the article are important for the development of public administration strategies, strategic communications in ensuring the state security of Ukraine in the context of digitalization and hybrid war.

Key words: public diplomacy, digital diplomacy, strategic communications, national security, war.

Постановка проблеми. Сьогоднішня реальність, в якій перебуває Україна починаючи з 22 лютого 2022 року, характеризується не лише політичними та військовими загрозами, а й надзвичайними викликами, що постають перед сис-

темою національної безпеки. В умовах російської агресії, які диктують необхідність підвищення рівня захисту на всіх рівнях та у всіх просторах, зважаючи на складні політичні та геополітичні виклики, з якими стикається Україна, стратегічні

комунікації, публічна дипломатія стають одними з ключових елементів у формуванні системи національної безпеки держави.

Безпрецедентне вторгнення рф на територію України, порушення територіальної цілісності, безпеки, національного суверенітету, розв'язання країною-агресором збройного конфлікту супроводжується не менш агресивною інформаційною війною, яка почалася задовго до повномасштабного фізичного вторгнення 24 лютого. Сьогодні нашої державі, як ніколи, потрібні інноваційні інструменти протидії гібридним загрозам та викликам. Перед Україною нині постає цілий комплекс інструментальних завдань у сфері стратегічних комунікацій, публічної дипломатії, без реалізації яких неможлива ефективна діяльність сектору безпеки і оборони для забезпечення національних інтересів в умовах війни з боку рф.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості становлення цифрової дипломатії в Україні досліджують Л. Дорош, Ю. Копей, Т. Краснопольська, Г. Мельник, І. Милосердна, Л. Мицик, А. Роганова та інші. Основи «м'якої сили» та «розумної сили» були закладені Р. Клайном, К. Норром, Р. Кохейном, Дж. Найем, Б. Расселом, С. Гофманом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, на нашу думку, важливо більше уваги приділити розвитку цифрової дипломатії, використанню цифрових технологій, таких як соціальні медіа, електронні комунікації, аналітика даних та інші інструменти, для досягнення зовнішньополітичних цілей та підтримки національних інтересів України в особливих умовах війни з рф. Цифрова дипломатія дозволяє ефективно комунікувати з міжнародним співтовариством, формувати позитивний імідж країни, захищати свої інтереси на міжнародній арені, впливати на глобальну думку про Україну. Цифрові канали комунікації надають можливість широкого поширення інформації, миттєвого реагування на події та залучення громадськості до діалогу в умовах гібридних загроз та інформаційних воєн.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення ролі та впливу цифрової дипломатії на формування системи національної безпеки України в умовах війни з рф.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдяки швидкому розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, процесам глобалізації, посиленню ролі та участі громад в міжнародних справах держав, публічна дипломатія стала невід'ємною складовою стратегічних комунікацій держави. Вона відіграє ключову роль у сприянні збереженню та підтримці національних інтересів, залученні міжнародної підтримки та побудові партнерських відносин з іншими країнами, що

особливо актуально в умовах військового протистояння агресії рф.

Публічну дипломатію поділяють на традиційну та цифрову, в залежності від технологій, що використовуються при їх реалізації, на так звані «публічну дипломатію 1.0» та «публічну дипломатію 2.0», яка пов'язана зі стрімким зростанням ролі соціальних медіа у суспільному житті та їх проникненням у сферу політики, національних інтересів та національної безпеки, використовує мережу Інтернет, нові інформаційні та комунікаційні технології, соціальні мережі, блоги тощо, як засіб для зміцнення дипломатичних відносин.

Цифрова дипломатія, електронна дипломатія, онлайн-дипломатія, хмарна дипломатія – основний тренд у зовнішній політиці країн усього світу останніх років. Цифрова дипломатія в глобальному світі виступає як одна з форм публічної дипломатії, як новий метод дипломатії та як ефективний інструментарій у міжнародних відносинах.

Цифрова дипломатія як частина нової публічної дипломатії сприяє зміцненню «м'якої сили» держави, формуванню позитивного образу держави на міжнародній арені, виробленню нових методів публічної дипломатії, активному залученню недержавних акторів публічної дипломатії, коло яких на сьогоднішній день значно розширилось, підвищенню ефективності каналів зв'язку між різними учасниками глобального простору XXI століття. Основною метою застосування цифрової дипломатії, як важливого інструменту м'якої сили будь-якої держави є, насамперед, забезпечення внутрішньої стабільності та безпеки, а також просування власного зовнішньополітичного курсу.

Головною якісною відмінністю сучасної публічної дипломатії є інтерактивна взаємодія, її діалогічний характер – замість обміну монологами, як це практикувалося у XX ст., функціонує у рамках «горизонтальних» мереж, побудованих на взаємному обміні інформацією, а не передачі інформаційних повідомлень «згори донизу», а також ширший доступ до інформації, прозорість, зростання громадянської самосвідомості та соціальної активності тощо.

До основних інструментів цифрової дипломатії можна віднести:

– веб-сайти та блоги: створення та робота веб-сайтів міністерств закордонних справ, посольств та міжнародних організацій дозволяє поширювати свої позиції, аналізувати події та коментувати актуальні питання (служать для пояснення та транслювання їхньої національної зовнішньої політики та спростування неприйнятних дій чи претензій інших держав);

– електронна дипломатія: використання електронних комунікаційних каналів, таких як електронна пошта та відеоконференції, дозволяє ефективно проводити дипломатичні переговори та обмін інформацією з іншими країнами;

– соціальні медіа: поширення онлайн-каналів сприяє зростанню принципів відкритості та прозорості, соціальні мережі (Twitter, Facebook, Instagram, YouTube, TikTok) забезпечують платформу для відкритого спілкування та стають найпотужнішим інструментом комунікації. Так, суб'єкти цифрової дипломатії використовують платформи соціальних мереж у найрізноманітніших дипломатичних умовах – від геополітичного суперництва до краудсорсингу. Проте варто відзначити, що соціальні мережі можуть виступати одночасно як простір для дипломатії, так і як загроза для неї. Twitter і Facebook найчастіше застосовуються серед урядів, дипломатів та установ як майданчики, які дають можливість зробити публічну заяву. Так, згідно з дослідженням *Twiplomacy 2018* р., 97% держав-членів ООН офіційно присутні у Twitter (*Twiplomacy* або «твіпломатія», «twitter-дипломатія») [1, с. 16]. Twitter та Zoom дипломатія відкриває нові горизонти для розширення цифрової дипломатії. Але дипломати, як і політики, не обмежуються мережею Twitter, активно використовуючи у своїй роботі можливості Facebook, YouTube, Flickr, Instagram, блогів тощо. Активна присутність українського уряду в соціальних мережах дозволяє спілкуватися безпосередньо зі світовою громадськістю та поширювати правдиву інформацію про Україну. Наприклад, допис Президента України Володимира Зеленського у Twitter 24.02.2022 року щодо військової агресії РФ: «Вранці росія напала на нашу державу, як це зробила нацистська Німеччина в роки Другої світової війни. На сьогоднішній день наші країни знаходяться по різні боки світової історії. Росія стала на шлях зла, але Україна захищається і не відмовиться від свободи, хоч би що думала Москва» [2].

Показовим у плані Twitter-дипломатії є факт виклику МЗС Австрії російського дипломата Михайла Ульянова за його висловлювання щодо українців у серпні 2022 року. Дипломат опублікував у Twitter допис із закликом не жаліти українське населення: «Жодного милосердя українському населенню!» – написав дипломат. На що МЗС Австрії відреагувало у Twitter: «Ми обурені презирливими заявами російського постійного представника і його спробами представити в перспективі те, що не підлягає обговоренню. Ми виступаємо за свободу слова. Але ми також вільні рішуче виступати проти таких образливих висловлювань. Тому постійний представник Росії Михайло Ульянов був викликаний в МЗС у неділю» [3].

Публічна дипломатія України грає важливу роль у побудові своєї міжнародної репутації та сприяє покращенню зовнішньої політики країни. Одним з прикладів успішного використання публічної дипломатії є кампанія «Ukraine Now», яка була запущена Міністерством закордонних

справ України у 2018 році. Ця кампанія ставить за мету презентувати Україну як сучасну, інноваційну та динамічну країну з багатою культурною спадщиною. Через активне використання соціальних мереж, медіа-контенту та заходів в Україні та за кордоном, кампанія «Ukraine Now» привернула увагу світової громадськості до позитивних аспектів України. Сьогодні ця платформа та глобальна ініціатива допомагає Україні справлятися із військовим вторгненням держави-агресора.

United24 (Об'єднані24) – офіційна фандрайзингова платформа України, яка є глобальною ініціативою з підтримки України, запущена 5 травня 2022 року українською владою під час російсько-української війни. Завдання фандрайзингової платформи – стати головним вікном для збору пожертв на підтримку України (веб-ресурс: <https://u24.gov.ua/uk>).

МЗС проводило різні інформаційні кампанії, які сприяли підвищенню впізнаваності бренду України, наповнення інформаційного простору контентом про Україну з метою протидії дезінформації, розповсюдження національних цінностей та інтересів (наприклад, #StandWithUkraine, #CrimeaIsUkraine, #StopRussianPropaganda, #Fight4Truth, #NeverAgain, #ExportNow, #ExploreUkraineNOW, #ДипломатіяРівнихМожливостей, #Ізоляція: must speak, #ЗнайПравду тощо). Наприклад, у березні 2023 світові тренди Twitter очолив хештег #SlavaUkraine, після оприлюднення у Мережі відео з жорстоким розстрілом українського військового без зброї після слів: «Слава Україні!».

Проект #StandWithUkraine («Підтримую Україну») зібрав для українців та іноземців різні способи допомогти українській армії та громадянам у підтримці України проти російської агресії. Інформаційна кампанія продовжує ширитись у інформаційному просторі, у соціальних мережах – дописи з хештегом #StandWithUkraine, та у фізичному просторі – мирні демонстрації у низці країн світу (Австралії, Австрії, Бельгії, Великій Британії, Грузії, Чехії, Франції, Чорногорії, Угорщині, низці міст Німеччини тощо), благодійні концерти з відомими зірками та групами #StandWithUkraine, спортивні змагання тощо [5].

Ефективність публічної дипломатії значною мірою виражається у моніторингу, аналізі позитивних і негативних суджень, що існують про країну у зарубіжній аудиторії, в інформаційному просторі, та налагодженні діалогу як на міждержавному рівні, так і на рівні громадянського суспільства. Наповнення інфополя дезінформаційними меседжами, маніпулятивними повідомленнями крізь призму наративів експертів, політиків, науковців, соціальних мереж держави-агресора, обмеженість об'єктивної інформації про нашу державу, її історію, культуру, сьогодення, реальну ситуацію в умовах російської агресії

створює проблеми з розумінням українських подій у світі, ускладнює сприйняття світовою спільнотою ситуації в Україні, самим українським суспільством, створює загрозу національним інтересам і національній безпеці нашої держави.

Цифрова дипломатія дозволяє державним та недержавним акторам у максимально короткі терміни доносити свою позицію до багатомільйонної закордонної аудиторії з мінімальними витратами, миттєво отримувати реакцію у відповідь громадськості та гнучко реагувати, змінюючи зміст своєї дипломатичної діяльності. Здатність соціальних медіа залучати до себе величезну за своєю чисельністю аудиторію була оцінена теоретиками та практиками публічної дипломатії, які зуміли побачити в соціальних мережах, мікроблогах і відеохостингах перспективний інструмент зовнішньополітичної діяльності. З його допомогою стало можливо впливати на громадську думку за кордоном з метою формування позитивного іміджу держави, а також дискредитації політичних конкурентів на міжнародній арені [1, с. 14]. Так, наприклад, уряд Данії часто співпрацює з відомими блогерами та впливовими особистостями, щоб залучити більше уваги до своїх пріоритетів та просувати свої інтереси, що дозволяє Данії ефективно комунікувати у міжнародному просторі та отримувати підтримку від широкої аудиторії.

Застосування цифрової дипломатії також має свої виклики. По-перше, цифрова дипломатія потребує високої компетентності та навичок у використанні сучасних технологій з боку дипломатичного корпусу. По-друге, вона піддається ризику кібератак та дезінформації, що може негативно впливати на довіру до держави та її комунікаційних зусиль. По-третє, існує необхідність у постійному оновленні та адаптації до змін у цифрових технологіях та соціальних мережах.

Публічна дипломатія є основою для розвитку міжнародної комунікації, ефективним інструментом для впливу на громадськість та формування думки про державу. У перший рік військової агресії рф українці почали активно використовувати TikTok, як площадку для інформування світової спільноти про події в Україні, як інструмент публічності та подекуди «розвідки», де з'являлися ролики про пересування російських військ, загальну обстановку в режимі реального часу. Відео в TikTok стали першим вагомим доказом того, що в Україну справді увійшли російські війська. Свої канали стали вести біженці, які розповідають про переїзд до нової країни, життя в таборах. Українці, що ховаються у бомбосховищах, ділилися порадами, що робити під час тривоги, коли треба тікати з дому, що брати із собою. Але корисні ролики швидко перемішалися із російською пропагандою. Дрібні інфлюенсери відпрацьовували контракти з російською владою, запи-

сували ролики на підтримку військ рф, у такий спосіб зашумляючи інформаційний простір. Крім того, Білий дім використовував інфлюенсерів із мільйонами підписників для розповсюдження інформації про Україну через поширення певних наративів на їх аудиторії.

Важливо проводити роботу з міжнародними партнерами щодо відстоювання інтересів держави та її суверенітету. Це може включати активну дипломатичну діяльність, ведення переговорів, бренд-комунікації. Уміла бренд-комунікація сприяє залученню Україною більшої підтримки та допомоги від міжнародної спільноти. З 24 лютого 2022 року ми є свідками того, як ефективно просування бренду України допомагає привернути увагу міжнародної громадськості до конфлікту та активізує надання вагової допомоги у формі фінансових, гуманітарних та військових ресурсів.

Доречно згадати безпрецедентний приклад стрімкого зростання позитивного іміджу України в очах світової спільноти та посилення позицій як геополітичного актора через позиціонування себе державою вільною, сучасною та демократичною на тлі повномасштабного вторгнення рф. У тому числі використання інформаційних технологій, ЗМІ, соціальних мереж, сприяли швидкому розповсюдженню новин війни, викриття злочинів армії ворога, трансляція наслідків військової агресії рф тощо серед аудиторії у всьому світі.

Саме висвітлення подій навколо військового конфлікту зі східним сусідом, демонстрування сміливості та хоробрості українського народу у протистоянні агресору за підтримки всього світу, використання інформаційних технологій, цифрової дипломатії для встановлення діалогу зі світовою спільнотою – значно посилило сприйняття України у світі та для багатьох країн – загалом дізнатись, що є така держава як Україна. Мабуть сьогодні не залишилось майже жодної держави, яка б не знала про Україну, стратегічні комунікації, цифрова дипломатія стали рупором поширення іміджу України у світі. Більш того Україна стала брендом та символом свободи 21 століття.

Водночас для української держави при всіх негативних наслідках війни сформувалися найбільш значні перспективи та умови в інформаційному просторі з моменту набуття незалежності. Про Україну дізнався весь світ, про Україну говорять, а головне – Україну чують і хочуть слухати. Тому для нашої держави це шанс заявити про себе, свої цінності, традиції, історію, сформулювати новий імідж в інформаційному просторі. Це яскраво засвідчили результати грудневого візиту 2022 року голови української держави В. Зеленського до США та резонанс, який викликала ця подія у світовому інформаційному просторі.

Імідж України до моменту розв'язання рф війни асоціювався с «країною-жертвою» з високим

рівнем корупції у вищих ешелонах влади, з низькою інвестиційною привабливістю, нестабільним соціально-політичним кліматом. Проте сьогодні ми маємо зовсім інше сприйняття нашої держави, яка асоціюється з сучасним Давидом, який долає пекельного Голіафа. Іміджева кампанія Bravery, ініційована Міністерством цифрової трансформації України, сприяла значній трансформації уявлення про нашу державу у сприйнятті світової спільноти. «Сміливість» стала тим меседжем і водночас національним ресурсом, який заклав основи для нового позиціонування України на міжнародній арені, викристалізування ідентичності для власного населення та згуртування навколо ідеї перемоги, миру та свободи.

Цифрова дипломатія є невід'ємною складовою стратегічних комунікацій України. Вона виконує важливу роль у встановленні довіри, розумінні та підтримці національних інтересів країни на міжнародній арені, у формуванні системи національної безпеки держави. Застосування різноманітних інструментів публічної дипломатії сприяє зміцненню позицій України та розширенню її впливу у світі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

В умовах розгортання інформаційної цивілізації та цифровізації суспільства, цифрова дипломатія – це не лише тренд у сфері забезпечення безпеки як держав, так і глобалізованого світу, а й виклик: необхідно впроваджувати чітко визначені стратегії комунікацій, сприймати позицію іншого й відповідно координувати сумісні дії,

протидіяти деструктивним впливам, гібридним загрозам інших акторів світового простору, захищати і просувати імідж своєї держави, виробляти позитивні цінності і сенси для світового простору і власних громадян тощо.

Стратегічні цілі комунікації на закордонну аудиторію повинні враховувати свої особливості. Щодо міжнародного середовища, важливо називати речі своїми іменами: війну – війною, вторгнення – вторгненням, російських солдатів – російськими солдатами. Адже такі визначення, як «рашисти» чи «орки» можуть бути незрозумілим для іноземців або неприйнятними.

Затягування війни РФ веде до виснаження не тільки сторін, задіяних у конфлікті, країн, які активно допомагають Україні, а й світу загалом. Активна увага світової спільноти до ситуації в Україні на початку розгортання війни поступово згасає, в силу фізичної, емоційної, фінансової тощо втоми країн. В таких умовах для нашої держави вкрай важливо пошукати та підтримувати увагу світу до України, що постійно намагається робити Президент В.Зеленський зі своєю командою. Зникнення новин про нашу державу з інформаційного простору, або зменшення присутності в інфополі, по факту зміщує акценти уваги країн до українського питання і відповідно зменшується допомога, підтримка у протистоянні агресії РФ.

Перспективи подальших досліджень стосуватимуться дослідження ролі цифрової дипломатії у відновленні та відбудові іміджу України після перемоги у війні з РФ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. Цифрова дипломатія як основа нової публічної дипломатії. *Актуальні проблеми політики*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2022. Вип. 69. С. 13-20.
2. Зеленський В. Russia treacherously attacked our state in the morning, as Nazi Germany did in #2WW years. As of today, our countries. *Twitter*. URL: <https://twitter.com/ZelenskyUa/status/1496787304811315202>
3. Собенко Н. МЗС Австрії викликало російського дипломата за його висловлювання щодо українців. *Суспільне новини*. 20 серпня 2022. URL: <http://surl.li/jlgee>
4. Сітнікова І. Stand With Ukraine: за кордоном відбулися акції на підтримку України. URL: <http://surl.li/jlfnw>

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 329:061.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.20>

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРНІ МЕЖІ НАДНАЦІОНАЛЬНОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В ПАРЛАМЕНТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

THE ESSENCE AND STRUCTURAL FRAMEWORK OF THE SUPRANATIONAL PARTY SYSTEM IN THE EUROPEAN UNION PARLAMENT

Антонюк Н.В.,*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри європейських та регіональних студій
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті розглянуто сутність і систематизовано структурні рамки феномена наднаціональної партійної системи в Європейському Союзі, передусім на рівні партійних або політичних груп у Європейському парламенті. Для цього зроблено порівняння між двома типами наднаціональних партійних організацій в Європі і ЄС – так званими європейськими політичними партіями і партійними/політичними групами в Європейському парламенті. На цій підставі аргументовано, що феномен наднаціональної партійної системи притаманний для Європейського Союзу як конфедеративного утворення, хоча й реалізується й інституціоналізується доволі умовно та передусім на рівні політичних груп у Європейському парламенті. Цей факт підтверджено такими двома класичними атрибутами партійних систем і взаємин між партіями, як організація та конкуренція, які притаманні наднаціонально і для Європейського Союзу. Водночас виявлено фазові зміни в розвитку партійної системи на рівні Європейського парламенту, в тому числі у показниках ефективної кількості партій (груп) і фракціоналізації, зокрема в період до і після 2004 р. Разом з цим, констатовано, що ідеологічний профіль європейської партійної системи був і залишається значно стабільнішим. Тим не менше, для партійної системи на рівні Європейського парламенту характерний потенціал коаліціонування з широкими «коливаннями» та багатьма опціями, через що наднаціональна партійна система де-факто існує без зовнішніх обмежень. Примітно і те, що позитивно на розвиток, стабілізацію та консолідацію партійної системи Європейського Союзу вплинули процеси посилення повноважень, інституціоналізації і запровадження всенародного способу виборів Європейського парламенту. Водночас європейська партійна система завжди була та залишається дворівневою, бо в ній національні партії країн-членів Європейського Союзу структурують електорат, а їхні представники доєднуються до наднаціональних партійних груп лише після входження до Європарламенту.

Ключові слова: партія, партійна система, організація, конкуренція, партійні чи політичні групи Європейського парламенту, Європейський Союз, європейська партійна система, наднаціональна партійна система.

The article examines the essence and systematically analyzes the structural framework of the phenomenon of the supranational party system in the European Union, primarily at the level of political or party groups in the European Parliament. To achieve this, a comparison is made between different types of supranational party organizations in Europe and the EU, namely European political parties and party/political groups in the European Parliament. Based on this, it is argued that the phenomenon of the supranational party system is inherent to the European Union as a confederate entity, although its realization and institutionalization are conditional ones and primarily at the level of political groups in the European Parliament. This fact is confirmed by two classical attributes of party systems and inter-party relations, namely organization and competition, which are the characteristic of supranational entities and the European Union. At the same time, phase changes in the development of the party system at the level of the European Parliament are identified, including indicators of effective number of parties (party groups) and fractionalization, particularly before and after 2004. Nevertheless, it is noted that the ideological profile of the European party system has been and remains significantly more stable. However, the party system at the level of the European Parliament is characterized by a potential for coalition-building with broad fluctuations and numerous options, which effectively allows the supranational party system to exist without external constraints. It is noteworthy that the strengthening of powers, institutionalization and the introduction of popular suffrage in the election of the European Parliament have had a positive impact on the development, stabilization and consolidation of the party system in the European Union. At the same time, the European party system has always been and remains dual-level, as national parties of the European Union member states structure the electorate, and their representatives join supranational party groups only after entering the European Parliament.

Key words: party, party system, organization, competition, party/political groups in the European Parliament, European Union, European party system, supranational party system.

Постановка проблеми дослідження. Європейський Союз (ЄС), будучи політичною конфедерацією цілої низки країн-членів, чи не завжди організовувався та впорядковувався (і продовжує це робити досі) як за національним (враховуючи національні інтереси країн-членів), так і за політичним або навіть ідеологічним (грунтуючись на протиставленні чи поєднанні різних політичних ідей) принципом. Чи не найяскравіше це очевидно у контексті формування, розвитку і функціонування наднаціональних партійних організацій Європейського Союзу, зокрема так званих європейських політичних партій та партійних/політичних груп у Європейському парламенті, які електорально (у випадку перших) та функціонально і представницько (у випадку других) організовані ідеологічно, але неодмінно враховують позиції та інтереси національних чи внутрішніх політичних партій країн-членів ЄС. Така повторювальна та стаціонарна логіка наднаціонального (з врахуванням чи навіть переважанням національного) партійного життя в ЄС детермінує оформлення й інституціоналізацію рамок міжпартійної взаємодії або взаємодії між європейськими політичними партіями та партійними чи політичними групами в Європейському парламенті. Однак не до кінця впорядкованим та розв'язаним на цьому тлі постає питання про те, чи така усталена міжпартійна взаємодія в ЄС є достатньою для виокремлення поняття та інституціоналізації феномена «європейської партійної системи» або «партійної системи в Європейському Союзі». Саме це й актуалізує запропоноване дослідження, в якому увагу буде приділено сутності і структурним рамкам наднаціональної «партійної системи» в Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і виділення невирішених частин загальної проблеми. Означена проблематика знайшла доволі широке висвітлення в науковій літературі інституційного, партіологічного, євроінтеграційного і політологічного профіля. Так, до феномена наднаціональної партійної системи в Європейському Союзі свого часу звертались так дослідники, як Л. Барді, Е. Брессанеллі, Е. Калоссі, В. Гагатеке, П. Мейр, Е. Піцціменті [1; 2], Л. Торлаксон [3], Д. Хенлі [4], С. Хікс і К. Лорд [5] й дуже багато інших. Натомість питаннями переважно структуризації європейської партійної системи займалися такі науковці, як Р. Андевег [6], Ф. Аттіна [7], Дж. Бжінські [8], Дж. Коломер [9], А. Креппель та Дж. Цебеліс [10], Т. Рауніо [11], С. Хікс, А. Креппель і А. Нурі [12–15] й інші. Ми ж спробуємо наявні доробки ресистематизувати і трансформувати, в тому числі з огляду на те, що чимало з них з'явилися до моменту розширення Європейського Союзу до того вигляду, який він має сьогодні. Завдяки цьому ми означимо сутність і встановимо структурні рамки наднаціональної «партійної системи» в Європейському Союзі.

Цілі та завдання дослідження. Наукова стаття спрямована на верифікацію комплексного і найбільш надійного розуміння феномена наднаціональної партійної системи Європейського Союзу. Окрім того, у дослідженні поставлено завдання різностороннього аналізу і порівняння структурних рамок європейської партійної системи, зокрема за кількісно-розмірними та ідеологічними критеріями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наявних наукових розвідок із запропонованої тематики засвідчує, що сьогодні в Європейському Союзі/Європі безумовно функціонують якщо не повноцінні і «справжні», то принаймні візуально «близькі» до цього феномена наднаціональні політичні партії та групи. Це, своєю чергою, автоматично ставить запитання про те, чи такі наднаціональні політичні партії доречно розглядати у кон/федеративному контексті, а також про те, чи можна в цілому говорити про європейську наднаціональну і федеративну партійну систему. З одного боку, це зумовлено тим, що так звані європейські політичні партії – як одна з форм наднаціональної політичної організації – ще на момент свого утворення часто іменували та позиціонували себе як своєрідні «партійні федерації чи конфедерації» і лиш згодом прийняли означення «партій» [2; 4; 16; 17]. З іншого боку, це вмотивовано тим фактом, що політичні/партійні групи Європейського парламенту – як інша форма наднаціональної політичної організації – дійсно відіграють важливу роль у контексті прийняття рішень європейської легіслатури, а відповідно і в цілому функціонування конфедеративного ЄС. Враховуючи ці дві сторони медалі, загалом варто зауважити, що для Європейського Союзу може бути властивою «партійна система» із типовими для неї політичними партіями та групами, але її радше доцільно іменувати не стільки федеративною (Європейський Союз мало нагадує федерацію), скільки наднаціональною чи європейською. Водночас це зовсім не знімає питання про те, що ж становить базу такої «партійної системи» – так звані європейські політичні партії чи політичні/партійні групи Європейського парламенту. Враховуючи те, що головна відмінність «європартій» від політичних/партійних груп у тому, що перші мають право організовувати та/чи фінансувати політичні кампанії під час європейських виборів [18], а натомість другі (не маючи означеного права) характеризуються інституційним впливом та значними повноваженнями, ми все-таки схильні стверджувати, що саме політичні чи партійні групи у Європейському парламенті значно більшою мірою становлять і структурують так звану наднаціональну «партійну систему» ЄС або європейську «парламентську партійну систему» [3]. Саме такий обрис наднаціональної «партійної системи» ЄС та її структуризацію буде проаналізовано та систематизовано у нашому дослідженні.

Фактом, який аргументує наявність наднаціональної партійної системи в ЄС, є те, що на рівні цієї конфедерації та головно Європейського парламенту безумовно існують розмаїті партійно-політичні організації – європейські політичні партії та партійні чи політичні групи в Європейському парламенті (які сумарно, хоч й умовно можна поєднати ярликом «партії»), – між якими вибудовані певні взаємовідносини та відбувається конкуренція, результати якої «мають значення». Цього в принципі достатньо для того, щоби найпростішим чином обґрунтувати наявність партійної системи в ЄС [4]. Водночас доповнюється так логіка і тим фактом, що всі європейські наднаціональні партійні організації (як виборчі європейські партії, так і партійні чи політичні групи в Європейському парламенті) майже абсолютно сконструйовані на ідеологічній, а не національній основі [9; 12; 19; 20], а тому конкуренція між ними є не лише за представництво, а й за вибір і реалізацію політичний/ідеологічних платформ. З цього слідує, що так званій «партійній системі» ЄС притаманний ідеологічний і кількісно-розмірний профілі структуризації. Враховуючи це, можна стверджувати, що на наднаціональному рівні ЄС існує чітка конкурентна логіка, подібна до будь-якого національної партійної системи. Водночас з іншого боку, прослідкувати все це можна винятково на прикладі політичних або партійних груп у Європейському парламенті (а не так званих європейських політичних партій), а тому саме вони становлять аналітичну основу феномена та структуризації європейської партійної системи (частково див. табл. 1). Загалом це слугує підставою одного з висновків про те, що для ЄС притаманна партійна система, навіть якщо вона реалізовується лише на прикладі однієї інституції. Коректність цього висновку в тім, що іншої «партійної системи» в ЄС немає, а та, що є, ніким не заперечується та дійсно враховується у структуризації політичного життя й управлінського процесу в ЄС. Хоча, безумовно, не до кінця зрозумілою в цьому випадку залишається роль європейських політичних партій, оскільки вони не завжди прямо асоціюються з партійними чи політичними групами у Європейському парламенті [4].

Розгляд партійних організацій і їхньої взаємодії головно на рівні Європейського парламенту доводить, що для цієї владної інституції дійсно притаманна «партійна система», принаймні якщо останню визначати через таких два класичних атрибуту, як: а) організація – внутрішні ієрархічні партійні організації; б) конкуренція – змагання, а не змова між цими партійними організаціями (партійними чи політичними групами) [21; 22]. Доповнюється це тим, що Європейський парламент – це всенародно виборний (з 1979 р.) інститут Європейського Союзу, а тому вибір виборців (через так звані європейські політичні партії, каналізовані в рамках наці-

ональних чи внутрішніх партій країн-членів ЄС) ефективно перетворюється на політичне лідерство та/або результати політики Європейського парламенту, уособлені партійними/політичними групами у ньому. Саме тому якщо виходити із постулату, що для ЄС не властивий «дефіцит демократії», то цілком очевидно, що у Європі насправді існує не просто партійна система, а організована і конкурентна/змагальна партійна система [12]. Крім того, саме така логіка партійної системи – з ідеологічною змагальністю та боротьбою національних партій країн-членів ЄС, уособлених через європейські партії, які потім отримують представництво через партійні чи політичні групи в Європарламенті, – і є основою структуризації не лише самої партійної системи, а й загалом політичних рамок ЄС [23]. Загалом з цього слідує, що для ЄС властива демократична й ефективна партійна система, а сам ЄС значною мірою структурований партійно-детерміновано [5–7; 15; 24], про що можна зробити висновок головно на підставі апелювання до послідовних композицій Європейського парламенту (детально див. табл. 1).

З даних табл. 1 цілком очевидним є цілий масив висновків, які засвідчують про організованість і змагальність європейської партійної системи і партійних/політичних груп у Європейському парламенті. По-перше, впродовж 1979–2019 рр. (коли склад Європарламенту визначається винятково всенародними виборами в країнах-членах ЄС) на рівні 7–10 (а в середньому – 8) представлено абсолютну кількість партійних чи політичних груп, які мають мандати в європейській легіслатурі. По-друге, вдало доповнюється це тим, що завжди конкурентною (від 4,15 до 6,40, а в середньому на рівні 4,98) була та залишається ефективна кількість партійних чи політичних груп у Європейському парламенті (аналогічні висновки можна зробити на підставі даних парламентської фракціоналізації). По-третє, змагальність засвідчується також й ідеологічно, адже в європейському парламенті постійно (у всіх скликаннях) властива міжпартійна боротьба за ідеологічним (а також за національним) спрямуванням та принципом (це означає, що партійна конкуренція влаштована головно в континуумі «ліві–центр–праві», а не за та проти європейської інтеграції чи членства в ЄС, хоч і так [27, с. 953]). По-четверте, це підкріплюється тим фактом, що не відбулось суттєвої зміни кількісно-розмірних й ідеологічних показників розвитку партійної системи ЄС на різних етапах його становлення і розширення, що беззаперечно засвідчує факт інституціоналізації самої партійної системи (і це навіть попри той факт, що поступово збільшився номінальний склад Європарламенту та кількість національних партій, котрі отримують в ньому представництво). Водночас виявлено й певні фазові зміни в розвитку партійної системи

Таблиця 1

Представництво політичних/партійних груп у Європейському парламенті і базові характеристики європейської «партійної системи» (1979–2019 рр.) [3; 9; 20; 25; 26]

Політичні/партійні групи в ЄП	1979 р., %	1984 р., %	1989 р., %	1994 р., %	1999 р., %	2004 р., %	2009 р., %	2014 р., %	2019 р., %
EPP	26,34	25,35	23,36	27,51	37,06	36,61	36,00	29,43	24,23
S&D	27,32	29,95	34,75	34,92	28,75	27,32	25,00	25,43	20,51
RE	9,76	7,14	9,46	7,76	7,98	12,02	11,41	8,92	14,38
Greens/EFA	–	–	5,79	4,06	7,67	5,74	7,47	6,66	9,85
ID	–	–	–	–	–	–	–	–	9,72
ECR	–	–	–	–	–	–	7,34	9,32	8,26
GUE/NGL	–	–	5,41	4,94	6,71	5,60	4,76	6,92	5,46
FE	–	–	–	4,76	–	–	–	–	–
TGI	2,68	–	–	–	2,88	–	–	–	–
COM	10,72	9,45	–	–	–	–	–	–	–
Rainbow	–	4,61	2,51	–	–	–	–	–	–
ER	–	3,69	3,28	–	–	–	–	–	–
ED	15,37	11,52	6,56	–	–	–	–	–	–
EFDD	–	–	–	3,35	2,56	5,05	4,35	6,40	–
UEN	5,37	6,68	3,86	4,59	4,95	3,70	–	–	–
ERA	–	–	–	3,35	–	–	–	–	–
LU	–	–	2,70	–	–	–	–	–	–
Незалежні	2,44	1,61	2,32	4,76	1,44	3,96	3,67	6,92	7,59
Разом	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Абсолютна кількість груп ЄП	7	8	10	9	8	7	7	7	7
Ефективна кількість груп ЄП (індекс Лааксо і Таагапери)	5,19	5,27	5,02	4,62	4,15	4,26	4,51	5,37	6,40
Фракціоналізація ЄП (індекс Рея)	0,81	0,81	0,80	0,78	0,76	0,77	0,78	0,81	0,84
Кількість країн-членів ЄС	9	10	12	12	15	25	27	28	28

Умовні позначення: ЄП – Європейський парламент; EPP – Європейська народна партія (християнська демократія; правоцентристи); S&D – Прогресивний альянс соціалістів і демократів (соціал-демократія; лівоцентристи); RE – «Оновити Європу» (лібералізм; центристи); Greens/EFA – «Зелені» – «Європейський вільний альянс» (екологізм і регіоналізм; ліві і лівоцентристи); ID – «Ідентичність і демократія» (націоналізм і євроскептицизм; праві й ультраправі); ECR – «Європейські консерватори та реформісти» (консерватизм та націонал-консерватизм; праві); GUE/NGL – «Європейські об'єднані ліві»/«Скандинавські зелені ліві» (демократичний соціалізм і комунізм; ліві й ультраліві); FE – «Forza Europa» (консерватизм; правоцентристи); TGI – Технічна група незалежних; COM – «Група комуністів і союзників» (комунізм; ліві); Rainbow – група «Веселка» (екологізм і регіоналізм; ліві); ER – «Європейські праві» (націоналізм; ультраправі); ED – «Європейські демократи» (консерватизм та євроскептицизм; правоцентристи та праві); EFDD – «Європа свободи та прямої демократії» (євроскептицизм, популізм та пряма демократія; праві та ультраправі); UEN – «Союз за Європу Націй» (націонал-консерватизм і євроскептицизм; праві); ERA – Європейський радикальний альянс (регіоналізм; лівоцентристи та ліві); LU – «Ліва єдність» (комунізм; ліві). У випадку зміни назв партійних/політичних груп ЄП в таблиці використано найновішу відповідну назву (станом на момент останніх виборів). Всі дані відповідають початковому складу ЄП після кожних виборів, а також враховують представників Болгарії і Румунії, доданих у 2007 р. до результатів виборів 2004 р. Коригування складу ЄП після «Брекзиту» не враховано.

на рівні Європейського парламенту, адже: впродовж 1979–1999 рр. (тобто тоді, коли в ЄС входили винятково країни Західної Європи) партійна система укрупнювалась через зменшення ефективної кількості партій [1; 5, с. 15–66; 11, с. 62–73] (схожі процеси відбувались і до 1979 р. [9; 20; 26], що включено в табл. 1); починаючи з 2004 р. (тобто із включення в ЄС країн Центрально-Східної Європи) відбувається збільшення фракціоналізації партійної системи та ефективної кількості партій, внаслідок чого партії в середньому стають слабшими кількісно-розмірно. Хоча, на противагу, подібного висновку не можна зробити

у випадку ідеологічного профіля партійної системи, адже він залишається більш стабільним.

З іншого боку, останнім часом доволі помітно послабились електоральні успіхи і представництво двох досі (й традиційно) найбільших політичних груп Європейського парламенту – християнсько-демократичної правоцентристської Європейської народної партії (EPP) та соціал-демократичного лівоцентристського Прогресивного альянсу соціалістів і демократів (S&D) [12; 13, с. 91]. Так частково змінився дизайн міжпартійної змагальності на наднаціональному рівні. Однак це знову-ж засвідчує, що партійна система волатильна і подібні процеси

є нормою, яка властива парламенту будь-якої демократичної країни. Тим не менше, загальна тенденція партійної згуртованості як і була, так і залишається висхідною [5, с. 134–139; 8; 11, с. 106–117; 28; 29]. Більше того, європейська партійна система як раніше набула формату «два/три плюс кілька», так і наслідуює його, бо в політиці Європарламенту і ЄС домінують лівоцентристські, правоцентристські та центристські групи [3; 12] (в 2019 р. вони мали представництво на рівні 60 відсотків євромандатів), хоч і поступово зростає сумарна частка лівих чи ультралівих і правих чи ультраправих політичних груп у європейській легіслатурі (див. табл. 1). У категоріях міжпартійних відносин це знаменується частим формуванням так званих «зв'язаних» переможних коаліцій (між ідеологічно «сусідніми» партіями у рамках ліво-правого спектра, причому навіть незалежно від розміру коаліції та партій) [9; 20; 26], які водночас, як засвідчує аналіз на прикладі Європарламенту, є надлишково-переможними. Причини таких дій партійних або політичних груп у Європейському парламенті доволі різні, але чи не основна зводиться до того, що сама євролегіслатура не бере участі у формуванні виконавчих структур ЄС, а тому групи Європарламенту від цього не мають жодної користі, через що й коаліціонуються «із надлишком підтримки». З іншого боку, у цьому контексті цілком очевидно і те, що законодавчі коаліції в рамках Європейського парламенту незвичайні і в тому, що вони можуть змінюватись від одного голосування до іншого, зокрема не побоюючись нестабільності уряду, що слідує з означеної вище позиції. Часто все залежить від сфери конкретної проблеми та стадії законодавчого процесу в євролегіслатурі, адже так звані «великі» коаліції як правило стосуються зовнішніх відносин та політики безпеки і формуються між EPP, S&D і групою лібералів (станом на момент аналізу – RE), а натомість екологічні питання найчастіше обрамлюються коаліціями S&D та RE, а питання соціальної політики – коаліціями EPP і RE тощо [3; 14, с. 680]. Відповідно, потенціал коаліціонування з широкими «коливаннями» створює чудову можливість означити наднаціональну партійну систему ЄС як таку, що існує без зовнішніх обмежень, а тому як дуже специфічну. Хоча в цьому коаліціонуванні значно менше задіяні слабші і менш репрезентовані політичні чи партійні групи в Європейському парламенті, які внаслідок значно своєї слабшої згуртованості можуть звинувачувати більші групи у «змові» [5, с. 150].

Це паралелізується із процесами інституціоналізації й поступового посилення повноважень Європейського парламенту (які відбуваються поступово), що, як показала практика, також позитивно впливає на зміцнення та консолідацію наднаціональної партійної системи Європейського парламенту/ЄС. Адже, як це не дивно, саме в ході та за наслідками зростання повноважень Європейського пар-

ламенту (на тлі інших політичних інститутів у ЄС) відбулось поступове збільшення партійної згуртованості і рівня міжпартійної/політичної конкуренції (тим паче, на тлі спрощення процедур і формату більшості для прийняття рішень в Європейському парламенті після того, як в дію вступив Амстердамський договір [12]). Пояснити це можна тим, що саме під час та внаслідок посилення повноважень євролегіслатури у партійних функціонерів почали зростати стимули створювати і розвивати більш потужні партійні організації та використовувати ці організації для конкуренції за результати політики, передусім у Європейському парламенті, тим самим автоматично структуруючи наднаціональну партійну систему. А оскільки ж партійні організації вже існували й були переважно ідеологічно (а не національно) структурованими, то взаємини між ними, які власне й становлять європейську партійну систему, виявились здатними структурувати наднаціональні ідеологічні позиції та перетворювати ці позиції на конкуренцію за політичні результати.

У доповнення до вказаного вище важливо і те, що до моменту запровадження норм про всенародне обрання Європейського парламенту (в 1979 р.) його політичні чи партійні групи не були такими організованими та «відповідальними», як після запровадження цих норм. Адже в цей час Європарламент позиціонувався як значно слабший, а через нестачу всенародної легітимності представники політичних груп у євролегіслатурі фактично могли займати будь-яку позицію, бо було надзвичайно мало шансів, що ця позиція буде підтриманою і реалізованою на практиці. Через це політичні групи всередині Європейського парламенту ініціально частіше схилялися до ідеологічних крайнощів і догматизму. Ця тенденція посилювалась тим фактом, що саме такі євродепутати та єврогрупи мали тенденцію привертати увагу ЗМІ і громадськості. Відповідно, спочатку для ЄС (на рівні Європейського парламенту) властивою була надмірно фракціонізована, роздроблена і поляризована партійна система, в якій не було потреби у компромісах чи співпраці між партійними або політичними групами. Згодом же, в тому числі через запровадження всенародних виборів Європарламенту і посилення його повноважень, відбулась реструктуризація і самих партійних груп, і відносин між ними. Як наслідок цього, партійна система стала стабільнішою, менш фрагментованою і поляризованою, а ще згодом взагалі інституціоналізувалась в новому вигляді. На практиці все це виявилось у тому, що партійні чи політичні групи і євродепутати поступово відмовились від догматизму й екстремізму, а перейшли до методів компромісу і поміркованості [8; 10], щоб повною мірою скористатись своїми новоствореними/оновленими повноваженнями. Значно нівелиює таку тенденцію та ситуацію тільки той факт, що в Європі з часом виникло чимало партій, які

конкурують лише на виборах до Європарламенту суто з європейських питань, що засвідчує політизацію євроінтеграційного розколу [30–32]. На додачу (особливо на тлі розвитку повноважень євролегіслатури), цілком ясно, що європейська партійна система з самого початку формувалась і розвивалась через об'єднання національних партій і партійних систем [33, с. 114]. Тому національні партії досі зберігають контроль над ключовими функціями виборчих кампаній і відбору своїх кандидатів у Європарламент, а національна політична/партійна конкуренція в кожній країні ЄС так і залишається вирішальною для структурування вибору, а відтак і наднаціональної партійної системи ЄС [3]. Іншими словами це можна пояснити як ситуацію, коли європейська партійна система є дворівневою, бо в ній національні партії структурують вибір електорату, тоді як їхні представники приєднуються до наднаціональних партійних груп лише після того, як входять до парламенту [34, с. 116]. А це означає, що навіть попри факт наявності специфічної наднаціональної європейської партійної системи, найважливішими акторами, які впливають на її первинну виборчу і політичну структурування є національні чи внутрішні партії країн-членів ЄС, адже саме вони контролюють життєво важливі функції управління електоральними кампаніями та відбору кандидатів у євродепутати [3].

Висновки. Загалом у дослідженні з'ясовано сутність та структурні рамки наднаціональної партійної системи в Європейському Союзі, в тім числі за рахунок доведення того, що цей феномен властивий для аналізованого конфедеративного утво-

рення, хоча й реалізується та інституціоналізується умовно і головно на рівні партійних чи політичних груп у Європейському парламенті. Аргументовано це за допомогою того факту, що партійній системі ЄС/Європейського парламенту завжди притаманні такі два класичних атрибути, як організація і конкуренція. Водночас простежено фазові зміни в розвитку партійної системи на рівні Європейського парламенту, оскільки в 1979–1999 рр. партійна система ЄС укрупнювалась за рахунок зменшення ефективної кількості партій, а з 2004 р. (після найбільшого розширення ЄС) почала інтенсивніше фракціонізуватись. При цьому, ідеологічний профіль європейської партійної системи залишається значно стабільнішим та типово реалізується у формі «два/три плюс кілька». В підсумку це наслідують у тому факті, що для партійної системи на рівні Європейського парламенту звикло характерний потенціал коаліціонування з широкими «коливаннями» та багатьма можливостями, через що наднаціональна партійна система фактично існує без зовнішніх обмежень. Примітно і те, що позитивно на розвиток, стабілізацію та консолідацію партійної системи в ЄС вплинули процеси поступового посилення повноважень, інституціоналізації і запровадження всенародних виборів Європейського парламенту. Водночас європейська партійна система завжди була та залишається дворівневою, оскільки в ній національні або внутрішні партії країн-членів ЄС структурують електорат, а їхні представники доєднуються до наднаціональних партійних груп лише після того, як входять до Європарламенту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bardi L. Transnational Trends in European Parties and the 1994 Elections of the European Parliament. *Party Politics*. 1996. Vol. 2. No. 1. P. 99–114.
2. Bardi L. Bressanelli E., Calossi E., Gagatsek W., Mair P., Pizzimenti E. *How to Create a Transnational Party System*. Brussels: European Parliament, 2010. 113 p.
3. Thorlakson L. Federalism and the European party system. *Journal of European Public Policy*. 2005. Vol. 12. No. 3. P. 468–487.
4. Hanley D. Outside their comfort zone? National parties, European Parliament groups and transnational parties Magone J. *Routledge Handbook of European Politics*. London, New York: Routledge + Taylor & Francis Group, 2015. P. 590–607.
5. Hix S., Lord C. *Political Parties in the European Union*. London: Macmillan, 1997.
6. Andeweg R. The Reshaping of National Party Systems // Hayward J. *The Crisis of Representation in Europe*. London: Frank Cass, 1995. P. 58–78.
7. Attina F. Parties, Party Systems and Democracy in the European Union. *International Spectator*. 1992. Vol. 27. No. 1. P. 67–86.
8. Brzinski J. Political Group Cohesion in the European Parliament, 1989–1994 // Rhodes C., Mazey S. *The State of the European Union: Vol. 3*. Harlow: Longman, 1995. P. 135–158.
9. Colomer J. How Political Parties, Rather than Member-States, Are Building the European Union // Steunenbergh B. *Widening the European Union: The Politics of Institutional Change*. London: Routledge, 2002.
10. Kreppel A., Tsebelis G. Coalition Formation in the European Parliament. *Comparative Political Studies*. 1999. Vol. 32. No. 8. P. 933–966.
11. Raunio T. The European Perspective: Transnational Party Groups in the 1989–1994 European Parliament. London: Ashgate, 1997. 212 p.

12. Hix S., Kreppel A., Noury A. The Party System in the European Parliament: Collusive or Competitive?. *Journal of Common Market Studies*. 2003. Vol. 41. No. 2. P. 309–331.
13. Hix S. Dimensions and alignments in European Union politics: Cognitive constraints and partisan responses. *European Journal of Political Research*. 1999. Vol. 35. No. 2. P. 69–106.
14. Hix S. Legislative Behaviour and Party Competition in the European Parliament: An Application of Nominate to the EU. *Journal of Common Market Studies*. 2001. Vol. 39. No. 4. P. 663–688.
15. Kreppel A. *The European Parliament and Supranational Party System: A Study in Institutional Development*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 263 p.
16. Coosemans T. Les partis politiques transnationaux et les groupes politiques dans l'Union Européenne *Courrier hebdomadaire du CRISP*. 2000. No. 1680–1681.
17. Hanley D. *Beyond the Nation State: Parties in the Era of European Integration*. Basingstoke: Palgrave, 2008. 236 p.
18. *European political parties and foundation* sEuropean Parliament: Official Website. URL: <https://www.europarl.europa.eu/contracts-and-grants/en/political-parties-and-foundations>
19. Hines E. The European Parliament and the Europeanization of Green Parties. *Cultural Dynamics*. 2003. Vol. 15. No. 3. P. 307–325.
20. Colomer J., Hosli M. Decision-making in the European Union: The Power of Political Parties. *Aussenwirtschaft*. 1997. Vol. 52. P. 255–280.
21. Sartori G. *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 383 p.
22. Ware A. *Political Parties and Party Systems*. Oxford: Oxford University Press, 1996. 435 p.
23. Marquand D. Towards a Europe of the Parties. *Political Quarterly*. 1978. Vol. 49. No. 4. P. 425–445.
24. van der Eijk C., Franklin M. *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of Union*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996. 516 p.
25. Seats won in European Parliament Elections from 1979 to 2019: by party grouping European Parliament. URL: <https://www.statista.com/statistics/1381483/european-parliament-elections-seats-won-party-group/>
26. Colomer J. The European Union: A Federal, Democratic Empire? Colomer J. *Comparative European Politics: Third edition*. Routledge, 2008. P. 280–306.
27. Gabel M., Hix S. Defining the EU political space: An empirical study of the European elections manifestos, 1979–1999. *Comparative Political Studies*. 2002. Vol. 35. No. 8. P. 934–964.
28. Attina F. The Voting Behaviour of the European Parliament Members and the Problem of Europarties. *European Journal of Political Research*. 1990. Vol. 18. No. 3. P. 557–579.
29. Quanjel M., Wolters M. *Growing Cohesion in the European Parliament*. Paper presented at the Annual Joint Sessions of the European Consortium for Political Research (Leiden, April 1993).
30. Marks G., Wilson C. The past in the present: A cleavage theory of party response to European integration. *British Journal of Political Science*. 2000. Vol. 30. P. 433–459.
31. Marks G., Wilson C., Ray L. National political parties and European integration. *American Journal of Political Science*. 2002. Vol. 46. No. 3. P. 585–594.
32. Hooghe L., Marks G., Wilson C. Does left-right structure party positions on European integration?. *Comparative Political Studies*. 2002. Vol. 35. No. 8. P. 965–989.
33. Thomassen J., Noury A., Voeten E. Political competition in the European Parliament: Evidence from roll call and survey analyses // Marks G., Steenbergen M. *European Integration and Political Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. P. 141–164.
34. Lord C. *A Democratic Audit of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004. 272 p.

БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ІЗ СУБРЕГІОНАЛЬНИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

THE SECURITY ASPECT OF UKRAINE'S COOPERATION WITH THE SUBREGIONAL ORGANIZATIONS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Демчишак Р.Б.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Досліджено специфіку та форми безпекової співпраці України із субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи – передусім об'єднанням «Тримор'я», «Бухарестською дев'яткою», а також співпраці в рамках «Люблінського трикутника». Проаналізовано динаміку, фактори та тенденції цієї співпраці в контексті програмних пріоритетів об'єднань та міжнародної безпекової ситуації.

Констатовано, що в умовах нових безпекових викликів, детермінованих російсько-українською війною, майже усі сфери співпраці України з вище зазначеними об'єднаннями, зокрема і економічної з ініціативою «Тримор'я», набувають частково безпекового характеру. Відбувається також співпраця у сфері інформаційної та енергетичної безпеки. До форм суто військово-безпекової співпраці відносимо: створення спільних оборонних механізмів, участь українських військових у спільних навчаннях, військово-технічну співпрацю, обмін досвідом в галузі оборони та розвідувальною інформацією. Конкретним прикладом військової співпраці є існування спільної литовсько-польсько-української військової бригади.

З'ясовано, що факт приналежності країн ЦСЄ, учасників вище згаданих об'єднань, до Північноатлантичного альянсу, робить співпрацю України з ними не альтернативою співпраці з НАТО, а доповненням до неї. Прогнозовано, що в розрізі рішень останнього саміту НАТО безпекова співпраця України із субрегіональними об'єднаннями ЦСЄ розвиватиметься й надалі за заданою динамікою, періодично набуваючи нової інтенсивності. Перехід цієї співпраці у нову якість можливий лише у випадку вступу України до Альянсу, або ж появи нових реальних безпекових союзів із країнами регіону у своєму складі, які потенційно можуть виникнути внаслідок повоєнної трансформації міжнародної системи.

Ключові слова: Україна, Центрально-Східна Європа, Тримор'я, Бухарестська дев'ятка, Люблінський трикутник, безпека.

The specifics and forms of security cooperation of Ukraine with the subregional associations of Central and Eastern Europe – primarily the Three Seas Initiative, the Bucharest Nine, as well as cooperation within the framework of the Lublin Triangle have been studied. The dynamics, factors and trends of this cooperation were analyzed in the context of the program priorities of the associations and the international security situation.

It was established that in the conditions of new security challenges determined by the Russian-Ukrainian war, almost all spheres of Ukraine's cooperation with the above-mentioned associations, in particular, the economic cooperation with the Three Seas Initiative, are gaining a partially security character. There is also cooperation in the field of information and energy security. Forms of purely military-security cooperation include: creation of joint defense mechanisms, participation of the Ukrainian military in joint exercises, military-technical cooperation, exchange of experience in the field of defense and intelligence information. A concrete example of military cooperation is the existence of Lithuanian-Polish-Ukrainian military brigade.

It was found that the fact that the CEE countries, members of the above-mentioned associations, belong to the North Atlantic Alliance makes Ukraine's cooperation with them not an alternative to cooperation with NATO, but a supplement to it. It is predicted that, in line with the decisions of the last NATO summit, Ukraine's security cooperation with the CEE subregional associations will continue to develop according to the given dynamics, periodically gaining new intensity. The transition of this cooperation to a new quality is possible only in the case of Ukraine's accession to the Alliance, or the appearance of new real security alliances with the countries of the region in its composition, which could potentially arise as a result of the post-war transformation of the international system.

Key words: Ukraine, Central-Eastern Europe, the Three Seas Initiative, the Bucharest Nine, the Lublin Triangle, security.

Постановка проблеми. Повномасштабна російська агресія щодо України, розпочата 24 лютого 2022 р., витворила абсолютно нову міжнародну безпекову ситуацію у всіх вимірах: глобальному, регіональному, субрегіональному. При цьому ще перший етап агресії 2014 р. започаткував нові безпекові тенденції у регіоні Центрально-Східної Європи, які, у поєднанні із рядом інших причин, запустили процес творення субрегіональних об'єднань. У разі успішної реалізації євро-

пейського та євроатлантичного шляху розвитку Україна має шанс доєднатися відповідно до ЄС та НАТО як складова саме цих об'єднань. Водночас росія виступає безпековою загрозою і для ряду країн ЦСЄ. Усе вище перелічене виводить безпековий аспект співпраці України із субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи у число перших пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Певна оцінка безпекової складової міжнародних

ініціатив у регіоні Центрально-Східної Європи здійснена у праці Н. Нечаєвої-Юрійчук [1]. Водночас дослідження безпекової ситуації у регіоні у контексті протистояння Західної та Московської цивілізацій проведене у статті Тодорова І.Я. [2]. Фрагментарно проливає світло на окремі аспекти проблеми аналітика українських та польських аналітичних центрів [3, 4, 5, 6, 7]. Загалом же джерельним підґрунтям нашого дослідження виступає електронна джерельна база та повідомлення мас-медіа.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Предметом нашого дослідження виступає саме безпековий аспект співпраці України із субрегіональними об'єднаннями (або ж співпраці в рамках об'єднань) Центрально-Східної Європи. Безпековий аспект співпраці із субрегіональними ініціативами розглядається в контексті загальної співпраці, а також у рамках співпраці між Україною та НАТО. Динаміка безпекових відносин між Україною та відповідними об'єднаннями охоплює також ситуацію на момент написання статті.

Формулювання цілей статті. Метою статті виступає дослідження специфіки та форм безпекової співпраці України із субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. До новітніх міжнародних проектів регіонального (субрегіонального по відношенню до ЄС) рівня у Центрально-Східній Європі відносимо передусім «Бухарестську дев'ятку» (Б-9) та об'єднання «Тримор'я». Дані об'єднання слід відрізнити від організацій, учасниками яких є Україна, на зразок «Люблінського трикутника». Тому у першому випадку можна вести мову про розширення співпраці України з конкретним об'єднанням, а у другому – про розширення присутності.

Водночас зазначимо, що серед факторів, що визначають корекцію геополітичного позиціонування регіону Центрально-Східної Європи, протягом ледь уже не цілого десятиліття щораз більший вплив має безпековий, пов'язаний передусім з російсько-українською війною. Саме проявом цієї корекції і стало виникнення вище згаданих міжнародних ініціатив регіонального рівня. Нагадаємо, що «Бухарестську дев'ятку» (Б-9) офіційно започатковано за результатами міні-саміту східних країн НАТО в Бухаресті 4 листопада 2015 року. У її формат увійшли країни Вишеградської групи – Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина; країни Балтії – Естонія, Латвія, Литва; а також Болгарія та Румунія. Водночас 25 серпня 2016 року у хорватському місті Дубровник 12 держав-членів ЄС («Бухарестська дев'ятка» плюс Австрія, Хорватія та Словенія) задекларували свою прихильність щодо більш тісної співпраці з перспективою утворення субрегіонального об'єднання «Тримор'я» [8, с. 250].

Об'єднання «Тримор'я» задекларувало головною ціллю міжнародної ініціативи різногалузеву економічну співпрацю між країнами-членами ЄС, розташованими між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями, заперечуючи, особливо у перші роки функціонування, будь-яку безпекову складову [9]. Водночас «Тримор'я» декларувало відкритість для співробітництва у конкретних напрямках і практичних завданнях також із країнами, що не були учасниками об'єднання, одразу намітивши, тим самим, перспективи різногалузевої співпраці України із країнами «Тримор'я».

Потенційними сферами співпраці стали: енергетика та відновлювальна енергія, цифрові технології, транспорт, екологія, туризм та культурний обмін, співпраця у рамках «Карпатського макрорегіону».

Починаючи з 2019 р. відносини між Україною та Ініціативою трьох морів набирали все більше позитивних обертів, про що свідчить участь України у великій кількості проектів, до яких можна віднести: 1) Будівництво транс'європейської магістралі «Via Carpatia», покликаної з'єднати Північну та Південну Європу (Клайпеда, Литва – Салоніки, Греція). Україна у реалізації проекту відіграє роль одного зі стратегічних логістичних центрів; 2) Проект залізничного коридору Rail Baltica – магістраль має сполучити країни Балтії, Східну (Польща) та Західну Європу; 3) Інфраструктура для зрідженого природного газу (зокрема морські термінали у Польщі та Хорватії), одні з найбільших сховищ якого у регіоні має саме Україна; 4) Проект міжнародного водного шляху Е-40, що має з'єднати Балтійське та Чорне моря, зокрема на ділянці Дніпро-Вісла. Реалізація проекту спрямована на збільшення товарообігу між Польщею та Україною (до 2022 р. і Білоруссю), виведення на новий рівень торгових шляхів з ЄС, поглиблення європейської інтеграції в рамках «Східного партнерства» та «Тримор'я» [3; 4].

Ставало очевидним, що проект Тримор'я – це чудова платформа для налагодження комунікації та зв'язків із західними сусідами з питань дотичних спільних інтересів, тим самим можливість посилення позиції України в регіоні Центрально-Східної Європи. Також Ініціатива ставала майданчиком для координації регіональних проектів у рамках ЄС, що з точки зору євроінтеграційних прагнень України є найбільш ефективним та доступним шляхом долучення до загальноєвропейських стандартів.

Отож, навіть у економічному розрізі свого функціонування, ініціатива «Тримор'я» постала беззаперечно перспективним форматом з огляду на насиченість цікавими для України проектами, котрі, водночас, матимуть позитивний вплив на євроінтеграцію, на посилення енергетичної незалежності, покращення транскордонної інфраструктури та, зрештою, повоєнній відбудові нашої

країни, набираючи у такий спосіб вже частково безпекового характеру.

Розвиток співпраці між Україною та об'єднанням «Тримор'я» був змінений внаслідок повномасштабної війни РФ в Україні, що розпочалася 24 лютого 2022 р. При цьому безпекова сфера стала новим напрямком співпраці, поряд з раніше зазначеними сферами. Попри відсутність в установчих принципах «Тримор'я» для даної сфери співпраці пріоритету, сучасні реалії стали вимагати цього. Виникнення безпекової складової функціонування ініціативи «Тримор'я» визначалося також вище зазначеним фактом поєднання членства більшості країн даного об'єднання в організації «Б-9».

На останньому саміті «Тримор'я», що відбувся у Латвії 20-21 червня 2022 р., безпековий аспект був пріоритетним. Його специфікою став «підвищений інтерес не лише з боку США, що вже стало традицією, але також з боку Німеччини та офіційних структур ЄС» [8, с. 253]. Саме на цьому саміті, з огляду на реалії російсько-української війни, Україна отримала спеціальний статус партнера-учасника «Тримор'я». На саміті більшість аспектів функціонування організації розглядалися у безпековому контексті.

У відповідному ключі був виступ на саміті Президента України Володимира Зеленського, який наголосив на важливості держав-учасниць Ініціативи для нашої держави у розрізі інфраструктури, логістики, транспортного сполучення. «Коли приходить ворог, – зазначив Президент, – усе має значення: дороги, залізниця, порти, енергосистема, швидкість на кордонах, навіть звичка працювати разом. Ось чому наш обов'язок – поглиблювати всі зв'язки на цьому просторі. Саме ці зв'язки – це наша безпека зрештою» [10].

Отже, майже усі сфери співпраці України з об'єднанням «Тримор'я», які розвивалися і раніше, тепер, детерміновані новими безпековими викликами та посилені новим статусом України при організації, опосередковано набрали безпекового характеру.

Водночас, погоджуючись із думками інших дослідників, що у сучасних реаліях міжнародної політики створення на базі «Тримор'я» безпекового союзу є «перспективним та політично обумовленим» [1, с. 151], можемо припускати різні напрями та формати співпраці України із об'єднанням вже суто у військово-безпековій, або ж оборонній сфері.

Краще зрозуміти характер потенційної співпраці допоможе з'ясування позиції польської воєнної аналітики щодо безпекових можливостей ініціативи трьох морів. Відкрито ставлячи питання: «Армія Тримор'я в рамках НАТО чи ні», польські експерти приходять до наступних висновків. Передусім, це той факт, що не йдеться про ство-

рення альтернативи існуючій системі безпеки. «Тримор'я» розглядається як «східний фланг НАТО» – єдиної безпекової організації. Тому не йдеться про створення фізичної армії з об'єднаних армій країн «Тримор'я», а скоріше про «внутрішньорегіональну координацію, яка дозволить зайняти кращу позицію у вже перевірених системі відносин НАТО-ЄС» [5]. Йдеться про спільні навчання, більш активну військову співпрацю країн «Тримор'я», але як доповнення співпраці в рамках НАТО. Такий підхід не лише не призведе до послаблення вже існуючих «правил оборони і стримування», а навпаки, дозволить регіону «рішуче розвинути свої компетенції та ширше залучатися до місії з реагування на кризи» [5].

Отже, виходячи із вище зазначеного, можемо спрогнозувати, що одним із напрямків розвитку відносин України з «Тримор'ям» у військово-безпековій сфері є створення спільних оборонних механізмів. Адже Україна має багатий практичний військовий досвід, який буде безцінним у разі будь-яких майбутніх конфліктів, а «Тримор'я» володіє високими технологіями та ресурсами. Співробітництво в цій сфері носитиме взаємовигідний характер, оскільки сприятиме як посиленню обороноздатності України, так і підвищенню безпеки в регіоні Центральній-Східній Європи. Прикладом вироблення механізмів такої співпраці є участь українських військових у спільних навчаннях з військами «Тримор'я» та обмін досвідом в галузі оборони протягом останнього року.

Ще одним напрямком потенційної співпраці виступає створення безпекових союзів на базі об'єднання «Тримор'я», які, очевидно, не будуть альтернативою співпраці України з НАТО, а гармонійно доповнюватимуть та розширюватимуть її. Така безпекова співпраця представляє зараз цікаві перспективи, оскільки як Україна, так і країни «Тримор'я» мають спільний інтерес у гарантуванні національної безпеки та стабільності в регіоні. Створення безпекового союзу між ними може сприяти посиленню обороноздатності, розвитку спільних оборонних стратегій та обміну розвідувальною інформацією, а також стати додатковим механізмом забезпечення колективної безпеки та протидії загрозам з боку потенційних супротивників. Одним із варіантів такого союзу може бути вісь «Україна-Польща-Литва-Латвія».

Оскільки більшість країн «Тримор'я» водночас є членами «Бухарестської дев'ятки» (Б-9), яка з моменту свого виникнення чітко позиціонує себе як «східний фланг НАТО» і проголошує ціллю більш тісну оборонну співпрацю в рамках НАТО, то є очевидним, що складові саме військово-безпекової співпраці України із обома субрегіональними об'єднаннями перетинаються.

Цілі «Б-9», попри інше, проголошують наступне: розвиток військової та військово-тех-

нічної співпраці між учасниками, розширення цивільно-військової інфраструктури, збільшення оборонних витрат і модернізація збройних сил, посилені та довгострокова присутність союзників на «східному фланзі НАТО» [2, с. 141]. Очевидно, по перших трьох вище зазначених пунктах можлива військово-безпекова співпраця України із країнами «Б-9». Щодо четвертого пункту, то нагадаємо, що з березня 2022 р. НАТО розпочало розгортати свої військові контингенти у Польщі, Румунії, країнах Балтії, а згодом і у інших країнах-членах «Б-9», посилюючи у такий спосіб свій східний фланг в умовах нових безпекових загроз, пов'язаних з російською агресією [11]. Появу таких контингентів безпосередньо на кордонах України можна вважати додатковим безпековим фактором також і для нашої держави.

Також суттєвим для України є той факт, що провідними державами «Бухарестської дев'ятки» є Польща та Румунія. Саме ці держави, які мають найбільшу протяжність спільного кордону з Україною з числа наших західних сусідів, позиціонують себе найбільш відданими союзниками США та найбільш принциповими адептами утвердження максимальної присутності НАТО у регіоні. Лідери цих держав – Анжей Дуда та Клаус Йоханніс – на усіх міжнародних зібраннях послідовно та багатосторонньо підтримують Україну у її протистоянні із російським агресором.

Варіантом безпекової співпраці України з «Бухарестською дев'яткою» може бути також формат співробітництва в рамках альянсу «Асоційоване тріо» (Україна, Грузія, Молдова). Адже кожен член альянсу у той чи інший спосіб потерпає від російської агресії. Водночас для «Б-9» співпраця з цими країнами – це можливість розширити свій вплив, відсуваючи, у такий спосіб, рубежі потенційної небезпеки.

Нагадаємо, що саме малі регіональні альянси, такі, як «Асоційоване тріо», «Люблінський трикутник», «Квадрига» та «Кримська платформа», міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба назвав «новим трендом у міжнародних відносинах». «Ці альянси, – вважає міністр, – значно ефективніші, аніж традиційні старі, тому що вони об'єднують країн-однодумців довкола дуже практичних завдань і кроків у їхньому регіоні» [12].

На окрему увагу у даному контексті заслуговує створене у липні 2020 р. об'єднання «Люблінський трикутник» («ЛТ»), яке стало наслідком ініціативи міністрів закордонних справ України, Польщі та Литви – відповідно Д. Кулеби, Я. Чапутовича та Л. Лінкявічюса. Дана ініціатива задекларувала співпрацю у трьох сферах: безпеки, економіки та культури.

У липні 2021 р., під час третьої зустрічі глав МЗС країн учасників «Люблінського трикутника», було ухвалено Дорожню карту подальшої взаємо-

дії. Серед пріоритетів функціонування організації, озвучених Д. Кулебою, до числа безпекових відносимо наступні: «протидія агресивній політиці РФ; військова та оборонна взаємодія із використанням потенціалу НАТО та ЄС, зокрема створенням спільної литовсько-польсько-української військової бригади; кібербезпека та боротьба із дезінформацією; енергетична взаємодія, протидія реалізації Північного потоку-2; співпраця безпекових інституцій» [7, с. 5].

Учасники «Люблінського трикутника» ставлять собі за ціль в усілякий спосіб протидіяти російській агресії в Україні, а також сприяти європейській та євроатлантичній інтеграції нашої держави, використовуючи для цього абсолютно усі доступні для них міжнародні майданчики та ініціативи. «ЛТ» ще до повномасштабної агресії РФ висунув ініціативу надання Україні спеціального статусу партнера-учасника НАТО. Абсолютно слушним та влучним вважаємо порівняння значення «Люблінського трикутника» для України із значенням у свій час «Веймарського трикутника» (Франція, Німеччина, Польща – учасники, створений у 1991 р.) для Польщі, здійснене міністром Д. Кулебою. «Веймарський трикутник свого часу допоміг Польщі повернутися до європейської політики. Сьогодні Люблінський трикутник повертає Україну до простору Центральної Європи, до якого вона завжди історично належала» [7, с. 6].

Після повномасштабної агресії РФ підтримка України Польщею та Литвою, зокрема у форматі «Люблінського трикутника», лише зростає. Це виразно проявилось на другому саміті «ЛТ», що відбувся у Львові 11 січня 2023 р. Учасники саміту, президенти держав В. Зеленський, А. Дуда та Г. Науседа, зафіксували пріоритети функціонування об'єднання у спільній декларації, де черговий раз знайшли своє підтвердження установчі безпекові принципи. У декларації, зокрема підкреслювався «значний внесок України в безпеку євроатлантичного регіону та за його межами, зокрема шляхом стримування військової загрози з боку росії»; проголошувалося невід'ємне право України реалізовувати курс на вступ до ЄС та НАТО; підтверджувалася готовність Польщі та Литви зміцнювати обороноздатність України, надаючи їй «потужну військову, оборонну, політичну, дипломатичну, економічну, логістичну та гуманітарну допомогу»; стверджувалося, що Польща і Литва в усілякий спосіб підтримуватимуть євроатлантичні прагнення України, дбаючи, водночас про «міжнародні гарантії безпеки» для нашої держави до набуття членства в НАТО; декларувалося подальше прагнення розвитку спільної литовсько-польсько-української військової бригади «як операційної платформи для тресторонньої військової співпраці», розглядаючи її як складову співпраці між Україною та НАТО [13].

Безумовно ж, ключовою державою у безпечному співробітництві України із субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи виступає Польща, активна учасниця «Тримор'я», «Бухарестської дев'ятки» та «Люблінського трикутника», країна, яка виразно демонструє прагнення регіонального лідерства. Водночас Польща позиціонує себе посередником у контактах України із США та Великобританією. Даний контекст припускає можливість безпекових союзів, що виходять за рамки регіону ЦСЄ, на зразок анонсованого політиками високого рангу потенційного союзу «Україна-Польща-Великобританія» [14].

Оскільки безпекова співпраця із субрегіональними об'єднаннями ЦСЄ, як і з конкретними країнами, їх учасниками, як стає очевидним із вище зазначеного, розглядається в рамках співпраці між Україною та НАТО, то показовими для розуміння її перебігу та перспектив є рішення останнього саміту НАТО, що відбувся у Вільнюсі 11–12 липня 2023 р. Попри очікування української сторони, наша держава не отримала запрошення до Альянсу вже сьогодні по спрощеній процедурі. Проте було констатовано, що Україна може стати членом НАТО без Плану дій щодо членства (ПДЧ), але у поствоєнний період. Створено Раду Україна-НАТО, покликану займатися проблемами руху нашої країни до НАТО. Прийнято рішення щодо надання Україні більш потужної та дієвої військової допомоги [15; 16].

Отож, аналіз рішень Вільнюського саміту НАТО дозволяє припустити, що військово-безпекова співпраця України із Альянсом розвиватиметься орієнтовно у такому ж ключі, як і досі, лише стане, ймовірно, більш інтенсивною у плані кількості та різноманітності військової допомоги.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, резюмуючи, можемо констатувати факт розширення різноманітних форм співпраці України із субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної

Європи – ініціативою «Тримор'я» та «Бухарестською дев'яткою», а також розширення присутності у ряді малих регіональних альянсів, серед яких варто виділити «Люблінський трикутник». В умовах нових безпекових викликів, детермінованих російсько-українською війною, майже усі сфери співпраці України з вище зазначеними об'єднаннями, зокрема і економічної з ініціативою «Тримор'я», набирають частково безпекового характеру. Здійснюється також співпраця у сфері інформаційної та енергетичної безпеки. Водночас до суто військово-безпекової співпраці відносимо створення спільних оборонних механізмів, участь українських військових у спільних навчаннях, військово-технічну співпрацю, обмін досвідом в галузі оборони та розвідувальною інформацією. Конкретним прикладом військової співпраці є існування спільної литовсько-польсько-української військової бригади.

Водночас факт приналежності країн Центрально-Східної Європи, учасників вище згаданих об'єднань, до Північноатлантичного альянсу робить співпрацю України з ними не альтернативою співпраці України з НАТО, а доповненням до неї. В розрізі рішень останнього саміту НАТО можемо прогнозувати, що безпекова співпраця України із субрегіональними об'єднаннями ЦСЄ розвиватиметься й надалі за заданою динамікою, періодично набуваючи нової інтенсивності. Перехід цієї співпраці у нову якість можливий лише у випадку вступу України до Альянсу, або ж появи нових реальних безпекових союзів із країнами регіону у своєму складі, які потенційно можуть виникнути внаслідок повоєнної трансформації міжнародної системи.

Очевидно, що з огляду на реалії російсько-української війни та непередбачувану динаміку розвитку безпекової ситуації у регіоні Центрально-Східної Європи актуальність подальших досліджень у напрямі даної проблеми є незаперечною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нечаєва-Юрійчук Н. Безпечові виміри геополітичних ініціатив у регіоні Центрально-Східної Європи. *Медіафорум: аналітика, прогнози: зб. наук. праць*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. Том 11. С. 141-161. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/index.php/mediaforum/article/view/337/258>.
2. Тодоров І.Я. Безпечовий вимір міжнародних відносин в Східній та Центральній Європі в контексті російської агресії. *Політичне життя*. №1 (22). С.138-144. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12045>
3. Шемаєв Володимир. Проект міжнародного водного шляху Е-40: перспективи та обмеження. *ЦТС*. 16.09.2019. URL: https://cfts.org.ua/blogs/proekt_mizhnarodnogo_vodnogo_shlyakhu_e40_perspektivi_ta_obmezheniya_482
4. Тужанський Дмитро. Україна стала партнером-учасником Тримор'я. Чому це важливо. *Infopost*. 27.06.2022. URL: <https://infopost.media/chomu-proekty-iniciziatyvy-troh-moriv-vazhlyvi-dlya-ukrayiny-i-navpaky/>
5. Czas na Armie Trójmorza? O konieczności bliskiej współpracy wojskowej państw trójmorskich. *Instytut nowej Europy*. 08.07.2022. URL: <https://ine.org.pl/czas-na-armie-trojmorza-o-koniecznosci-bliskiej-wspolpracy-wojskowej-panstw-trojmorskich/>
6. Wójcik Piotr. Zacieśnianie relacji Ukrainy z Trójmorzem poprzez dotychczasowe formaty współpracy wielostronnej w EŚW. Wnioski i rekomendacje. *Instytut BiRM*. URL: <https://instytutbirm.pl/zaciesnianie-relacji-ukrainy-z-trojmorzem/>

7. Герасимчук Сергій. Люблінський трикутник. Як уникнути «бермудизації»? *Українська призма*. URL: <http://prisma.ua/wp-content/uploads/2022/01/Lublin3.pdf>
8. Демчишак Руслан. Російсько-українська війна як фактор геополітичного позиціонування регіону ЦСЄ та ПСЄ. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Львів, 2022. Випуск 43. С. 247-254.
9. The joint statement on the Three Seas Initiative (the Dubrovnik statement). URL: [http://predsjednica.hr/files/The%20Joint%20Statement%20on%20The%20Three%20Seas%20Initiative\(1\).pdf](http://predsjednica.hr/files/The%20Joint%20Statement%20on%20The%20Three%20Seas%20Initiative(1).pdf)
10. Зеленський озвучив країнам Тримор'я шість пропозицій співпраці з Україною. *Інформаційне агентство УНІАН*. 20.06.2022. URL: <https://www.unian.ua/politics/zelenskiy-ozvuchiv-krajnam-trimor-ya-shist-propozicij-spiivpraci-z-ukrajinoyu-novini-ukrajina-11872935.html>
11. NATO Allies send reinforcements to the Eastern Flank. *Shape*. 13/03/22. URL: <https://shape.nato.int/news-archive/2022/nato-allies-send-reinforcements-to-the-eastern-flank>
12. «Україна ввійде в наступну хвилю розширення ЄС». Програмна промова міністра Кулеби. *Українська правда*. 21.10.2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2021/10/21/7129294/>
13. Спільна декларація Президентів Люблінського трикутника за результатами другого саміту. *АРМІЯ-ІNFORM*. 11.01.2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/01/11/spilna-deklaracziya-prezydentiv-lyublinskogo-trykutnyka-za-rezultatamy-drugogo-samitu/>
14. Катриченко Тетяна. Замість НАТО. Україна ініціює створення малих альянсів безпеки проти Росії. *ФОКУС*. 10.02.2022. URL: <https://focus.ua/uk/politics/505989-vmesto-nato-ukraina-iniciiruet-sozdanie-malyh-alyansov-bezopasnosti-protiv-rossii>
15. Саміт НАТО: пояснюємо, що саме отримала Україна у Вільнюсі. *Радіо Свобода*. 12.07.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/samit-nato-vil%CA%B9nyusi-pidsumky-dlya-ukrayiny/32500839.html>
16. Альянс без плану дій: чому саміт НАТО у Вільнюсі розпочався провалом та що варто робити Україні. *Європейська правда*. 12.07.2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/07/12/7165586/>

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК НОВІТНІЙ ІНСТРУМЕНТ ДИПЛОМАТІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A NEW TOOL OF DIPLOMACY: CHALLENGES AND PROSPECTS

Івасечко О.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Калита О.А.,

*студент IV курсу факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті сфокусовано увагу на застосуванні штучного інтелекту як новітнього інструменту дипломатії. Досліджено, зміст поняття «штучний інтелект», підходи щодо його трактування, а також сфери застосування ШІ в дипломатичній практиці. Зазначено, що ШІ як новітній інструмент дипломатії має широкий арсенал засобів, які допомагають підвищити ефективність роботи дипломатів, для прикладу, заощадити час і ресурси. Наголошується на тому, що ШІ може привнести прогрес, зокрема у дипломатичну практику, комунікацію, аналіз даних і процеси прийняття рішень. Особлива увага приділяється сучасним прикладам використання методів машинного навчання та нейронних мереж для автоматизації аналізу даних, прогнозування подій, перекладу, аналітики та забезпеченню контролю і безпеки. На основі методики SWOT-аналізу виокремлено сильні та слабкі сторони, можливості та загрози застосування ШІ в дипломатичній практиці. Презентовано перспективи використання ШІ як інструменту дипломатії, а саме: підвищення ефективності дипломатичних процесів, посилення аналітичної бази дипломатів, покращення комунікації та дипломатичних відносин, забезпечення аналітичного прогнозування, розвиток військової, економічної та соціальної сфери країни та виявлення прихованих зв'язків. Резюмовано про те, що використання ШІ передбачає розробку міжнародних норм та етичних принципів, а також забезпечує взаємодію між людьми та алгоритмами, а також навчає дипломатів ефективному використанню технологій – ШІ. Зроблено висновок, що ШІ є потужним інструментом дипломатії, який може принести як користь, так реальну загрозу. Основними чинниками, котрі допоможуть уникнути небажаних наслідків у зв'язку із використанням ШІ у дипломатичній практиці є підготовка, обізнаність та адаптація працівників дипломатичної сфери.

Ключові слова: штучний інтелект, дипломатія, новітній інструмент, виклики, перспективи, аналіз, навчання, автоматизація, інновація.

The article focuses on the use of artificial intelligence as a new tool of diplomacy. The author examines the content of the concept of "artificial intelligence", approaches to its interpretation, as well as the areas of application of AI in diplomatic practice. It is noted that AI as the latest tool of diplomacy has a wide range of tools that help to increase the efficiency of diplomats, for example, to save time and resources. It is emphasised that AI can bring progress, in particular, to diplomatic practice, communication, data analysis and decision-making processes. Particular attention is paid to modern examples of the use of machine learning and neural networks to automate data analysis, event forecasting, translation, analytics, and control and security. Based on the SWOT-analysis methodology, the strengths, weaknesses, opportunities and threats of AI in diplomatic practice are highlighted. The author presents the prospects of using AI as a tool for diplomacy, namely: increasing the efficiency of diplomatic processes, strengthening the analytical base of diplomats, improving communication and diplomatic relations, providing analytical forecasting, developing the military, economic and social spheres of the country and revealing hidden connections. It is summarised that the use of AI involves the development of international norms and ethical principles, as well as ensuring interaction between people and algorithms, and training diplomats in the effective use of AI technologies. The author concludes that AI is a powerful tool of diplomacy that can bring both benefits and real threats. The main factors that will help to avoid undesirable consequences in connection with the use of AI in diplomatic practice are training, awareness and adaptation of diplomatic staff.

Key words: artificial intelligence, diplomacy, newest tool, challenges, prospects, analysis, training, automation, innovation.

Постановка проблеми. У зв'язку із стрімким розвитком сучасного глобального середовища швидкість наукового прогресу зростає. Відповідно така технологія як штучний інтелект проникає в сфери суспільного і політичного життя, зокрема у дипломатію. Оскільки штучний інтелект використовується для роботи з текстовими, аудіальними, візуальними матеріалами виникає питання його врегулювання, особливо у сфері міжнародних відносин.

Актуальність теми зумовлена тим, що штучний інтелект виступає одним з новітніх інструментів дипломатії. Важливо визначити виклики, які може створювати використання штучного інтелекту, а також перспективи, які очікують дипломатичну сферу з введенням такого новітнього інструменту. Штучний інтелект дуже стрімко розвивається, тому важливо підготувати кадровий потенціал дипломатів для уникнення

відставання від сучасних технологій, котрі змінюють світ вже сьогодні.

Тема використання штучного інтелекту в дипломатії нова і недостатньо досліджена. Такі технології часто використовують для спрощення рутинних завдань, проте виникає багато питань щодо використання таких інновацій в допоміжних сферах. Посилення уваги до цього питання є необхідним, оскільки штучний інтелект матиме значний вплив на міжнародні відносини, зокрема, вноситиме нові теми до міжнародного порядку денного, кидатиме виклик геостратегічним відносинам, слугуватиме інструментом для дипломатів і та тих, хто безпосередньо залучений до переговорів, а також створюватиме нові можливості та проблеми, пов'язані із захистом прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У наукових дослідженнях популярність теми штучного інтелекту як новітнього інструменту дипломатії стрімко зростає, однак сьогодні відсутні комплексні дослідження із зазначеної тематики. Основою для написання статті стали наукові розвідки як сучасних українських науковців, так і дипломатичних практиків, а саме: Вінникова Н. [1], Габер Є. [2], Кулеба Д. [3], Слюсар В. [4], Юшкевич О. [5]. Також тут, слід відзначити і наукові праці зарубіжних дослідників таких, як: от: Елькаса А [6], Галеотті М. [8], Вельсена Д., Штанзеля В. [12], Райта Н. [13], Янтаць С. [14]. Такі іноземні дослідники, як Горовіц М., Махані С. [9], Скот В., Хойман С., Лоренц П. [10] є авторами досліджень, що висвітлюють залучення ШІ до арсеналу засобів зовнішньої політики держав та військової сфери.

Доречно згадати, про те, що свій внесок у дослідження цієї теми зробили, також представники «The Future Today Institute» презентувавши звіт [11], а також представники і Європейського парламенту представивши документ «Управління штучним інтелектом як новий інструмент зовнішньої політики Європейського Союзу» [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність цілісних досліджень, які б стосувались використання ШІ як новітнього інструменту дипломатії, окреслення викликів та перспектив його застосування.

Мета статті полягає у дослідженні штучного інтелекту як новітнього інструменту дипломатії та окресленні викликів і перспектив.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення мети необхідно розв'язати низку завдань, а саме: охарактеризувати підходи щодо потрактування та зміст поняття «штучний інтелект»; висвітлити особливості використання ШІ в дипломатичній практиці; дослідити загрози та виклики, які створює застосування штучного інтелекту в дипломатичній практиці; окреслити перспективи використання штучного інтелекту в дипломатії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для повного розуміння взаємозв'язку між штучним інтелектом та дипломатією необхідне чітке розуміння того, чим є ШІ, і чого можна чи не можна очікувати від нього на сучасному етапі, є важливою відправною точкою у дослідженні. Однак є два питання, пов'язані з дослідженням технології. По-перше, ШІ – це динамічне поняття. Часто трапляється так, що технологія, яка стала звичним явищем, більше не називають штучним інтелектом [6]. Виходить, що термін «штучний інтелект» зарезервований для найсучасніших технологічних стандартів і для прогнозів на майбутнє, а не для тих речей, які стали рутинними для вирішення завдань. По-друге, інколи ШІ асоціюється з концепцією «валізи». Це концепція, яка здається досить простою, але насправді нескінченно складною і наповненою – як валіза, з безліччю інших ідей, концепцій, процесів і проблем» [11].

У міжнародних відносинах, існує кілька підходів до трактування поняття «штучний інтелект». Один з них – це технічний підхід, який визначає ШІ як здатність комп'ютерних систем виконувати завдання, що зазвичай потребують людської інтелектуальної діяльності, такі як розпізнавання мови, розуміння текстів, прийняття рішень тощо. Цей підхід дозволяє фахівцям міжнародних відносин розглядати ШІ як технологію, яка може змінити різні аспекти міжнародних відносин, такі як безпека, економіка, дипломатія та інші. Інший підхід – це соціально-економічний, який розглядає ШІ як технологію, яка може змінити економічні, соціальні та політичні відносини в міжнародному контексті. Фахівці міжнародних відносин, у межах зазначеного підходу, розглядають ШІ як засіб збільшення продуктивності праці, покращення ефективності та забезпечення стійкості в різних галузях економіки та громадського життя. Також існує етичний підхід, який стверджує, що ШІ має дотримуватися етичних норм і цінностей, щоб забезпечити безпеку та захист прав людини. Відповідно до цього підходу, підкреслюється, що ШІ може мати серйозні етичні наслідки, які впливатимуть на громадську думку і на міжнародні відносини. Також відомий ще один підхід – «людино-центричний». Згідно цього підходу, ШІ повинен бути розглянутий з позиції того, як він може підтримувати та змінювати людські інтереси та потреби в міжнародному контексті. Фахівці міжнародних відносин, які послуговуються цим підходом, зосереджуються на розгляді ШІ як інструменту, що може допомогти людям у вирішенні різних проблем та досягненні більш високих рівнів розвитку.

В спеціалізованій сфері міжнародних відносин поняття ШІ також можна розглядати з різних точок зору, в залежності від того, які аспекти міжнародних відносин враховуються. Термін «штучний

інтелект» з погляду міжнародних відносин можна визначити як сукупність технологій та методів, що дозволяють програмним системам та комп'ютерам здійснювати інтелектуальні операції, які раніше були можливі тільки за умови присутності людини. Підходи до трактування та змісту поняття «штучний інтелект» є різноманітними та базуються на різних концептуальних засадах. Кожен з цих підходів може мати свої переваги та недоліки, але взагалі вони можуть допомогти зрозуміти те, як штучний інтелект може впливати на світові процеси та міжнародні відносини та як можна забезпечити ефективне використання його потенціалу. Щоб вивести загальне уявлення про ШІ та його особливості потрібно керуватись аналізом та критикою, щоб уникнути маніпуляцій з боку світових акторів. Резюмуючи, варто зазначити, що ми схиляємось до візії, що ШІ – це галузь комп'ютерних наук, яка займається створенням програм і систем, які демонструють інтелектуальні здібності, подібні до людського розуму або проводять симуляцію процесів людського інтелекту комп'ютерними системами.

Сьогодні дипломати повинні вміти швидко адаптуватися і легко справлятися зі змінами в підходах до актуальних тем, що відбуваються під впливом ШІ. Наприклад, певну увагу привертає використання ШІ для сприяння досягненню Цілей сталого розвитку (ЦСР). Дипломати, з іншого боку, повинні справлятися з появою нових проблем, пов'язаних із використанням ШІ міжнародного порядку денного. Йдеться про дискусії щодо нових технологічних досягнень, таких як летальні автономні системи озброєнь (LAWS), а також етики і стандартів ШІ. ШІ як питання міжнародного порядку денного можна також відобразити, визначивши основні теми – економіка і бізнес, безпека, демократія, права людини та етика – і пов'язані з ШІ теми, які, як очікується, вплинуть на інші сфери [10].

Штучний інтелект не лише впливає на те, які питання доводиться вирішувати дипломатам, але й розширює їхній інструментарій. Сьогодні ШІ найкраще використовувати для підтримки і доповнення даних. Оскільки значна частина дипломатичної практики пов'язана з текстовими даними, такими як договори і дипломатичні звіти, технології, які можуть полегшити змістовний аналіз цього матеріалу в масштабі, набувають особливої актуальності. ШІ, який використовує методи нейролінгвістичного програмування для розуміння величезних обсягів неструктурованих даних природною мовою, має найбільший потенціал для ШІ як інструменту дипломатії. Масштабне вивчення текстів дає можливість підвищити ефективність роботи дипломатів, заощадити час і ресурси. Як наслідок, більше часу можна буде приділяти тим аспектам дипломатії, які вимагають суто людських здібностей та інтуїції. Невеликим і слабозви-

неним країнам може бути складно розробити ці технології самостійно. Однак, якщо їх поширити або зробити загальнодоступними, інструменти штучного інтелекту, подібні до вищезазначених, можуть зробити значний внесок у вирівнювання умов гри за столом міжнародних переговорів.

ШІ – новітній інструмент дипломатії. З огляду на це, держави можуть його використовувати в своїх цілях як з позитивної, так і з негативної сторони. Використання ШІ в недобросовісних цілях може загрожувати безпеці міжнародного середовища і світу в цілому. Тому важливо дослідити можливі загрози та виклики, які може створити застосування штучного інтелекту. Аналізуючи міжнародні виклики трансформації штучного інтелекту, Бен Скотт, Стефан Хойманн та Філіп Лоренц описують три актуальні сфери (економічні потрясіння та можливості; безпека та автономні системи озброєнь; демократія та етика), які потребують залучення дипломатії. Ці виклики також вимагають специфічного зовнішньополітичного інструментарію, який включає розробку політики, публічну дипломатію, двосторонню та багатосторонню взаємодію, дії через міжнародні та договірні організації, конвенції та партнерства, надання грантів, збір та аналіз інформації [10]. Усі ці види діяльності, ймовірно, матимуть потужний конкурентний вимір. Змагання за перевагу у сфері ШІ тривають, тому існує кілька причин, але головною з них є економічна вигода, оскільки це може суттєво підвищити продуктивність праці.

Ніколас Райт, аналізуючи здатність ШІ змінити світовий порядок, звернув увагу на майбутню конкуренцію між ліберальною демократією та цифровим авторитаризмом. На думку Н. Райта, в дебатах про вплив ШІ домінують побоювання, що ШІ може перевершити людський інтелект. Більше того, існує також переконання, що ШІ і машини можуть перевершити людину майже в кожній сфері суспільства [13]. З огляду на це, Н. Райт вважає, що є ще один аспект, в якому технології та рішення ШІ обіцяють змінити світ. «Дозволяючи урядам відстежувати, розуміти і контролювати своїх громадян набагато ретельніше, ніж будь-коли раніше, ШІ запропонує авторитарним країнам правдоподібну альтернативу ліберальній демократії, вперше з часів закінчення холодної війни» [13].

ШІ у військовій та оборонній сфері часто фокусується навколо дискусій про летальну автономну зброю, або «роботів-вбивць». Проте функції, які ШІ може виконувати і підтримувати у військовій сфері, дуже різноманітні від логістики до автономної зброї, кібервійни і дезінформації. Сюди входять наступальні і оборонні системи, фронтові і допоміжні системи. Нові технології озброєнь можуть вплинути на відносну військову міць країни або альянсу і може вимагати, наприклад, перерозподілу коштів, розвитку і фінансування

нових напрямів досліджень і розробок або створення нової доктрини і стратегії. Проте військові системи зі штучним інтелектом також піднімають деякі інші фундаментальні, соціальні і геополітичні проблеми [7]. Прогнозування того, де ШІ матиме найбільший вплив на військові системи і операції, є складним завданням. По-перше, прогнозування не лише ймовірного розвитку військових технологій, але й особливо їхнього впливу на війну і не лише, ускладнюється тим, що вплив військової технології – це не лише її можливості, але й те, як нова технологія використовується [9]. Для того, щоб нова технологія була ефективною, необхідно розробити нові способи її застосування.

З вищеприписаної інформації можна виокремити кілька сфер, які окреслюють сторони ШІ, що недостатньо продумані: якість і кількість даних, зрозумілість ШІ, конфіденційність. З одного боку, ШІ становить загрозу для некваліфікованих мас через потужність автоматизації, яку він приносить у низку галузей. З іншого боку, він також надає величезні нові можливості для активізації економічного виробництва та покращення життя кожного. Щоб ефективно використовувати переваги штучного інтелекту, мінімізуючи потенційні негативні наслідки, суспільству необхідно вжити цілеспрямованих заходів для навчання своїх громадян, щоб вони могли співіснувати з послугами на основі штучного інтелекту [14].

Щоб ефективно вирішити питання пов'язані з використанням ШІ потрібно створити міжнародне середовище довіри до ШІ. Для створення середовища довіри до ШІ потрібен суспільний договір. Однак порівняно з попередніми технологіями, які можна було контролювати на національному рівні (наприклад, телебачення або телекомунікаційна галузь), цей новий суспільний договір повинен виходити за межі національних кордонів, оскільки жодна держава, країна або компанія не контролює екосистему ШІ, яка переплітає заплутану павутину гігантських хмарних операторів, великих компаній-розробників, багатонаціональних провайдерів послуг, регіональних або місцевих телекомунікаційних провайдерів, місцевих або державних органів влади або наднаціональних організацій, таких як ЄС чи НАТО [14].

Системи штучного інтелекту імітують процеси навчання, розв'язання проблем і прийняття рішень, які досі були прерогативою людського інтелекту. Вони вже широко використовуються – від високочастотних біржових платформ до систем розпізнавання мови в наших телефонах. Але одна справа – дуже швидко обчислювати великі числа, і зовсім інша – мати можливість вгадувати, взаємодіяти і розуміти наміри людини.

Ми ще не наблизилися до епохи автономних ШІ-дипломатів, які пишуть договори і здійснюють демарші за власною ініціативою – і ми б цього не

хотіли. Як і у випадку з військовим ШІ, за винятком вкрай специфічних обставин, в осяжному майбутньому ми захочемо, щоб люди визначали параметри політики і накладали вето на менш привабливі пропозиції від систем. Проте, коли ШІ почне проходити так званий тест Тюрінга – зможуть спілкуватися так, що їх неможливо буде достовірно відрізнити від людини, – їхня роль у дипломатії та політиці неминуче зростатиме. Як і у випадку з квантовими обчисленнями, гонка озброєнь ШІ триває, оскільки країни прагнуть вирватися вперед і змінити глобальний баланс сил [8].

У майбутньому не лише автономні «боти-забійники» та подібні жорстокі програми демонструватимуть силу ШІ, але й кібернетичні помічники дипломатів, аналітики, копірайтери та офіцери протоколу. Підсумовуючи цю інформацію можна зробити висновок, що ШІ можна використовувати як інструмент для дипломатичних переговорів. Він може допомогти сторонам, які беруть участь у дипломатичних переговорах провести їх максимально ефективно та ґрунтовно.

Інша відповідна точка – аналіз текстів дипломатичних документів на основі AI (обробка природної мови). В ідеалі моніторинг ЗМІ на основі ШІ мав би фіксувати не лише сам факт висловлювання представника держави на тему переговорів, а й те, чи мала ця заява позитивну або негативну тональність, чи виражала вона певне відчуття терміновості. Чим більший обсяг даних для аналізу, тим більшу користь приносять дослідження на основі ШІ. У контексті переговорів такі підходи до аналізу тексту на основі ШІ будуть особливо корисними для фільтрації величезних обсягів документів в умовах складних переговорів. Наприклад, це може дозволити надійно і своєчасно перевіряти, наскільки різні версії переговорного документа відрізняються одна від одної. Ці аналітичні підходи потенційно можуть бути використані в багатосторонніх дискусіях, щоб визначити, чи пропонують різні гравці подібні зміни. Такий аналіз вже проводиться, але він часто є дорогим і трудомістким. Чим більший обсяг даних для аналізу, тим більшу користь приносять дослідження на основі штучного інтелекту. Це означає, що така методика на основі ШІ найкраще підходить для складних міжнародних переговорів; але подібні методи також можуть бути використані в тривалих двосторонніх дискусіях, щоб зберегти огляд усіх важливих документів. Дійсно, через порівняно високо формалізоване використання слів і фраз у дипломатичній практиці, можливо, дипломатичні документи особливо підходять для машинного аналізу: теоретично, в цих документах має бути легше знаходити структури і відхилення від структур, ніж у набагато менш формалізованому повсякденному спілкуванні [12].

Саме детальний розгляд конкретних кейсів вказує на те, що сучасні системи ШІ все ще

досить схильні до помилок. Інша проблема полягає в тому, що з сучасними системами штучного інтелекту важко простежити, чому і як саме вони досягають тих чи інших результатів. Існують підходи до «пояснюваного ШІ», але якщо перевага систем ШІ полягає в тому, що вони можуть оцінювати більше інформації швидше, ніж людина, то ціна за цю ефективність, ймовірно, завжди буде полягати в тому, що люди і надалі намагатимуться наблизитися до розуміння того, як «працює» система ШІ. Нарешті, що більш фундаментально, ШІ не має того, що ми зазвичай називаємо «політичним судженням». У кращому випадку системи ШІ можуть надавати кращу інформацію швидше, ніж людина. Однак оцінка якості цієї інформації та поєднання її з практичними знаннями фахівців-практиків залишається завданням людини [12].

Задля виокремлення сильних та слабких сторін, а також можливостей та загроз використання штучного інтелекту як новітнього інструменту дипломатії, на нашу думку, доцільно застосувати методику SWOT-аналізу. Отож, виокремлено сильні сторони з-поміж, яких наступні: автоматизація процесів, ефективна організація та управління даними, великі аналітичні можливості, машинне навчання та прогнозування. До слабких сторін застосування ШІ в дипломатії належать: залежність від якості даних, відсутність тонкощів та інтуїції у діяльності та залежність від технічних проблем. Можливості застосування ШІ в дипломатії є такими: підвищення ефективності дипломатичних процесів, посилення аналітичної бази дипломатів, покращення комунікації та дипломатичних відносин. Загрози, які можуть виникнути при активному використанні ШІ як інструменту дипломатії є такі, як-от: вразливість до кібератак, політичні, економічні та інші зловживання, отримання невірних або неповних даних.

Висновки. ШІ, який обробляє величезні обсяги неструктурованих даних природною мовою, має найбільший потенціал як інструменту дипломатії. ШІ в дипломатії може бути використаний у процесі дипломатичних переговорів, автоматизації рутинних завдань, обробці великих масивів даних та прогнозуванні. Використання ШІ оптимізує та пришвидшує дипломатичну діяльність.

Застосування штучного інтелекту вносить істотні зміни у різні сфери життя, включаючи дипломатичну практику. Проте, разом з потужними можливостями, ШІ також створює певні загрози та виклики, які вимагають уважного аналізу та розумного підходу. Щоб максимально використовувати переваги ШІ в дипломатичній практиці та уникнути негативних наслідків, важливо розробляти ефективні правила, норми та регуляції. Потрібно забезпечити етичне використання технологій штучного інтелекту, включаючи прозорість, відповідальність та облік можливих наслідків. Крім того, важливо зберігати баланс між автоматизацією та людським фактором у дипломатичній роботі. ШІ може сприяти швидкості та ефективності, але людська поведінка, розуміння культурних контекстів та міжособистісні взаємини є невід'ємними складовими дипломатії. Тому, розвиток технологій ШІ повинен йти пліч-о-пліч з розвитком навичок та компетенцій дипломатів. Використання штучного інтелекту в дипломатії відкриває нові можливості для покращення співпраці та вирішення глобальних проблем. Проте, важливо зберігати баланс між використанням технологій та збереженням гуманітарних цінностей та принципів дипломатії. Тільки з врахуванням цих аспектів можна досягти максимального потенціалу ШІ в дипломатичній практиці та сприяти досягненню стабільності, миру та співробітництва між країнами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вінникова Н. А. Штучний інтелект як чинник геополітичного впливу. *Наукова періодика Каразінського університету*. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/18660/16983> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Габер Є. Міжнародні відносини в епоху штучного інтелекту: чи мають майбутнє дипломатичні перекладачі?. *Дзеркало тижня | Mirror Weekly*. URL: https://zn.ua/ukr/international/mizhnarodni-vidnosini-v-erohu-shtuchnogo-intelektu-chi-mayut-maybutnye-diplomatichni-perekladachi-326099_.html (дата звернення: 10.07.2023).
3. Кулеба Д. Дипломатія майбутнього. *Українська правда – Блоги*. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/kuleba/5a3cc08726814/> (дата звернення: 10.07.2023).
4. Слюсар В. І. Штучний інтелект у сфері безпеки та оборони. *Щодо проекту Стратегії розвитку Штучного Інтелекту в Україні НА 2022–2030 рр.* 2020. С. 132–157. URL: https://www.slyusar.kiev.ua/Slyusar_AI_2022-1-1_ua.pdf (дата звернення: 10.07.2023).
5. Юшкевич О. Є. Роль штучного інтелекту в прийнятті зовнішньополітичних рішень (на прикладі США). *Репозитарій Національного Авіаційного Університету: Home*. URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/55611/1/ФМВ_291_MI_Юшкевич_О..pdf (дата звернення: 10.07.2023).
6. Elkus A. The futility of (narrow) speculation about machines and jobs. *Medium*. URL: <https://medium.com/@Aelkus/the-futility-of-narrow-speculation-about-machines-and-jobs-a116a0672659> (date of appeal: 10.07.2023).
7. European Parliament. Artificial Intelligence diplomacy. *Europarl.europa.eu*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662926/IPOL_STU\(2021\)662926_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662926/IPOL_STU(2021)662926_EN.pdf) (date of appeal: 10.07.2023).

8. Galeotti M. The age of AI diplomacy. *The spectator*. 2023. URL: <https://www.spectator.co.uk/article/the-age-of-ai-diplomacy/> (date of appeal: 10.07.2023).
9. Horowitz M., Mahoney C. Artificial intelligence and the military: technology is only half the battle. *War on the Rocks*. URL: <https://warontherocks.com/2018/12/artificial-intelligence-and-the-military-technology-is-only-half-the-battle/> (date of appeal: 10.07.2023).
10. Scott B., Heumann S., Lorenz P. Artificial intelligence and foreign policy. *Stiftung Neue Verantwortung (SNV)*. URL: https://www.stiftung-nv.de/sites/default/files/ai_foreign_policy.pdf (date of appeal: 24.05.2023).
11. The Future Today Institute. 2018 tech trends report. *Future Today Institute*. URL: <https://bootstrapping.dk/wp-content/uploads/2018/03/FTI-2018-TrendReport.pdf> (date of appeal: 10.07.2023).
12. Voelsen D., Stanzel V. Diplomacy and artificial intelligence. *Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP)*. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/diplomacy-and-artificial-intelligence#hd-d22571e579> (date of appeal: 10.07.2023).
13. Wright N. How artificial intelligence will reshape the global order. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2018-07-10/how-artificial-intelligence-will-reshape-global-order> (date of appeal: 10.07.2023).
14. Yantaç C. E. Artificial intelligence, society and democracy. *Turkish Policy Quarterly*. URL: <http://turkishpolicy.com/article/1097/artificial-intelligence-society-and-democracy> (date of appeal: 24.05.2023).

ПРОВІДНА РОЛЬ ЄС У НАДАННІ ДОПОМОГИ УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ

LEADING ROLE OF THE EU IN ASSISTING UKRAINE IN THE CONDITIONS OF RUSSIA'S FULL-SCALE AGGRESSION

Івасечко О.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Цебенко О.О.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Хівренко Д.Ю.,

*студентка II курсу магістратури факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті розглянуто роль Європейського Союзу у наданні підтримки Україні в умовах повномасштабного російського збройного вторгнення й детально проаналізовано види допомоги. Виокремлено такі форми європейської допомоги як дипломатична, політична, юридична, військова, економічна, гуманітарна. Встановлено, що з 24 лютого 2022 року Брюссель офіційно підтримав Українську державу, її суверенітет на непорушність кордонів, засудивши російську агресію. З'ясовано, що Європейський Союз підтримує прагнення України стати повноправним членом європейської спільноти й надав нашій державі статус кандидата на членство в ЄС. Висвітлено, інформацію про те, що робить ЄС для притягнення Російської Федерації до відповідальності, зокрема шляхом офіційного проголошення РФ державою-спонсором тероризму. Окрім цього, детально проаналізовано ще один вагомий інструмент впливу ЄС – запровадження санкцій щодо держави-агресора. Виявлено, що європейські обмежувальні заходи торкнулися ключових російських посадових осіб, державних діячів, політичних партій; державних пропагандистських медіа; сфери торгівлі, економіки і фінансів. Встановлено, що Міжнародний центр з переслідування за злочин агресії в Гаазі має стати ключовою інституцією, яка зможе притягнути російських військових злочинців до відповідальності. Розглянуто й військову підтримку ЄС, зокрема такий інструмент як механізм «Європейський фонд миру» і Місії військової допомоги ЄС (EUMAM), яка має на меті навчання українських військових. Щодо економічної й фінансової допомоги, встановлено, що підтримка з боку ЄС здійснюється переважно через надання траншів й фінансування відбудови критичної української інфраструктури. В цьому контексті також виділено такі форми допомоги як ініціатива «EU for Ukraine Initiative» й надання кредитів й грантів на відновлення України. Наголошено на тому, що значна частина зусиль Європейського Союзу спрямована на допомогу українським біженцям та людям, які постраждали від війни. Виявлено, що в рамках гуманітарної допомоги ЄС створено механізм тимчасового захисту для громадян України, які перебувають на території держав-членів ЄС, а Україну долучено до Механізму цивільного захисту ЄС. Припускається, що Європейський Союз в перспективі й надалі підтримуватиме Україну в російсько-українській війні й запроваджуватиме нові механізми допомоги для нашої держави.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, Росія, російсько-українська війна, допомога.

The article examines the role of the European Union in supporting Ukraine during the full-scale Russian invasion and analyzes in detail the types of EU assistance to Ukraine. The author distinguishes such forms of European assistance as diplomatic, political, legal, military, economic, and humanitarian. It is established that since February 24, Brussels has officially supported the Ukrainian state, its sovereignty and inviolability of borders, and condemned Russian aggression. It was found that the European Union supports Ukraine's aspirations to become a full member of the European community and has granted our country a candidate status. The author highlighted the EU's efforts to bring the Russian Federation to justice, in particular by officially declaring Russia a state sponsor of terrorism. In addition, the author analyzed in detail another important instrument of the EU's influence – the imposition of sanctions against the aggressor state. It is found that European restrictive measures have affected key Russian officials, statesmen, political parties; state propaganda media; trade, economy and finance. It is established that the International Center for the Prosecution of the Crime of Aggression in The Hague should become a key institution that will be able to bring Russian war criminals to justice. The EU's military support was also considered, including such instruments as the European Peace Fund and the EU Military Assistance Mission (EUMAM), which aims to train the Ukrainian troops. In terms of economic and financial assistance, it was found that the EU's support is provided mainly through the providing tranches and financing for the reconstruction of critical Ukrainian infrastructure. In this context, such forms of assistance as the «EU for Ukraine Initiative» and the provision of loans and grants for the restoration of Ukraine were also highlighted. It is emphasized that a significant part of the European Union's efforts is aimed at helping Ukrainian refugees and people affected by the war. It is revealed that within the framework of EU humanitarian assistance, a mechanism of temporary protection for Ukrainian citizens staying in the territory of EU member states was established, and Ukraine was included in the EU Civil Protection Mechanism. It is assumed that in the future the European Union will continue to support Ukraine in the Russian-Ukrainian war and introduce new mechanisms of assistance to our country.

Key words: European Union, Ukraine, Russia, Russian-Ukrainian war, assistance.

Постановка проблеми. Неспровокована повномасштабна агресія Росії проти України продовжує спричиняти жахливі людські жертви, масове руйнування інфраструктури, міст і громад, а також істотний збій у функціонуванні економіки. Масовані ракетні удари держави-агресора по цивільних об'єктах, енергетичній інфраструктурі та інших комунальних об'єктах України продовжують завдавати масштабних збитків. Житлові будинки та виробничі потужності зазнають значних руйнувань, а доступ до електроенергії, води та опалення знаходиться під загрозою. З огляду на це, більшість країн, міжнародних організацій і інституцій стали на захист України, засудили агресію росії проти нашої держави та надають суттєву політичну, економічну, фінансову та військову допомогу, до числа яких належить і Європейський Союз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Європейського Союзу як одного з ключових контрибуторів допомоги Україні під час російсько-української війни є фокусом уваги як серед вітчизняних, так і закордонних дослідників. Так, основою для написання статті стала аналітична доповідь «Міцніший союз: консолідація демократій унаслідок широкомасштабної агресії Росії проти України» Національного Інституту стратегічних досліджень, репрезентована такими авторами як О. Александров, О. Борділовська, А. Веселовський та ін. [3]. Також під час вивчення проблеми використано публікації українських електронних ЗМІ, які висвітлюють ключові події по лінії відносин України та ЄС [2; 4; 5]. Особливо цінним джерелом інформації стали також офіційні заяви лідерів ЄС [11; 16], прес-релізи [10; 13; 14] й інформаційні довідки [7; 8; 12], розміщені на офіційних веб-сторінках інституцій ЄС щодо надання Україні тих чи тих видів допомоги в умовах агресії Росії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До числа лідерів за критерієм надання допомоги Україні в умовах війни Росії проти України належить Європейський Союз, який є провідним донором з надання гуманітарної допомоги у світі, що проявляється у формі надання цільового фінансування, кредитування, забезпечення товарами тощо. Так, збройна агресія Росії акумулювала зусилля Брюсселю щодо надання різного роду допомоги, а сучасні реалії російсько-української війни сприяли збільшенню й розширенню кількості, видів й форм надання допомоги. Проблематика визначення місця й ролі Європейського Союзу в наданні підтримки Україні під час війни є актуальною серед українських та зарубіжних дослідників й експертів. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, які би висвітлювали особливості ключової ролі ЄС щодо надання допомоги Україні й сис-

темно описували сучасні механізми й інструменти допомоги Європейського Союзу.

Формування цілей статті (постановка завдання). Ключовим завданням статті є дослідити роль, механізми, інструменти та види допомоги Європейського Союзу для України під час повномасштабного російського вторгнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початку повномасштабного російського вторгнення в Україну Брюссель послідовно вимагає від Росії припинення військових дій, виведення збройних сил і військової техніки, а також поваги до територіальної цілісності, суверенітету й незалежності України. Окрім політичних заяв, ЄС акумулював свої зусилля й щодо надання різного роду підтримки українській стороні. Таким чином, на основі проаналізованих нами джерел було виділено такі форми допомоги Україні від ЄС: дипломатичну, політичну, юридичну, військову, фінансову, економічну, гуманітарну та інші. Пропонуємо детальніше проаналізувати кожен із видів допомоги з боку ЄС для України.

Перш за все варто зазначити *дипломатичну підтримку*, адже в цій ситуації європейські держави та їхні лідери продемонстрували неабияку єдність – особливо відчутний контраст на тлі нещодавніх скандалів й викликів під час пандемії COVID-19, посилення внутрішньополітичних протиріч, євроскептицизму й зневіри в ефективності європейських інституцій і НАТО. Єдиним винятком тут стала Угорщина, відома проросійськими вподобаннями прем'єр-міністра Віктора Орбана. Так, ще 24 лютого ЄС засудив російське вторгнення й участь Білорусі у війні, назвавши його грубим порушенням міжнародного права і його ключових принципів, вимагав припинення російської інтервенції та виведення військ й техніки з української території. У зв'язку з ескалацією російської агресії ЄС проголосив введення індивідуальних й секторальних санкцій. Було вказано, що Росія повинна понести відповідальність військову агресію, руйнування і людські жертви. ЄС також наголосив на невідворотності української євроінтеграції в політичній та економічній сфері [16]. Окрім заяв, лідери європейських інституцій неодноразово відвідували Україну, а саме: Президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн, Голова Європейської ради Шарль Мішель, Високий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель та інші [1].

Щодо *політичної підтримки*, ключове, на чому слід акцентувати увагу у цьому контексті, це, звичайно, отримання 23 червня 2022 року Україною статусу країни-кандидата в ЄС та дорожньої карти необхідних для цього реформ [10]. Окрім цього, ЄС активно працює над притягненням росії до відповідальності за військові злочини: так,

23 листопада 2022 року Європарламент офіційно визнав РФ державою-спонсором тероризму й державою, яка «використовує засоби тероризму». Що важливо, європарламентарі закликали ЄС до поглиблення міжнародної ізоляції РФ, зокрема виключення її з Ради Безпеки ООН й інших міжнародних організацій, а також до мінімізації дипломатичних каналів з російськими представниками й заборони функціонуючих на території ЄС російських держустанов, які займаються поширенням пропаганди [11]. Також Євросоюз веде активну дипломатичну роботу у світі для боротьби з російськими пропагандистськими наративами та збереження світового порядку, заснованого на правилах, підкреслюють чиновники в Брюсселі.

Суттєвий внесок було зроблено у запровадження антиросійських санкцій, які координуються з партнерами ЄС: США, Канадою, Японією, НАТО, G7 та ін. На даний момент з боку ЄС застосовано одинадцять пакетів санкцій щодо держави-агресора, а саме: 24, 26, 28 лютого, 15 березня, 8 квітня, 30 травня, 21 липня, 6 жовтня, 16 грудня 2022 р., 25 лютого, 23 червня 2023 р. Європейські санкції торкнулися таких галузей як: економіка й фінанси, транспорт, авіація, енергетика, оборона, сфера послуг; були введені санкції щодо російських ЗМІ, а також дипломатичні й індивідуальні санкції. Окрім цього, ЄС ввів санкції й проти Білорусі у відповідь на її участь у вторгненні в Україну й Ірану у зв'язку з виробництвом та постачанням дронів [9].

Так, *індивідуальні санкції* спрямовані проти осіб, відповідальних за підтримку, фінансування чи здійснення дій, які підривають територіальну цілісність, суверенітет і незалежність України. Зараз вони поширюються на майже 1800 фізичних та юридичних осіб, серед яких є В. Путін, С. Лавров, Є. Прігожин й ЧВК «Вагнер», В. Янукович, відомі бізнесмени та олігархи, прокремлівські та антиукраїнські пропагандисти, банки та фінансові установи. Щодо *економічних санкцій*, ЄС ввів низку імпорتنих та експортних обмежень. За даними Єврокомісії, з лютого 2022 року ЄС заборонив експорт товарів до Росії на суму понад 43,9 млрд євро та імпорту товарів на 91,2 млрд євро. Це означає, що зараз під санкції потрапляє 49% експорту та 58% імпорту порівняно з 2021 роком. До списку санкційних продуктів входять, зокрема: сира нафта (з грудня 2022 року) та продукти переробки нафти (з лютого 2023 року), за обмеженими винятками, вугілля та інше тверде викопне паливо, сталь, вироби зі сталі та чавун [8].

Значним успіхом можна вважати введення *відключення основних російських й білоруських банків від системи SWIFT*, в результаті чого ці банки не мають можливості ані отримати іноземну валюту, ані переводити активи за кордон, а також заборону на проведення операцій з Національним

центральною банком Росії. У результаті заморожування активів банк більше не може отримати доступ до активів, які він зберігає в центральних банках і приватних установах ЄС [8].

У зв'язку з тим, що ЄС рішуче націлений протидіяти російській пропаганді, обмеження торкнулися й російських медіа. ЄС призупинив діяльність і ліцензії на мовлення низки підтримуваних Кремлем засобів масової інформації таких як Sputnik, Russia Today, Росія 1, РЕН ТВ, адже Росія використовує всі ці джерела для цільового поширення пропаганди та проведення кампаній з дезінформації, в тому числі щодо своєї військової агресії проти України. ЄС також запровадив санкції проти ЗМІ та осіб, відповідальних за пропаганду та дезінформацію [8].

ЄС допомагає Україні і в *юридичній площині*: було ініційовано створення Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії (ICPA) при Євроюсті в Гаазі. До створення ICPA долучились члени Спільної слідчої групи, Європейській комісії та Євроюсту. На думку В. Зеленського, ICPA є першим кроком до справедливості за злочин агресії, скоєний Росією [4]. Сьогодні до бази даних доказів воєнних злочинів в Україні, яку веде Євроюст, внесено вже близько 65 тис. випадків.

З боку держав-членів ЄС Україні було надано й значну *військову підтримку*. Слід відзначити, що ЄС уперше в історії фінансує закупівлю та поставки зброї й іншого військового обладнання до держави, яка не є його членом. Фінансування військової допомоги здійснюється через спеціальний механізм «Європейський фонд миру» (European Peace Facility). EPF створений 22 березня 2021 року як позабюджетний фонд, ключова мета якого полягала в посиленні здатності ЄС запобігати конфліктам, розбудові миру й зміцненні міжнародної безпеки шляхом надання можливості фінансувати військову або пов'язану з обороною оперативну діяльність в рамках СЗППБ. Разом з рішенням про створення EPF, Рада ухвалила загальні керівні принципи та пріоритети щодо заходів допомоги впродовж 2021–2023 рр., а також документ про гарантії EPF, який визначає основні принципи дотримання та контролю, які ЄС застосуватиме під час надання військової техніки та обладнання в межах EPF [12]. У межах цього фонду Києву анонсовано військову допомогу до 7,979 млрд. євро до 2027 року – таку інформацію 14 березня 2023 року Рада ЄС представила на своєму веб-сайті. Верховний представник ЄС з питань зовнішніх справ і політики безпеки Жозеп Боррель з упевненістю зазначив, що: «Європейський фонд миру став невід'ємною частиною підтримки ЄС, спрямованої на сприяння миру та безпеці в усьому світі. Сьогоднішнє рішення збільшує фінансову стелю Європейського фонду миру до понад 7,9 мільярда євро» [2].

Також важливим моментом у наданні військової допомоги Україні з боку ЄС є запровадження спеціально для навчання українських військових Місії військової допомоги ЄС (EUMAM), яка запрацювала в листопаді 2022 р. Примітно, що за перших півроку 2023 р. буде навчено 15 тис. українських солдатів, а до кінця року – ще стільки ж. Діяльність місії спроектовано на два роки, а її бюджет на цей період становитиме 123 млн. євро. Важливо відзначити, що така місія відкрита й для участі країн, які не є державами-членами ЄС. До прикладу, наприкінці 2022 р. до місії EUMAM приєдналася Норвегія [6].

На саміті ЄС, який відбувся 23 березня 2023 р., держави-лідери досягнули згоди терміново поставити Україні боєприпаси класу «земля-земля» та артилерійські снаряди, а також припустили передачу ракет, якщо Київ про них попросить. Що важливо, було погоджено передати Україні мільйон артилерійських снарядів протягом одного року. Після відповідної пропозиції Естонії репрезентовано план головного дипломата ЄС Жозепа Борреля, як «пілотний проект» – новий короткостроковий інструмент для зміцнення європейського оборонного промислового потенціалу та мобілізації фінансування шляхом спільних закупівель державами-членами. Цей інструмент покликаний задовольнити ургентні потреби в оборонній продукції, що виникли внаслідок агресії росії проти України. Закупівлі здійснюватимуть через Європейське оборонне агентство, а кошти виділить Європейський фонд миру – на боєприпаси передбачено фінансування розміром 2 млрд євро [3].

Європейський Союз не залишився осторонь й щодо надання Україні *економічної й фінансової допомоги*. З моменту повномасштабного збройного вторгнення росії в Україну у 2022 р. ЄС надав Україні макрофінансову допомогу розміром 9 млрд євро як кредити й гранти для зміцнення стабільності та задоволення невідкладних потреб у фінансуванні. У 2023 р. ЄС надав допомогу на загальну суму 18 млрд євро. Перші два транші Україна отримала в січні (3 млрд євро) та в березні (1,5 млрд євро). Наступні транші надходять протягом 2023 р. з урахуванням виконання Україною узгоджених сторонами умов [5]. Новий пакет допомоги погодили Європейська Комісія та Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), який передбачає нові кредити на суму 100 млн євро. Першочерговий напрям фінансування – це оперативне відновлення України, зокрема ремонт муніципальної чи енергетичної інфраструктури. Ця гарантія ЄС є одним з елементів ініціативи «*EU for Ukraine (EU4U) Initiative*», яку ЄІБ затвердив у березні 2023 року. Ініціатива також включає створення фонду «EU4U Fund» та пакет технічної й консультаційної допомоги в розмірі 100 млн євро з власних коштів ЄІБ [13].

Окрім того, в червні 2023 р. Єврокомісією було презентовано план з допомоги Україні у розмірі 50 млрд євро у вигляді надання кредитування та грантів протягом 2023–2027 років. Метою фонду є підтримка модернізації та відбудови України й покриття фінансових видатків в рамках ключових проектів з відбудови. Водночас ЄС акцентує увагу на тому, що фінансування в рамках фонду безпосередньо корелюватиметься з проведенням Україною реформ, необхідних для вступу в ЄС, зокрема щодо боротьби з корупцією та посилення верховенства права [15].

Також ЄС є лідером щодо надання *гуманітарної допомоги* Україні. Станом на зараз відомо, що Брюссель виділив 685 млн євро на гуманітарну допомогу мирним жителям, які постраждали від війни в Україні, з яких 38 млн зокрема було передано Молдові. При цьому країни, які входять до ЄС, зі своїх національних бюджетів надали ще понад мільярд євро гуманітарної допомоги. На ці кошти людям в Україні та біженцям забезпечують воду та їжу, предмети домашнього вжитку, медичну та психологічну підтримку, екстрені та зимові притулки, захист, зокрема навчання в надзвичайних умовах, грошову допомогу для задоволення основних потреб. За даними Євросоюзу, уже понад 13,6 млн осіб отримали гуманітарну допомогу в Україні завдяки ЄС та іншим донорам [7].

Рада Європейського Союзу вперше в історії запровадила Директиву про тимчасовий захист 4 березня 2022 року, щоб зменшити навантаження на національні системи надання притулку та дозволити біженцям з України користуватися єдиними правами на всій території ЄС. Таким чином, вони мають право на: проживання в ЄС; доступ до ринку праці та житла; доступ до освіти для дітей; медичну та соціальну допомогу. Застосування тимчасового захисту розраховували до березня 2023 р., однак згодом його продовжили ще на рік, до березня 2024 р. Загалом цей механізм може бути продовжено до трьох років, якщо ситуація в Україні не поліпшиться достатньо для того, щоб люди змогли повернутися додому. Механізмом тимчасового захисту ЄС скористалися близько 4 млн. українців [7].

20 квітня 2023 року Україна стала державою-учасницею Механізму цивільного захисту ЄС – європейської системи солідарності, яка допомагає країнам, що постраждали від стихійного лиха. Механізм цивільного захисту ЄС направляє екстрену допомогу Україні з усієї Європи з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року. Під час найбільшої та найтривалішої операції в історії Механізму, в Україну було відправлено понад 88 000 тонн життєво важливого спорядження, продуктів харчування та медикаментів. Нещодавно понад 1000 електрогенераторів, повністю профінансованих ЄС,

були доставлені в Україну зі стратегічних енергетичних резервів rescEU [14]. Тепер, будучи повноправним членом, Україна також зможе через Механізм надавати допомогу країнам, що опиняються у кризі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, ми можемо резюмувати про те, що роль ЄС у наданні допомоги Україні у боротьбі з агресором є провідною та перманентною. Цілком очевидно, що Європейський

Союз безпосередньо зацікавлений в безпеці, мирі, і стабільності своїх східних кордонів, а сприяти цьому можна саме завдяки наданню комплексної й всеосяжної підтримки Україні у боротьбі проти Російської Федерації – в політичній, юридичній, економічній, військовій та гуманітарній площині. Окрім цього, доволі активними є сьогодні дискусії щодо післявоєнної відбудови нашої держави у різних секторах за підтримки ЄС, що свідчить лише про посилення підтримки з боку Брюсселю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Візити лідерів іноземних держав в Україну під час російського вторгнення. *Електронна енциклопедія "Вікіпедія"*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Візити_лідерів_іноземних_держав_в_Україну_під_час_російського_вторгнення
2. Коломієць А. ЄС збільшив фонд миру, з якого фінансує зброю для України. *DW Ukraine*. URL: <https://www.dw.com/uk/es-zbilsiv-fond-miru-z-akogo-finansue-zbrou-dla-ukraini/a-64983239>
3. Міцніший союз: консолідація демократій унаслідок широкомасштабної агресії Росії проти України: аналіт. доп. О. Александров, О. Борділовська, А. Веселовський та ін.; за ред. О. Александрова. Київ: НІСД. 2023. 75 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-06/ad_zamozhni-demokratii_13_06_23.pdf
4. Спецтрибунал щодо агресії РФ проти України має бути розташований у Гаазі – заява Зеленського й Рютте. *Радіо Свобода*. 04.05.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-spectrybunal-haaha-zelenskyi-rutte/32396483.html>
5. Україна отримала третій транш макрофінансової допомоги від ЄС у 1,5 млрд євро. *Євроінтеграційний портал*. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/ukrayina-otrymala-tretyi-transh-makrofinansovoyi-dopomogy-vid-yes-u-15-mlrd-yevro>
6. About EU Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). *EU Military Assistance Mission in support of Ukraine website*. URL: https://www.eeas.europa.eu/eumam-ukraine/about-eu-military-assistance-mission-support-ukraine-eumam-ukraine_en?s=410260
7. EU assistance to Ukraine. *European Commission website*. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine_uk
8. EU response to Russia's invasion of Ukraine. *Council of the EU website*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/>
9. EU support for Ukraine: from sanctions to military and humanitarian aid. *EU NeighboursEast*. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/explainers/eu-support-for-ukraine-from-sanctions-to-military-and-humanitarian-aid-how-is-the-eu-helping/>
10. European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. *Council of the EU website*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/>
11. European Parliament declares Russia to be a state sponsor of terrorism. *Official website of the European Union*. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/european-parliament-declares-russia-be-state-sponsor-terrorism_en?s=232
12. European Peace Facility. *Council of the EU website*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/european-peace-facility/#pillar>
13. New EU contribution for EIB's Ukraine support package to enable new lending of €100 million. *Delegation of the European Union to Ukraine website*. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/new-eu-contribution-eibs-ukraine-support-package-enable-new-lending-100_en?s=232
14. Ukraine joins the EU Civil Protection Mechanism. *European Commission website*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2360
15. Ukraine: Commission proposes to set up a dedicated Facility to support Ukraine's recovery, reconstruction and modernisation. *European Commission website*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3355
16. Ukraine: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union on the invasion of Ukraine by armed forces of the Russian Federation. *Council of the EU website*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/24/ukraine-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-invasion-of-ukraine-by-armed-forces-of-the-russian-federation/>

РІЗНОМАНІТТЯ, РІВНІСТЬ, ІНКЛЮЗИЯ ТА ДОСТУПНІСТЬ У МЕЖАХ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ США В КОНТЕКСТІ ПОШИРЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ

DIVERSITY, EQUITY, INCLUSION, AND ACCESSIBILITY WITHIN US PUBLIC DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF DEMOCRACY PROMOTION

Климчук І.І.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Сухорольська І.Ю.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті охарактеризовано головні завдання громадської дипломатії США у сфері поширення демократії, а також окреслено основні її напрями та цільові аудиторії. Здійснено оцінку результативності стратегій громадської дипломатії, які застосовують США з метою пришвидшення процесів демократизації за кордоном. Висвітлено переваги громадської дипломатії США як засобу утвердження демократичних цінностей та свобод на основі річного звіту з інтеграції питань різноманіття, рівності, інклюзії та доступності у програмах з громадської дипломатії США.

Протидія системному расизму і будь-яким формам дискримінації та зміцнення демократії у всьому світі є основним принципом зовнішньої політики США. У статті розглянуто діяльність Мережі глобальних зв'язків під назвою Робоча група з питань різноманіття, рівності, інклюзії та доступності (DEIA), до складу якої увійшли представники національних програмних агенцій, громадських організацій, а також Офісу міжнародних візитерів при Державному департаменті США. Програма «Розмаїття, рівність, інклюзія та доступність» (DEIA) Державного департаменту США була напрацьована терміном на 2022-2026 рр. згідно з Указом 14035 Білого Дому у 2021 році про посилення DEIA у федеральній трудовій сфері, а також отримала своє відображення у стратегії громадської дипломатії. Це підсилює увагу до інтеграції демократичних принципів через програми DEIA, зокрема у сфері громадської дипломатії.

Доведено, що одним з основних завдань громадської дипломатії США є інтеграція інклюзивного підходу у різні сфери життєдіяльності. Авторами встановлено, що інституційний вимір громадської дипломатії США є достатньо структурований та розгалужений. Також у статті розглянуто річний звіт з інтеграції питань різноманіття, рівності, інклюзії та доступності з громадської дипломатії США за 2022 рік. Визначено географічний вимір реалізації даної стратегії, що, зокрема, охоплює Африку, Східну Азію, Тихоокеанський регіон, Європу, Євразію, Близький Схід, Південну та Центральну Азію, а також Північну та Південну Америку. Визначено переваги програм громадської дипломатії США у поширенні інклюзивного підходу. Встановлено, що використання даного підходу у межах стратегії громадської дипломатії викликає довіру серед місцевого населення за кордоном, а також сприяє посиленню іміджу США та робить їхню зовнішню політику більш привабливою та ефективною.

Ключові слова: громадська дипломатія, США, демократія, програми DEIA, Державний департамент США, інклюзивний підхід.

The article analyzes the main tasks of the US public diplomacy in the field of democracy promotion, as well as outlines the main areas of distribution and target audiences. The effectiveness of the public diplomacy strategies used by the United States to accelerate democratic processes abroad is assessed. The advantages of US public diplomacy as a means of promoting democratic values and freedoms are highlighted on the basis of the annual report on the integration of diversity, equality, inclusion and accessibility in US public diplomacy programs.

Countering systemic racism and any form of discrimination and strengthening democracy around the world is a core principle of US foreign policy. The authors examine the activities of the Global Liaison Network called the Diversity, Equity, Inclusion and Accessibility (DEIA) Working Group, which includes representatives of national program agencies, NGOs, and the Office of International Visitors at the US Department of State. The U.S. Department of State's Diversity, Equity, Inclusion, and Accessibility (DEIA) program was developed for the period of 2022-2026 in accordance with White House Executive Order 14035 in 2021 to strengthen DEIA in the federal workforce, and was also reflected in the public diplomacy strategy. This has led to increased attention to the integration of democratic principles through DEIA programs and related to public diplomacy strategy.

It is proved that one of the main tasks of US public diplomacy is to integrate an inclusive approach into various spheres of life. The authors have established that the institutional dimension of US public diplomacy is sufficiently structured and extensive. The article also analyzes the annual report on the integration of diversity, equality, inclusion, and accessibility in US public diplomacy for 2022. The geographical dimension of this strategy is determined, which, in particular, covers Africa, East Asia, the Pacific, Europe, Eurasia, the Middle East, South and Central Asia, as well as the Americas. The advantages of US public diplomacy programs in promoting an inclusive approach are identified. It is established that the use of an inclusive approach within the framework of the public diplomacy strategy inspires trust among the local population abroad, as well as contributes to strengthening the image of the United States and makes its foreign policy more effective and attractive.

Key words: public diplomacy, USA, democracy, DEIA programs, U. S. Department of State, inclusive approach.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть одним з основних міжнародних акторів, який проактивно займається питаннями демократизації, є США. Сполучені Штати ведуть найбільш широкомасштабну і довготривалу політику з поширення демократії у світі, зокрема, за допомогою інструментів громадської дипломатії. Основними напрямками цієї діяльності є: розвиток політичних партій, удосконалення законотворчої діяльності, підтримка НУО і незалежних медіа, підтримка відкритих і вільних виборів. Донедавна до цього переліку долучено питання різноманіття, рівності, інклюзії та доступності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження громадської дипломатії США як чинника демократизації опирається на наукові доробки зарубіжних та вітчизняних вчених, у яких проаналізовано взаємозв'язок громадської дипломатії та демократизації, а також доцільність використання ідеї демократії у межах стратегії громадської дипломатії. Це зокрема праці Керозерса Т. [3], Даймонда Л. [6], Лорд К. [8], Луцевич О. [9], Сухорольської І. [1], Турчин Я. [1]. Також, окрім наукових публікацій, важливими джерелами статті є нормативно-правові документи, офіційні звіти, інформаційні матеріали органів державної влади США.

Постановка завдання. Метою статті є визначення місця питань різноманіття, рівності, інклюзії та доступності у межах громадської дипломатії США у контексті політики поширення демократії за кордоном. Задля цього необхідно здійснити аналіз основних завдань громадської дипломатії США у сфері поширення демократії, окреслити головні її напрями та зробити огляд та оцінку результативності відповідних програм і стратегій, які реалізують США з метою утвердження різноманітності, рівності та інклюзії.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що системне вилучення недостатньо представлених груп з повноцінної участі в економічному, політичному, соціальному та громадському житті може сприяти корупції, вимушеній міграції, насильству та недовірі. На глобальному рівні Сполучені Штати підтримують політику, спрямовану на розширення прав і можливостей маргіналізованих громад та захист гідності людей, яким систематично відмовляють у правах людини та фундаментальних свободах. Ця діяльність є важливою складовою зусиль Державного департаменту США з просування та захисту прав людини та основоположних свобод, закріплених у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права.

Так, у травні 2021 року у США була створена перша в історії Мережа глобальних зв'язків під назвою Робоча група з питань розмаїття, рівності, інклюзії та доступності (DEIA), до складу якої увійшли 20 членів, що представляють вісім національних програмних агенцій, 11 членів-громадських організацій та один представник Офісу міжнародних візитерів при Державному департаменті США. Робоча група DEIA – це спільнота практиків, яка виконує роль сталого ітеративного ресурсу для Мережі глобальних зв'язків. Представники

малих, середніх та великих організацій-членів з усієї країни мають різноманітний досвід участі у Програмі лідерства для міжнародних візитерів (IVLP) та інших програмах міжнародних обмінів та громадської дипломатії США.

Програма «Розмаїття, рівність, інклюзія та доступність» (DEIA), Державного Департаменту США запроваджена згідно з Указом 14035 Білого Дому у 2021 році про посилення DEIA у федеральній трудовій сфері та повинна бути реалізована у 2022–2026 рр. [2]. Відповідно до вказівок Офісу з управління персоналом, план даної програми охоплює наступні головні аспекти.

Основні пріоритети для підтримки різноманіття передбачають розширене використання даних для визначення сфер з вдосконалення та способів вимірювання майбутнього прогресу, а також визначення очікувань DEIA для працівників на всіх рівнях у Департаменті. Також дана ініціатива полягає у практиці долучення представників різних спільнот, ідентичностей, рас, етнічних груп, культур і вірувань американського народу, включаючи маргіналізовані спільноти, яким, зазвичай, не надається належна увага.

Принцип справедливості полягає у послідовному, справедливому та рівному ставленні до всіх людей, включаючи осіб, що належать до маргіналізованих спільнот, яким було відмовлено в належному ставленні. Також сюди належать питання, пов'язані з працевлаштуванням, оплатою праці та компенсаціями, просуванням по службі та утриманням персоналу. Пріоритети Департаменту у сфері рівності зосереджені на підборі кадрів для забезпечення різноманітності, підвищення прозорості та справедливості в процесі просування по службі.

Інклюзивний підхід охоплює визнання, оцінку та використання талантів і навичок працівників різного походження.

Принцип доступності охоплює процеси проектування, будівництва, розвитку та обслуговування об'єктів, інформаційних та комунікаційних технологій, програм і послуг так, щоб усі люди, в тому числі люди з обмеженими можливостями, могли повністю і незалежно користуватися ними. Отже, доступність включає в себе створення різних пристосувань і модифікацій для забезпечення рівного доступу в межах громади [7].

Громади з недостатнім рівнем представлення у даній програмі розглядаються як «населення, що має спільні характеристики, а також географічну приналежність, якому систематично відмовляють у повній можливості брати участь в економічному, соціальному та громадському житті» [2]. Сполучені Штати надають особливу увагу просуванню рівності та соціальної інтеграції для представників наступних соціальних груп: членів маргіналізованих расових та етнічних спільнот, жінок та дівчат, осіб з обмеженими можливостями, корінних народів, представників релігійних меншин, представників ЛГБТ-спільнот, жителів сіл, осіб, що зазнають негативного впливу внаслідок екологічної нерівності [2].

Ці групи населення визнані в усьому світі як такі, що недостатньо забезпечені відповідними

послугами та історично маргіналізовані. Адже соціальна ізоляція, в якій часто опиняються представники зазначених соціальних груп диспропорційно впливає на їхню маргіналізацію та спричиняє міжсекторальну дискримінацію за певними груповими ознаками.

Місія Робочої групи з питань розмаїття, рівності, інклюзії та доступності у рамках Мережі глобальних зв'язків полягає в тому, щоб забезпечити включення до Програми лідерства міжнародних візитерів (IVLP) та інших програм міжнародних обмінів осіб та ресурси, які представляють розмаїття американських громад, особливо тих, які історично були недостатньо представлені та роль яких систематично применшувалася. Для того, щоб розкрити весь потенціал обміну, мультикультурної комунікації та дипломатії, працівники даної ініціативи працюють над покращенням комунікації, освіти, організаційних структур та операцій, а також методів програмування для Глобальної мережі зв'язків з огляду на різноманітність, рівність та інклюзію.

Відповідно до візії Бюро у справах освіти та культури (ЕСА) Державного департаменту США, його представники визначають розмаїття як відмінності, що охоплюють расу, колір шкіри, національне походження, стать, вік, релігію, географічне походження, соціально-економічний статус, інвалідність, сексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність. Вони також трактують його як сукупність людей з різними думками, поглядами, стилями життя, ідеями та мисленням. Працівники переконанні, що розмаїття уособлює всю широту життєвого досвіду Сполучених Штатів, а також усю складну історію, яка сприяє розвитку демократичного суспільства. Хоча всі фактори, які допомагають визначити різноманітність, є важливими, втім основна мета зосереджена на досягненні расової справедливості [5].

Таким чином, обов'язок даної Робочої групи полягає у розробці та впровадженні програм міжнародних обмінів, поширенні інформації про Сполучені Штати Америки, а також включенні голосів, які традиційно були маргіналізовані та вилучені з міжнародної взаємодії, проте які є водночас важливою складовою різноманітного культурного ландшафту країни. Таким чином, громадська дипломатія допомагає розвивати діалог, заснований на довірі, між представниками різних спільнот і культур у межах відносин різних країн.

Успішна реалізація стратегії DEIA ґрунтується на трьох керівних принципах, якими є: цілеспрямованість, прозорість та підзвітність. Цілеспрямованість означає, що усі співробітники об'єднані навколо спільного бачення різних програм та ініціатив і активно працюють над його формуванням, що є головною метою у реалізації усіх аспектів даної діяльності. Головна ціль полягає у перетворенні Департаменту на державну інституцію, яка буде більш справедливою, рівноправною та доступною для усіх людей, посилить свою здатність сприяти рівноправ'ю та інклюзії як складової зовнішньої політики США. Дана діяльність обов'язково повинна бути максимально прозорою. Це означає дотримуватися даного підходу під час

аналізу даних, оцінки власного прогресу, під час стандартизації процесів працевлаштування і просування по службі для того, щоб забезпечити справедливі умови праці [7].

Як засвідчив звіт з громадської дипломатії за 2022 рік, фахівці з даної сфери в межах країни, а також за кордоном доклали багато зусиль, щоб сприяти більшому розмаїттю, рівності та інклюзії за допомогою інноваційних та високоефективних інформаційно-просвітницьких заходів. Серед помітних прикладів можна виділити окремі програми й ініціативи у форматі DEIA у межах діяльності підрозділів Державного департаменту США:

- Бюро з питань освіти та культури (ЕСА) у 2021 фінансовому році розпочало роботу над кількома новими ініціативами, спрямованими на просування концепції DEIA в рамках своїх програм та серед персоналу. Зокрема, Офіс U.S. Speaker Program найняв 82 американських експертів з DEIA, щоб залучити професійну іноземну аудиторію до обговорення питань ідентичності, комунікації та лідерства. Відділ моніторингу, оцінки, навчання та інновацій (MELI) ЕСА взяв на себе зобов'язання проводити цілеспрямовану інформаційно-просвітницьку роботу та набір на роботу економічно незахищених американців, щоб краще зрозуміти участь меншин у програмах ЕСА та існуючі бар'єри під час працевлаштування. Політичний відділ ЕСА також створив нову посаду на державній службі вищого рівня, яка стосується виключно питань DEIA у всьому портфелі програм ЕСА [4].

- Агентство США з глобальних медіа (U.S. Agency for Global Media, USAGM, раніше: Рада керуючих з питань мовлення) – незалежне агентство Федерального уряду США. Відповідно до розміщеної на офіційному сайті інформації, його мета полягає в тому, щоб «інформувати, залучати та об'єднувати людей у всьому світі на підтримку свободи та демократії. У 2021 фінансовому році USAGM заповнило велику прогалину в програмах для конкретних етнічних чи релігійних меншин, які зазнають переслідувань чи навмисного відчуження, шляхом критичного висвітлення їхніх проблем та надання їм знань та інструментів, що сприяють розширенню їхніх можливостей та стійкості. Наприклад, уйгурська служба Радіо Свобода зараз є єдиною міжнародною службою мовлення уйгурською мовою, яка не лише надає незалежну та достовірну інформацію для уйгурів та інших мусульманських громад у Сіньцзяні, але й слугує основним засобом збереження мови і культури народу, який зараз перебуває під загрозою геноциду. Також важливо згадати про татаро-башкирську радіослужбу Радіо Свобода – Радіо Азатлик, де увесь контент створюється татарською та башкирською мовами для аудиторії багатонаціонального Волго-Уральського регіону Росії, де більшість населення становлять мусульмани, висвітлюючи релігійні, етнічні, культурні та історичні питання, а також питання ідентичності на тлі нової хвилі русифікації в Росії [4].

- Управління громадської дипломатії та зв'язків з громадськістю Бюро у справах Африки (AF/PDPA)

долучається до реалізації цілей DEIA. Так в Ефіопії секція журналістики співпрацює з Асоціацією жінок-медійників Ефіопії (EMWA) для проведення національних конференцій на честь Всесвітнього дня свободи преси для жінок-журналісток з приватних, державних, радіомовних, друкованих та цифрових ЗМІ з різних географічних регіонів. Серед тем конференції були залучення та безпека у цифрове середовище, працевлаштування жінок з обмеженими можливостями, та рефлексії й досвід засновниць асоціації [4].

- Освітні програми США у Східній Азії та Тихоокеанському регіоні (EducationUSA EAP) провели серію з трьох віртуальних заходів у Бангкоці, покликаних демістифікувати досвід представників ЛГБТ-спільнот в американських університетах. Викладачі та випускники Асоціації тайських студентів в Америці (ATSA) поділилися деталями про програми та інформаційно-просвітницьку роботу ЛГБТ-центрів та підтримку з боку консульських центрів на кампусі. Доповідачі відверто обговорили проблеми, які безпосередньо стосуються ЛГБТ-спільнот. Крім цього, спікери пояснили тонкощі англійських займенників для аудиторії, рідна мова якої не робить розмежування між «він» та «вона» [4].

- Бюро у справах Європи та Євразії (Bureau of European and Eurasian Affairs, EUR) у межах діяльності робочої групи з питань різноманітності, рівності, інклюзії та доступності у сфері громадської дипломатії у 2021 р. розробило посібник з інформування про програму DEIA для даного регіону, підкресливши важливість включення DEIA у стратегічне планування проєктів у сфері громадської дипломатії. Зокрема, в рамках даної ініціативи відбулося вшанування Міжнародного дня пам'яті жертв голокосту та боротьби з викривленням інформації про Голокост через освітні та культурні програми. Також посольством США у Вільносі було організовано кінопокази та обговорення фільму «Бабуся» (документальний фільм про життя Марили Міхаловської-Діамант, яка пережила Голокост) [4].

- Бюро у справах Близького Сходу (Bureau of Near Eastern Affairs, NEA) на базі посольства США в Аммані співпрацює в рамках гранту з Mateen Rehabilitation та Amman Comedy Club, організовуючи тренінги для інклюзивних груп. Зокрема, у одному з них цільовою аудиторією була молодь з Йорданії та біженці, яких навчали азів скетч-комедії, імпровізації та публічних виступів. Різноманітний склад учасників включав йорданців та сирійських біженців, у тому числі чоловіків і жінок з різних регіонів, а також різного соціально-економічного походження. Ця програма надала молодим людям нетрадиційні засоби психосоціальної підтримки, допомагаючи їм спілкуватися на складні соціальні теми (наприклад, дитячі шлюби, дитяча праця, конфлікт поколінь) у спосіб, що сприяє інклюзії [4].

- Бюро у справах Південної та Центральної Азії (South and Central Asian Affairs, SCA) адаптувало навчальні та спортивні ініціативи для того, щоб процедура підвищення кваліфікації стала

доступною для людей з обмеженими можливостями. Так, зокрема, у Киргизькій Республіці секція PD (Відділ з розвитку) підтримала відкриття центру інклюзивної освіти, який надає можливості та розширює права і здатності людей з обмеженими можливостями, пропонуючи адаптивні семінари та заняття для особистого та професійного розвитку. Також, Відділ з розвитку при Посольстві США в Мале розробив програми з спортивної дипломатії, спрямовані на адаптивні види спорту, а також поїздки молодих мальдівців з інвалідністю до Сполучених Штатів для вивчення передового досвіду, залучення однолітків з усього світу та отримання безпосереднього знайомства з американською культурою та інклюзією [4].

- Бюро у справах Західної півкулі (Bureau of Western Hemisphere Affairs, WHA) – це перше і єдине бюро, яке створило Відділ з питань раси, етнічності та соціальної інтеграції (RESIU), що тісно співпрацює з офісами громадської дипломатії та зв'язків з громадськістю над впровадженням політики та програм, які підтримують соціальну інтеграцію в регіоні. RESIU та Академія превентивної дипломатії (PDA) тісно співпрацюють для підтримки двосторонніх відносин з Бразилією (2008), Колумбією (2010) та Уругваєм (2014) щодо расової та етнічної рівності та соціальної інтеграції, які включають фокус на економічне процвітання, доступ до освіти, політичну участь, охорону здоров'я, правосуддя та екологічну справедливість. Ці міжвідомчі та міжгалузеві ініціативи слугують основою для поглиблення співпраці з Міністерством освіти США, яке уклало Меморандуми про взаєморозуміння з консорціумами історично чорних коледжів та університетів (HBCU) щодо обмінів з Бразилією (2014), Колумбією (2019) та Сполученими Штатами. Ці угоди продовжують приносити результати, зокрема в червні 2021 року було оголошено про п'ять нових партнерств у рамках програми «100,000 Strong in the Americas» під егідою Інноваційного фонду у Колумбії з HBCU та три нові партнерства з іспаномовними обслуговуючими установами. Це також стимулювало державні та приватні інвестиції у 100K Inclusive Education¹. Ініціатива інклюзивної освіти «100 000 сильних в Америці» сприяє розширенню інституційних партнерств між коледжами та університетами США з регіональними освітніми установами в Латинській Америці для створення інноваційних, інклюзивних освітніх обмінів у різних сферах, включаючи боротьбу зі зміною клімату, а також розробку навчальних програм для студентів та викладачів закладів, що представляють різні етнічні меншини, історично чорношкірі коледжі та університети (HBCU) й навчальні заклади, що обслуговують іспаномовне населення (HSIs). Станом на червень 2022 року, було

¹ Інноваційний фонд «100 000 сильних в Америці» (100K) – це співпраця Державного департаменту США, посольств США та «Партнерів Америки», які працюють з регіональним приватним, державним та академічним секторами з метою стимулювання та підтримки інноваційних партнерств та інклюзивних освітніх обмінів між Сполученими Штатами, Латинською Америкою та Карибським басейном.

проведено 33 конкурси упродовж дев'яти років (2013-2022 рр.), Інноваційний фонд 100К виділив 278 грантів (\$25,000-\$35,000) командам з 534 вищих навчальних закладів, що працюють у 25 країнах та 49 штатах США. Завдяки партнерству в рамках програми 100К тисячі студентів та викладачів отримали доступ до інноваційних програм навчання та обміну в Америці. Зростаюча мережа 100К налічує понад 2400 вищих навчальних закладів, з них понад 1300 університетів та коледжів у Сполучених Штатах [4].

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі одним з основних завдань громадської дипломатії США є інтеграція інклюзивного підходу у різні сфери життєдіяльності, що у свою чергу сприяє зростанню ролі та впливу різних вразливих соціальних груп населення на процеси прийняття рішень, а отже формуванню стійкого демократичного консенсусу всередині суспільства та держави. Ми переконалися в тому, що інституційний вимір громадської дипломатії США є достатньо структурований та розгалужений, а кількість підрозділів Державного департаменту США, відповідальних за даний напрямок політики є чималою. Аналізуючи річний звіт з інтеграції питань різноманіття, рівності, інклюзії та доступності у програмах з громад-

ської дипломатії США за 2022 рік, ми визначили географічний вимір реалізації даної стратегії, що, зокрема, охоплює Африку, Східну Азію, Тихоокеанський регіон, Європу, Євразію, Близький Схід, Південну та Центральну Азію, а також Північну та Південну Америку. Встановлено, що перевагами програм громадської дипломатії США у поширенні інклюзивного підходу є відсутність ознак втручання у внутрішньополітичні процеси держав, прозорість заходів, залучення широкого кола представників різних пригнічених груп, формування інноваційних та високоефективних інформаційних, культурних та навчальних просторів, розробка різних застосунків і модифікацій для забезпечення рівного доступу в межах громад. Усі розглянуті заходи та програми підвищують довіру у місцевого населення за кордоном, адже вони спрямовані на висвітлення проблем, які є спільними у маргіналізованих груп американців та мешканців інших континентів. Такий підхід сприяє посиленню іміджу США та робить їхню зовнішню політику і громадську дипломатію привабливішою, ефективнішою та демократичнішою не лише на рівні декларацій, але й за самою своєю суттю, змінюючи її зсередини, що може покласти початок значним трансформаціям міжнародних відносин у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сухорольська І., Турчин Я. Громадська дипломатія та демократичний імідж держави: монографія. Львів: Видавництво Тараса Сороки, 2019. 272 с.
2. Advancing Diversity, Equity, Inclusion, and Accessibility (DEIA) Through Public Diplomacy Programs. URL: <https://ma.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/153/DEIA-One-Pager.pdf> (дата звернення 10.07.2023).
3. Carothers T. Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1999. 410 p.
4. Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy and International Broadcasting. Advisory Commission on Public Diplomacy. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/12/FINAL_2022_ACPD_AnnualReport_508Ready.pdf (дата звернення 11.07.2023).
5. Department of the Interior Strategic Plan to Advance Diversity, Equity, Inclusion, and Accessibility in the Federal Workforce, March 2022. URL: <https://www.doi.gov/sites/doi.gov/files/doi-deia-strategic-plan-march-2022.pdf> (дата звернення 11.07.2023).
6. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation. Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press, 1999. 362 p.
7. Diversity, equity, inclusion and accessibility (DEIA) strategic plan 2022-2026. Secretary's Office Diversity and Inclusion. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/09/22-01643_DEIA-StrategicPlan-Accessible-September-2022.pdf (дата звернення 12.07.2023).
8. Lord K. M. Voices of America: U.S. Public Diplomacy for the 21st Century. Washington, DC: The Foreign Policy Program at Brookings, 2008. 58 p.
9. Lutsevych O. How to Finish a Revolution: Civil Society and Democracy in Georgia, Moldova and Ukraine. Russia and Eurasia. Briefing paper. London: Chatham House, 2013. URL: http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0113bp_lutsevych.pdf. (дата звернення 12.07.2023).

«ТАЙВАНСЬКЕ ПИТАННЯ» У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ

THE “TAIWAN ISSUE” IN INTERNATIONAL RELATIONS: CURRENT REALITIES AND POSSIBLE DEVELOPMENT SCENARIOS

Климчук І.І.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Устінов О.Ю.,

*студент II курсу спеціалізації «Міжнародні відносини»
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано внутрішні та зовнішні геополітичні чинники впливу на розвиток «тайванського питання» в міжнародних відносинах. Зокрема встановлено, що до внутрішніх чинників належать: позиція тайванців стосовно вирішення даного питання, оборонна доктрина та військова стратегія Республіки Китай, офіційні документи КНР, присвячені національній безпеці, а також рівень економічного розвитку та військовий потенціал країн. До зовнішніх геополітичних чинників варто віднести саму боротьбу за острів Тайвань, а також територіальні суперечки між КНР та КР за острови у Тихому океані, і районі Південно-Китайського моря, а також боротьбу за природні копалини у регіоні. Водночас, автори розглянули питання ефективності зусиль держав-посередників і механізмів дипломатії у врегулюванні «тайванського питання», зокрема позицію США щодо даного конфлікту, а також рівень військово-технічного співробітництва між США і Тайванем. Зокрема встановлено, що у дипломатичному плані США дотримуються політики «єдиного Китаю», яка визнає лише один китайський уряд – у Пекіні – і має офіційні зв'язки з Китаєм, а не з Тайванем. Ця позиція сформувалася у 2002 р. внаслідок офіційного візиту Цзянь Цземіня до США. Втім, це не завадило налагодженню військово-технічної співпраці між США та КР. Зокрема, дана тенденція є відображена у напрацьованій версії Закону про повноваження в галузі національної оборони від 2022 року, яка, зокрема, передбачає від США надання Тайваню зброї оборонного характеру. Також розглянуто ймовірність посередницької функції з боку Сінгапуру в забезпеченні нейтральної платформи для діалогу між коаліцією поміркованих гомінданівців і ДПП, зокрема, під час втручання в критичний момент, щоб допомогти досягти мирного врегулювання. Окрім цього, у статті окреслено перспективи та можливі сценарії вирішення «тайванського питання», покликаючись на висновки аналітиків служби геополітичної та безпекової розвідки Dragonfly: 1) мирне воз'єднання з Китайською Народною Республікою (КНР); 2) комбінація застосування сили Китаєм з подальшим мирним переговорним процесом з Тайванем; і 3) силове захоплення Тайваню. На думку авторів, усі три сценарії будуть залежати від трьох основних чинників: політики КНР щодо Тайваню, позиції правлячої влади Тайваню, а також відповіді США та їхніх союзників у даному питанні.

Ключові слова: «тайванське питання», внутрішні та зовнішні геополітичні чинники, держава-посередник, конфлікт, військово-технічна співпраця, КНР, КР, США.

The article analyzes the internal and external geopolitical factors influencing the development of the «Taiwan issue» in international relations. In particular, it is established that the internal factors include: the position of the Taiwanese on the issue, the defense doctrine and military strategy of the Republic of China, official documents of the PRC on national security, as well as the level of economic development and military potential of the countries. External geopolitical factors include the struggle for the island of Taiwan itself, as well as territorial disputes between the PRC and the Republic of Korea over islands in the Pacific Ocean and the South China Sea with Vietnam, Taiwan, Malaysia, the Philippines, Brunei, and Indonesia, as well as the struggle for natural resources in the region. At the same time, the authors examined the effectiveness of the efforts of intermediary states and diplomatic mechanisms in resolving the «Taiwan issue», in particular the US position on the conflict, as well as the level of military-technical cooperation between the United States and Taiwan. In particular, it was found that in diplomatic terms, the United States adheres to the «one China» policy, which recognizes only one Chinese government – in Beijing – and has official ties with China, not Taiwan. This position was formed in 2002 as a result of Jiang Zemin's official visit to the United States. However, this did not prevent the establishment of military-technical cooperation between the United States and the ROC. In particular, this trend is reflected in the finalized version of the National Defense Authorization Act of 2022, which, in particular, requires the United States to provide Taiwan with defensive weapons. The article also considers the possibility of Singapore's mediation function in providing a neutral platform for dialogue between the coalition of moderate Kuomintang members and the DPP, in particular, intervening at a critical moment to help achieve a peaceful settlement. In addition, the article outlines the prospects and possible scenarios for resolving the «Taiwan issue», citing the conclusions of Dragonfly geopolitical and security intelligence service analysts: 1) peaceful reunification with the People's Republic of China (PRC); 2) a combination of China's use of force with further peaceful negotiations with Taiwan; and 3) a military takeover of Taiwan. According to the authors, all three scenarios will depend on three main factors: China's policy toward Taiwan, the position of the ruling Taiwanese government, and the response of the United States and its allies on this issue.

Key words: «Taiwan issue», internal and external geopolitical factors, intermediary state, conflict, military-technical cooperation, China, ROK, USA.

Постановка проблеми. «Тайванське питання» є одним з актуальних у сучасних міжнародних відносинах. Незважаючи на те, що більшість дослідників не трактують його як глобальний чинник впливу на сучасну систему міжнародних відносин, оскільки він відображає лише регіональний вимір проблематики двосторонніх відносин між КНР і Республікою Китай, втім він також зачіпає глобальні зовнішньополітичні інтереси різних суб'єктів, що дозволяє використовувати РК як опосередкований інструмент тиску.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Тайванське питання» є на сьогоднішній день однією з найбільш обговорюваних тем у наукових колах, що призвело до появи значної кількості наукових досліджень та розвідок. Значний дослідницький інтерес до даної проблематики проявляють не лише зарубіжні, але й вітчизняні науковці. Зокрема, існує низка досліджень, присвячених аналізу геополітичних чинників тайванської проблеми, її значенню в структурі взаємовідносин в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та перспектив й моделей розвитку об'єднавчого процесу між КНР і Тайваню. До числа цих дослідників варто віднести праці Брауна Д., Гончара Б., Таран М., Заблоцького В., Литвинської-Доби Є., Шевчук О., Вовчук Л., Погорелової І. тощо.

Постановка завдання. Здійснити аналіз внутрішніх та зовнішніх геополітичних чинників впливу на «тайванське питання», а також дати оцінку ефективності зусиль держав-посередників і механізмів дипломатії у врегулюванні даного конфлікту. Окреслити перспективи та можливі сценарії вирішення «тайванського питання» на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. На розвиток «тайванського питання» в міжнародних відносинах впливають як внутрішні, так і зовнішні геополітичні чинники.

Так, до внутрішніх чинників можна віднести, зокрема, позицію самих тайванців. Населення півострова нині налічує 23, 5 млн. осіб, 300 000 з яких є військовими, які служать збройних силах. У жовтні 2021 року Тайванський фонд громадської думки запитав думку місцевого населення щодо можливого сценарію війни з Китаєм. Майже дві третини (64,3%) заперечили такий сценарій подій. Окреме дослідження вказує на те, що більшість людей у Тайвані ідентифікують себе як тайванці – тобто мають цілком відмінну від китайців ідентичність [2].

Оборонна доктрина Тайваню «Щит і меч Тайбея», яка передбачає протидію загрозі з боку континентального Китаю. Її головна мета – стримувати противника, який має усвідомити, що військо КР налаштоване на рішучу протидію агресії й війна дорого коштуватиме Піднебесній. Важливий елемент оборонної доктрини – утримати противника

на відстані, якомога далі від пляжів, де можлива висадка десанту, знищуючи його десантні кораблі вогнем із моря, берега й повітря. А також основоположна військова стратегія Китайської Республіки (2017 р.) під назвою «Загальна концепція оборони», розроблена тодішнім начальником генштабу, адміралом Лі Сіміном, що ґрунтується на використанні методів асиметричної війни.

Білі книги КНР, присвячені національній безпеці. У лютому 2000 р. уряд КНР опублікував Білу книгу з тайванського питання, яка мала назву «Принцип одного Китаю і тайванське питання». У ній КНР вперше офіційно додала нову, третю за рахунком, умову застосування військової сили проти острова – «якщо тайванський уряд протягом тривалого часу відмовлятиметься від мирного вирішення об'єднання сторін Тайванської протоки шляхом переговорів» [3]. Біла книга 2011 року додала до «основних інтересів Китаю» «мирний розвиток» і «національне возз'єднання», тобто йдеться про збереження національної єдності материкового Китаю і Тибету, Сінцзяну, Внутрішньої Монголії і Тайваню [5].

Рівень економічного розвитку Китайської Республіки. Економіка Тайваню має величезне значення. Значна частина повсякденного електронного обладнання у світі – від телефонів до ноутбуків, годинників та ігрових приставок – працює на комп'ютерних мікросхемах, виготовлених у Тайвані. Іншою особливістю зовнішньоторговельних зв'язків Тайваню є те, що понад 85% експорту спрямовується до країн Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (і 75% імпорту надходить з вказаного регіону), угруповання, у якому сьогодні формується лівова частка глобального ВВП [7]. При цьому у структурі експорту електронні компоненти і складові (у т. ч. чіпи) сягають 35–41% загального експорту, а інформаційні та аудіо-візуальні вироби – 13–15% [7].

Військовий потенціал країн. Китай витрачає на оборону більше, ніж будь-яка інша країна, окрім США, і може використовувати величезний спектр можливостей, від військово-морської сили до ракетних технологій, авіації та кібератак у регіоні [2]. Натомість Тайвань, у випадку відкритого збройного вторгнення міг би сповільнити атаки Китаю, намагаючись запобігти висадці китайських десантних сил на берег, наносячи партизанські удари, поки надійде зовнішня допомога від США, які продають Тайваню зброю.

До зовнішніх чинників можна віднести: боротьбу за острів Тайвань. Володіння островом забезпечить Китаю контроль майже над усіма морськими комунікаціями на Далекому Сході, що становлять близько третини світових. У такому разі Тайванська протока – найкоротший шлях для суден, що прямують із Кореї та Японії до Індії, Близького Сходу, Африки та Європи, – фактично

перетвориться на внутрішні води Китаю. Водночас у разі падіння острова постраждає престиж Сполучених Штатів як гаранта миру в регіоні.

Територіальні суперечки між КНР та КР за острови у Тихому океані. Окрім острова Тайвань, КР також володіє Орхідськими (Лань-Юй), Зеленими (Люй-Дао) у Тихому океані, а також Пескадорськими (Пенху), Кінменськими островами й островами Мацзу. Ще кілька островів: Іцзяншань, Дачень, Юйшань, Пишань, Наньцеішань та інші, розташовані поблизу материка, китайці захопили в тайванців у грудні 1954-го – лютому 1955-го під час першої кризи в Тайванській протоці.

Територіальні суперечки у районі Південно-Китайського моря. Занепокоєння викликає ситуація навколо архіпелагу Спратлі (частиною його є також Парасельські острови) у південно-західній частині Південно-Китайського моря. Архіпелаг складається з 230 дрібних островів загальною площею 250 тис. км². Крім КНР, на акваторію островів претендують також В'єтнам, Тайвань, Малайзія, Філіппіни та Бруней, крім того, економічну зону домагається Індонезія. А також боротьба за домінування в басейні Південно-Китайського моря за вихід у Тихий океан.

Боротьба за природні копалини в акваторії Південно-Китайського моря. Зацікавленість Китаю пов'язують з перспективами освоєння там нафтових родовищ. У 1992 р. КНР прийняла новий закон про морські володіння, в якому зафіксовано право Китаю застосовувати силу для припинення незаконних промислів у своїх територіальних водах. За цим законом весь архіпелаг Спратлі опинився у зоні китайських інтересів.

Зовнішньо-економічний тиск. Протягом 2018 року Китай посилював тиск на міжнародні компанії, змушуючи їх вказувати Тайвань як частину Китаю на своїх веб-сайтах і погрожував заборонити їм вести бізнес у Китаї, якщо вони цього не зроблять.

Дипломатичний тиск. На сучасному етапі Тайвань знаходиться під жорстким дипломатичним тиском КНР, яка прагне повної ізоляції Китайської Республіки на міжнародній арені. Внаслідок зростання політичної та економічної могутності КНР, багато держав розірвали дипломатичні відносини з Тайванем та встановили їх з комуністичним Китаєм.

У дослідженні питання ефективності зусиль держав-посередників і механізмів дипломатії у врегулюванні «тайванського питання» слід проаналізувати позицію США стосовно даного конфлікту.

Під час Корейської війни 1950–1953 років США взяли КР під свій захист і розмістили на Тайвані військові бази. У 70-х рр. позиція США щодо Тайваню змінилась, у зв'язку з тим, що американський уряд переорієнтував свою зовнішню полі-

тику на зближення з КНР. Зокрема, у 1979 р., президент Джиммі Картер призупинив дипломатичне визнання Тайваню, аби зосередитися на активізації зв'язків із Китаєм. Втім, конгрес США, реагуючи на цей крок, ухвалив Закон про відносини з Тайванем, який містить обіцянку постачати Тайваню оборонне озброєння, і визначає, що будь-який напад Китаю буде розглядатися США як «серйозне занепокоєння». Так звана політика «стратегічної двозначності» Вашингтона означає, що США навмисно не заявляють, чи будуть вони захищати Тайвань у разі нападу [4].

Намагаючись нейтралізувати тайванську проблему та надати американсько-китайським відносинам нового імпульсу, Президент США Р. Рейган пішов на компромісний крок. Так, 17 серпня 1982 р. було опубліковано комюніке, в якому США пообіцяли поетапно й остаточно вирішити проблему з продажу зброї Тайваню. Три китайсько-американських спільних комюніке (Шанхайське комюніке, Китайсько-американське комюніке про встановлення дипломатичних відносин і Комюніке 17 серпня) стали визначальними документами розвитку китайсько-американських відносин. Тобто, спостерігався дуалізм зовнішньополітичного курсу США щодо проблеми Тайваню. У 1984 р. на Тайвань відбула делегація американських конгресменів. США стали активно перешкоджати ініціативам щодо приєднання Тайваню до Китаю, чинячи тиск на уряд КНР [1].

У 1989 р. Китай намагався заручитись підтримкою США у питанні поглиблення свого діалогу та взаємопорозуміння з Тайванем. Зокрема, лідер КНР Ден Сяопін закликав США посприяти налагодженню з тайванською владою торгових, суднохідних і поштових зв'язків. Керівництво КНР було зацікавлене у тому, щоб представники США взяли на себе низку посередницьких функцій щодо розвитку контактів з адміністрацією острова. У свою чергу, американська сторона схвально віднеслася до налагодження зв'язків між материком і Тайванем, але безпосередньо сприяти даній ініціативі відмовлялась, мотивуючись це тим, що не буде втручатися у внутрішні справи Китаю. Адміністрація Р. Рейгана всіляко намагалась підкреслити, що США займають позицію невтручання у тайванське питання.

У 1996 р. Китай провів провокаційні ракетні випробування, аби спробувати вплинути на перші прямі президентські вибори на Тайвані. У відповідь президент США Білл Клінтон наказав провести наймасштабніше навчання військових сил США в Азії з часів війни у В'єтнамі, відправивши кораблі до Тайванської протоки: авіаносець «Індепенденс» і чотири інших кораблі, давши цим чіткий сигнал Пекіну.

На початку 2000-х рр. конгрес США ухвалив рішення про розширення оборонних зв'язків

з Тайванем та поглиблення військово-технічної співпраці.

У дипломатичному плані США зараз дотримуються політики «єдиного Китаю», яка визнає лише один китайський уряд – у Пекіні – і має офіційні зв'язки з Китаєм, а не з Тайванем. Ця позиція сформувалася у 2002 р. внаслідок офіційного візиту Цзян Цземіня до США, де відбулося обговорення двосторонніх проблем, яке принесло низку визначальних рішень: по-перше, Президент США чітко структурував позицію країни з тайванського питання, заявивши, що Вашингтон дотримується принципу «єдиного Китаю», позиція США з цього питання формується на основі трьох американсько-китайських комюніке, а також заперечується існування «незалежного Тайваню» [2].

На тлі повномасштабної військової агресії Росії в Україні Джо Байден пообіцяв захистити Тайвань від Китаю (травень 2022 р.). Новий виток китайсько-американського протистояння через Тайвань розпочався влітку 2022 року, коли спікер Палати представників США Ненсі Пелосі нанесла візит на острів. Китай розцінив її поїздку як порушення свого суверенітету і розпочав масштабні військові навчання навколо Тайваню, більше схожі на блокаду. Після декількох місяців напруженості Пекін і Вашингтон домовилися почати нормалізацію відносин, але інцидент з китайською повітряною кулею над Америкою перекреслив ці плани.

Ще одним важливим чинником вирішення «тайванського питання» є рівень військово-технічного співробітництва між США і Тайванем.

Із 1979 року відносини Сполучених Штатів із республікою регулює спеціально прийнятий Закон про відносини з Тайванем. Останнім часом збройні сили Тайваню активно поповнюють озброєнням і бойовою технікою за рахунок закупок у США і власного виробництва ОВТ. Фактично з 2009 року Вашингтон санкціонував постачання озброєнь на суму близько 32 мільярдів доларів [6]. Наприкінці січня – початку лютого 2010 р. відбулося схвалення Пентагоном 6,4-мільярдної угоди щодо постачання зброї Тайваню. Згідно з контрактом Вашингтон зобов'язувався надати тайванським збройним силам 114 ракет системи Patriot (2,8 млрд. доларів), 60 гелікоптерів Black Hawk (3,1 млрд. доларів), 2 мінних тральщики Osprey та інші види озброєнь [6]. Станом на сьогодні у Конгресі США існує напрацьована версія Закону про повноваження в галузі національної оборони від 2022 року, де міститься заклик до США допомогти Тайваню придбати асиметричний арсенал, а також включити Тайвань у військово-морські навчання «Тихоокеанське кільце». Даний закон про відносини з Тайванем вимагає від США «надати Тайваню зброю оборонного характеру» та забезпечити його «в такій кількості, яка може бути потрібна для підтримки Тайванем достатньої здатності до самооборони».

На сучасному етапі, враховуючи позиції урядів КНР, США та Китайської Республіки, аналітики служби геополітичної та безпекової розвідки Dragonfly розглядають три варіанти сценаріїв вирішення «тайванського питання» та його подальшого розвитку: 1) мирне возз'єднання з Китайською Народною Республікою (КНР); 2) комбінація застосування сили Китаєм з подальшим мирним переговорним процесом з Тайванем; і 3) силове захоплення Тайваню. Ці три сценарії будуть залежати від трьох основних чинників: політики КНР щодо Тайваню, позиції правлячої влади Тайваню та відповіді США та їхніх союзників [8].

Сценарій 1. Мирне возз'єднання з Китайською Народною Республікою (КНР). У найбільш ідеальному сценарії мирне вирішення проблеми політичного майбутнього Тайваню є можливим, втім воно залежить, по-перше, від того, чи справді правляча влада Тайваню приймає консенсус 1992 року, а саме: існує лише один Китай, в значенні того, що Китай відкритий для інтерпретації обох сторін. Якщо правляча влада Тайваню прийме консенсус 1992 року, то двері для переговорів між протокою відкриються плавно, прокладаючи шлях до поетапного процесу, як це запропоновано в нещодавній Білій книзі, опублікованій урядом КНР. Суть проблеми полягає в тому, що правляча Демократична прогресивна партія (ДПП) КР наразі не має чіткої політики щодо материкового Китаю, тоді як Гоміндан залишається розділеним, хоча деякі члени темно-синього табору діють як посередники між ними.

Найбільш тривожним моментом у цьому сценарії є позиція влади КР, щодо безперервної інтернаціоналізації статусу острова та військового союзу із США як «ефективного» стримуючого засобу проти материка.

На жаль, це припущення є проблематичним і провокативним для материкової сторони. Нинішній глухий кут ускладнює політика конфронтації США щодо Китаю. Відкриті розбіжності між США та КНР гальмують ситуацію щодо вирішення політичного майбутнього Тайваню. Звісно, що американська сторона має сприяти діалогу між двома протоками, а також тут можлива присутність третьої сторони, наприклад Сінгапур – в якості посередника, що сприятиме діалогу між Гомінданом і ДПП з одного боку і материковою стороною, з іншого.

Тим не менш, складність полягає в тому, що представники ДПП бачать Гоміндан як своїх політичних ворогів, звинувачуючи синій табір партії в схиланні на сторону материка. Політична недовіра та глибокі розбіжності у внутрішній політиці Тайваню дуже ускладнюють політичне примирення та діалог між тайванською та материковою сторонами.

Наразі Гоміндан залишається електорально слабшим, ніж ДПП. Таким чином, якщо президентські вибори в Тайвані на початку 2024 року й надалі передбачатимуть перемогу та монополію ДПП, і якщо ДПП не змінить свою політику щодо КНР, можна сміливо очікувати погіршення відносин між двома протоками з початку 2024 року. 2024 рік буде також чутливим, особливо якщо вибори президента США відбудуться в листопаді [9].

Сценарій 2. Комбінація застосування сили Китаєм з подальшим мирним переговорним процесом з Тайванем – це поєднання сили і компромісу. Теоретично і практично материкова частина може здійснити стрімку військову «атаку» на Тайвань і економічну блокаду острова, що змусить до швидкого політичного врегулювання. Суть проблеми полягає в тому, чи будуть військові КНР здатні розпочати швидке та ефективне «відновлення» Тайваню. Проблема у цій ситуації ускладниться від того, наскільки тайванська армія буде чинити достатньо сильний опір, щоб стримати дану «атаку».

У другому сценарії поєднання сили з швидким врегулюванням, прихильники жорсткої лінії та радикали з ДПП, ймовірно, зіткнуться з можливістю арешту та покарання, якщо не змінять своїх позицій і якщо переможна сила з материка не розгляне питання їхньої «часткової амністії».

Проте досвід Гонконгу після протестів проти законопроекту про екстрадицію показав, що навіть «часткова амністія» може бути дуже важкою для будь-яких правопорушників, які повинні бути ув'язнені через порушення закону.

Чи наважиться США на військове втручання, якщо КНР прийме силове рішення на Тайвані? США постачало зброю Тайваню заради стримування «військової загрози» з боку материкового Китаю. Це питання залишається поки що відкритим.

«Стурбованим актором» тут також може виступити Японія. Так, під час нещодавнього візиту до Пекіна радник з національної безпеки Японії Такео Акіба висловив незгоду японської сторони щодо силового приєднання Тайвані до КНР, включаючи військові навчання та прибуття п'яти китайських ракет до «економічної зони» Японії. Японія також була незадоволена тим, що китайські морські судна зайшли у води островів Сенкаку, які залишаються предметом територіальної суперечки між Японією та Китаєм. У разі раптового застосування сили материком для вирішення «тайванського питання» можна очікувати, що Японія відреагує навіть швидше та рішучіше, ніж США [9].

Сценарій поєднання сили з швидким врегулюванням на Тайвані також залежатиме від того, чи буде КНР покладатися на блакитний табір Гоміндану для управління Тайванем, чи «покарає» вона радикалів з ДПП та інших прихильників жорсткої лінії на острові. Також тут важлива реакція народу

Тайваню на силове захоплення. Хоча громадська думка в Тайвані показує, що 50 відсотків населення не підтримує військові навчання материкового Китаю, цілком можливо, що багато тайванців нададуть перевагу мирному врегулюванню одразу після силового захоплення. Стабільність і мир, здається, є пріоритетами в умах переважної більшості тайванців [9].

Сценарій 3. Силове захоплення Тайваню. Цей сценарій, однак, виглядає малоімовірним, проте тут має місце можливість втручання з боку країн-посередників. Зокрема, Сінгапур має хороші можливості бути посередником, враховуючи його досвід надання корисної та нейтральної платформи для Гоміндану під президентським керівництвом Ма Інцзю для досягнення мирного консенсусу з Комуністичною партією Китаю на чолі з Сі Цзінпінгом у листопаді 2015 року.

Насправді Ма Інцзю залишається найвпливовішим посередником, який може сприяти налагодженню діалогу між Тайванем і материковим Китаєм. Проблема полягає в тому, що ні ДПП, ні американська сторона поки що не визнають його величезного потенціалу як ефективного посередника. На Тайвані існують також певні психологічні та політичні бар'єри: ті, хто взаємодіють з владою материка, обов'язково будуть політично «кооптовані» проти інтересів тайванської сторони. Тим не менш, це припущення є хибним, якщо Тайвань бажає справжнього мирного вирішення та співіснування з материком [9].

Одна велика проблема між материковою і тайванською сторонами полягає в тому, як обидві сторони мають домовитися про поетапний процес мирного возз'єднання. У Білій книзі, опублікованій КНР, уже згадувалося про необхідність поетапного процесу – прорив відкриває двері для переговорів і взаємних поступок. Наприклад, якщо перший етап характеризується прийняттям тайванською стороною консенсусу 1992 року, це можна обміняти на відмову материкової сторони від використання військової сили для вирішення «тайванського питання». Як тільки ці поступки будуть надані, інші питання будуть вирішені поступово.

Тим не менш, передбачувана перешкода для обох сторін полягає в тому, як впоратися зі змістом Меморандуму про взаєморозуміння, який має містити основні принципи щодо майбутнього Тайваню. Цей документ був би найбільш ідеальним першим кроком, а на другому етапі слідував би більш тривалий процес переговорів щодо участі Тайваню в міжнародних організаціях і навіть статусу тайванської армії. У Білій книзі не згадується питання про армію Тайваню, але якби відбулося мирне вирішення майбутнього Тайваню, можна сміливо передбачити, що острів, швидше за все, матиме власну армію, проте це буде залежати від певних умов [9].

Висновки. Таким чином, дослідження проблематики «тайванського питання» залишається важливим елементом конструкції геополітичних відносин в АТР. Розвиток вище розглянутих сценаріїв залежатиме головним чином від політики правлячої влади на Тайвані. Якщо тайванська влада погодиться на консенсус 1992 року, то відбудеться певний прорив у цьому питанні. Якщо ж відмовиться, то рішення щодо застосування сили з материка, стане питанням часу.

Зовнішні актори, такі як США, Японія та Сінгапур, також відіграватимуть ключову роль у формуванні шляхів порозуміння між сторонами. Якщо США стримають деяких тайванських радикалів, які продовжують провокувати материк, і зрозуміють важливість використання представ-

ників Гоміндану як посередників, то прорив у відносинах між протоками виглядатиме ймовірним. З іншого боку, Японія, швидше за все, почуватиметься некомфортно, у випадку застосування материковою стороною будь-якої сили для вирішення «тайванського питання». Водночас, Сінгапур може відіграти ключову роль не лише в забезпеченні нейтральної платформи для діалогу між коаліцією поміркованих гомінданівців і ДПП, а й у втручання в критичний момент, щоб допомогти досягти мирного врегулювання. З публікацією «Білої книги» на материк рішучість Пекіна врегулювати проблему Тайваню стає очевидною та безсумнівною. Час такого врегулювання, ймовірно, відбудеться в найближчі роки, якщо не десятиліття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Браун Д. Китай і Тайвань: витоки протистояння. *BBC NEWS Україна*. 2 січня 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46740156> (дата звернення 02.06.2023).
2. Браун Д. Китай і Тайвань: просте пояснення суті конфлікту. *BBC NEWS Україна*. 2 серпня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62396120> (дата звернення 02.06.2023).
3. Гончар Б., Таран М. США – КНР і Тайвань: трикутник взаємодії і суперечностей в 90-і роки ХХ ст. Академія наук вищої школи України. Випуск другий. К.: Хрещатик, 1999. С. 22-31.
4. Заблоцький В. Протистояння двох Китаїв. *Український Тиждень*. 24 лютого 2021. URL: <https://tyzhden.ua/protystoiannia-dvokh-kytaiv/> (дата звернення 05.06.2023).
5. Литвинська-Доба Є.О. Концептуальні засади зовнішньополітичного курсу Китайської Народної Республіки у ХХІ столітті. *Політичне життя*. 2020, №25, С. 93-100.
6. Шевчук О.В., Вовчук Л.А., Погорелова І.С. Зовнішня політика країн АТР (1945-2000-і рр.): навчальний посібник; наук. ред. О. П. Тригуб. Миколаїв :Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. – 292 с.
7. Юрчишин В. Тайвань – не Україна. Разумков центр. 4 серпня 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/taivan-ne-ukraina> (дата звернення 11.06.2023).
8. Cabestan J.-P. Is there a solution to the China-Taiwan Quarrel? July/Agust 2001. Available from: <https://www.sciencespo.fr/cei/en/content/there-solution-china-taiwan-quarrel> (access date 13/06/2023).
9. Taiwan / Updated scenarios for crisis in 2023 and beyond. *dragonfly news*. 2023. February. Available from: <https://www.dragonflyintelligence.com/news/taiwan-updated-scenarios-for-crisis-in-2023-and-beyond/> (access date 13/06/2023).

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА КРОС КУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

INTERNATIONAL RELATIONS AND CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

Кудлай І.В.,

*старший викладач кафедри міжнародних відносин та права
Національного університету «Одеська політехніка»*

Бабіна В.О.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та права
Національного університету «Одеська політехніка»*

Відмінними рисами кінця ХХ початку ХХІ століття є інтернаціоналізація та глобалізація. Разом з тим до міжнародного співробітництва включаються носії різних культур, з'являється велика кількість мовних контактів, прискорюються темпи спілкування та комунікації. Питання формування відносин та побудови бізнесу із закордонними партнерами, міжнародного співробітництва як в Україні, так і за кордоном завжди були актуальними.

Також відбувається активізація міжнародного трансферу технологій. При цьому на рівні менталітету тієї чи іншої нації продовжують працювати стереотипи щодо «правильності» власної культури (у тому числі ділової та економічної) та «дивності» інших культур.

Відмінності між різними культурними групами чи підгрупами, навіть якщо вони говорять однією мовою, можуть створити проблеми та значно ускладнити розуміння один одного.

Робота з іншими культурами потребує терпіння, дослідницького підходу та відкритості до відмінностей, з якими доводиться стикатися під час роботи з людьми з інших культурних середовищ. Щоб досягти успіху у своїй роботі, необхідно враховувати культурні норми та особливості, а також постійно навчатися та вдосконалювати свої навички взаємодії та комунікації з людьми з різних культурних середовищ.

Міжкультурні контакти приносять у ділові відносини, дипломатичні зв'язки, в моделі організації робочих процесів нові способи комунікації, змінюються вимоги до професіоналізму співробітників, а вміння підлаштуватися до численних нюансів національної культури країни-партнера дає незаперечну перевагу перед конкурентами і позбавляє невиправданих ризиків.

У статті аналізується вплив крос культурної комунікації на поведінку співробітників у представництвах усього світу, звертається увага на ведення міжнародних переговорів, вирішення конфліктних ситуацій, коли дипломати є представниками різних культур.

До найбільш ефективних принципів крос культурної взаємодії ми відносимо: інформованість про культуру ділового партнера, готовність вступити в діалог, встановлення відносин довіри та взаємоповаги, навички розуміння та інтерпретації інших культур, прийняття дивергентності та рівнозначності ділових культур.

Ключові слова: культура, крос культурна комунікація, культурне середовище, міжнародне співробітництво, міжнародні переговори, спілкування, конфлікт, переговорний процес, дипломатичний етикет.

Distinctive features of the late 20th and early 21st centuries are internationalization and globalization. At the same time, carriers of different cultures are included in international cooperation, a large number of speech contacts appear, and the pace of communication and communication is accelerating. The issues of forming relationships and building business with foreign partners, international cooperation both in Ukraine and abroad have always been relevant.

Among the trends that characterize the modern world, one of the main ones is the globalization and internationalization of economic and socio-cultural activities. According to experts, almost half of the global gross domestic product is produced by joint ventures. In addition, there is an intensification of international technology transfer. At the same time, at the level of the mentality of one or another nation, stereotypes about the "correctness" of their own culture (including business and economic) and the "strangeness" of other cultures continue to operate.

Differences between different cultural groups or subgroups, even if they speak the same language, can create problems and make it much harder to understand each other.

Working with other cultures requires patience, an exploratory approach and an openness to the differences that one has to face when working with people from other cultural backgrounds. To be successful in your work, you need to take into account cultural norms and characteristics, as well as constantly learn and improve your skills in interacting and communicating with people from different cultural backgrounds.

Intercultural contacts bring new ways of communication into business relations, diplomatic relations, workflow organization models, the requirements for the professionalism of employees change, and the ability to adapt to the numerous nuances of the national culture of the partner country gives an undeniable advantage over competitors and eliminates unjustified risks.

This article analyzes the impact of cross-cultural communication on the behavior of employees in representative offices around the world, draws attention to the conduct of international negotiations, the resolution of conflict situations when diplomats are representatives of different cultures.

Among the most effective principles of cross-cultural interaction, we include: awareness of the culture of a business partner, readiness to enter into a dialogue, establishing relationships of trust and mutual respect, understanding and interpreting other cultures, accepting the divergence and equivalence of business cultures.

Key words: culture, cross cultural communication, international cooperation, international negotiations, negotiation process, communication, conflict, cultural environment, diplomatic etiquette.

Постановка проблеми. У світі глобалізації та різноманітної культурної спадщини крос-культурні взаємодії стають все більш поширеними. Як соціальні суб'єкти ми постійно перебуваємо в ситуаціях, коли необхідно спілкуватися і працювати з людьми з різних культурних середовищ. Правильна взаємодія може принести різноманітність переваг, включаючи економічні та соціальні, проте неправильна взаємодія може призвести до конфліктів та проблем.

Сьогодні міжнародні зв'язки поєднують компанії практично у всіх країнах світу. І кожна держава має свою політичну ситуацію, свою історію, свої традиції, свою культуру; у кожній компанії, у свою чергу, свій статут та свої вимоги до партнерів та персоналу. Все це викликає серйозні ускладнення та труднощі для розвитку міжнародних зв'язків.

Крос-культурними називають комунікації на «перетині» культур, за наявності явних відмінностей цих культур, а також на перетині світоглядів, поглядів, віків, статусів і, звичайно, їх самих – культур, тобто спілкування та взаємодія людей – представників різних культур. Комунікувати можна вербально чи невербально, за допомогою різних інструментів, ефективно чи неефективно. Отже, під міжкультурною комунікацією розуміють функційно зумовлену комунікативну взаємодію людей як носіїв різних культурних спільнот, що орієнтована на взаємопроникнення культурно-комунікативних смислів, досягнення взаєморозуміння з урахуванням і збереженням «національної картини світу», їх взаємозбагачення в соціокультурному й духовному планах. Це тривалий процес, пов'язаний із подоланням негативних стереотипів, формуванням готовності особистості до діалогу та культурної комунікації.

Міжнародні контакти України із зарубіжними державами також набувають все більшого розвитку. Вони охоплюють весь спектр міждержавних відносин: політичні, економічні, гуманітарні, військово- та науково-технічні, консульські та інші. Щороку в нашій країні приймають сотні іноземних делегацій на рівні глав держав, урядів, міністрів закордонних справ, міністерств та відомств, представників міжнародних організацій та ділових кіл. І навпаки – представники нашої країни здійснюють інтенсивні візити за кордон.

Актуальність обраної теми обумовлена розширенням міжнародних зв'язків і, як наслідок, розвитком міжнаціонального спілкування. У сучасних умовах глобалізації, коли розвиток всесвітньої інтеграції торкнувся всіх сфер діяльності, міжнародні контакти стають дедалі тіснішими, а практика міжнародних переговорів стає дедалі інтенсивнішою. У зв'язку з цим не можна недооцінювати роль крос-культурних аспектів.

Звернемо увагу, що поява нових компаній та активне залучення в бізнес, співробітництво компа-

ній, які діють на міжнародному ринку, необхідність переговорних процесів, для вирішення питань бізнесу та політики, врегулювання конфліктів – все це актуалізує проблематику вивчення національних стилів ведення переговорів, вимагає знань культурних особливостей інших країн, так як від них залежить ефективність переговорного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням комунікативної компетентності займалися: Т. Бутенко, І. Данченко, М. Завініченко, О. Касаткіна, І. Козубовська, О. Краєвська, С. Макаренко, В. Назаренко, Н. Тимофєєва, О. Хом'як, В. Черевко та ін. Зокрема Л.Г. Почебут приділяла велику увагу цим питанням, розробила теорію міжкультурної комунікативної компетентності як психологічної передумови конструктивної взаємодії представників різних культур.

Серед класичних робіт зарубіжних досліджень комунікативної компетентності з погляду теорії комунікації та культурології слід зазначити праці: L. Bachman, M. Canale, N. Chomsky, K. Foss, O. Argie, J. Koester, D. O'Hair, A. Palmer, G. Rickheit, H. Widdowson, C. Sabee та ін. Також у західній літературі дуже ретельно ці питання вивчали такі вчені, як С. Ронен, Р. Мід, Г. Богін, Л. Божович, Л. Виготський, Ю. Жуков, І. Зімня, А. Маркова, Д. Равен, Н. Хомський, А. Хуторський, С. Шишов, Е. Шейн, М. Портер, Ф. Лютенс; соціальні орієнтації та їх вплив на відмінність національних культур (Г. Лейн, Дж. Дістефано); базові критерії міжкультурних відмінностей (Г. Хофштеде, Ф. Тромпенарс). Якщо говорити про переговорний процес, про його роль, значення та вплив традиційно національного стилю, то необхідно звернути увагу на праці Лорда Актона, Е. Ренана, О. Бауера, Г. Лебона, в тому числі на роботи українських авторів: С. Абрамовича, Л. Варзацької, М. Вашуленка, С. Дорошенко та ін.

В дослідженнях Б. Ананьєва, А. Бодалева, А. Леонтьєва, Б. Ломова розглядаються теоретичні аспекти комунікативної компетентності. Вищезазначені вчені розглядають здатність людини до встановлення взаємовідносин як специфічну форму активності суб'єкта. Автори наголошують, що людина розкриває свої особові якості в процесі спілкування. Це пояснюється тим, що під час комунікації людина засвоює знання, цінності, засоби діяльності. Таким чином, людина формується як особистість та суб'єкт діяльності.

Разом з тим проблема формування комунікативної компетентності і сьогодні залишається актуальною, оскільки її вирішення у всіх сферах життєдіяльності в кінцевому результаті означає: раціоналізацію механізмів управління суспільством; затвердження діалогу як пріоритетної форми спілкування та єдиного способу вирішення глобальних проблем «цивілізаційних викликів»; культуру ведення професійних та міжнародних

переговорів у всіх сферах; формування моральної, духовної особистості шляхом розширення рівня відповідальності та свободи, в яких особистість шукає свої життєві смисли.

Мета цієї статті: обґрунтувати важливість розвитку комунікативних навичок ведення переговорів, дослідити сучасний вплив крос-культурної компетентності на особливості комунікації під час міжнародних переговорів та спрогнозувати подальші шляхи розвитку зв'язків партнерів по спілкуванню. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередковано, в тому числі з літератури, театру, кіно з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішень. У процесі опанування комунікативної сфери людина запозичає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм.

Люди, що уміють спілкуватися, розуміють, чують і не провокують одне одного. Вони вміють дослуховуватись навіть до найменших побажань своїх співрозмовників. До того ж немає агресорів і жертв, усі вміють досягати своєї мети, не нехтуючи метою інших, і на будь-якій стадії можуть зупинити конфлікт. Вони спілкуються не поверхнево і формально, а глибоко й усвідомлено, на рівні особистісних цінностей. Їм набагато простіше відкривати один одного, довіряти і розуміти водночас. Необхідно вміти володіти словом і налагоджувати професійну взаємодію, але саме спілкування як інструмент порозуміння дає справді безмежні можливості. Спілкування – це мистецтво, його не можна вивчити або знати – його можна лише практикувати і покращувати, постійно навчаючись, бо у цій сфері немає меж досконалості.

Міжкультурна комунікативна компетентність виявляється у позитивному відношенні, толерантності та довірі, знанні принципів та правил міжкультурної комунікації, вмінні розуміти та взаємодіяти з представниками різних культур.

Формування міжкультурної комунікативної компетентності передбачає отримання знань про свою та інші культури (мову, історію, мистецтво, літературу, архітектуру, міфологію та фольклор, релігію тощо). Однак знань про культурні особливості недостатньо, необхідний також розвиток умінь, навичок, специфічної здатності до спілкування з представниками інших народів та культур.

Крос-культурна взаємодія може бути джерелом багатства та різноманітності, але лише за умови поваги та розуміння культурних відмінностей. При дотриманні культурних норм та повазі інших культур, спілкування та співпраця між людьми

з різних культурних середовищ можуть стати ключем до успішної крос-культурної взаємодії та уникнення конфліктів. Також, робота з іншими культурами допомагає збільшити розуміння різних культур та традицій. Коли люди подорожують та працюють з іншими культурами, вони розширюють свій кругозір, навчаються нових поглядів на світ та оцінюють свій потенціал у нових середовищах. Вміння працювати з іншими культурами допомагає різним націям легше співіснувати, будувати міжнародні спільноти та захищати права всіх народів.

З розвитком суспільства змінюються і цінності, глобалізація та конвергенція нових технологій та комунікаційних структур сприяють формуванню більш ширшої міжнародної споживчої культури та цінностей.

Кожній національній культурі відповідає певна, лише їй властива система цінностей. Кожне нове покоління, що переймає цінності та переконання попереднього, відтворює культурну спадщину своєї країни. При цьому передаються не лише поведінкові стереотипи, а способи та моделі управління, що відрізняють одну країну від іншої. Саме з цих ознак можна визначити ту чи іншу модель ділової культури країни [4]. Через це культура кожної країни є первинною до її економіки, політики, права та моралі.

Поінформованість про культуру іншої держави найчастіше означає розуміння цінностей та поглядів іншої культури. Наші культурні орієнтири, сформовані нашою освітою, релігією чи соціальною структурою, також критично впливають на ділові взаємодії. Вивчаючи культури, дуже важливо пам'ятати, що це культури постійно розвиваються. Коли ми говоримо «культурний», ми не завжди маємо на увазі людей із різних країн.

Початкове формування культурних констант, безумовно, визначалося географічними та природно-кліматичними характеристиками районів компактного проживання національних спільнот і ці особливості зберігають своє важливе значення навіть сьогодні: національні характеристики представників Півдня та Півночі, особливості поведінки населення Сходу чи Заходу. Але під впливом політичних, економічних, релігійних, соціальних та інших процесів історичного розвитку окремих націй, становлення та еволюції національних держав ці культурні константи істотно змінювалися [3].

У міру того, як глобалізація зблизила світ, ділові відносини між представниками різних культур відбуваються щодня. Одним із проявів навичок міжкультурного спілкування сьогодні виступає політика культурної дипломатії. Адже вона має неабиякий спектр можливостей впливати на питання безпеки, формування міжнародного іміджу, успішного ведення переговорів, стимулювання розвитку культури та економіки, зміцнення

національної ідентичності, просування системи демократичних цінностей тощо.

Нині дедалі більш поширеним стає міжнародне співробітництво. Багато вчених-економістів стверджують, що економічний прогрес залежить від міжнародних відносин між культурами. На світових ринках важливо мати справу з більш ніж однією культурою. Вміння працювати з іншими культурами допомагає мати перевагу в ефективності комунікації та організації культурно-орієнтованого маркетингу.

У той же час культурна дипломатія як політика не повинна обмежуватися завданнями виключно сфери зовнішньополітичних відносин. Оперативна реагуючи на культурні запити суспільства, вона бере участь у його формуванні, осмисленні власного досвіду та плануванні майбутнього. Власне, культурна дипломатія може і має бути складовою культурної політики держави, але лише в тому випадку, якщо та відповідає актуальним потребам соціуму.

Не існує двох національностей, які б бачили світ однаково. Тут необхідно звернути увагу, що крос культурна комунікація у якнайширшому сенсі залежить від того, як і чому ми думаємо і діємо.

Більшість проблем у будь-якій міжкультурній взаємодії впливає з наших очікувань. Проблема в тому, що кожного разу, коли ми маємо справу з людьми з іншої культури – чи то в нашій країні, чи в усьому світі, – ми очікуємо, що люди будуть поводитися так само, як ми, і за тими самими правилами.

Таким чином, кожна група людей має свою унікальну культуру, тобто свій спосіб життя, цінності, переконання та спосіб мислення.

Переговори завжди були найважливішим інструментом дипломатії. Інституалізація культурної дипломатії є важливою умовою формування політики крос культурної комунікації, яка, з одного боку, впливатиме на питання національної безпеки та міжнародного іміджу, а з іншого – відкриє перспективи соціально-культурного та економічного розвитку держави, позитивно позначиться на внутрішній політичній стабільності, здібності бачити та планувати майбутнє. Однією з основних особливостей переговорів і те, що їх учасники перебувають у безпосередній взаємодії друг з другом та й у взаємній залежності. Міжкультурні переговори – це помічник, який допомагає представникам з абсолютно різних культур приходити до спільного консенсусу і успішно домовлятися про ту чи іншу операцію чи угоду.

Культура створює упередження у нашому сприйнятті, мотивації, інтересах та стратегіях, що може призвести до безлічі конфліктів у процесі переговорів. Аспекти культури, які можуть вплинути на переговори, включають мову, діалект, соціальні норми, діловий етикет, релігію, цінності,

кухню, гігієну, комфорт та особисті уподобання. На міжнародні переговори також часто впливають історичні події, націоналізм, правові обмеження, тарифи, географічна віддаленість, топографічні умови, багатосторонні союзи та політичні конфлікти. Вміння працювати з іншими культурами допомагає запобігати конфліктам та залагоджувати розбіжності. Різні культури можуть мати різні норми поведінки та комунікації, і знання цих норм допомагає створювати корисні відносини та заохочувати взаємоповагу.

Мова – це сукупність кодів, що використовуються в комунікації, які, якщо вони не використовуються ефективно, можуть виступати як бар'єр для встановлення розуміння та довіри. Нам потрібні ефективніші інструменти, і найголовніше – це знання всіх факторів, які можуть вплинути на перебіг розгляду. Різні нації та народності, як правило, мають своєрідний національний характер, який впливає на тип цілей та процесів, які суспільство переслідує у переговорах. Ось чому уточнення та розуміння культурних відмінностей життєво-важливе для успішної роботи у міжкультурній комунікації [11]. Оскільки ми дуже добре розуміємо, що наші партнери можуть бачити багато речей по-іншому, ми з огляду на це менш схильні робити негативні припущення і більш схильні добиватися прогресу в переговорах.

Необхідно звернути увагу на те, що навіть погляд на переговори може різнитися в різних культурах. Наприклад, у західних культурах переговори розглядаються як бізнес, а не як соціальна діяльність, але в інших культурах першим кроком у переговорах є встановлення довірчих відносин. Також важливо пам'ятати, що означає згоду у різних культурах. Наприклад, у Китаї кивок голови не означає, що китайський партнер погоджується з тим, що ви пропонуєте, а просто те, що вони слухають і стежать за тим, що ви кажете.

Взагалі, вміння ефективно вести переговори – складна річ, яка потребує певних навичок: необхідно знати, як проводити переговори, дотримуючись якогось алгоритму, як уникнути помилок, володіння вмінням уважно слухати, намагатися зрозуміти аргументи опонента. Правильно враховувати та застосовувати знання та навички крос культурної комунікації – використовувати та розуміти міміку, жести, пози, інтонації, здатність до роботи відповідно до норм та традицій інших країн. Також однією з найважливіших навичок є вміння ставити питання, слухати і чути співрозмовника. Вірно поставлені питання допомагають одержати з протилежного боку цінну інформацію, а також перевірити різні варіанти, які розглядалися під час підготовки до переговорів.

Механізмом реалізації принципів міжнародного спілкування є дипломатичний протокол, стандарти якого були закріплені Віденською

конвенцією 1961 року. Серед безлічі визначень дипломатичного протоколу можна назвати таке: «сукупність загальноприйнятих правил і традицій, дотримуваних урядами, департаментами закордонних справ, дипломатичними представниками, службовцями та іншими посадовими особами у відносинах». Це визначення є найбільш повним та відображає суть протокольної міжнародної діяльності. Згодом слово протокол стало використовуватися для позначення дипломатичного етикету. Державний протокол регулює відносини на національному рівні, сферами дипломатичного протоколу є міжнародні відносини. Останнім часом на перший план виходять проблеми застосування ділового протоколу, що регулює відносини у діловому середовищі за допомогою правил та стандартів, розроблених у міжнародній та національній практиці ведення переговорів. Чимало важливою складовою у міжнародному співробітництві є ділова етика. Загалом підтверджено, що брак знань у сфері ділового етикету впливає на репутації компаній та негативно позначається на фінансових результатах. При цьому найчастіше помилки в діловому етикеті роблять китайці (67%), за якими йдуть італійці (65%), американці (58%), німці (56%) та іспанці (52%) [7].

Таким чином, для підтримки ефективної взаємодії на високому рівні використовуються навички ведення дипломатичного протоколу та етикету. Вивчивши міжнародні правила ввічливості, формальні норми спілкування та церемоніальні звичаї, яким слід дотримуватися на офіційних заходах, ми отримуємо практичне уявлення про тонкі взаємодії, які покращать якість ведення переговорів у різних умовах.

Ділові культури відрізняються і глибиною підтексту. Якщо в одних культурах зміст контексту мінімально – сказано лише те, що сказано – не більше (моноактивні культури), то в інших – більша частина інформації міститься в контексті (реактивні культури). І менеджер, який керує мультикультуральним персоналом, може потрапити у скрутне становище або прийняти неправильне управлінське рішення (представники азійських культур ніколи не заперечать своєму керівнику, навіть бачачи його очевидну помилку, оскільки «врятувати свою (і тим більше іншу) особу» – це непорушна цінність цієї культури).

Враховуючи міжнародну обстановку у світі і, зокрема, в Україні, необхідно звернути увагу на те, що частиною життя є конфлікти і вони можуть виникнути будь-якої миті. Для дипломатів і державних діячів, переговори – це також шлях від конфлікту до врегулювання конфлікту, спосіб мирного вирішення конфліктних протиріч, що виникли, і врегулювання конфліктів шляхом взаємодії сторін з метою знаходження взаємоприйнятних рішень та письмового оформлення досягнутих

угод, можливість об'єднати суперечливі інтереси в загальне рішення на користь усіх залучених сторін. Це, звичайно, ідеальний підхід до переговорного процесу, і необхідно вміти регулювати перешкоди та обмеження, які часто підривають ефективність переговорного процесу, змінюючи перебіг переговорного процесу на шкоду залученим сторонам.

Відмітимо основні стратегії, які допоможуть уникнути конфліктів у взаємодії з іншими культурами: – це дослідження та вивчення культури (перш ніж розпочинати бізнес-переговори чи спілкування з представниками іншої культури, необхідно вивчити їх традиції та звичаї. Книги, статті, Інтернет-ресурси можуть допомогти отримати повне уявлення про культуру та її особливості), шанобливе ставлення до культурних відмінностей, встановлення відкритої комунікації, адаптація до культурних норм, уникнення стереотипів та забобонів. Один із ключових моментів успішної взаємодії з іншими культурами – це розуміння їх особливостей. Занурення в нову культуру може бути незвичним і викликати дискомфорт. Однак необхідно бути відкритими для нового, приймати відмінності та навчатися спілкуванню з представниками інших культур.

Висновки. Отже, результати аналізу нашого дослідження дозволяють зробити такі висновки:

зміст міжкультурної комунікації базується на інтеграції трьох найважливіших складових: мови, що відображає культуру народу; культури, що передає особливості суспільно-історичних умов; особистості, яка формується у ході освітньої і соціальної діяльності;

культурна дипломатія як інструмент «м'якої сили» визнається дедалі актуальнішим напрямом державної політики у зв'язку з необхідністю оперативного вирішувати питання національної безпеки, позитивного міжнародного іміджу, налагодження глобальних комунікацій.

На основі результатів крос-культурних досліджень, проведених у багатонаціональних корпораціях, запропоновано низку методик та відповідні типології світових бізнес-культур.

У кожній країні свої правила переговорів. Перед переговорами за кордоном слід вивчити норми цієї культури. Нерозуміння культури людини або групи людей, з якими ви веде переговори, може бути серйозною помилкою.

Тому дуже важливо дотримуватись наступних принципів:

– бути чесними під час переговорів, виконувати свої обіцянки та ставлення до інших таке, як ви хотіли б, щоб ставилися до вас – все це допомагає вам вести переговори етично;

– дізнатися якнайбільше про культуру інших учасників та засвоїти ключові моменти крос-культурної комунікації;

– переговори зазвичай відбуваються під час якихось важливих процесів, і володіння проникливими навичками заперечення може бути необхідним інструментом;

– обов'язково мати на увазі, що згода (наприклад, кивання головою вгору і вниз або відповідь «так, так») не може означати те саме в усіх культурах;

– ключовим компонентом переговорів є наявність альтернативи «узгодженій угоді»;

– під час переговорів важливо не допускати безліч типових помилок. Ці помилки можуть включати прийняття першої пропозиції, дозволи власного еґо стати на шляху, нереалістичні очікування щодо результату переговорів, надмірна емоційність під час процесу або обтяження попередніми невдачами і повторення минулого.

Таким чином, при проведенні міжнародних переговорів необхідно враховувати крос-культурні особливості країн, важливо пам'ятати, що у багатьох культурах існують кращі методи вирішення конфліктів та переговорів. Підготовка до переговорів з іноземними партнерами збільшує ефективність переговорного процесу та знижує ризики непорозуміння та зриву угоди. Партнери повинні розуміти культурні особливості інших, щоб краще орієнтуватися в тому, що інакше могло б перетворитися на безладну ситуацію. Крім того, необхідно розуміти концепцію культурних виразів, які можуть бути зрозумілі лише людиною, що належить до певної культури. У крос-культурній комунікації неможливо досягти реального успіху без дотримання культурних норм та традицій кожної країни у процесі спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Азарова Ю. Мультикультуралізм і сучасні моделі міжкультурної комунікації. *Наукові записки Нац. університету "Острозька академія"*. Серія: Культурологія. 2016. Вип. 17. С. 13–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2016_17_5 (дата звернення: 02.06.2023).
2. Афоніна І. Ю. Стратегії комунікативної поведінки в професійно значущих ситуаціях міжкультурного спілкування. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 3. С. 25–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tiprrp_2013_3_6 (дата звернення: 11.06.2023).
3. Алдошина М. В., Брусільцева Г. М. Крос-культурні комунікації в галузі туризму в умовах глобалізації. 2014. № 3. С. 197–202.
4. Бойко О. Т. Невербальні засоби спілкування у системі міжкультурної комунікації у системі міжкультурної комунікації. *Наукові записки Нац. університету "Острозька академія"*. Серія: Філологічна. 2012. Вип. 23. С. 14–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_23_7 (дата звернення: 14.06.2023).
5. Дяченко, Тетяна Олексіївна. Організаційна культура: теорія і практика [Текст]: монографія / Т. О. Дяченко. К.: Логос, 2012. 323 с.
6. Колбіна Т. В. Сутність міжкультурної комунікації як особливої форми соціальної взаємодії представників різних культур. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2010. Вип. 31. С. 105–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2010_31_12 (дата звернення: 15.06.2023).
7. Котов М. В. Комунікативна невдача у ситуації міжкультурного спілкування. *Вісник Харківського нац. університету ім. В. Н. Каразіна*. Сер.: Філологія. 2013. № 1052. Вип. 74. С. 55–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2013_74_12 (дата звернення: 15.06.2023).
8. Малинка Ю. Г. Толерантність як результат міжкультурної комунікації в умовах глобалізації. *Вісник Нац. авіаційного університету*. Сер.: Філософія. Культурологія. 2012. № 2. С. 123–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2012_2_33 (дата звернення: 11.06.2023).
9. М'язова І. Ю. Особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація». *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2006. № 8. С. 108–113.
10. David A. Victor. Cross-cultural. International Communication. URL: <http://www.referenceforbusiness.com/encyclopedia/Cos-Des/Cross-Cultural-International-Communication.html>. (дата звернення: 15.06.2023).
11. Michal Zieba. Cross Cultural Negotiation. URL: <http://www.calumcoburn.co.uk/articles/cross-cultural-negotiation>. (дата звернення: 14.06.2023).
12. Steers M. Richard. Management across cultures: developing global competences. 2-nd ed. Cambridge University Press, 2013.

«М'ЯКА СИЛА» КИТАЮ: НАПРЯМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

CHINA'S SOFT POWER: DIRECTIONS AND FEATURES OF UKRAINIAN SCIENTIFIC DISCOURSE

Мателешко Ю.П.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
Ужгородського національного університету*

Предметом дослідження є «м'яка сила» Китаю крізь призму українського наукового дискурсу, з'ясування його головних напрямів та особливостей. Актуальність даної теми пояснюється зростаючою роллю КНР як світового лідера, станом та перспективами україно-китайських відносин, а також відсутністю досліджень із згаданої проблематики. Джерельною основою статті є праці, опубліковані українськими авторами протягом 2011–2022 рр. у наукових виданнях України (переважно періодичних).

Інтерес до китайської «м'якої сили» серед українських науковців (переважно політологів) почав проявлятися з початку 2010-х рр. В цей час з'являються перші публікації, присвячені цій темі. Головними напрямками українського наукового дискурсу, що стосується «soft power» КНР, є культурний, внутрішньо- та зовнішньополітичний, а також економічний. Окремо виділяються роботи, присвячені цій тематиці в контексті китайського наукового дискурсу, а також застосування публічної дипломатії та її різновидів, зокрема щодо України. Загалом в українському науковому середовищі позитивно оцінюють «м'які» можливості китайської культури, економіки та зовнішньої політики. Натомість оцінка внутрішньополітичних особливостей КНР (авторитарний режим, утиски свободи слова, переслідування інакомислячих тощо) в контексті розвитку її «soft power» є здебільшого негативною.

Однією з особливостей української наукової думки щодо китайської «м'якої сили» є те, що вона формувалася під значним впливом західних (зокрема Дж.Найя) та, як не дивно, російських дослідників. Це не могло не відбитися як на окремих поглядах, так і загальному спрямуванні дискурсу в Україні. Тільки невелика частина українських робіт побудована на основі китайських (китайськомовних) джерел (літератури), що можна пояснити мовними перепонами, а також обмеженим доступом до деяких інтернет-ресурсів КНР. Ще однією особливістю є те, що на сьогодні в українському науковому дискурсі не сформувалося усталене розуміння співвідношення між «м'якою силою» та її інструментарієм (засобами).

Ключові слова: «м'яка сила», публічна дипломатія, Китай, Україна, науковий дискурс.

The subject of the study is China's soft power through the prism of Ukrainian scientific discourse, clarifying its main directions and features. The relevance of this topic is explained by the growing role of the PRC as a world leader, prospects of Ukrainian-Chinese relations, as well as the lack of research on this issue. The source basis of the article is the works published during 2011–2022 in scientific publications of Ukraine (mainly periodicals) by Ukrainian authors.

Ukrainian scholars (mainly political scientists) have been interested in Chinese soft power since the early 2010s. At this time, the first publications devoted to this topic appeared. The main directions of the Ukrainian scientific discourse on the soft power of the PRC are cultural, domestic and foreign political, as well as economic. In general, the Ukrainian scientific community positively assesses the “soft” possibilities of Chinese culture, economy and foreign policy. At the same time, in the context of soft power, a negative assessment of China's internal political features (autocratic regime, oppression of speech freedom, etc.) prevails.

One of the features of Ukrainian scientific thought is that it was forming under the significant influence of Western (in particular, J.Nye) and, oddly enough, Russian authors. This has been reflected in individual views, as well as the general direction of Ukrainian discourse. Only a small part of Ukrainian works is based on Chinese (Chinese-language) sources (literature), which can be explained by language barriers, as well as limited access to some Internet resources of the PRC. Another feature is that to date, a well-established understanding of correlation between soft power and its tools (means) has not been formed in the Ukrainian scientific discourse.

Key words: soft power, public diplomacy, China, Ukraine, scientific discourse.

Постановка проблеми. Зростання ролі Китайської Народної Республіки у світовій політиці та економіці, а також її здатність впливати на сучасну систему міжнародних відносин є предметом ретельного вивчення науковців багатьох країн світу. Тривалий час у центрі досліджень залишалася так звана «жорстка сила» («hard power») Китаю, що спирається на тиск та примус. Але по мірі розширення китайським керівництвом зовнішньополітичних засобів, побу-

дованих на використанні «м'якої сили» («soft power»), яка заснована на привабливості (культури, цінностей, зовнішньої політики тощо), ця тема починає займати одне з помітних місць у світовій китаїстиці. Зростання інтересу до китайської «soft power» з початку 2010-х рр. спостерігається і в українській науці, у зв'язку з чим є потреба з'ясувати головні напрями та особливості вітчизняного наукового дискурсу щодо цієї тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема «м'якої сили» Китаю крізь призму українського наукового дискурсу ще не була предметом окремого дослідження, що надає їй ще більшої актуальності. В роботі застосовано один із підходів до дискурсу як певної системи наукових знань, що пов'язані спільною тематикою та містяться в низці дослідницьких робіт. Джерельною основою статті є праці, опубліковані українськими авторами протягом 2011–2022 рр. у наукових (переважно періодичних) виданнях України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування головних напрямів та особливостей українського наукового дискурсу, що пов'язаний з тематикою «м'якої сили» Китаю.

Виклад основного матеріалу дослідження. До окремої групи робіт, присвячених китайській «soft power», можна віднести праці, в яких значна увага приділена власне *китайському науковому дискурсу*. Як зауважує В. Кіктенко, останній значною мірою базується на теорії Дж. Ная, але не обмежується нею: крім досягнення зовнішньополітичних цілей, китайські вчені також звертають увагу на використання «м'якої сили» для виконання внутрішньополітичних завдань [7, с. 48]. І.Іваннікова зазначає, що, на думку китайських дослідників, за допомогою публічної дипломатії необхідно роз'яснювати політику КНР не тільки іноземцям, але й співвітчизникам [5, с. 100]. Також величезна увага в китайському варіанті концепції «м'якої сили» приділяється особам, які ухвалюють державні рішення та/або впливають на громадську думку [7, с. 48].

Активне вивчення даної теми, як зазначає І.Іваннікова, починається з кінця 1990-х рр., коли різко збільшилася кількість наукових робіт китайських авторів, присвячених цій проблематиці. Серед причин активного розвитку досліджень у цьому напрямі авторка виділяє наступні: 1) по мірі стрімкого економічного розвитку КНР її керівництво усвідомило необхідність нарощування «м'якої сили» як одного з атрибутів держави, що претендує на статус глобального лідера; 2) попри іноземне походження концепції, китайські науковці звернули увагу на те, що використання «м'яких» методів впливу завжди було важливою частиною культурної та політичної традиції країни [5, с. 99–100].

Як зауважують українські науковці, сьогодні в Китаї склалися два підходи щодо розуміння «м'якої сили» [7, с. 41; 5, с. 100]. Представники першого, домінуючого, підходу розглядають культуру як основу «soft power». На думку їхніх опонентів, головним в «м'якій силі» є політичний компонент (хоча не заперечується й значення культури).

В науці, зокрема українській, поширений *культуроцентричний* підхід щодо розуміння

«м'якої сили» Китайської Народної Республіки. Домінування культури в стратегії «soft power» КНР пояснюють багатим самобутнім культурно-історичним потенціалом китайської цивілізації [20, с. 97; 15, с. 28], а також браком, на відміну від країн Заходу, достатньої політичної привабливості (авторитаризм, комуністична ідеологія, порушення прав людини тощо) [12, с. 214]. Науковці зазначають, що культурний вплив Китаю має універсальний та всеохоплюючий характер, поширюючись як на західний світ, так і на азійський, африканський та латиноамериканський простори [20, с. 97–98; 17, с. 658]. Однак, на думку С. Бульбенюк, культурно-цивілізаційна привабливість Китаю є досить дискусійною внаслідок високого ступеня його автентичної культурної закритості та навіть екзотичності для представників інших цивілізацій [3, с. 45]. Як зауважують Л. Дорош та М. Яблонська, незважаючи на те, що КНР має надзвичайний культурний потенціал, їй важко знайти оптимальний баланс між старовиною та сучасністю. Крім того, поширення культурної «м'якої сили» утруднюється централізованим управлінням та цензурою сучасної культури всередині країни, а також складністю китайської мови, якій важко конкурувати з англомовним контентом. [4, с. 24].

Н. Бакланова та В. Букач зазначають, що «м'яка сила культури» перетворилася в китайському науковому середовищі на окремий напрям, який отримав інституційне оформлення у вигляді «мозкових центрів» «soft power» та спеціалізованих академічних журналів. Їхня мета – розробка культурних стратегій збільшення «м'якої сили» Китаю у світі. Крім того, концепція «м'якої сили культури» здобула в КНР широке визнання, виступивши частиною державної та партійної ідеології, що закріплена в офіційних документах. На думку китайських дослідників та керівництва країни, ядром «м'якої сили культури» Китаю мають стати елементи соціалістичної та традиційної культури, адаптовані до сучасних реалій. Баланс між ними, а також між складовими масової культури та універсальними загальнолюдськими цінностями, найефективніше забезпечать привабливість китайської культури всередині країни та за її межами. Науковці відмічають, що, на відміну від американського істеблішменту, наукове співтовариство КНР та її керівництво ніколи не наполягало на універсальності китайської культури, яка є альтернативою західній. Це найбільш привабливе країни, що чинять опір західному тиску [1, с. 117].

Як зауважує А. Кравченко, культурно-дипломатична діяльність КНР за кордоном є централізованою та контрольованою державою. Це виключає можливість участі незалежних недержавних акторів у формуванні стратегічних основ і практичних кроків культурної дипломатії Китаю. Навіть

відносно автономні інституції (культурні центри, університети, громадські організації), як зазначає дослідниця, прямо чи опосередковано контролюються державою (фінансово, ідеологічно) через партійні департаменти, відділи тощо [10, с. 99].

Одним з головних інструментів зовнішньої культурної політики КНР вважають Інститути Конфуція, що відповідають за поширення китайської культури та мови серед цільових аудиторій (переважно молоді – тому результати їхньої діяльності мають довгострокову перспективу) в країнах світу [13, с. 114, 116]. Як зауважує М. Трофименко, практика поширення мови та культури в діяльності Інститутів Конфуція є досить типовою для подібних інституцій, але система цих структур заснована на встановленні взаємовідносин та мережевої комунікації, що є найбільш важливим з точки зору генерування «м'якої сили» КНР [16, с. 342–343]. Крім того, їх унікальність полягає у тому, що вони діють у структурі закордонних навчальних закладів, а їхня глобальна мережа є щільною та централізованою (залежною від урядових органів Китаю) [16, с. 343–344; 13, с. 115–116].

Ю. Мателешко зазначає, що результатами дії культурно-мовно-освітніх засобів є не тільки позитивний імідж Китаю серед громадян багатьох країн, але й сприяння економічним і політичним інтересам КНР у світі [12, с. 217]. У підсумку це створює умови для реалізації потенціалу міжнародного лідерства країни.

Характеризуючи основні напрями культурної дипломатії Китаю, А.Кравченко зауважує, що Україна розглядається КНР як частина пострадянського простору (разом з Казахстаном, Таджикистаном, Росією, Білоруссю, Азербайджаном та ін.) [10, с. 101]. Це відбивається на формуванні уніфікованої культурної політики КНР щодо загального цільового сектору «Європа і Середня Азія». На підтвердження цього дослідниця вказує на функціонування на базі Уханського університету Інституту з дослідження Росії та України, що системно займається розробкою спільних стратегій культурної дипломатії, спрямованих на цільові аудиторії цих країн. Хоча останнім часом, на думку А. Кравченко, спостерігається адаптація та поступова модернізація міжкультурної комунікації з урахуванням національної специфіки вищезгаданих країн (про це свідчить, наприклад, поява української служби Міжнародного радіо Китаю) [10, с. 101]. Серед основних напрямів культурної дипломатії КНР в Україні дослідниця виокремила: 1) розвиток китайських інформаційних платформ; 2) пропагування вивчення китайської культури, мови та каліграфії; 3) популяризація давньої та сучасної культури і мистецтва Китаю; 4) сприяння міжнародній координації та порозумінню між Заходом і Сходом, Європою та Азією (велика роль в цьому авторка відводить Інститутам Конфуція);

5) використання потенціалу китайської діаспори в Україні [10, с. 101–102]. Загалом А. Кравченко вказує на зростаючу присутність акторів культурної дипломатії Китаю в українському культурно-мистецькому та освітньому просторах, що формують дієві платформи для популяризації традиційної та сучасної китайської культури та налагодження довготривалих партнерств [10, с. 102].

Варто виокремити **політичний напрям** дискурсу. Більшість українських науковців погоджуються з думкою Дж. Ная, що успішній реалізації «м'якої сили» КНР заважає її авторитарна політична система та пов'язані з нею явища (цензура у ЗМІ, політичні переслідування, утиски неурядових організацій тощо) [17, с. 661; 9, с. 202; 4, с. 26; 15, с. 28]. Відтак, як вважає Я. Турчин, Китай не зможе повноцінно реалізувати свою стратегію «м'якої сили» доти, поки він не лібералізує свій політичний устрій [17, с. 661]. До того часу основними прихильниками КНР (китайської моделі розвитку, або «Пекінського консенсусу») будуть авторитарні держави, що розвиваються. Інші ж країни, на думку Л. Дорош та М. Яблонської, ставитимуться до Китаю з недовірою, вважаючи його загрозою демократії [4, с. 26].

Деяко іншої думки щодо цієї проблеми дотримується С. Бульбенюк, яка вважає, що у просуванні стратегії «м'якої сили» (зокрема серед західної аудиторії) офіційна влада КНР головне значення приділяє створенню привабливого образу країни, що має свої особливі демократичні традиції та цінності [3, с. 46]. Науковиця зазначає, що додатковим важілем «soft power» Пекіна є високий рівень інституціоналізації авторитарної політичної системи КНР, яка може розглядатися як гарантія незмінності стратегічних пріоритетів зовнішнього курсу країни [3, с. 50].

В. Кіктенко зауважує, що у внутрішній політиці «м'яка сила» сприяє зміцненню ідентичності народу та підняттю його національного духу, збереженню та розвитку китайської культури, а також підтримує єдність КНР [7, с. 45].

Розглядаючи зимові Олімпійські ігри 2022 р. як інструмент зміцнення «м'якої сили», Н. Карпчук дійшла висновку, що амбітні цілі КНР загалом були реалізовані тільки на внутрішньополітичному рівні (продемонстровано управлінську ефективність партії та її лідера, здобуто широку підтримку внутрішньої аудиторії). Натомість на глобальній арені суттєвого покращення іміджевих показників Китаю (які погіршилися через звинувачення в поширенні COVID-19, геноциді уйгурів тощо) не відбулося [6, с. 140].

Зовнішню політику, яка в класичній концепції Дж. Ная розглядається як одна з основ «м'якої сили», українські науковці вважають однією з конкурентних переваг Пекіна. Дослідники, зокрема, вказують на збалансований характер зовнішньої

політики КНР, що здійснюється згідно принципів «гармонії світу» (розбудова неконфронтаційних відносин з іншими країнами та цивілізаціями), «мирного розвитку» та невторчання у внутрішні справи інших держав [17, с. 660; 7, с. 45; 3, с. 45]. Така політика, на думку науковців, сприяє утвердженню позитивного сприйняття Китаю іншими країнами, які готові стати його партнерами [17, с. 661], а також зміцненню міжнародної безпеки, стабільності та взаєморозуміння [20, с. 99].

Як зазначає В. Кіктенко, сьогодні сформувався два підходи щодо зовнішнього застосування китайської «м'якої сили»: 1) контрзаходи американській «soft power»; 2) засіб для досягнення КНР статусу світової держави [7, с. 45]. На основі концепції «м'якої сили» Пекін, на думку вченого, розробив власну інтерпретацію нового міжнародного порядку та визначив зовнішньополітичну доктрину, що базується на: 1) п'яти принципах мирного співіснування; 2) взаємовигідних економічних контактах; 3) розвитку діалогу для зміцнення довіри та мирного врегулювання спорів; 4) «мирному розвитку» Китайської Народної Республіки для підтримки миру в усьому світі [7, с. 46].

Українські дослідники підкреслюють активне застосування *публічної (громадської) дипломатії* як інструменту нарощування «м'якої сили» КНР, а також вказують на появу нових форм взаємодії з іноземними аудиторіями, що орієнтовані насамперед на викорінення міфу про «китайську загрозу» та створення іміджу відповідальної світової держави [11, с. 208].

Однією з характерних особливостей публічної дипломатії Китаю, на думку українських науковців, є провідне значення держави у формуванні та проведенні цього напрямку політики [5, с. 101–102; 18, с. 259; 11, с. 206–207]. Натомість підкреслюється відсутність ефективних недержавних механізмів у проведенні публічної дипломатії [18, с. 259] та незначна участь у цьому громадянського суспільства [5, с. 101]. Як прикметну особливість публічної дипломатії КНР Т.Краснопольська виділяє її регіональне спрямування: стратегія для країн Заходу базується на ідеї про те, що держави з різним політичним та соціальним устроєм можуть мирно співіснувати, а публічна дипломатія щодо країн «третього світу» ґрунтується на тезі про необхідність створення більш справедливого світового порядку, що забезпечує гідне місце для всіх країн [11, с. 207].

На початку ХХІ ст., як зазначає І.Іваннікова, поява концепцій розвитку та розстановка пріоритетів дозволили чітко сформулювати цілі публічної дипломатії КНР, що базуються на позиціонуванні Китаю як країни, яка: 1) пріоритетом діяльності визначає свій внутрішній розвиток і покращення життя своїх громадян; 2) прагне проявити себе як надійного економічного партнера; 3) виступає

носієм найдавнішої культурної спадщини; 4) є відповідальним членом світового співтовариства, що зацікавлений у будівництві гармонійного світу [5, с. 101]. Також до початку 2000-х рр. була сформована чітка організаційна структура системи публічної дипломатії Китаю, що включає Департамент з суспільних питань і Прес-канцелярію Держради КНР, а також Міністерство закордонних справ, Міністерство культури та Міністерство освіти [5, с. 101–102].

Як зауважує В.Циватий, поряд із класичним дипломатичним інструментарієм, Китаєм також застосовується «дипломатія панд» (практика дарування зарубіжним зоопаркам представників великих панд), кризова дипломатія (надання міжнародної допомоги), гастрономічна (кулінарна) дипломатія, а також діаспоральна дипломатія. Однак, як зазначає дослідник, китайська діаспора є також інструментом поширення іноземної «м'якої сили» щодо КНР [18, с. 259–260].

У контексті зовнішньополітичного напрямку варто окремо зупинитись на публікації І. Климчук та С. Орлова [8], присвяченій проникненню так званої «гострої сили» Китаю в українське інформаційне середовище та її вплив на формування суспільної думки. Як зазначають науковці, ця сила виникає тоді, коли китайська «soft power» глибоко проникає у різні сфери іноземних держав та виконує роль своєрідної «машини з формування образів» громадської думки, використовуючи, крім інструментів «м'якого» впливу, також маніпулятивні технології [8, с. 188]. Якщо «гостра сила» Росії в Україні є більш видимою, то її китайський аналог є більш «закамуфльований» [8, с. 189]. Цільовими групами такого впливу, крім середньостатистичних громадян, є журналістська, культурна та науково-освітня спільноти, серед яких формується здебільшого компліментарне ставлення до китайської держави [8, с. 190].

Однак, як зазначають згадані науковці, поки що цей вплив є недостатньо значним, щоб відкрито поширювати недемократичні цінності або формувати й використовувати політичну поляризацію в Україні (як було із російською «гострою силою»). Проте, через монополію на «вливання» інформаційного матеріалу з боку КНР та зважаючи на загальну необізнаність і певну стереотипізацію образу цієї країни, на думку І. Климчук та С. Орлова, виникла необхідність створення умов для збалансованого погляду на саму сутність Китаю як держави та його впливу на громадську думку в Україні [8, с. 190].

Можна виокремити *економічний напрям* українського наукового дискурсу. Загалом поширеною є думка, що стрімке економічне зростання КНР та стійкість китайської економіки щодо світових фінансових криз сприяють підвищенню іміджу країни, а, отже, і його «м'якої сили».

Як зауважує О. Чугаєв, поряд з об'єктивною складовою економічна сила КНР визначається також суб'єктивним сприйняттям людей в різних країнах світу, яке тісно пов'язане з такими поняттями, як «м'яка сила» та імідж країни. Провівши дослідження за даними по 43 країнах із різних континентів та розрахувавши показники іміджу Китаю за 2007 та 2013 рр. (ставлення до центру сили, а також експорт, імпорт і накопичені прямі іноземні інвестиції), вчений дійшов висновку, що імідж КНР покращують її міжнародна конкурентоспроможність, наука і технології та привабливість для туризму [19, с. 37–38]. Натомість економічне зростання та якість китайських товарів, діяльність компаній КНР та її торговельні зв'язки мають суперечливий вплив на імідж країни, а продукція масової культури взагалі мало впливає на покращення іміджевих показників Китаю [19, с. 38]. Суперечливим є також бачення КНР як економічного лідера: його «м'якій силі» не сприяють побоювання зростання потужного конкурента, особливо в сфері торгівлі товарами [19, с. 38].

Вважаючи ключовим ресурсом «м'якої сили» споживчі переваги (світові бренди, що несуть в собі модні тенденції, інноваційна техніка та технології), О. Білоконь зазначає, що Китай, за рахунок розширення цього фактору, має достатній потенціал для розвитку свого геополітичного впливу (хоча США і займають домінуючі позиції в споживчих перевагах) [2, с. 158–159].

До важливих компонентів «м'якої сили» Китаю українські вчені відносять економічну та гуманітарну допомогу країнам, що розвиваються (зокрема африканським) [17, с. 659; 20, с. 97; 14, с. 53]. Ефективним інструментом «м'якої сили» вважають також постійно зростаючі китайські інвестиції в економіку цих держав [19, с. 38] (КНР, на відміну від західних країн, не ставить перед ними вимоги щодо дотримання прав людини) [14, с. 53].

Зростанню «м'якої сили» Китаю, на думку Л. Дорош та М. Яблонської, також сприяли дії керівництва країни під час пандемії COVID-19, а саме «маскова дипломатія» (надання кваліфікованих кадрів та медичного обладнання постраждалим країнам) та «вакцинна дипломатія» (допомога вакцинами китайського виробництва). Остання, як вважають науковці, є способом КНР ще більше закріпити свою присутність та вплив у країнах із середнім або низьким достатком [4, с. 26].

Однією з *особливостей* українського наукового дискурсу щодо китайської «м'якої сили» є те, що значна частина праць дослідників побудована або на основі західних джерел [8; 6; 15], зокрема робіт самого Дж. Ная [20; 14], або ж під впливом російської літератури [5; 10; 1]. Є й публікації, де цей вплив є обопільним [17; 12]. Причому

в роботах, де помітний вплив західних наративів, нерідко присутні критичні погляди щодо Китаю (особливо це стосується його політичного устрою), тоді як статтях, де переважає російський вплив, – компліментарні (передусім підноситься культура та миролюбна зовнішня політика КНР). Також в останніх публікаціях помітна антизахідна риторика, що проявляється в критиці «американської ідеології та способу життя», які, «незважаючи на властиве їм упадництво, агресивно нав'язуються світу як єдине можливе майбутнє людства». Натомість «Китай, як він себе позиціонує, пропонує життєствердну та гуманну модель світового розвитку», що «є найбільш привабливою для країн, що чинять опір (західному) тиску» [1, с. 116].

Ще одна особливість полягає в тому, що на сьогодні не сформувалося усталене розуміння співвідношення між «м'якою силою» та її інструментарієм (засобами). Наприклад, в одних роботах публічна дипломатія розглядається як інструмент «soft power» [11, с. 208], а в інших – вона сама реалізується за допомогою інструментарію «м'якої сили» [18, с. 258]. Деякі автори ототожнюють культурну дипломатію Китаю з його «м'якою силою» [10, с. 98]. Є науковці, що вважають класичними інструментами «soft power» двосторонні міждержавні зв'язки та багатосторонню дипломатію [15, с. 29].

Висновки. Отже, інтерес до китайської «м'якої сили» серед українських науковців (переважно політологів) почав проявлятися з початку 2010-х рр., свідченням чого є поява перших публікацій, присвячених цій темі. Головними напрямками українського наукового дискурсу, що стосується «soft power» КНР, є культурний, економічний, внутрішньо- та зовнішньополітичний. Окремо виділяються роботи, присвячені цій тематиці в контексті китайського наукового дискурсу, а також застосування публічної дипломатії та її різновидів, зокрема щодо України. Загалом в українському науковому середовищі позитивно оцінюють «м'які» можливості китайської культури, економіки та зовнішньої політики, чого не можна сказати про внутрішньополітичні особливості КНР (авторитарний режим, утиски свободи слова, переслідування інакомислячих тощо). Однією з характерних особливостей української наукової думки є те, що вона формувалася під значним впливом західних (зокрема Дж. Ная) та, як не дивно, російських авторів. Це не могло не відбитися на окремих поглядах, а також загальному спрямуванні наукового дискурсу в Україні. Тільки невелика частина українських робіт побудована на основі китайських (китайськомовних) джерел (літератури), що можна пояснити мовними перепонами, а також обмеженим доступом до деяких інтернет-ресурсів КНР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бакланова Н. М., Букач В. М. Культурно-освітня стратегія КНР у зовнішній політиці. *Політичне життя*. 2022. № 3. С. 113–119. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.3.14>
2. Білоконь О. С. «М'яка сила» Китаю як інструмент формування нового міжнародного порядку. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 8. С. 157–159.
3. Бульбенюк С. С. Геополітичні й гео економічні амбіції та «м'яка сила» Китаю: зауваги до дискурсу про особливості просування й утвердження. *Китаєзнавчі дослідження*. 2022. № 2. С. 39–53. DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2022.02.039>
4. Дорош Л., Яблонська М. «М'яка» сила Китаю: оцінка ефективності та реакція на сучасні виклики. *Гуманітарні візії*. 2021. Т. 7. № 2. С. 22–27. DOI: <https://doi.org/10.23939/shv2021.02.022>
5. Іваннікова І. Теоретико-методологічні засади дослідження «м'якої сили» КНР. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2017. № 2 (18). Т. 1. С. 99–104.
6. Карпчук Н. Олімпійські ігри-2022 в контексті «м'якої сили» Китаю: глобальний вимір. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 2(13). С. 132–143. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-02-132-143>
7. Кіктенко В. О. Роль теорії «м'якої сили» у створенні нового образу Китаю. *Китаєзнавчі дослідження*. 2015. № 1-2. С. 39–50.
8. Климчук І. І., Орлов С. Ю. «Гостра сила» Китаю в контексті України. *Молодий вчений*. 2021. № 10 (98). С. 188–191. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-10-98-40>
9. Коротков Д. С. Публічна дипломатія – як інструментарій зовнішньої політики Китаю. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність*: матеріали XIV міжнародної наукової конференції, 5 листопада 2020 р. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 199–203.
10. Кравченко А. Культурна дипломатія Китаю в Україні: ціннісні вектори взаємодії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*: збірник наукових праць. Переяслав, 2021. Вип. 75. С. 98–103.
11. Краснопольська Т. М. Публічна дипломатія як складова «м'якої сили» Китаю. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) у 2 т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 206–209.
12. Мателешко Ю. П. Культурно-освітні інструменти «м'якої сили» Китайської Народної Республіки. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність*: матеріали XIV міжнародної наукової конференції, 5 листопада 2020 р. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 214–218.
13. Мателешко Ю. П. Особливості інститутів Конфуція як інструментів «м'якого» впливу Китаю. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність*: матеріали XVI міжнародної наукової конференції, 30 листопада 2022 р., м. Київ. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2022. С. 114–117. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-284-8-28>
14. Мовчан М. Концепція «м'якої сили» в американсько-китайських відносинах. *Зовнішні Справи*. 2015. № 4. С. 52–53.
15. Сенченко О. Особливості національних моделей «м'якої сили» КНР і США. *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 8. С. 24–30.
16. Трофименко М. В. Інститут Конфуція як механізм реалізації публічної дипломатії Китайської Народної Республіки. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2016. Вип. 15. С. 335–345.
17. Турчин Я. Б. Стратегія «м'якої сили» КНР: основні механізми реалізації на початку XXI ст. *Гілея: науковий вісник*. 2011. Вип. 54 (№ 11). С. 657–662.
18. Ціватий В. Г. Публічна дипломатія та основні напрями політики «м'якої сили» Китаю в умовах поліцентричного світоустрою XXI століття: інституціональний і діаспоральний аспекти. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність*: матеріали XIV міжнародної наукової конференції, 5 листопада 2020 р. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 257–261.
19. Чугаєв О. Міжнародні економічні фактори іміджу Китаю у країнах світу. *Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*. 2015. Т. 1. № 43. С. 36–39.
20. Шевчук О. В. Стратегія «м'якої сили» КНР на початку XXI століття. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Вип. 150. Т. 162. Політологія. С. 96–100.

ЗДОБУТКИ І ПРОРАХУНКИ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ ПОЛІТИКИ АДМІНІСТРАЦІЇ Д. ТРАМПА

ACHIEVEMENTS AND FAILURES OF THE TRUMP ADMINISTRATION'S MIDDLE EAST POLICY

Пархомчук А.Д.,

*аспірантка кафедри міжнародної інформації
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

На основі визначення основних напрямів, особливостей та пріоритетів близькосхідної політики адміністрації Дональда Трампа надано оцінку її наслідків для регіону і для світу в цілому. Визначено та проаналізовано, як ці проблеми трактуються в експертно-академічному співтоваристві. Здійснено порівняльний аналіз політики демократичних та республіканських адміністрацій США на Близькому Сході в XXI столітті.

Доведено, що політика Д. Трампа в Близькосхідному регіоні характеризувалась зменшенням активності і залучення США до справ регіону з одночасним збереженням співпраці з традиційними союзниками (Ізраїлем), зміцнення відносин з авторитарними режимами (Саудівська Аравія), збільшення уваги до арабо-ізраїльського конфлікту («Угода століття», Авраамська угода), посиленням напруги з Іраном і продовженням боротьби з тероризмом.

Основні негативні аспекти цієї політики для регіону і світу в цілому зводяться до наступного: непередбачуваність та несистемність політики Трампа на Близькому Сході призводила до дестабілізації регіональної міжнародно-політичної ситуації; зниження підтримки демократії та прав людини в регіоні, підтримка авторитарних режимів, зокрема Саудівської Аравії, та авторитарних лідерів, які були пов'язані з порушеннями прав людини; нехтування міжнародними угодами і домовленостями, які вважалися ключовими для стабільності і безпеки на Близькому Сході; вихід США з ядерної угоди призвів до погіршення відносин з Іраном та заострення ситуації на Близькому Сході; віддалення перспективи досягнення миру між палестинцями та Ізраїлем, зокрема через перенесення посольства США в Єрусалим; «Угода століття» не вирішувала корінних проблем конфлікту, таких як проблема біженців, статус Єрусалиму і сектору Газа, та відкривала шлях до нових конфліктів; у своїй політиці в Сирії Трамп зосередився на боротьбі з ІДІЛ, залишаючи осторонь інші проблеми, такі як гуманітарна криза та військові дії турецької армії проти курдських сил.

До позитивних аспектів політики Трампа на Близькому Сході слід віднести: укладення Авраамської мирної угоди між Ізраїлем та арабськими країнами, що позитивно вплинуло на стабільність регіону; збільшення тиску на Іран, зокрема шляхом виведення США з ядерної угоди з Іраном. Д. Трамп продовжив процес виведення американських військ із зон давніх конфліктів на Близькому Сході, знизив кількість американського контингенту, вважаючи, що Америка не повинна витрачати ресурси на роль «глобального поліцейського», а Близький Схід перестає бути критично важливим для США.

Ключові слова: США, Близький Схід, Д. Трамп, Ізраїль, Саудівська Аравія, Іран, арабо-ізраїльський конфлікт, сирійська криза.

Based on the definition of the main directions, features, and priorities of Donald Trump's Middle East policy, an assessment of its consequences for the region and the world as a whole is provided. The way these issues are interpreted in the expert-academic community is determined and analyzed. A comparative analysis of the policies of Democratic and Republican administrations in the United States in the Middle East in the 21st century is conducted.

It is demonstrated that Donald Trump's policy in the Middle East was characterized by a reduction in the US's activity and involvement in the region's affairs while maintaining cooperation with traditional allies (Israel), strengthening relations with authoritarian regimes (Saudi Arabia), increasing attention to the Arab-Israeli conflict ("Deal of the Century," Abraham Accord), intensifying tensions with Iran, and continuing the fight against terrorism.

The main negative aspects of this policy for the region and the world as a whole can be summarized as follows: unpredictability and inconsistency in Trump's Middle East policy led to the destabilization of the regional international political situation; a decline in support for democracy and human rights in the region, support for autocratic regimes, including Saudi Arabia, and leaders associated with human rights violations; disregard for international agreements and arrangements that were considered crucial for stability and security in the Middle East; the US's withdrawal from the nuclear deal led to worsening relations with Iran and exacerbated the situation in the Middle East; the diminishing prospects for achieving peace between Palestinians and Israel, particularly due to the relocation of the US embassy to Jerusalem; the "Deal of the Century" did not address fundamental issues of the conflict, such as the refugee problem, the status of Jerusalem, and the Gaza Strip, and opened the way to new conflicts; in its Syria policy, Trump focused on fighting ISIS, leaving aside other issues such as the humanitarian crisis and Turkish military actions against Kurdish forces.

Among the positive aspects of Trump's policy in the Middle East are the Abraham Accord, which facilitated peace agreements between Israel and Arab countries, positively impacting regional stability; and increasing pressure on Iran, particularly through the US's withdrawal from the Iran nuclear deal. Trump continued the process of withdrawing American troops from long-standing conflict zones in the Middle East, reducing the US military presence, believing that America should not spend resources on the role of a "global policeman," and that the Middle East ceases to be critically important to the US.

Key words: USA, Middle East, Donald Trump, Israel, Saudi Arabia, Iran, Arab-Israeli conflict, Syrian crisis.

Постановка проблеми. Дональд Трамп пішов з посади президента 20 січня 2021 року, маючи таку ж непослідовну спадщину на Близькому Сході, як і в багатьох інших сферах його президентства, але не полишає надії повернутись до Білого Дому. Це актуалізує дослідження зовнішньої політики його адміністрації, зокрема на Близькому Сході. Особливе місце цього регіону в міжнародних відносинах і в політиці Сполучених Штатів визначається факторами геополітичного, гео економічного та геокультурного характеру, перш за все енергетичною, стратегічною, безпековою та культурно-релігійною цінністю. Близький Схід довгий час був критично важливим для США, але наразі це починає змінюватись. Еволюція політики США в близькосхідній регіональній системі впливала на зміни її структурних параметрів, трансформуваючи як відносини між самими елементами системи, так і відносини США з основними елементами регіональної системи, зовнірешіональними акторами, оскільки цей регіон являє собою один з центрів міжнародних політичних та економічних відносин.

Актуальність теми дослідження зумовлена як роллю США в сучасній міжнародній системі, так і особливим місцем Близькосхідного регіону в міжнародних відносинах, в зовнішній політиці США.

Мета роботи полягає у визначенні прорахунків та здобутків близькосхідної політики адміністрації Дональда Трампа на основі узагальнення її особливостей, основних напрямів та пріоритетів шляхом здійснення порівняльного аналізу політики демократичних та республіканських адміністрацій США на Близькому Сході в XXI столітті. Визначено та проаналізовано, як ці проблеми трактуються в експертно-академічному співтоваристві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо об'єкту нашого дослідження – зовнішньої політики США за адміністрації Д. Трампа, зазначимо роботи М. Вольфа «Вогонь та ярість» [1], Б. Вудворда «Страх» [2] та «Ярість» [3] та ін.

Результати політики Трампа на Близькому Сході аналізуються такими дослідниками, як А. Ядлін, колишній начальник розвідки Ізраїлю та директор Інституту національної безпеки в Тель-Авіві [4], С. Уолт, професор міжнародних відносин в Гарвардському університеті [5], С. Толстовим [6] та ін. На особливу увагу заслуговують роботи Е. Подех «Близькосхідна політика Трампа: добра, погана та жахлива» [7], Д. Томпсон «Близькосхідна політика Трампа» [8], Г. Афтанділян «Змішані повідомлення Трампа до Близького Сходу» [9], Р. Соліч «Ризикова війна в Близькому Сході» [10]. Ці вчені, експерти та журналісти аналізують різні аспекти політики Трампа на Близькому Сході, такі, як його відносини з Іраном, підхід до розв'язання конфлікту між Ізраїлем та палестинцями, війну в Сирії та інші питання та надають свої оцінки та рекомендації для майбутньої політики США в регіоні.

Міжнародні відносини в Близькосхідному регіоні розглядаються в роботах М. Лінча «Нові арабські війни. Повстання та анархія на Близькому Сході» [11], Г. Кіссінджера «Новий світовий порядок» [12], Ф. Холлідея «Близький Схід в міжнародних відносинах. Влада, політика та ідеологія» [13] та П. Кокберна «Час джихаду. Ісламська держава і Велика Війна за Близький Схід» [14] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак загалом констатуємо брак публікацій, які б були повністю присвячені вивченню предмету нашого дослідження. Більшість досліджень близькосхідної політики адміністрації Д. Трампа наразі націлені на вивчення її наслідків як для Сполучених Штатів, так і для розвитку регіону. Натомість малодослідженим питанням залишався порівняльний аналіз політики американських адміністрацій на Близькому Сході в XXI столітті.

Методи дослідження. Зовнішня політика США в Близькосхідному регіоні розглядалася нами через призму системного підходу та розробленого на його основі методу рівнів аналізу. Одним з ключових концептуально-теоретичних підходів до дослідження політики адміністрації Д. Трампа на Близькому Сході виступає геополітичний підхід, який постулює, що США діють на Близькому Сході з метою збереження свого геополітичного впливу та контролю над стратегічно важливими територіями.

Виклад основного матеріалу. Заяви та дії Трампа щодо Близького Сходу відображали сильне бажання змінити політику його попередників. За президентів Джорджа Буша та Барака Обами Близький Схід ставив перед США значно більше проблем, ніж надавав можливостей для їх вирішення в інтересах США. Після 11 вересня участь США в регіоні стала сильно милітаризованою завдяки тривалим війнам і розширеному розгортанню військ в Афганістані та Іраку. Ізраїльсько-палестинський мирний процес так і не відновився після другої інтифади, незважаючи на серйозні переговорні зусилля ізраїльтян і палестинців у 2008 році та держсекретаря Джона Керрі в 2013–2014 роках. Арабські повстання в 2011 році («Арабська весна») не виправдали надії на демократію, а навпаки викликали безліч криз і війн у Сирії, Іраку, Лівії та Ємені. У геополітичному вакуумі, створеному цими кризами, процвітали транснаціональні терористичні групи, особливо Аль-Каїда та Ісламська держава (ІДІЛ). Ядерна програма Ірану була обмежена у 2015 році ядерною угодою, яка різко критикувалася республіканцями та багатьма демократами як недостатня як за змістом, так і за обсягом.

Протягом кількох десятиліть Близький Схід також ставав все більш дисфункціональним у внутрішньому плані. Слабкі чи неспроможні держави,

корупція та клановий капіталізм, збільшення розриву між багатими та бідними, неконтрольоване зростання населення, відсутність продовольчої безпеки, відсутність можливостей працевлаштування, затяжні конфлікти, посилення авторитаризму та порушення прав людини – усі ці фактори ускладнювали формування та реалізацію близькосхідної політики США.

Трамп успадкував безлад. За винятком Тунісу, Арабська весна 2011 року не змогла змінити політику авторитаризму в регіоні. У Єгипті після короткого правління «Братів-мусульман» єгипетські військові здійснили «державний переворот» у 2013 році та призначили ще одного генерала президентом. Почалися широкі репресії як проти «Братів-мусульман», так і проти лівих сил. У Лівії, Сирії та Ємені спалахнули громадянські війни, які призвели до серйозних гуманітарних криз і значних потоків біженців і внутрішньо переміщених осіб. Після десятиліть закликів до демократії та свободи в регіоні Сполучені Штати мало що запропонували, щоб допомогти новонародженим демократам упоратися з могутніми автократами.

Хоча Близький Схід був критично важливим протягом десятиліть через свої запаси нафти та газу, це швидко змінювалося ще до того, як Трамп прийшов на посаду. Відкриття нафти/газу в Сполучених Штатах різко зменшили залежність США від поставок з Близького Сходу. Викопне паливо в регіоні залишалося важливим для союзників США, але це означало, що Трамп міг спробувати отримати більшу ціну за роль США як гаранта безпеки експорту нафти та газу.

Як зазначається в роботі «Вогонь та ярість», фундаментальним моментом, який враховувався Трампом при формуванні його близькосхідної політики, було те, що останні три адміністрації помилялися на Близькому Сході. Отже, новий принцип роботи був простим: робити протилежне тому, що робили б вони [1, с. 20].

Таким чином, розрив Трампа з довгостроковою політикою США на Близькому Сході міг би мати сенс, якби він зосередився на першопричинах і керувався глибоким почуттям мети та стратегії. У відповідь на десятиліття підтримки США автократів, які підтримували американські цілі в регіоні, Трамп міг би переорієнтувати американську політику на підтримку свободи та демократії, традиційних республіканських (і американських) цінностей. Однак цього не відбулось. Д. Трамп розпочав низку окремих дій, які не досягли заявленої мети, серію тактичних маневрів без стратегії. За роки президенства не було сформульовано «доктрину Трампа», незважаючи на припущення про протилежне, яке висловлювали деякі його урядовці, зокрема державний секретар М. Помпео [1, с. 20]. Версія Трампа «Америка понад усе» спонукала аналітиків визначити стратегію його

адміністрації як «першість без мети». Як і в інших аспектах своєї зовнішньої політики, Трамп непослідовно використовував трибуну, щоб оголосити про домінування Америки в тому регіоні, з якого він радше хотів піти. У Трампа не було стратегічного бачення чи розуміння американських національних інтересів. Він дбав лише про свій імідж, про власні потреби та марнославство, про зміцнення своєї політичної бази та збільшення перспектив свого переобрання. Хоча деякі з його радників мали порядок денний, для президента це було «Трамп понад усе», а не «Америка понад усе». Практично всі його політичні дії та заяви можна пояснити лише в цьому контексті.

В той же час потрібно враховувати і протилежну точку зору. Так, зокрема, Д. Томпсон в роботі "Близькосхідна політика Трампа" виділяє кілька позитивних аспектів політики Трампа на Близькому Сході, зокрема укладення мирних угод між Ізраїлем та кількома арабськими країнами, що позитивно вплинуло на стабільність регіону; збільшення тиску на Іран, зокрема шляхом виведення США з ядерної угоди з Іраном; зниження кількості американського контингенту на Близькому Сході, що зменшує ймовірність війни [8, с. 3].

Е. Подех визнає, що політика Трампа на Близькому Сході мала як позитивні, так і негативні наслідки, але при цьому наголошує, що деякі з його рішень можуть мати віддалені наслідки, особливо у зв'язку з відносинами між Ізраїлем та Палестиною [7]. Він наголошує на негативних аспектах політики Трампа на Близькому Сході, серед яких віддалення перспективи досягнення миру, зокрема через перенесення посольства США в Єрусалим; зниження підтримки демократії та прав людини в регіоні; непередбачуваність та несистемність політики Трампа на Близькому Сході, що могло призвести до дестабілізації ситуації [7].

В статті Е. Подех «Близькосхідна політика Трампа: добра, погана та жахлива» аналізується політика адміністрації Трампа на Близькому Сході як з точки зору її здобутків, так і прорахунків [7]. Виокремлюються кілька ключових аспектів політики Трампа, таких як план миру на Близькому Сході, відносини з Саудівською Аравією та Іраном, боротьба з тероризмом та інші.

В статті Г. Афтанділян «Змішані повідомлення Трампа до Близького Сходу», опублікованій на сайті Al Jazeera в січні 2019 року, розглядається політика адміністрації Трампа на Близькому Сході та її наслідки. Г. Афтанділян стверджує, що під час президентства Трампа Сполучені Штати відмовилися від традиційного підходу до регіону та стали набагато більш «нахабними та безпосередніми» у своїх діях. Автор вважає, що серед негативних аспектів політики Трампа на Близькому Сході можна виділити відкриту підтримку США саудівського режиму, який має погану репутацію

у світі з приводу порушення прав людини та військових конфліктів у регіоні; скасування ядерної угоди з Іраном, яке призвело до загострення ситуації та збільшення впливу Ірану в регіоні; прийняття рішення про переміщення посольства США до Єрусалиму, що спричинило великий резонанс у арабському світі та хвилю насильства на палестинських територіях [9]. Однак автор також відзначає деякі позитивні аспекти політики Трампа, зокрема, укладення мирних домовленостей між Ізраїлем та арабськими країнами, зміцнення відносин з Ізраїлем. Афтанділян стверджує, що загалом політика адміністрації Трампа на Близькому Сході мала змішаний результат та не допомогла вирішити складні проблеми регіону [9].

Після своєї поразки на президентських виборах 3 листопада 2020 року Трамп витратив майже весь свій час на заперечення результатів виборів і планування способів їх скасування. Однак його адміністрація, особливо державний секретар М.Помпео, наповнила цей період низкою рішень і дій, спрямованих на ускладнення політики майбутньої адміністрації Байдена. Адміністрація вирішила визнати хуситів в Ємені терористичною організацією з 19 січня 2021 року, за день до інавгурації Байдена. Під час громадянської війни в Ємені адміністрація надавала підтримку Саудівській Аравії, і ця акція проти хуситів була «прощальним подарунком» для саудівців, які надалі зіткнулися з тиском з боку Байдена, який наполягав на припиненні саудівського втручання у Ємені та покращенні стану дотримання прав людини. Багато американських і міжнародних правозахисних організацій критикували адміністрацію Трампа за її дії, стверджуючи, що це погіршить і без того жакливу гуманітарну кризу в Ємені [1, с. 22].

Під час міжправління між адміністраціями Помпео відвідав поселення на Західному березі річки Йордан і територію Голанських висот, що стало першим подібним офіційним візитом держсекретаря. Візит Помпео підкреслив підтримку адміністрацією ізраїльських поселень і невизнання порушення міжнародного права [1, с. 89]. Після завершення свого візиту Помпео оголосив, що продукти, вироблені в поселеннях, можуть мати напис «Зроблено в Ізраїлі» [1, с. 73]. Не надавши жодних доказів, Помпео також оголосив Іран новою «базою» Аль-Каїда, звинувачення, яке заперечувалося експертами з боротьби з тероризмом [1, с. 55]. Нарешті, Помпео додав прощальний удар проти союзника США та члена НАТО Туреччини, критикуючи Туреччину за закупівлю нею систем озброєння в Росії та за те, що вона фінансує сирійських солдат, які воюють в Лівії [1, с. 25].

Підхід Дональда Трампа до Близького Сходу коливався між емоційними, неінформованими, байдужими та імпульсивними заявами та діями, з одного боку, та постійними зусиллями підірвати

політику, яка визначала американські інтереси та ґрунтувалася на десятиліттях американської дипломатії в регіоні, з іншого [1, с. 34; 38]. Тим не менш, його послужний список не позбавлений певних досягнень. Трамп може похвалитися досягненням угод про нормалізацію відносин між Ізраїлем та ОАЕ, Бахрейном, Суданом і Марокко, хоча вони й вибудовувались за зачиненими дверима багато років. Трамп також може похвалитися тим, що не почав війни під час свого перебування на посаді, а також продовжив процес виведення американських військ із зон давніх конфліктів на Близькому Сході. Звісно, що Трамп не був пацифістом – про що свідчили ракетні удари по Сирії та резонансні вбивства. Але він виявився не дуже схильним до ризику, навіть у відповідь на прохання деяких радників про більш активні військові заходи проти Ірану.

Захисники Трампа навіть висловлювали припущення, що його руйнівний характер насправді сприяв довгостроковим інтересам США на Близькому Сході [1, с. 33]. Ця точка зору ґрунтується на оцінці, що «однополярний момент» Америки у світових справах закінчився разом із так званим ліберальним міжнародним порядком, який виник після Другої світової війни. Нові держави, такі як Китай і Росія, не зацікавлені в дотриманні норм ліберального інтернаціоналізму. Натомість, згідно з цією точкою зору, світова політика характеризується конкуренцією між державами та порушеннями з боку недержавних акторів. На Близькому Сході це означало сприяння сильним союзникам (незалежно від характеру правлячих режимів та їхніх дій) і відмову від спроб вирішувати за них, як слід керувати державою або як ставитися до власних громадян. Трамп вважав, що Америка не повинна витрачати ресурси на роль «глобального поліцейського», і таким чином відступив від давно встановлених норм, таких як просування миру, стабільності, прав людини та демократії. Він продовжив процес виведення американських військ із зон давніх конфліктів на Близькому Сході.

Всупереч поглядам своїх захисників, Трамп залишив позаду більш небезпечний Близький Схід, у набагато гіршому стані, ніж той, який він успадкував. Без стратегії Трамп нічого не зробив для вирішення глибоких проблем в арабських суспільствах, які виявилися потужним живильним середовищем для радикалізму. Вихваляння Трампа тим, що він «переміг» ІДІЛ не мало сенсу, оскільки рух і його ідеологічна/релігійна привабливість пережили військові втрати в Сирії, але продовжували діяти в інших місцях.

Трамп також нічого не зробив для сприяння перспективі ізраїльсько-палестинського миру. Його так зване бачення миру та його одностороння підтримка позиції правлячої коаліції Ізраїлю суперечили іміджу Сполучених Штатів як чесного

посередника в переговорах. Його підтримка ізраїльської поселенської діяльності та повзуча анексія Ізраїлем окупованих територій ускладнила для самих сторін і зовнішніх гравців відновлення навіть перспективи серйозних переговорів.

Спробуємо узагальнити головні зміни в близькосхідній політиці США за адміністрації Д. Трампа. По-перше, це зменшення залученості США до справ регіону. За адміністрації Д. Трампа США скоротили свої військові зусилля на Близькому Сході та зменшили кількість військових операцій. Трамп обіцяв припинити «безкінечні війни» та зробити США менш залежними від нафти з Близького Сходу. Трамп прагнув згорнути військові зобов'язання США в регіоні, зокрема після успіхів міжнародної коаліції в боротьбі з ІДІЛ; але він залишив посаду разом із збройними силами США – хоча й у зменшеній кількості – у тих самих місцях, де вони були у 2016 році.

По-друге, це зміцнення відносин з Ізраїлем. Трамп і його радники вважали Ізраїль єдиним надійним союзником у регіоні, і тому адміністрація сформулила політику США в безпрецедентному ступені відповідно до інтересів правлячої партії Ізраїлю. Його підхід до Ізраїлю значною мірою був результатом його погляду на Ізраїль крізь призму внутрішньої політики та його перспектив переобрання. Альянс США та Ізраїлю процвітав, і було досягнуто прогресу в ізраїльсько-арабських відносинах; але глибинний ізраїльсько-палестинський конфлікт загострювався.

По-третє, це збільшення уваги до палестинсько-ізраїльського конфлікту. Трамп був першим президентом США, хто визнав Єрусалим столицею Ізраїлю та переніс посольство США з Тель-Авіва до Єрусалиму. Він також представив «Угоду століття» для врегулювання конфлікту між Ізраїлем та Палестинською Автономією.

По четверте, це підвищення напруги з Іраном. Д. Трамп запровадив нові санкції проти Ірану та вивів США з ядерної угоди з Іраном, яку уклали попередня адміністрація Обами. Він і його прихильники вірили, що після виходу з іранської ядерної угоди, Спільного всеосяжного плану дій (JCPOA), Америка та її союзники матимуть більш вільні руки для стримування ядерних амбіцій Ірану. Однак ядерна програма Ірану відновилася після виходу США в 2018 році, і масштабні економічні санкції, запроваджені адміністрацією, не змінили політику Ірану. Він також санкціонував вбивство високопоставленого іранського генерала Касема Сулеймані, що призвело до загострення напруги між США та Іраном.

По п'яте, це зміцнення відносин з авторитарними режимами на Близькому Сході, зокрема з Саудівською Аравією. Д. Трамп розглядав Саудівську Аравію та її лідера Мухаммеда бін Салмана як важливого партнера США. Зміцнення від-

носин з авторитарними режимами на Близькому Сході було складною та контрверсійною частиною зовнішньої політики президента Трампа. Як і у випадку його захоплення могутніми автократами в інших країнах світу, Трамп висловлював особливу прихильність до сильних особистостей Близького Сходу – королів, принців і авторитарних лідерів. Вони радо сприймали його небажання критикувати їхні дії та його висловлювання проти спільного ворога, Ірану.

Основною увагу Трамп приділяв спробам посередництва в угодах, які, з його точки зору, мали сприяти величі Америки і його особисто, не звертаючи особливої уваги на їхній вплив на регіональну стабільність чи повагу до прав людини.

Група непрофесійних, недосвідчених та ідеологічно керованих радників сформулировала політику Трампа щодо Ізраїлю та мирного процесу. Кожен увійшов до адміністрації з сильними правими поглядами щодо політики Ізраїлю на окупованих територіях. Один із них, зять Трампа Джаред Кушнер, мав давню сімейну дружбу з прем'єр-міністром Біньяміном Нетаньяху. Зміна радників Трампа з національної безпеки не надто допомогла, оскільки вони виявилися неспроможними дисциплінувати дії або мислення президента, включно з його відомим незацікавленням у розвідці й політичних брифінгах, і тому бачили свою роль у тому, щоб просто приборкати найгірші інстинкти президента. Дійсно, саме цей очевидний підхід найкраще характеризує політику Трампа на Близькому Сході: робити сміливі або підбурливі пости в Twitter, ухвалювати політичні рішення імпульсивно, ігнорувати європейських союзників, пестити автократів Близького Сходу, продавати зброю, заохочувати анексіоністську програму Ізраїлю, апелювати до внутрішньої політичної бази та безцільно блукати крізь чотири роки зовнішньополітичного хаосу.

Порівнюючи політику Д. Трампа і попередніх американських адміністрацій, зокрема Б.Обами, приходимо до висновку, що політика Обами і Трампа на Близькому Сході була різною за багатьма параметрами. Деякі з основних відмінностей між їх підходами полягають у зміні акцентів та підходів до рішення проблем регіону. Під час свого президентства Обама намагався віддалити США від мілітаризованого підходу до рішення проблем на Близькому Сході, зосереджуючись на дипломатичних та економічних заходах. Він намагався відкрити нові канали спілкування з Іраном, підписав ядерну угоду з цією країною, спробував запровадити мирний процес в Сирії. Також Обама допомагав боротися проти терористичних організацій, таких як Ісламська держава (ІДІЛ) в Іраку та Сирії. З іншого боку, у Трампа був більш мілітаризований підхід до Близького Сходу. Він намагався ефективно використовувати військову присутність

США у регіоні, провівши повітряні наступи проти ІД в Сирії та Іраку. Також, Трамп був більш схильним до співпраці з авторитарними режимами, такими як Саудівська Аравія, до якої він здійснив свій перший зарубіжний візит як президент. Трамп також відкрив посольство США в Єрусалимі та зняв обмеження на будівництво ізраїльських поселень в окупованій Палестині. Під час свого президентства Обама приділяв значну увагу співпраці зі своїми союзниками в регіоні та веденню переговорів з Іраном, які завершилися укладенням Ядерної угоди в 2015 році (Загальний план спільних дій, Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA). Обама також вивів контингент США з Іраку та скоротив чисельність американських військ в Афганістані. Його адміністрація робила акцент на дипломатію та розвиток демократії в регіоні.

У свою чергу, Трамп виступав за сильніший тиск на Іран. Він також збільшив продаж зброї союзникам в регіоні, зокрема, Саудівській Аравії. Отже, Обама та Трамп мали різні підходи до політики на Близькому Сході, зокрема, у сфері дипломатії, військової присутності та відносин з Іраном та Ізраїлем.

Суттєво відрізняється і політика США на Близькому Сході за адміністрацій Трампа та наступного президента - Байдена, хоча і при збереженні певних спільних рис. Про це, зокрема, йдеться в статті Алі Харба «Через рік, близькосхідна політика Байдена приносить маленькі зміни» [15] яка порівнює підходи Трампа і Байдена до Ірану, Сирії, Саудівської Аравії та Ізраїлю. Стаття закінчується висновком, що хоча є деякі схожості у підходах, Байден став більш прозорим та передбачуваним у своїй політиці на Близькому Сході. В статті на порталі Aljazeera «Близькосхідна політика Байдена не сильно відрізняється від Трампа» [16], зазначається, що підходи Трампа та Байдена до Близького Сходу відрізняються як за стилем, так і за змістом. Байден відмовиться від багатьох підходів Трампа, зокрема від «максимального тиску» на Іран, але залишиться прихильним до Ізраїлю. В статті на порталі Atlantic Council «Великий шанс Байдена побудувати нову коаліцію на Близькому Сході» [17] порівнюються перші кроки Байдена на Близькому Сході з політикою Трампа. Стаття зазначає, що Байден прагнув повернутись до дипломатичних зусиль у відносинах з Іраном та робити більше, щоб допомогти гуманітарній ситуації в Ємені, Байден більш прозорий щодо своїх планів на Близькому Сході.

Ключові відмінності в політиці адміністрацій Д. Трампа і Дж. Байдена на Близькому Сході можна узагальнити за наступними напрямками: Д. Трамп вийшов з угоди про ядерну програму Ірану, яку укладено за участю Б. Обами, і запровадив суворі санкції проти Ірану. Байден обіцяв повернути США до угоди, якщо Іран дотримуватиметься умов угоди, хоча до сьогодні це ще

не було зроблено. Трамп підтримував Саудівську Аравію у її війні в Ємені, продавав їй зброю та не ставив питання про можливе порушення прав людини в цій країні. Байден заявив, що США не будуть продавати зброю Саудівській Аравії, доки та не здійснить реформи щодо прав людини. Д. Трамп підтримував Ізраїль і його рішення щодо переміщення посольства США в Єрусалим, визнавши Єрусалим столицею Ізраїлю. Байден заявив, що буде підтримувати двохдержавне рішення конфлікту, яке передбачає створення незалежної держави Палестина.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Політика адміністрації Д. Трампа на Близькому Сході характеризувалась зменшенням залучення до справ регіону з одночасним збереженням співпраці з традиційними союзниками (Ізраїлем), зміцненням відносин з авторитарними режимами (Саудівська Аравія), збільшенням уваги до арабо-ізраїльського конфлікту, посиленням напруги з Іраном і продовженням боротьби з тероризмом.

Політика Трампа була предметом критичного аналізу з боку багатьох експертів. Основні негативні аспекти цієї політики зводяться до наступного: непередбачуваність та несистемність політики Трампа на Близькому Сході призводила до дестабілізації регіональної міжнародно-політичної ситуації; зниження підтримки демократії та прав людини, підтримка авторитарних режимів, зокрема Саудівської Аравії, та авторитарних лідерів, які були пов'язані з порушеннями прав людини; нехтування міжнародними угодами і домовленостями, які вважалися ключовими для стабільності і безпеки на Близькому Сході; вихід США з ядерної угоди з Іраном призвів до погіршення відносин з Іраном та загострення ситуації на Близькому Сході; віддалення перспективи досягнення миру між палестинцями та Ізраїлем, зокрема через перенесення посольства США в Єрусалим; «Угода століття» не вирішувала корінних проблем конфлікту, таких як проблема біженців, статус Єрусалиму і сектору Газа та відкривала шлях до нових конфліктів; у своїй політиці в Сирії Трамп зосередився на боротьбі з ІДІЛ, залишаючи осторонь інші проблеми, такі як гуманітарна криза та військові дії турецької армії проти курдських сил.

До позитивних, але одночасно і суперечливих аспектів політики Трампа на Близькому Сході слід віднести укладення Авраамської мирної угоди між Ізраїлем та арабськими країнами, що позитивно вплинуло на стабільність регіону; збільшення тиску на Іран, зокрема шляхом виведення США з ядерної угоди з Іраном. Д. Трамп продовжив процес виведення американських військ із зон давніх конфліктів на Близькому Сході, знизив кількість американського контингенту, вважаючи, що Америка не повинна витрачати ресурси на роль «глобального поліцейського».

Всупереч поглядам своїх захисників, Трамп залишив позаду більш небезпечний Близький Схід, ніж той, який він успадкував, що і визнає перспективи подальших наукових розвідок, зокрема дослідження зворотнього впливу динаміки розвитку Близькосхідної регіональної системи на позиції США в регіоні і в світі в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Wolff M. *Fire and fury: Inside the Trump White House*. *Macmillan USA*; 1st edition. USA. 2018. 338 p.
2. Woodward B. *Fear: Trump in the White House*. *Simon & Schuster*. New York. 2018. p. 357.
3. Woodward B. *Rage*. *Simon & Schuster*. New York. 2020.
4. Yadlin A. *The Trump Plan: What's Next?*. *INSS Insight*. 2020. № 1254.
5. Waltz K. *Man the state and war: a theoretical analysis*. *Columbia university press*. 2018.
6. Толстов С. Санкційний поріг президента США Трампа. *Зовнішні справи*. 2017. Вип. 8. С. 6-8.
7. Podeh E. *Trump's Middle East legacy: the good, the bad and ugly - opinion*. *The Jerusalem Post*. 2020. URL: <https://www.jpost.com/opinion/trumps-middle-east-legacy-the-good-the-bad-and-the-ugly-opinion-650738> (Last accessed: 20.07.2023).
8. Thompson J. *Trump's Middle East policy*. *CSS. Analyses in security policy*. 2018. No 233.
9. Aftandilian G. *Trump's mixed messages on the Middle East*. *Al Jazeera*. 2019.
10. Sollich R. *Trump risking war in the Middle East*. *Deutsche Welle*. 03.01.2020. URL: <https://www.dw.com/en/opinion-trump-risking-war-in-the-middle-east/a-51881982> (Last accessed: 19.07.2023).
11. Lynch M. *The new Arab wars. Uprisings and anarchy in the Middle East*. *Public Affairs*. New York. 2016. 284 p.
12. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / пер. з англ. Н. Коваль. Київ: Наш формат, 2017. 320 с.
13. Halliday F. *The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology*. *Cambridge University Press*. 2017. 374 p.
14. Cockburn P. *The age of Jihad. Islamic State and the Great War for the Middle East*. *VERSO*. London- New York. 2017. 473 p.
15. Harb A. *A year in, Biden`s Middle East policy brings little change*. *Al Jazeera*. 2021. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/12/31/a-year-in-biden-middle-east-policy-brings-little-change> (Last accessed: 19.07.2023).
16. *Biden`s Middle East policy not much different than Trump: expert*. *Al Jazeera*. 2023. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2023/5/4/bidens-middle-east-policy-not-much-different-than-trump-expert> (Last accessed: 19.07.2023).
17. Shapiro D. *Biden's big chance to build a new coalition in the Middle East*. *Atlantic Council*. 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/bidens-big-chance-to-build-a-new-coalition-in-the-middle-east/> (Last accessed: 20.07.2023).

БАГАТОСТОРОННІ ПЕРЕГОВОРИ В СУЧАСНИХ ВІДНОСИНАХ КНР З ДЕРЖАВАМИ АФРИКИ

MULTILATERAL NEGOTIATIONS IN CHINA'S CURRENT RELATIONS WITH AFRICAN STATES

Сапсай А.П.,

кандидат політичних наук,

*доцент кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій
Національного авіаційного університету*

Пропонована стаття присвячена проблемі використання дипломатичних інструментів у зовнішній політиці сучасної держави. Безпосереднім аспектом, що виноситься на розгляд є дослідження багатосторонніх переговорів в сучасних відносинах КНР з державами Африки. В основу дослідження покладено структурно-функціональний підхід вивчення роботи Форуму із співробітництва Китаю і Африки як універсальної платформи багатостороннього співробітництва і переговорів між КНР та африканськими державами. Основною перевагою Форуму є його орієнтація на розвиток тісних партнерських відносин. Його порядок денний обговорюється у широкому форматі за допомогою діалогів на рівні послів, генерального директора, високопосадовців та міністрів на африканських та китайських переговорних майданчиках, що послідовно чергуються. Стратегічні пріоритети китайсько-африканських відносин сформульовані в рамках різного роду спеціалізованих переговорних суб-форумів, які проводяться паралельно з ФСКА та фокусуються на таких галузях, як сільське господарство, наука та технології, молодь, право, жінки, культура, обміни між аналітичними центрами. Досліджуючи багатосторонній формат переговорів КНР з державами Африки автор статті зосереджує увагу на таких питаннях, як: 1) рівні учасників переговорного процесу; 2) якість підготовки та компетентність учасників переговорів; 3) стиль ведення переговорів; 4) внутрішні та зовнішні чинники, що визначають характер переговорного процесу в цілому. У висновках автор доводить низку недоліків та вузьких місць структурного і функціонального порядку, що не дозволяють наразі державам Африки ефективно використовувати формат багатосторонніх переговорів у розвитку політичних та економічних відносин з КНР.

Ключові слова: Китай, Африка, багатосторонність, дипломатія, міжнародні переговори, Форум із співробітництва Китаю і Африки.

The proposed article is devoted to the problem of using diplomatic tools in the foreign policy of the modern state. A specific aspect of consideration is the study of multilateral negotiations in the modern relations of the PRC with African states. The research is based on a structural-functional approach to studying the work of the Forum on China-Africa Cooperation as a universal platform for multilateral cooperation and negotiations between China and African states. The main advantage of the Forum is its focus on the development of close partnership relations. Its agenda is discussed in a broad format through dialogues at the level of ambassadors, the director-general, senior officials and ministers in alternating African and Chinese negotiating platforms. The strategic priorities of Sino-African relations are formulated in the framework of various specialized negotiation sub-forums, which are held in parallel with FOCAC and focus on such areas as agriculture, science and technology, youth, law, women, culture, exchanges between think tanks. Investigating the multilateral format of China's negotiations with African states the author focuses attention on such issues as: 1) levels of participants in the negotiation process; 2) quality of training and competence of the participants in the negotiations; 3) negotiation style; 4) internal and external factors that determine the nature of the negotiation process. In the conclusions, the author proves a number of shortcomings and bottlenecks of the structural and functional order, which currently do not allow African states to effectively use the format of multilateral negotiations in the development of political and economic relations with the PRC.

Key words: China, Africa, multilateralism, diplomacy, international negotiations, Forum on China-Africa Cooperation.

Постановка загальної проблеми. Публікація присвячена проблемі використання дипломатичних інструментів у зовнішній політиці сучасної держави. **Окремим від загальної частини питанням,** що виноситься на розгляд є дослідження багатосторонньої дипломатії (безпосередньо багатосторонніх переговорів) в контексті асиметричного співробітництва держав в регіональній та міжрегіональній проекціях міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень. Наразі різнопланові дослідження китайсько-африканських відносин знайшли належний розвиток як на рівні закордонних, так і вітчизняних наукових установ

і їх представників. Серед зарубіжних дослідників А. Лахтінен [1] аналізує значення «м'якої сили» Китаю в сучасних китайсько-африканських відносинах та стверджує про зростання залежності від неї окремих африканських держав. Мухаммад Сабіл Фарук, Назія Ферозе та Юань Тонг Кай [2] розглядають сучасні китайсько-африканські відносини в межах реалізації на африканському континенті китайського зовнішньополітичного курсу «Один пояс і один шлях». Кріс Олден, Абідун Алао, Зан Чун та Лаура Барбер [3] досліджують розширення участі Китаю в Африці через формат безпекового співробітництва та процеси миротворчості.

Серед українських дослідників питання стратегічного партнерства Китаю та країн Африки на сучасному етапі вивчає О.М. Олійник [4]. До вивчення сутності та ролі багатостороннього аспекту зовнішньополітичного дискурсу Китаю щодо країн Африки у період правління Ху Цзіньтао та Сі Цзіньпіна звертається Р.В. Колодій [5].

Мета дослідження. У свою чергу представлено дослідження стосуватиметься аспектів зовнішньополітичних проблем і дилем у використанні інструментів багатостороннього співробітництва, а безпосередньо *багатосторонніх переговорів*, в сучасних відносинах КНР та держав африканського континенту.

Методологічні та концептуально-теоретичні основи дослідження. Методологічну основу роботи становить структурно-функціональний підхід у дослідженні *Форуму із співробітництва Китаю і Африки* як універсальної платформи багатосторонніх переговорів між КНР та африканськими державами. При цьому основна увага автора торкатиметься таких аспектів переговорів в рамках зазначеного форуму, як: 1) рівні учасників переговорного процесу; 2) якість підготовки і компетентність учасників переговорів; 3) стиль ведення переговорів; 4) внутрішні і зовнішні чинники, що впливають і визначають характер переговорного процесу в цілому.

В концептуальному плані, категорія *багатосторонності* розглядатиметься у розрізі двох умовних моделей міжнародної взаємодії держав. У першому випадку багатосторонність може відображати комплекс визначених норм і правил з розв'язання проблем у межах групи трьох і більше держав з різними прагненнями і очікуваннями [6]. У другому випадку багатосторонність може розглядатися як інститут колективних дій інтегрованої групи держав-союзниць, які погоджуються конструктивно взаємодіяти один з одним для досягнення спільних цілей або нейтралізації спільних зовнішніх загроз, що постали перед ними в межах визначених інституційних рамок [7]. Наведені вище інтерпретаційні підходи можуть відповідати й іншому умовному поділу багатосторонності на так звану «якісну» та «кількісну».

Зважаючи на відмінності в зазначених вище типах багатосторонності, в обох випадках, ключовою особливістю міждержавних взаємодій є їх спрямованість на фіксацію сталих спільних норм поведінки, які повинні узгоджуватися виключно у багатосторонньому форматі, а не бути нав'язаними більш потужним гравцем по відношенню до слабшого, як у випадку умовної односторонності чи навіть двосторонності [8]. Головне завдання при цьому полягає в ліквідації потенційних асиметрій силових потенціалів взаємодіючих сторін, вирівнюванні їх можливостей у досягненні взаємної вигоди або очікуваного

кінцевого результату. Ідеальна модель багатостороннього об'єднання передбачатиме зміщення балансу інтересів учасників у бік слабших гравців, з метою посилення мотивації останніх неухильно виконувати свої зобов'язання згідно з досягнутою угодою. Водночас запровадження багатостороннього формату співробітництва чи переговорів посилює легітимність їх остаточних результатів в очах учасників, а також збільшує витрати для потенційних порушників вже досягнутих домовленостей [9].

Неоднозначні наукові оцінки стосовно значення і наслідків багатостороннього співробітництва пов'язані сьогодні з особливостями міжнародної стратифікації та ієрархії держав у світовій політиці. У цьому відношенні інтегруючою тезою виступає лише твердження, що кожному окремому класу держав («великі», «середні», «малі») відповідно до їх ваги і потенціалу, закономірно будуть притаманні різні зовнішньополітичні завдання, тактики і стратегії.

У даному дослідженні виключно авторська позиція ґрунтується на твердженні того, що для класу «великих» держав багатостороннє співробітництво пов'язане із завданням збільшення власної моці та розширення впливу. Безпосередньо воно може розглядатися як: 1) додатковий канал чи інструмент тиску на інші держави в ході двосторонніх відносин і співробітництва; 2) засіб окреслення просторових чи функціональних меж власних інтересів і впливу; 3) інструмент формування регіонального чи глобального порядку денного, міжнародного режиму чи міжнародного порядку в цілому; 4) розв'язання проблем і загроз планетарного масштабу.

У свою чергу, значимість багатостороннього співробітництва для класу «середніх» і «малих» держав визначатиметься рядом конкретних вигод чи переваг, що підкреслюватиме здатність: 1) служити засобом для внутрішньої консолідації, концентрації необхідних сил та ресурсів; 2) інтернаціоналізації зовнішньополітичних проблем і загроз задля полегшення у подальшому їх розв'язання чи усунення; 3) створення кількісних переваг у протистоянні більш потужним державам, завдяки дипломатичній та ресурсній підтримці з боку третіх сторін.

Що стосується безпосередньо інструменту багатосторонніх переговорів, то у порівнянні з двостороннім форматом їх перевагою виступає можливість держави використовувати опцію «блокової» чи «групової дипломатії», алгоритм якої визначається формулою, за якої: спільний інтерес і позиція групи держав не повинні порушувати національний інтерес та позицію окремо взятої серед них держави, але там де прояв і захист національного інтересу і позиції однієї держави є недостатньо потужним – може фігурувати

інтерес і позиція групи, оскільки перевагу визначатиме кількість та єдність учасників відповідної групи [10, с. 138].

Багатосторонні переговори в ідеальному сенсі також мають бути позбавлені якості «асиметричної» або так званої «односторонньої результативності», що є можливим забезпечити за рахунок формування «подвійних лояльностей», накладання або перехрещення інтересів сторін в ході переговорів [11, с. 43]. У цьому випадку багатосторонні переговори повинні характеризуватися як наявними розбіжностями, так і спорідненістю інтересів їх учасників. Наявність розбіжностей в інтересах або подвійних інтересів-лояльностей, як результат, унеможливує скочування переговорів у «глухий кут» або вироблення остаточного рішення на користь виключно одного з учасників переговорного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. За період другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Китай перетворився на одного з найвпливовіших зовнішніх партнерів країн африканського континенту, поряд з іншими провідними позарегіональними гравцями (США, РФ, Туреччиною та Японією). Особливо знаковим рівень присутності КНР в Африці виглядає порівняно з колишніми європейськими державами-метрополіями (Великобританією, Францією, Португалією та Німеччиною), які у минулому мали тут беззаперечне домінування. З усіх зовнішніх партнерів Африки саме Китай сприймається сьогодні як найбільш активна держава, що прагне до зміцнення свого геополітичного плацдарму на всьому африканському континенті. Основним інструментом у цьому напрямі є розвиток двосторонніх відносин з африканськими державами як з максимальним їх галузевим охопленням, так і широким спектром самих засобів реалізації китайських зовнішньополітичних цілей – використанням фінансових, торгово-економічних, військово-технічних важелів, проектування в регіоні власної «м'якої сили».

В останні два десятиліття стало помітним просування з боку Пекіну і багатостороннього формату регіонального співробітництва з африканськими державами. З цього приводу відзначимо, що в цілому китайські регіональні платформи співробітництва є номінально багатосторонніми у тому сенсі, що вони створюють можливість збирати велику кількість держав для обговорення різних питань і проблем. З іншого боку, можна стверджувати, що ці платформи виступають формальною оболонкою лише для озвучування Китаєм його власного порядку денного. Самі проблеми при цьому вирішуються вже в рамках двосторонніх відносин і безпосереднього співробітництва Китаю з окремо взятою державою регіону [12]. Водночас, оскільки у таких вже двосторонніх відносинах, як правило, перевага залишається на сто-

роні Пекіна, то ефект врівноваження сил і вигод, як у разі «якісної багатосторонності», фактично не працює. Ці незбалансовані відносини Китай використовує для поширення своїх норм, цінностей і політичного порядку денного, з очікуванням того, що вони будуть розглядатися як більш привабливі для слабких держав, аніж домінуючі західні ідеї, що визнаються сьогодні як універсальні.

У свою чергу, африканські держави сьогодні не вирізняються як концептуальною глибиною, так і практичною успішністю власних зовнішньополітичних підходів до багатостороннього співробітництва чи переговорів безпосередньо [13]. В цілому, продовжує спостерігатися обмеженість африканської присутності у світовій політиці. Деякі теоретики сучасних міжнародних відносин розділяють сприйняття Африки як «пасивного» або «прохального суб'єкта» політики. Презентуючи своє бачення і розуміння нового світового порядку після завершення «холодної війни» вони (наприклад, Генрі Кіссінджер) переважно ігнорують континент [14, с. 23]. Зокрема, навряд чи можна спостерігати віднесення будь-якого африканського актора (державного, недержавного чи регіонального) до переліку провідних чи впливових гравців, які домінують в міжнародній політиці ХХІ століття. Таке сприйняття фактично продовжує залишати Африку на периферії глобальної політики, а розгляд континенту в наукових дослідженнях з міжнародних відносин фігурує здебільшого у вигляді розгляду актуальних проблем і викликів без фіксації його суб'єктного виразу [15; 16].

В практичному плані основною платформою багатостороннього співробітництва між Китаєм та африканськими державами наразі виступає Форум із співробітництва Китаю і Африки (ФСКА). Офіційні документи ФСКА визначають його як «майданчик, що створений Китаєм і дружніми з ним африканськими країнами для спільних консультацій і діалогу, а також як механізм співпраці між країнами, що розвиваються і відповідає формату співпраці «Південь-Південь» » [17; 18].

Поточна вага ФСКА відображається в тому, що африканські лідери наразі заохочені більше відвідувати саме його, а не Генеральну Асамблею ООН як найбільший світовий саміт. Зокрема, у 2018 році 51 африканський президент відвідав саміт ФСКА порівняно з 27, які були присутні на засіданні Генеральної Асамблеї двома тижнями пізніше [19]. Основною перевагою ФСКА є також його орієнтація на розвиток тісних партнерських відносин (hùbàn 伙伴). Його порядок денний обговорюється у широкому форматі – за допомогою діалогів на рівні послів, генерального директора, високопосадовців та міністрів на африканських та китайських переговорних майданчиках, що послідовно чергуються. Стратегічні пріоритети китайсько-африканських відносин сформу-

льовані в рамках різного роду спеціалізованих переговорних суб-форумів, які проводяться паралельно з ФСКА та фокусуються на таких галузях, як сільське господарство, наука та технології, молодь, право, жінки, культура, обміни між аналітичними центрами [20]. Показовими серед них можна назвати такі, як Китайсько-африканський суб-форум з питань оборони та безпеки, а також Міністерський суб-форум з китайсько-африканської співпраці у галузі охорони здоров'я [21]. У 2013 році завдяки уряду КНР була розпочата робота Китайсько-африканського аналітичного центру 10+10, що об'єднує в собі 10 китайських та 10 африканських організацій. Цей академічний форум, що спрямований на розширення співпраці між африканськими та китайськими аналітичними центрами, пропонує додаткові можливості у політичному діалозі, а також обміні науковими ідеями [22].

Засідання Форуму із співробітництва Китаю і Африки проводяться раз на три роки по черзі у Китаї та африканських державах. Засідання поділяються на два типи: саміти за участю глав держав та міністерські конференції. Наразі відбулося вже 4 саміти (у 2006 р. – у Пекіні, у 2015 р. – у Йоганнесбурзі, у 2018 р. – у Пекіні та у 2021 р. – у Дакарі), а також 6 конференцій – у Пекіні (2000 р.), в Аддіс-Абебі (2003 р.), у Пекіні (2006 р.), у Шарм-еш-Шейху (2009 р.), у Пекіні (2012 р.), в Йоганнесбурзі (2015 р.).

З іншого боку, ключовою рисою ФСКА залишається його асиметрична конфігурація взаємодії держав, яка може бути позначена формулою «одного та багатьох». Зокрема, хоча ФСКА структурований як багатостороння платформа, переважна більшість угод в його рамках укладається за результатами двосторонніх переговорів з КНР, де кожна африканська держава прагне здобути привілейований статус. У такому вигляді відносини між країнами Африки та Китаєм, з одного боку, розширюються, але, з іншого, – залишаються глибоко асиметричними.

За понад двадцятирічний період роботи ФСКА поширеною стала думка, що Китай незмінно отримує більшу вигоду з цих відносин, ніж його африканські партнери. Особливо помітним це видається в торгово-економічних відносинах сторін. Африка утримує структурний річний дефіцит торговельного балансу з Китаєм у розмірі понад 20 мільярдів доларів [23]. В умовах відсутності масштабного виробництва африканські країни продовжують імпортувати готову продукцію з Китаю, експортуючи до нього дешеvu сировину. Відчутно африканські країни залежать від китайських фірм та кредиторів у фінансуванні та формуванні експортної інфраструктури. При цьому, африканські фірми стикаються із значними бар'єрами у виході на китайські ринки товарів із

доданою вартістю порівняно з експортом сировинних товарів. У 2010 році китайська сторона навіть звернулася із закликом до африканських партнерів розширити свій внесок у роботу ФСКА [24, с. 182]. Цей сигнал і сьогодні вказує на необхідність більш чіткої визначеності політики африканських держав як щодо Китаю, так і стосовно функціонування Форуму, а безпосередньо переговорного процесу.

Інша проблема полягає в тому, що африканські політичні еліти часто використовують щедрість Китаю для створення своєрідних мереж заступництва, зміцнення своїх політичних позицій та максимального самозбагачення. Відсутність прозорості в цих угодах завдає шкоди інтересам африканських громадян. Велику роль цьому процесі грає практична реалізація китайської концепції *гуаньсі*. Гуаньсі (*guānxi* 关系) – визначальна риса того, як Китай розвиває своє дипломатичне партнерство. Гуаньсі є системою вірувань у китайській культурі, яка визначає, як взаємність будується через особисті зв'язки та взаємні зобов'язання. Людина, яка отримує вигоду з чужого гуаньсі, зобов'язана відповісти на прихильність, щоб відносини продовжувалися і щоб цілі були в безпеці. Це називається «безпрограшні рішення», за якими обидві сторони «отримують найкраще з обох світів» (*liǎng quán qí měi*; 两全其美) [25].

У політичному та діловому середовищі зв'язки гуаньсі можуть значною мірою використовуватися, спираючись на матеріальну вигоду, інтереси, владу та вплив. Значна кількість африканських політичних механізмів є життєздатною завдяки подібній динаміці та зв'язкам між патронами і клієнтами. Політичні інститути, закони та приписи часто відіграють другорядну роль у таких ситуаціях. У цьому відношенні критично важливі правила, що стосуються податкових, екологічних і трудових стандартів, громадського нагляду, здобуття та накопичення знань зневажаються, внаслідок чого та чи інша африканська нація виявляється у більш слабкому становищі порівняно з Китаєм.

З іншого боку, опір африканського громадянського суспільства останнім часом посилюється і ставить афро-китайські відносини під більш пильну увагу, про що свідчить зростання повідомлень у ЗМІ, збільшення кількості судових розглядів та протестів проти китайських проектів на континенті [26]. Показовим прикладом у цьому відношенні може зокрема бути збиткова кампанія побудови Кенійської залізниці зі стандартною шириною колії (SGR) за кредитною угодою з КНР 2014 року вартістю в 4,7 мільярда доларів [27]. У червні 2020 року Кенійський апеляційний суд оголосив контракт SGR незаконним, оскільки переговори щодо нього не проводилися в рамках «справедливого, прозорого, рівноправного, конкурентного та економічно ефективного» процесу,

що спричинило негативні наслідки для населення [28]. Не будучи долученими до переговорів між офіційними представниками Кенії та КНР про умови зазначеного контракту, африканські організації громадянського суспільства змушені були діяти постфактум, подаючи судові позови та наполягаючи на скасуванні встановлених зобов'язань. З цього приводу галузеві експерти, вчені та оглядачі вказують на необхідність прояву африканськими лідерами більшої політичної гнучкості і представництва (в тому числі й громадянського) у колективних переговорах з Китаєм, щоб бути здатними впливати на результати самітів ФСКА на свою користь [29].

Помітним недоліком китайсько-африканського переговорного процесу є проблеми інтегрованості та відкритості, які вказують на те, що досі африканські уряди так і не розвинули на належному рівні здатність координувати та узгоджувати національні, регіональні та континентальні інтереси. У цьому відношенні очевидним є вираз того, що африканські політичні лідери більше захоплені національною політикою та навіть особистими інтересами, а не формуванням континентальних пріоритетів. Хоча ФСКА позиціонується як колективний багатосторонній інститут співробітництва між Китаєм та державами Африки, більшість африканських лідерів беруть участь у своїй особистій якості щодо реалізації національних завдань, а іноді й з особистими приватними цілями на противагу державним. Відтак, обговорення тих чи інших проблем формально ведеться у багатосторонньому форматі, тоді, як реалізація конкретних рішень відбувається на двосторонній приватній основі, що в окремих випадках є особливо вигідним для КНР.

У свою чергу, специфічні уявлення про обміни гуаньсі посилюють неформальний і головним чином непрозорий характер переговорів між Африкою і Китаєм, які в основному відбуваються за лаштунками і виключно між елітами. Саме у такому форматі за період з 2000 по 2021 рік африканські держави уклали 1188 фінансові угоди-інструменти з китайськими державними та комерційними банками, державними підприємствами, дипломатами та бізнес-елітами [30]. При цьому громадський нагляд за такими інструментами та розкриття умов цих угод були скоріше винятком, ніж нормою. Визнаючи непоодинокі приклади негативних результатів афро-китайського співробітництва, на засіданні 8-ї Міністерської конференції Форуму зі співробітництва Китаю та Африки у Дакарі в листопаді 2021 року провідні африканські експерти з афро-китайських відносин закликали до створення незалежного наглядового центру африканського громадянського суспільства для гарантування більш вигідного співробітництва у відносинах між КНР та країнами Африки [31].

Проблема прозорості тісно переплітається з питаннями експертного потенціалу в переговорному процесі. Зокрема, більшість стратегічних за своїм змістом міждержавних договорів і комерційних контрактів містять елементи суто конфіденційної інформації, якими сторони не готові ділитися. Додатковим бар'єром виступає й так звана «інформаційна асиметрія», за якої сторони в переговорах по-різному розуміють чи інтерпретують домовленості або власні очікування. З цього приводу практики рекомендують урядам африканських країн забезпечити більш тісний зв'язок з посольствами Китаю, місцевими китайськими компаніями та їхніми штаб-квартирами у Китаї під час переговорів.

Ключовим моментом є наявність гарантії того, що національні влади африканських держав під час переговорів володіють і відстоюють достатньо збалансовану переговорну позицію по відношенню до міжнародних інвесторів по кожному контракту чи договору. Велике значення при цьому має сама якість консультацій з профільними експертами та юристами, що піднімає питання здатності нарощування переговорного потенціалу африканських держав з їх пазарегіональними партнерами та інвесторами в цілому. Проте, як свідчать практичні приклади останніх років, у переважній більшості, африканські уряди обмежені в доступі до висококваліфікованих фахівців та експертних груп, які могли б посилити їх переговорні позиції [32].

Зазначені проблеми сьогодні є складовою більш загальної і відчутної перешкоди – нарощування загального дипломатичного потенціалу держав Африки. Останнє проявляється у нестачі дипломатичних навчальних центрів на африканському континенті. Такі держави, як Камерун, Кенія, Нігерія та Південна Африка є лише одними з небагатьох винятків, тоді, як більшість африканських держав на південь від Сахари практично не володіють внутрішнім потенціалом у підготовці своїх дипломатів. Частина дипломатичних кадрів отримує можливість навчатися в дипломатичних академіях країн-донорів або здобувати навички взаємодіючи з приватними мережевими бізнес-структурами чи технічними закладами [33].

Недостатню ефективність демонструє і широке коло африканських міжурядових структур багатостороннього співробітництва. Насамперед, Африканський Союз, який має просувати колективний порядок денний Африки, залишається помітно слабким, через відсутність повноважень нав'язувати директиви суверенним державам. Це серйозно обмежує його здатність інтегрувати конкуруючі інтереси та очолити спільний африканський дипломатичний фронт. По-друге, немає єдності регіональних цілей самих африканських держав, які розділені за політичними, географіч-

ними, релігійними та етнічними ознаками, підпорядковуються занадто великій кількості субрегіональних та міжнародних угруповань з різною політикою та пріоритетами. Наразі на африканському континенті можна спостерігати явище субрегіональної диференціації, за якого субрегіональні економічні угруповання на півночі, заході, півдні та у центрі Африки характеризуються своїми частково співпадаючими членами, але різними їх пріоритетами. Це значно ускладнює ведення колективних переговорів в Африці. Так, Судан, Алжир та Лівія одночасно є членами Африканського Союзу та Ліги арабських держав. Південноафриканський митний союз ділить дванадцять держав-членів разом із Спільнотою розвитку півдня Африки. Демократична Республіка Конго входить відразу до п'яти субрегіональних інтеграційних угруповань, а Бурунді та Кенія – до чотирьох. Хоча субрегіональні організації та економічні спільноти розглядаються як основні у справі африканської єдності, вони виявилися контрпродуктивними через різні торгові норми і практики, різні ролі та структури, нездатність виробити спільну економічну політику в інтеграційному об'єднанні, а також підпорядкувати політику і дипломатію їхніх держав-членів спільній інтеграційній меті.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, проведене дослідження надає змогу зробити наступні висновки.

1. Відштовхуючись від усталених наразі теоретичних інтерпретацій багатосторонності, можемо стверджувати, що поточне співробітництво між КНР та державами Африки в рамках ФСКА сьогодні не відповідає жодній з її концептуальних моделей – ані «якісній», ані «кількісній». За час своєї роботи Форум як багатостороння переговорна платформа не перетворився на ефективний механізм взаємодії держав з розрізненими інтересами і очікуваннями. Водночас, він і не став інститутом колективних дій з точки зору можливостей саме для африканських держав. Як результат, сьогодні ФСКА виступає як формалізована платформа для озвучування виключно китайського порядку денного в Африці.

2. Переважання формату двосторонніх взаємодій КНР з окремо взятими державами-учасницями ФСКА, в яких Пекін зберігає цілковиту перевагу іні-

ціативи та виконавчого домінування, доводить, що робота Форуму не веде до усунення наявних асиметрій в афро-китайському співробітництві та відносинах в цілому. Особливим підтвердженням цьому є етап практичної реалізації озвучених на засіданнях ФСКА ідей і завдань, де односторонні дії і політика Пекіну прослідковується найкращим чином.

3. Характерна сьогодні диференціація зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних інтересів і політик африканських держав у відносинах з КНР також не підтверджує в практичному вимірі одне з теоретичних тверджень про переваги багатостороннього формату переговорів над двостороннім, через здатність першого забезпечувати кращу динаміку переговорного процесу як такого, а також усунення ефекту «односторонньої результативності» в умовах виразної асиметрії потенціалів сторін.

4. Загальний вираз слабкості держав Африки у багатосторонньому форматі переговорів з КНР, а саме у формалізованих рамках ФСКА, наразі пояснюється низкою чинників, що відображають як вузькі, суто національні проблеми окремо взятих африканських держав, так й інтегральні бар'єри і недоліки регіонального масштабу. У будь-якому випадку головними серед них необхідно виділяти такі, як: 1) відсутність серед держав Африки єдиного узгодженого порядку денного переговорів, що відображає інтегроване бачення першочергових проблем, завдань і відповідних дій; 2) відсутність самобутнього концептуального наповнення переговорної практики або ведення переговорів, що побудовані переважно на китайських принципах і філософії; 3) відсутність прозорості та достатньої широти представництва як виразу плюралістичної та багаторівневої моделі багатосторонності; 4) недостатній рівень експертного потенціалу та професіоналізму в переговорному процесі з вузькоспеціалізованих тем і проблем в національному, регіональному і міжрегіональному охопленні.

Окремим недоліком наразі виступає слабкість африканських структур та інститутів багатостороннього співробітництва (Африканський Союз та субрегіональні інтеграційні угруповання Африки), що, з іншого боку, відкриває перспективу для подальших наукових розвідок окресленої проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lahtinen A. *China's Diplomacy and Economic Activities in Africa: Relations on the move*. London : Palgrave Macmillan, 2018. 125 p.
2. Farooq M. S., Feroze N., & Kai Y. T. An Analysis of China and Africa Relations with Special Focus on 'One Belt and One Road'. *India Quarterly*. 2019. Vol. 75, No 3. P. 366-379.
3. Alden C., Alao A., Chun Z., & Barber L. *China and Africa: Building peace and security cooperation on the continent*. London : Palgrave Macmillan, 2017. 416 p.
4. Олійник О. М. Нова модель стратегічного партнерства Китаю та країн Африки. Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії (регіон Субсахарської Африки): виклики та можливості для України: матеріали міжнародної наукової конференції, 16 червня 2016 р., Київ, 2017. С. 32-39.

5. Колодій Р. В. Багатостороння дипломатія в африканському дискурсі зовнішньої політики Китаю за очільництва Ху Цзіньтао та Сі Цзіньпіна. *International relations, part "Political sciences"*. 2017. No 16. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3342 (дата звернення: 10.03.2023).
6. Ruggie J. G. Multilateralism: the Anatomy of an Institution. *International Organization*. 1992. Vol. 46, No 3. P. 561-598.
7. Keohane R. O. Multilateralism: an agenda for research. *International Journal*. 1990. Vol. 45, No 4. P. 731-764.
8. Tago A. Multilateralism, Bilateralism, and Unilateralism in Foreign Policy. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. 2017. URL : <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-449> (дата звернення: 11.03.2023).
9. Claude I. L. Collective Legitimization as a Political Function of the United Nations. *International Organization*. 1966. Vol. 20, No 3. P. 367-379.
10. Feltham R. Diplomatic handbook. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2004. 187 p.
11. Friedheim R. L. Parliamentary Diplomacy. Arlington : Center For Naval Analyses, 1976. 103 p.
12. Jakub Jakóbowski. Chinese-led Regional Multilateralism in Central and Eastern Europe, Africa and Latin America: 16 + 1, FOCAC, and CCF. *Journal of Contemporary China*. 2018. Vol. 27, No 113. P. 659-673.
13. Akokpari J. The Challenges of Diplomatic Practice in Africa. *Journal for Contemporary History*. 2016. Vol. 41, No 1. P. 1-17.
14. Kissinger H. Diplomacy. New York : Simon & Schuster, 1994. 912 p.
15. Dunn K. & Shaw T. Africa's Challenge to International Relations Theory. UK : Palgrave Macmillan, 2001. 242 p.
16. Cornelissen S., Cheru F. & Shaw T. Africa and International Relations in the 21st Century. Basingstoke : Palgrave MacMillan, 2012. 265 p.
17. Beijing Declaration of the Forum on China-Africa Cooperation. October 2000. URL : <http://www.china.org.cn/english/features/focac/185148.htm> (дата звернення: 13.03.2023).
18. Programme for China-Africa Cooperation in Economic and Social Development. October 2000. URL : <http://www.china.org.cn/english/features/focac/185182.htm> (дата звернення: 13.03.2023).
19. Twice as many African presidents made it to China's Africa summit than to the UN general assembly. Dag Hammarskjöld Journalism Fund. 2018. URL : <https://unjournalismfellowship.org/twice-as-many-african-presidents-made-it-to-chinas-africa-summit-than-to-the-un-general-assembly/> (дата звернення: 14.03.2023).
20. FOCAC Mechanisms. The Forum on China-Africa Cooperation. URL : http://www.focac.org/eng/ltoj_3/ltoj/ (дата звернення: 14.03.2023).
21. The Forum on China-Africa Cooperation Summit: What is it and why does it matter to global health? The Center for Policy Impact in Global Health. 2018. URL : <https://centerforpolicyimpact.org/2018/09/10/the-forum-on-china-africa-cooperation-summit-what-is-it-and-why-does-it-matter-to-global-health/> (дата звернення: 15.03.2023).
22. Initiative for the China-Africa Think Tanks 10+10 Partnership Plan. October, 2013. URL : <https://saiia.org.za/wp-content/uploads/2013/11/Initiative-for-the-China-Africa-Think-Tank-10plus10-Partnership-Plan.pdf> (дата звернення: 15.03.2023).
23. Oluwatosin Adeshokan. China Is the Biggest Winner From Africa's New Free Trade Bloc. *Foreign Policy*. August 19, 2021. URL : <https://foreignpolicy.com/2021/08/19/africa-china-afcfta-free-trade-economy-investment-infrastructure-competition/> (дата звернення: 15.03.2023).
24. Centro for Chinese Studies. Evaluating China's commitments to Africa and mapping the way ahead. A report by the Centre for Chinese Studies prepared for the Rockefeller Foundation. January, 2010. 225 p.
25. Fang T. Negotiation: the Chinese style. *Journal of Business & Industrial Marketing*. 2006. Vol. 21, No 1. P. 50-60.
26. Sibiri H. The Emerging Phenomenon of Anti-Chinese Populism in Africa: Evidence from Zambia, Zimbabwe and Ghana. *Insight on Africa*. 2021. Vol. 13, No 1. P. 7-27.
27. Abdi Latif Dahir. Kenya Discloses Part of Secret Railway Contract With China. *The New York Times*. November, 2022. URL : <https://www.nytimes.com/2022/11/08/world/africa/kenya-china-railway-contract.html> (дата звернення: 16.03.2023).
28. Kenya's Court of Appeals finds SGR contract with China Road and Bridge Corporation was illegal. *Global Construction Review*. June 29, 2020. URL : <https://www.globalconstructionreview.com/kenyas-court-appeals-finds-sgr-contract-china-brid/> (дата звернення: 16.03.2023).
29. Sanusha Naidu. Continental Summitry and Shuffling Diplomacy: The Case of African Agency in FOCAC and IAFS. *Global Dialogue*. 2017. Vol. 16, No 1. P. 15-18.
30. BU Global Development Policy Center. Chinese Loans to Africa Database. 2022. URL : <https://www.bu.edu/gdp/chinese-loans-to-africa-database/> (дата звернення: 17.03.2023).
31. The China-Africa Project. FOCAC 8: Building Africa-China Relations That Are More Profitable for Africa. 2022. URL : <https://chinaglobalsouth.com/analysis/focac-8-building-africa-china-relations-that-are-more-profitable-for-africa/> (дата звернення: 17.03.2023).
32. Doucouré Ngalani C. Negotiation of fair contracts: For a sustainable development of extractive industries in Africa. *Great Insights*. February-March, 2013. Vol. 2, No 2. P. 23-24.
33. Yolanda K. Spies. African Diplomacy. *The Encyclopedia of Diplomacy*. Gordon Martel, 2018. URL : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9781118885154.dipl0005> (дата звернення: 17.03.2023).

ОСОБИСТІСНИЙ ЧИННИК У ТЕОРІЇ СОЦІАЛКОНСТРУКТИВІЗМУ НА ПРИКЛАДІ УРСУЛИ ФОН ДЕР ЛЯЕН

THE PERSONAL FACTOR IN THE THEORY OF SOCIAL CONSTRUCTIVISM ON THE EXAMPLE OF URSULA VON DER LEYEN

Сенета А.Я.,

*магістрантка факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Романюк Н.А.,

*кандидатка політичних наук,
доцентка кафедри європейських та регіональних студій
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті розкрито роль індивіда, як недержавного актора міжнародних відносин крізь призму соціалконструктивізму. Сучасні теоретики міжнародних відносин переосмислюють роль держави, як актора, надають особистості окреме значення у міжнародній політиці. Адже індивід, як очільник держави, міжнародної організації чи лідер громадської думки, має змогу здійснювати політичну діяльність, приймати релевантні рішення в межах середовища, в якому перебуває.

Соціалконструктивісти у 90-х р. XX ст., розпочали аналіз місця індивіда у системі міжнародних відносин, спираючись на поняття ідентичності (concept of identity) та дискурсивні підходи (discursive approaches). Шляхом залучення підходів суміжних суспільних дисциплін (зокрема психології та соціології) у вивчення міжнародних відносин, учені намагаються осмислити діяльність окремого індивіда, з'ясувати вплив особистісного світогляду на політичні рішення й дослідити їхнє значення як для релевантних акторів/інституцій, так і для динаміки міжнародного середовища. Теоретики стверджують, що особистісні характеристики і обставини значною мірою впливають на діяльність та прийняття рішень. При аналізі індивіда спершу виокремлюють тип ідентичності, до якого він належить. Ідентичність, що формується в дитинстві, має здатність змінюватись у процесі інтеракцій з іншими особами, а також зазнає впливу з боку зовнішніх чинників. При цьому індивід артикулює наративи в межах конкретного дискурсу, оскільки останній пов'язаний із типом ідентичності.

У статті досліджується Президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляен. З огляду на власний винятковий досвід, лідерка артикулює радикальні наративи, спрямовані на внутрішні трансформації Європейського Союзу та реформатування принципів його відносин із третіми сторонами. У статті розглянуто окремі особистісні характеристики Урсули фон дер Ляен, виокремлено тип її ідентичності та проаналізовано дискурс.

Ключові слова: соціалконструктивізм, особистісний чинник, індивід, ідентичність, дискурс, міжнародні відносини.

The article reveals the role of the individual as a non-state actor in international relations and its vision by representatives of social constructivism. Theorists rethink the role of the state as an actor, while giving the individual a separate place in the system of relations. An individual – a head of state, an international organization or an opinion leader – is able to conduct political activities and make decisions within the environment in which he or she lives.

In the 1990s, social constructivists began analyzing the place of the individual in the system of international relations, relying on the concept of identity and discursive approaches. By integrating related social sciences (in particular psychology and sociology) into the study of international relations, scholars are able to better understand the activities of an individual, the dynamics of the influence of worldview on the final decision, and the importance of this decision both for the institutions within which he or she works and for the processes in the international environment in general. Theorists argue that personal characteristics and the circumstances in which they were formed influence the activities and decision-making of the final subject. When analyzing a particular individual, the type of identity to which he or she belongs is first identified. The identity formed in childhood has the ability to change in the process of interactions with other individuals, and is also influenced by external factors/irritants. At the same time, an individual articulates narratives within a particular discourse, as the latter stems from the type of identity.

Ursula von der Leyen, President of the European Commission, was chosen as the object of analysis. Given her exceptional experience, the leader articulates radical narratives aimed at internal transformations of the European Union and reformats the principles of the Union's relations with third parties. The article examines some of Ursula von der Leyen's personal characteristics, identifies the type of her identity, and analyzes her discourse.

Key words: social constructivism, personal factor, individual, identity, discourse, international relations.

Постановка проблеми. Міжнародні відносини реалізуються великою кількістю акторів різних типів. Згідно із загальноприйнятою класифікацією, акторів поділяють на державних та недержавних. Етати, вбачаючи в державі провідну учасницю міжнародних взаємодій, не змогли

вичерпно проаналізувати чинники, які впливають на діяльність різних акторів.

Ситуація змінилась у 90-х рр., XX ст. із виникненням та розвитком постпозитивістських напрямів у науці про міжнародні відносини. Теоретики постпозитивісти піддають перевірці твердження

етатистів та переосмислюють роль держави. Вони розглядають взаємодії між елітами, суспільствами та окремими індивідами. Особливо цінним для аналізу є той факт, що вчені розрізняють значну кількість внутрішніх та зовнішніх чинників, які впливають на діяльність індивіда і, в підсумку, формують суспільства та принципи взаємодії їхніх еліт. Серед таких чинників можна виділити ідентичність, дискурс, соціальний бекграунд. Відтак, із початком XXI ст. стає зрозумілим той факт, що особистість визначає правила і здійснює вплив на діяльність держави/організації в міжнародному середовищі. Найвагомий внесок у дослідження цього феномена було зроблено соціалконструктивістами, які розглядали ідентичність та дискурс визначеного актора. Варто зазначити, що це стало можливим завдяки поступовій інтеграції суміжних суспільних наук, таких як психологія та соціологія.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання особистісного чинника у світовій політиці є сферою зацікавлення науковців з різних суспільних дисциплін – історії, соціології, політології, психології. Водночас, проблематика індивіда як окремого актора тривалий час не порушувалася у межах науки про міжнародні відносини. Лише на зламі 1980–1990-х рр., із розвитком соціалконструктивізму, вивчення індивідуальних акторів набуло релевантного значення й у міжнародних дослідженнях.

Під час написання статті було використано відомі праці німецького вченого-міжнародника Т. Ріссе та представника Копенгагенської школи міжнародних відносин О. Вейвера. Також було залучено розробки французьких науковців-європеїстів Н. Ябло і Т. Бальзака. Загальне трактування соціалконструктивістських підходів подано на основі опрацювань французької дослідниці С. Сорругер. Особистісні характеристики та віхи діяльності Урсули фон дер Ляен почерпнуто з біографії лідерки авторства заступниці речника федерального уряду Німеччини У. Деммер і німецького журналіста та письменника Д. Гоффарта. Додатково було залучено статті авторки британського Vogue С. Девані, яка спеціалізується на питаннях вивчення жінок-лідерок, та тематичні напрацювання словацької редакторки М. Петровічової.

Метою статті є подати соціалконструктивістське бачення ролі індивіда, як актора міжнародних відносин, на прикладі Президентки Європейської Комісії Урсули фон дер Ляен.

Виклад основного матеріалу. Теорія міжнародних відносин до кінця XX ст. зосереджувала увагу на державах, як провідних акторах у міжнародному середовищі. Під час Третьої дебати у 90-х рр. XX ст. науковцями було використано нову дослідницьку програму – постпозитивізм. Мейнстрімною теорією у межах постпозитивізму вважається соціалконструктивізм, який залишається актуаль-

ним вже понад 30 років. Представники цієї теорії, а саме А. Вендт, Н. Онуф та О. Вейвер виділили низку особистісних характеристик, що впливають на діяльність недержавних акторів (зокрема й індивідів). Їм вдалося проаналізувати чинники, які формують спершу ідеї та погляди, а пізніше впливають на рішення автономних одиниць міжнародної системи. Відправною точкою стала теза про «відсутність об'єктивної реальності». Індивід, спираючись на власний досвід, окреслює для себе певну реальність, що набуває об'єктивного статусу лише для нього. Однак ця реальність є також тісно пов'язаною з визначеним соціальним контекстом.

При дослідженні особистісного чинника слід зосередитися на двох аспектах. По-перше, соціалконструктивісти наголошують на особливій ролі особистості дослідника, адже з огляду на уявлення про «необ'єктивну реальність», його твердження завжди ґрунтуються на суб'єктивному сприйнятті. По-друге, сам індивід набуває статусу автономного актора міжнародних відносин, оскільки міжнародне середовище складається із держав, держави – з суспільств, а суспільства, у свою чергу, – з індивідів [8].

Соціалконструктивісти виокремлюють також спосіб, за допомогою якого формується матеріальний світ і необ'єктивна реальність. На етапі первинного формування реальності особливу вагу мають людська діяльність та взаємодія індивідів, які, в свою чергу, залежать від особистісних та динамічних інтерпретацій реальності та ідентичностей. Відповідно, міжнародні відносини складаються із соціальних фактів, що набувають значення лише за згодою акторів, які здійснюють соціальну взаємодію. З цієї тези випливає причинно-наслідковий зв'язок між соціальними явищами, які потрібно пояснити, і попередніми умовами, що впливають на процеси прийняття акторами раціональних та свідомих рішень. Результатом є рішення чи дія окремого індивіда, що залежить від соціально сконструйованої реальності, колективних інтерпретацій середовища та набору правил, які координують діяльність акторів [5, с. 38–39].

Ключові припущення соціалконструктивізму. Розвиток теорії соціалконструктивізму припадає на 1990-ті роки. У своїх працях теоретики-конструктивісти – Н. Онуф та А. Вендт – обґрунтували, зокрема, три центральні гіпотези соціалконструктивізму, а саме: уявлення про контекстуалізацію, спільне конструювання акторів та структур і ендогенне формування інтересів акторів.

Контекстуалізація означає, що актор (держава, організація чи індивід), діє не лише відповідно до раціонально визначених вигод. Усі актори є вбудовані в певну соціальну структуру, що формує їхню поведінку. В окремих випадках середовище впливає настільки, що актор змушений діяти всупереч

власним інтересам [4, с. 146]. Якщо ж застосувати теоретичну концепцію щодо реального індивідуального актора, в нашому випадку – Урсули фон дер Ляєн, можна виявити чіткий зв'язок. Патерн поведінки лідерки сягає дитинства, де беззаперечним авторитетом був батько Ернст Альбрехт – політичний діяч національного та європейського рівня. Як посадовець Європейській Комісії, а згодом, – прем'єр міністр Нижньої Саксонії, він часто влаштовував прийоми вдома, максимально залучаючи до них власних дітей. За словами журналістів, «його діти повинні були вміти все», що пояснює здатність У. фон дер Ляєн швидко адаптуватись у будь-якому середовищі. Саме ранні роки, проведені у Брюсселі, сформували проєвропейське бачення майбутньої Президентки Європейської Комісії [1, с. 17–26]. Перебуваючи на посаді міністерки оборони Німеччини, Урсула фон дер Ляєн намагалася узгодити власні проєвропейські інтереси з національними, чим викликала досить негативні відгуки та реакцію як з боку колег, так і серед громадян Німеччини. Причинами невдоволення німців стали, зокрема, проблема несправності винищувачів, нешанобливе ставлення до німецьких солдат, а також неспроможність Люфтваффе утримувати транспортні літаки [20]. Колеги-політики, в основному євроскептики, звинувачували У. фон дер Ляєн у неефективній протидії пандемії Covid-19, а також у тому, що лідерка була схильною перекладати власні помилки на інших.

Друга гіпотеза – соціальне конструювання акторів та структур – означає, що соціальне середовище, яке визначає поведінку актора, якраз і формує характер взаємодій. З іншого боку, соціальні норми не є усталеними. Вони конструюються та постійно змінюються, відповідно до характеру взаємодій [4, с. 146]. Кейс Урсули фон дер Ляєн підтверджує цей погляд. Як вже йшлося, у дитинстві її світогляд формувався крізь призму батьківської політичної діяльності. Згодом, упродовж політичної кар'єри, У. фон дер Ляєн сформувала потужну мережу контактів, що дала змогу їй здобути та закріпити власні керівні позиції. Окрім того, багаторічне спілкування з А. Меркель, Е. Макроном та спільне академічне минуле з Б. Джонсоном сформували проєвропейський світогляд майбутньої Президентки.

У кабінеті А. Меркель У. фон дер Ляєн підтримувала введення військ до Афганістану та Малі. Обидві лідерки розробили також спільний план, що стосувався виведення Європейського Союзу із кризи [13]. Е. Макрон рішуче підтримував кандидатуру У. фон дер Ляєн на посаду Президентки ЄК. Адже вона надавала перевагу тісній координації з Францією, як однією з гегемонів ЄС щодо питань економічної політики. Президент Франції та Президентка ЄК дійшли також згоди щодо усунення кліматичних і соціальних викликів, укри-

плення зовнішніх кордонів ЄС та розвитку європейської оборонної політики [9]. Відносини У. фон дер Ляєн з Б. Джонсоном були досить суперечливими, оскільки обидва політики не могли досягти згоди у питаннях, що стосувалися Брекзиту [16].

Передвиборчі труднощі, конфлікти з представниками еліт стимулювали У. фон дер Ляєн до розробки об'ємної програми та активізації зусиль із регулювання європейських внутрішніх політик на різних рівнях і у різноманітних секторах. Президентка Єврокомісії вдало балансувала між інтересами представників політичних партій. Зокрема, у випадку із соціалістами, У. фон дер Ляєн спекулювала питанням реформ у європейській системі страхування на випадок виникнення нової хвилі безробіття. Щоби заручитися підтримкою «зелених», вона надала першочергової пріоритетності створенню кліматично нейтральної Європи [19].

І третя гіпотеза, що базується на двох попередніх, – про змінність інтересу – значно відрізняється від тієї інтерпретації, яку пропонують традиційні підходи у міжнародних відносинах. Соціалконструктивісти припускають, що інтерес буде змінюватися не просто з часом, а й ще відповідно до сприйняття актором мінливого міжнародного середовища. Інтереси актора є пріоритетом, який не базується виключно на внутрішніх чинниках. Відповідно, інтереси проєктуються екзогенно і спираються на соціальний, політичний та економічний контексти [4, с. 147]. У цьому випадку варто згадати динаміку пріоритетів Урсули фон дер Ляєн, що перемістилися від проблеми пандемії Covid-19 до війни на кордонах Європейського Союзу.

Постійні екзистенційні кризи ЄС змушували відкладати питання його розширення та укріплення зовнішніх кордонів, оскільки політичні діячі були схильні вирішувати проблеми реформування держав-членів та інституцій ЄС. Проте у 2022 р. Урсула фон дер Ляєн активно озвучила проблему укріплення кордонів та розширення Європейського Союзу. Необхідність інтеграції нових членів вона коментувала так: «Шлях до сильних демократій і шлях до нашого союзу – це один шлях. Західні Балкани, Молдова, Україна та Грузія повинні розуміти, що вони є частиною сім'ї. Євросоюз є неповним без цих держав» [14].

Актороцентричний соціалконструктивізм. Соціалконструктивісти, спираючись на три наведені гіпотези, розвинули власні оригінальні трактування особистісного чинника в міжнародних відносинах. Одне із них пропонує актороцентричний соціалконструктивізм, який базується на переконанні, що «ідеї мають значення». У його межах теоретики прагнуть дослідити, як саме лідер використовує конкретні ідеї у процесі формування політики та наскільки вони впливають на політичні рішення [2, с. 1–10]. Наприклад, елементи світогляду У. фон дер Ляєн, що містить фемініс-

тичні ідеї, втілюються у політиках з недопущення дискримінації. Як стверджує сама Урсула фон дер Ляєн, вона є прихильницею «консервативного фемінізму» та виступає за емансипацію жінок, що мало стати консервативним проектом.

У 2005 р. У. фон дер Ляєн перебуваючи на посаді міністерки у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді Німеччини стверджувала, що виховання дітей – це справа як батька, так і матері. Відтак міністерка запропонувала перейменувати «декретну відпустку» на «батьківську відпустку». Також вона здійснила істотний прорив, першою публічно заговоривши про бідність, як виклик для жінок у Німеччині [17].

Прагнення У. фон дер Ляєн до досягнення рівності було озвучене як частина пріоритетів у діяльності лідерки, спрямованої на боротьбу з расизмом та дискримінацією. Для досягнення мети ЄК під егідою Президентки було створено нову посаду координатора боротьби з расизмом. У. фон дер Ляєн також прокоментувала політику Польщі щодо сексуальних меншин та заявила, що державам, які критикують ЛГБТ спільноти, не місце в Європейському Союзі [10].

Урсула фон дер Ляєн часто використовує власну сім'ю з метою політичного піару, що дієво впливає на спільноти, якими вона керує. Зокрема, у 2001 році, відповідаючи на запитання, чому вона вирішила обрати політичну кар'єру, У. фон дер Ляєн акцентувала на власних дітях. За її словами, така діяльність дає можливість брати активну участь у формуванні майбутнього [11].

Представники різних напрямів теорії міжнародних відносин поділяють переконання, що актори в міжнародному середовищі не можуть дійти до вирішення проблеми автоматично. Спершу вони інтерпретують проблему. Саме на цьому етапі важливості набувають ідеї, оскільки актори через відмінне розуміння проблеми по-різному підходять до її вирішення та втілення належних рішень. Тому соціалконструктивізм запроваджує соціологічні методи, що дають змогу вивчати окремих акторів чи групи акторів.

Конструювання особистих ідентичностей. Конструювання ідентичності вказує на необхідність вивчення особистості та підкреслює багатовимірну природу ідентичності в цілому. Метою соціалконструктивістів було показати, що ідентичність є багатовимірною і містить множинні інтерпретації. Зокрема, американським політологом Б. Андерсоном було виокремлено чотири форми ідентичності:

– Ідентичність концентричних кіл. Така форма передбачає наявність однієї центральної ідентичності, наприклад національної чи регіональної, яка оточена іншими різновидами ідентичностей, такими, як європейська чи міжнародна. Наприклад, лідер-француз володіє певною ідентичністю,

що пов'язана з його державою. Однак, змінивши керівну посаду в Європейському Союзі, він набуває іншого різновиду ідентичності, оскільки додається чинник європейського середовища. Через це його інтерес зазнає впливу а діяльність суттєво змінюється, адже він перестає ідентифікувати себе з окремою державою, а радше розуміє себе як лідера об'єднання низки держав.

– Перехресні ідентичності. Така форма окреслює ситуацію, за якої члени певної групи можуть ідентифікувати себе з іншою групою. Прикладом слугує молодь будь-якої країни, яка ідентифікує себе виключно європейцями.

– Ідентичність «мармурового пирога». Ця форма початково була описана німецьким вченим Т. Ріссе, який вважав поняття ідентичності досить розмитим. Основна ідея полягає в тому, що у індивіда немає окремої ідентичності. Так стається через те, що усі підвиди ідентичності настільки переплітаються, що їх неможливо відокремити.

– Екзогенно зумовлена ідентичність. Такі чинники, як глобалізація, зовнішні загрози або інші явища впливають на європейську ідентичність. Тому задля конкретизації європейської ідентичності необхідно проаналізувати ідентичність окремого європейця, базуючись на відомостях про нього, таких як стать, рівень освіти, суспільні відносини, рівень доходу, тощо [4, с. 154–156].

Беручи до уваги особисті пріоритети У. фон дер Ляєн, пов'язані з прагненням бути залученою до прийняття рішень, що стосуватимуться Європейського Союзу, її ідентичність можна визначити як перехресну. Вона народилася в Брюсселі, більшу частину життя прожила у Німеччині, де розпочала політичну кар'єру. Однак, У. фон дер Ляєн не ідентифікує себе німкенню. У багатьох її інтерв'ю незмінною є теза: «Я – європейка». Це зумовлене латентністю національної форми ідентичності та домінуванням загальної «європейської ідентичності» [12].

Дискурсивний підхід. Ще одним підходом є дискурсивний аналіз, який соціалконструктивісти почали використовувати у 1990-х рр. Аналіз дискурсу є ефективним методом висвітлення того, як соціальні лінгвістичні практики допомагають вивчати зовнішню політику. Зокрема, теорії європейської інтеграції почали використовувати методологію дискурсивного підходу, наприклад аналіз ЗМІ, політичних документів, виступів та інтерв'ю політичних лідерів тощо.

Одним із центральних понять даного підходу є дискурс – система, яка регулює формулювання висловлювань. Варто також брати до уваги питання розмежування і співвідношення дискурсу та акторів. З одного боку, дискурс є первинним у тому сенсі, що актор не має жодного значення поза дискурсом, адже лише через риторичку розкриваються його суб'єктивні характеристики. З іншого боку,

дискурс існує і відтворюється лише через актора. Цей дуалізм німецький вчений Т. Дієз визначає як «лінгвістичний структуралізм». Цим поняттям підкреслюється взаємозалежність структури й актора.

Щоби передбачати результати політики за допомогою дискурсивного підходу, необхідно зробити ще два припущення: про інерцію дискурсу та його обмежувальний вплив на політичні результати. Риторика політичних лідерів, зазвичай, відповідає їхнім безпосереднім інтересам. З огляду на добру структурованість політичного дискурсу часто важко розмежувати реальний інтерес і звичну риторику акторів [6].

Щодо дискурсу У. фон дер Ляєн, то він безпосередньо зумовлений її ідентичністю. Проєвропейськи орієнтована ідентичність детермінує риторику лідерки, що впливає на прийняття нею рішень. Саме тому в дискурсі Президентки Єврокомісії дуже часто присутні такі слова як «рівність», «солідарність», «консолідація», «свобода» та «демократія» [18]. Солідарність У. фон дер Ляєн називає «найголовнішим активом Європейського Союзу» [7]. Вона практично ніколи не підвищує голосу, про що свідчать її інтерв'ю та виступи, однак коли йдеться про негативні теми – її голос стає різкішим. Ще однією особливістю є те, що у дебатах вона часто задає прямі питання, особливо, коли сердиться [11].

Висновки. Соціалконструктивісти зробили вагомий внесок у дослідження особистісного чинника у міжнародних процесах. За допомогою дискурсивних підходів теоретики-соціалконструктивісти намагалися вивчити творців політики, дослідити їхню риторику, тип ідентичностей, тощо. Завдяки розгляду держави через дрібніші компоненти – суспільства, індивідів, – вченим відкрилися нові перспективи для дослідження міжнародних відносин.

Актороцентричний підхід у соціалконструктивізмі продемонстрував важливість ідей та світогляду в процесі прийняття рішень. Підхід конструювання ідентичностей підкреслив компліментарність та багатовимірність ідентичності, а також дав змогу аналізувати акторів крізь призму комбінування ідентичностей. Представники дискурсивного підходу досліджують мову та риторику акторів, щоб окреслити їхні пріоритети.

У. фон дер Ляєн, Президентка Європейської Комісії, яка очолила рейтинг ста найвпливовіших жінок світу за версією Forbes, демонструє великий потенціал індивіда, як окремого актора у міжнародному середовищі. Адаптивність, влучна риторика, відданість ідеям Європейського Союзу та важливі рішення У. фон дер Ляєн визначають сьогодні пріоритети Європейської Комісії та об'єднаної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Demmer U., Goffart D. Ursula von der Leyen. Die Biografie. Munich: Berlin Verlag, 2015. 244 p.
2. Jabko N. A. Quiet Revolution. *Playing the Market. A Political Strategy for Uniting Europe, 1985–2005.* / N.A. Jabko. London. 2017. P. 1–10.
3. Risse T. "Let's Argue!": Communicative Action in World Politics. *International Organization. Cambridge University Press.* 2003. 9 липня. P. 40.
4. Saurugger S. Constructivism(s). *Theoretical Approaches to European Integration* / S. Saurugger. London. 2014. P. 145–161.
5. Williams M.C. Contemporary international theory: social constructivism. *International relations theory and politics of European integration. Power, security, and community:* Routledge. London/New York, 2000. P. 38–39.
6. Wodak R. Discourse and European Integration. *KFG Working Paper Series.* 2018. № 86. P. 28.
7. Aliyev J. Solidarity most important asset of EU: Ursula von der Leyen. *Anadolu Agency: website.* URL: <https://www.aa.com.tr/en/europe/solidarity-most-important-asset-of-eu-ursula-von-der-leyen/2604394> (Last accessed: 20.07.2023).
8. Balzacq T., Baele S. J. The Third Debate and Postpositivism. *International Studies Association and Oxford University Press.* 2017. 22 грудня. DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.104>.
9. Barbière C. Von der Leyen and Macron want to 'regenerate' Europe. *Euractiv: website.* URL: <https://www.euractiv.com/section/future-eu/news/von-der-leyen-and-macron-want-to-regenerate-europe/> (Last accessed: 19.07.2023).
10. Commission President Ursula von der Leyen delivers her first State of the Union address. *Joint Brussels Office: website.* URL: <https://www.lawsocieties.eu/news/commission-president-ursula-von-der-leyen-delivers-her-first-state-of-the-union-address/6001352.article> (Last accessed: 20.07.2023).
11. Devaney S. Here's What You Need To Know About Ursula von der Leyen, The President Of The European Commission. *VOGUE: website.* URL: <https://www.vogue.co.uk/arts-and-lifestyle/article/who-is-ursula-von-der-leyen> (Last accessed: 22.07.2023).
12. Fortuna G., Gotev G. Von der Leyen confirmed as new Commission president by paper-thin majority. *Euractiv: website.* URL: <https://www.euractiv.com/section/future-eu/news/breaking-von-der-leyen-confirmed-as-new-commission-president-by-paper-thin-majority/> (Last accessed: 22.07.2023).
13. Goßner C., Grüll P. Merkel and von der Leyen: Two long-time companions guiding Europe. *Euractiv: website.* URL: <https://www.euractiv.com/section/future-eu/news/merkel-and-von-der-leyen-two-long-time-companions-guiding-europe/> (Last accessed: 19.07.2023).

14. Jozwiak R. The Most Important Takeaways From Von Der Leyen's State-Of-The-EU Speech. *RadioLiberty*: website. URL: <https://www.rferl.org/a/eu-leyen-speech-russia-enlargement/32034877.html> (Last accessed: 17.07.2023).

15. Kuras P. The Aristocratic Ineptitude of Ursula Von Der Leyen. *Foreign Policy*: website. URL: <https://foreignpolicy.com/2021/04/30/aristocratic-ineptitude-ursula-von-der-leyen-eu-europe-vaccines-pandemic-response/> (Last accessed: 21.07.2023).

16. Landler M., Castle S. Boris Johnson Once Mocked the Eurocrats of Brussels. They Haven't Forgotten. *The New York Times*: website. URL: <https://www.nytimes.com/2020/12/10/world/europe/boris-johnson-brussels-trade-brexite.html> (Last accessed: 19.07.2023).

17. Marinic J. How feminist is von der Leyen? *Politico*: website. URL: <https://www.politico.eu/article/how-feminist-is-von-der-leyen/> (Last accessed: 22.07.2023).

18. von der Leyen U. It's honour to receive the World Peace and Liberty Award. *Ursula von der Leyen*. *Instagram*: website. URL: <https://www.instagram.com/reel/Cu9-dE5obAp/?igshid=MTC4MmM1YmI2Ng%3D%3D> (Last accessed: 23.07.2023).

19. Watt A. Ursula von der Leyen – A Rocky Start, But Brighter Prospects. *Intereconomics*: website. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2019/number/4/article/ursula-von-der-leyen-a-rocky-start-but-brighter-prospects.html> (Last accessed: 19.07.2023).

20. Would Germany's Ursula von der Leyen who has been nominated to lead European Union Commission be the ideal candidate? *Quora*: website. URL: <https://www.quora.com/Would-Germanys-Ursula-von-der-Leyen-who-has-been-nominated-to-lead-European-Union-Commission-be-the-ideal-candidate> (Last accessed: 19.07.2023).

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

THE INFLUENCE OF TRANSFORMATION PROCESSES ON PARTY SYSTEMS CONFIGURATION OF THE VYSHEGRAD GROUP COUNTRIES

Яцина П.Е.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

Охарактеризовано вплив трансформаційних процесів на конфігурацію партійних систем країн Вишеградської групи. Зазначено, що у відповідності до транзитологічної парадигми вагомий вплив на розвиток партійних систем мають такі особливості демократичного переходу: 1) початкова точка з якої відбувається рух до демократії; 2) результати «установчих» виборів; 3) моделі переходу від авторитарних режимів до демократії; 4) особливості демократичного транзиту (вертикальна структура демократичного переходу).

Констатовано, що встановлення демократії не є обов'язковим результатом цього процесу, оскільки можливе повернення назад до авторитарного режиму, або перерив у транзиті (гібридні політичні режими). А також акцентовано, що консолідовані демократії можуть також повертатися до авторитарного правління (наприклад, сучасний режим «неліберальної демократії» в Угорщині). Таким чином, з успішним переходом до демократії пов'язують і консолідацію партійної системи, яка характеризується зменшенням партійної фрагментації та електоральної волатильності.

Описано логіку еволюції партійних систем країн Вишеградської групи в умовах демократичного транзиту. Упродовж 1989–2004 рр. такий розвиток відбувався у контексті демократичних переходів у цих країнах. Відповідно 2004 р. (вступ до Євросоюзу) можна умовно вважати роком досягнення консолідованої демократії. Зазначено, що консолідація демократії і консолідація партійних систем процеси взаємопов'язані, оскільки останній є частиною загальної консолідації демократії. Підкреслено, що з 2004 р. до 2010 р. у країнах Вишеградської групи відбувається консолідація партійних систем, формування їх акторного складу та конфігурації. Конфігурацію можна визначити як системи поміркованого плюралізму у двоблоковому вимірі.

Починаючи з 2010 р. можемо говорити про новий період у розвитку партійних систем країн Вишеградської групи, який пов'язаний з появою сильних консервативних партій: «Фідес» (Угорщина), «Право і справедливість» (Польща) та лівої популістської партії «Напряма – Соціал-демократія» (Словаччина).

Акторний склад партійних систем країн Вишеградської групи за результатами останніх парламентських виборів структурований наступним чином: 1) правлячі націонал-консервативні партії (ПіС, «Фідес») / коаліції на основі партій, які базуються на ідеології ліберального консерватизму; 2) опозиційні партії, ідеологією яких можна вважати ліберальний консерватизм, лібералізм, соціальний консерватизм, соціал-демократію; 3) праворадикальні популістські партії: «Конфедерація Свободи та Незалежності» (Польща), «Наша Батьківщина» (Угорщина), «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» (Словаччина), «Свобода і пряма демократія» (Чехія).

Ключові слова: Європейський Союз, Вишеградська група, посткомуністичні трансформації, консолідована демократія, політичні партії, установчі вибори, партійні системи, конфігурація партійних систем.

The impact of transformational processes on the party systems configuration of the Visegrad Group countries is characterized. By the transitological paradigm, the following features of the democratic transition have a significant impact on the development of the party systems: 1) the starting point from which the movement towards democracy takes place; 2) the results of the "constituent" elections; 3) models of transition from authoritarian regimes to democracy; 4) features of democratic transit (vertical structure of democratic transition).

It is stated that the establishment of democracy is not a necessary result of this process, as the return to an authoritarian regime or a break in transit (hybrid political regimes) is possible. It is emphasized that consolidated democracies can also return to authoritarian rule (e.g., the modern regime of "illiberal democracy" in Hungary). Thus, the successful transition to democracy is associated with the party system consolidation, which is characterized by a decrease in party fragmentation and electoral volatility.

The logic of the evolution of the party systems of the Visegrad Group countries in the conditions of democratic transit is characterised. During 1989–2004, such development took place in the context of democratic transitions in these countries. Accordingly, 2004 (accession to the European Union) can be tentatively considered the year of achieving consolidated democracy. It is noted that the processes of consolidation of democracy and consolidation of party systems are interconnected, since the latter is part of the general consolidation of democracy. It is emphasized that from 2004 to 2010, the consolidation of party systems, the formation of their cast and configuration takes place in the Visegrad Group countries. Configuration can be defined as systems of moderate pluralism in the two-block dimension.

Starting from 2010, we can talk about a new period in the development of the party systems of the Visegrad Group countries, which is associated with the emergence of strong conservative parties: "Fidesz" (Hungarian Civic Alliance, Hungary), "Prawo i Sprawiedliwość" ("Law and Justice", Poland) and the left-wing populist party "Smer – Sociálna Demokracia" ("Direction – Social Democracy" (Slovakia).

According to the results of the latest parliamentary elections, the actors of the party systems of the Visegrad Group countries are structured as follows: 1) ruling national conservative parties (Prawo i Sprawiedliwość, Fidesz) / coalitions based on parties with the liberal conservatism ideology basis; 2) opposition parties whose ideology can be considered liberal conservatism, liberalism, social conservatism, social democracy; 3) right-wing radical populist parties: "Konfederacja

Wolność i Niepodległość" ("Confederation Liberty and Independence", Poland), "Mi Hazánk Mozgalom" ("Our Homeland Movement", Hungary), "Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko" ("Kotlebivtsi – Kotleba - People's Party Our Slovakia", Slovakia), "Svoboda a přímá demokracie" ("Freedom and Direct Democracy", Czech Republic).

Key words: European Union, Visegrad Group, post-communist transformations, consolidated democracy, political parties, constituent elections, party systems, configuration of party systems.

Постановка проблеми. В. Лебедюк «Вишеградську групу (також відома як «Вишеградська четвірка» або просто «В4») визначає як ініціативу країн Центральноєвропейського регіону щодо співпраці в низці галузей, що становлять спільний інтерес у межах загальноєвропейської інтеграції. До Вишеградської групи належить Чехія, Угорщина, Польща та Словаччина...» [8]. Вишеградська декларація про співробітництво з метою європейської інтеграції була підписана в угорському місті Вишеград (Високий замок) 15 лютого 1991 р. Президентом Республіки Польща Л. Валенсою, Президентом Чехословацької Республіки В. Гавелом та Прем'єр-міністром Угорської Республіки Й. Анталом.

«Сама назва Вишеградського об'єднання, – підкреслює вчений, – походить від історичної зустрічі 1 листопада 1335 р., коли у вишеградському королівському замку Кароля Роберта угорський, чеський (король Богемії – Іван Люксембург) та польський (Казимир III) правителі на протигагу Австрії ухвалили стратегічне рішення щодо розбудови та регулювання північного торгового шляху, щоб посилити як торгово-економічні зв'язки, так і роль регіону загалом» [8].

Країни Вишеградської групи продемонстрували успішний перехід до консолідованої демократії і у 2004 р. стали країнами Європейського Союзу (ЄС). Членство в ЄС передбачає глибоку трансформацію усіх сфер життєдіяльності суспільства відповідно до встановлених критеріїв і вимог. Кардинальні зміни відбулися упродовж 1989–2004 рр. і у партійних системах вказаних країн. Подальшого аналізу і вивчення потребують трансформації партійних систем В 4 і після встановлення демократичних режимів у контексті сучасних трендів розвитку політичних партій і партійних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. порушена нами проблематика у рамках вітчизняного політологічного дискурсу частково характеризувалась у монографіях таких вітчизняних дослідників: А. Ключковича «Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій» [4], В. Кольцова «Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи» [5], А. Романюка, В. Литвина «Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи» [15], колективній монографії ужгородських дослідників «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки:

досвід для України» [11]. А також окремі аспекти вказаної проблематики проаналізовані у низці наукових статей вітчизняних та зарубіжних дослідників: К. фон Бейме [1], С. Вонсовича [2], Г. Зеленько [3], Ю. Остапця [12; 13; 14], О. Романюка [16; 17; 18], Г. Шипунова [19], Ф. Шміттєра [20], Д. Растоу [21].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу політологічного наукового середовища (як зарубіжного, так і вітчизняного) до партогенезу, проблематика особливостей розвитку партійних систем країн Вишеградської групи на сучасному етапі потребує більш ґрунтовного вивчення, особливо у контексті перспектив розвитку партій і партійних систем у контексті трендів світового та європейського партієтворення.

Формування цілей статті (постановка завдань). Мета статті – охарактеризувати вплив трансформаційних процесів на конфігурацію партійних систем країн Вишеградської четвірки. Досягнення мети потребує виконання таких завдань: 1) охарактеризувати теоретико-методологічні підходи до вивчення трансформаційних процесів у посткомуністичних країнах; 2) окреслити та дослідити логіку розвитку партійних систем у країнах Вишеградської групи у контексті демократичних переходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості демократичних переходів вивчаються транзитологією – одним із напрямків політичної науки, який досліджує переходи до демократії. Фундатором транзитології вважають американського вченого Д. Растоу, який у статті «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» [21] оприлюднив головні постулати нової теоретичної парадигми. Саме назва цієї статті (англійською: «Transits to Democracy – Toward a Dynamic Model») і дала назву новому напрямку політичної науки.

На протигагу детерміністським теоріям, які пов'язують перехід до демократії з наявністю низки об'єктивних чинників (рівень економічного розвитку, відповідна соціальна структура тощо), Д. Растоу зазначав, що «для демократизації не потрібен якийсь мінімальний рівень економічного розвитку та соціальної диференціації» [21]. Єдиною попередньою умовою розробки своєї динамічної моделі він визначив «наявність національної єдності» [18, с. 6], що «означає лише те, що значна більшість громадян потенційної демократії не повинна мати сумнівів чи робити уявних застережень стосовно того, до якої політичної спільноти вони належать» [21].

Вітчизняний дослідник С. Вонсович зазначає: «специфіка логіки у транзитології з її альтернативною парадигмою демократизації, що виникла в 1980-х рр., полягала в тому, що в її основі лежали дослідження демократичних переходів в Південній Європі та Латинській Америці. Таким чином починаючи з новаторських робіт Г. О'Доннелла, Ф. Шміттєра, А. Пшеворські та ін., формується нова теоретична модель демократизації «без передумов» із припущеннями, очікуваннями і сподіваннями не на структури, а на акторів, які обирають незалежно від наявності структурних («об'єктивних») умов ті або інші стратегії виходу з авторитаризму (в тому числі за допомогою «пакту» між ворогуючими сторонами). Це фактично основний вектор емпіричної та теоретичної літератури кінця 1980-х і початку 1990-х рр., який прогнозував лінійний «перехід до демократії» в посткомуністичних і пострадянських країнах» [2, с. 6].

Як зазначає О. Романюк, «праця Д. Растоу виявилася вельми актуальною, бо тільки на чотири роки випередила початок нової, «третьої» (за С. Гантінгтоном) хвилі глобального процесу демократизації. Розпочавшись з «революції червоних гвоздик» у Португалії (1974 р.), вона прокотилася Південною Європою (Греція, Іспанія), Латинською Америкою (Уругвай, Аргентина, Бразилія, Перу), Західною Азією (Туреччина) та Далекому Сходу (Філіппіни, Південна Корея, Тайвань), а потім накрила собою Східну Європу» [17, с. 4].

Відповідно до теорії Д. Растоу перехід до демократії відбувається упродовж трьох фаз: підготовчої, фази прийняття рішень та фази звикання [21]. Дещо інші назви їм дали Г. О'Доннел та Ф. Шміттер: лібералізації, демократизації та соціалізації [20].

«Особливістю нового методологічного підходу, зазначає О. Романюк, було те, що головна увага зверталася не на структурні (як в теорії модернізації), а на процедурні чинники, пов'язані з діяльністю провідних політичних сил суспільства, з їх здатністю виконати низку послідовних процедур, необхідних для інституціалізації демократичних відносин. Переходи до демократії було презентовано як процес послідовної інституціалізації політичних змін [17, с. 4–5]. У даному контексті «лібералізація за своїм змістом є інституціалізацією громадянських свобод без трансформації владного апарату, який залишається спроможним контролювати ситуацію, демократизація є інституціалізацією демократичного механізму влади, а соціалізація є інституціалізацією демократичної політичної поведінки» [17, с. 5].

Але вказана схема не завжди спрацьовувала при дослідженні транзитних процесів у країнах Центральної Європи. Крах комуністичних режимів в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. з одного боку збагатив емпіричну базу досліджень демократичних переходів, а з іншого, поставив чітке

питання про переосмислення теоретико-методологічного інструментарію дослідження суспільно-політичних трансформацій у посткомуністичних країнах. Як результат з'являється низка праць науковців у яких вони констатують кризу транзитології. Таким чином констатує А. Ключкович «демократичні перетворення в країнах Центральної і Східної Європи зумовили методологічну дилему в контексті розвитку транзитології – застосовувати до вивчення демократизаційних процесів у посткомуністичних країнах ті моделі, які були розроблені на основі досвіду демократичних переходів у країнах Південної Європи та Латинської Америки, або створювати новий методологічний інструментарій у контексті вивчення посткомуністичних транзитів» [4, с. 13–14].

Слід акцентувати на тому, що встановлення демократії (консолідація) не є обов'язковим результатом цього процесу, оскільки можливе повернення назад до авторитарного режиму, або перерив у транзиті (гібридні політичні режими), це, по-перше. Наприклад, «у словацькому випадку складність застосування «класичної» схеми «лібералізація – демократизація – консолідація» обумовлена порушенням послідовності переходу через нерозмежованість (паралельність) фаз лібералізації та демократизації, а також нетривале функціонування гібридного політичного режиму, що спричинило зигзагоподібність (нелінійність) траєкторії транзиту» [4, с. 15]. В той же час демократичні переходи у Польщі, Угорщині та Чехії можна пояснити через вказану трьохстадійну схему.

І, по-друге, консолідовані демократії можуть також повертатися до авторитарного правління (наприклад, сучасний режим «неліберальної демократії» в Угорщині). Йдеться про невизначений результат демократичного транзиту [19].

У відповідності до концепту транзитології важливими для аналізу демократичного переходу є початкова точка з якої відбувається рух до демократії (може бути авторитарний або тоталітарний режим), результати «установчих» виборів, шляхи переходу від авторитарних режимів до демократії та особливості демократичного транзиту (вертикальна структура демократичного переходу). Усе вказане вище має вагомий вплив і на еволюцію партійних систем.

Відправним пунктом перехідного процесу у країнах В 4 є авторитарний режим «реального соціалізму» та соціальні умови, які сприяли його виникненню. «Установчі вибори в транзитологічній парадигмі, зазначає А. Романюк, є головною умовою переходу до демократії, першим циклом вільних виборів після відмови від авторитарного режиму. Концепція установчих виборів розроблена у контексті ідеалтипової моделі демократизації через «пакт» головних політичних акторів» [15, с. 277]. У процесі демократичних переходів,

в тому числі і в посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи установчі вибори відіграють трояку роль: «1) інституційну – встановлюють систему політичних інститутів, у межах яких розвивається електоральна конкуренція; 2) біхевіоральну – формують «меню» переваг і патерни поведінки виборців, тим самим визначаючи і контури нової партійної системи; 3) трансформаційну – створюють основу легітимації нових політичних режимів і суттєво обмежують можливості повернення до старих або переходу до нових недемократичних форм правління» [9, с. 363].

В концепції Ф. Шміттєра представлено чотири можливі варіанти переходів від авторитаризму до демократії. «По-перше, на основі угоди (пакту), коли різні об'єднання еліт досягають багатостороннього компромісу. По-друге, внаслідок «нав'язування», коли еліта в односторонньому порядку ефективно використовує силовий ресурс для здійснення змін режиму, навіть всупереч опору осіб, які безпосередньо перебувають при владі. По-третє, шляхом реформ, коли відбувається консолідація мас, які домагаються компромісного варіанту, не вдаючись до насильства. По-четверте, в результаті революції, коли маси шляхом збройного повстання здатні повалити диктатуру» [20].

Що торкається особливостей демократичного транзиту, то в даному випадку йдеться про те яким він є з точки зору вертикальної структуризації. У науковій розвідці «Транзитологія як галузь наукових студій» О. Романюк виокремлює такі моделі вертикальної структури демократичних переходів: «1) Модель одинарного переходу (Д. Расстоу, 1970 р.): перехід до політичної демократії; 2) Модель подвійного переходу (А. Пшеворський, 2000 р.): перехід до політичної демократії, перехід до ринкової економіки; 3) Модель потрійного переходу (К. Оффе, 1991): перехід до політичної демократії, перехід до ринкової економіки, перехід до національної державності; 4) Модель четвертого переходу (Т. Кузьо, 2001): перехід до політичної демократії, перехід до ринкової економіки, перехід до національної державності, формування політичної нації [18, с. 215]. Зазначимо, що чим більше завдань вирішується у процесі демократичного транзиту (наприклад модель четвертого переходу), тим складніше відбуваються демократичні перетворення.

Вивчаючи транзитні процеси у країнах ЦСЄ, німецькі політологи В. Меркель і К. фон Бейме запропонували модель аналізу демократичної консолідації, яка включає чотири рівні (цитуються за монографією А. Ключковича): 1) конституційна консолідація, яка передбачає встановлення демократичного конституційного ладу, закріплення демократичних державно-владних інститутів і правил взаємодії; 2) консолідація партійної системи та системи представництва груп інтересів;

3) консолідація діяльності неформальних політичних суб'єктів, які інтегровані в демократичну систему і діють в межах встановлених демократичних «правил гри»; 4) консолідація громадянського суспільства, яка тісно пов'язана з закріпленням у суспільстві демократичних цінностей і моделей поведінки, з формуванням громадянської політичної культури» [4, с. 30–31].

Таким чином, партійна консолідація є як однією з умов консолідації демократії, так і чинником, який сприяє успішній демократичній трансформації. «Відповідно до логіки демократичного транзиту, – вважає Ю. Остапєць, – партійна система на кожному з його етапів має свою конфігурацію, а на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі партії і опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в рамках правлячої партії і опозиції. На етапі демократизації визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави; вибір системи правління; вибір виборчої системи. Відповідно, на етапі консолідації, відбувається остаточне формування конфігурації і акторного складу партійної системи» [11, с. 6–7].

Отже, з успішним переходом до демократії пов'язують і консолідацію партійної системи, яка характеризується зменшенням партійної фрагментації (вимірюється індексом ефективної кількості партій) та електоральної волатильності (вимірюється індексом Педерсена). В той же час підкреслимо, що конфігурація та акторний склад партійних систем у подальшому змінюється під впливом низки як об'єктивних так і суб'єктивних чинників.

«Вагомим, – продовжує свою думку Ю. Остапєць, – є вплив на еволюцію партійних систем в умовах трансформації об'єктивного процесу розвитку партійних структур у сучасному світі. Йдеться про історичні етапи інституціалізації політичних партій: 1) аристократичні угруповання; 2) політичні клуби; 3) масові політичні партії; 4) всеохоплюючі політичні партії; 5) картельні політичні партії, партії «нової хвилі» (партії постматеріальних цінностей)» [11, с. 6–8]. А нині ми можемо констатувати нові тренди у розвитку партійного будівництва, які пов'язані з процесом глобалізації та діджиталізації (у даному випадку йдеться про утворення мережових партій). Отже, політичні партії в сучасних державах (в тому числі і в країнах Вишеградської групи) функціонують на принципах, притаманних картельним партіям, партіям «нової політики», мережовим партіям.

В. Лебедюк підкреслює, що «процес інституціалізації політичних партій у посткомуністичних суспільствах відбувається під впливом наступних

чинників. По-перше, партії вимушені звертатися до широкого кола виборців. По-друге, партії не прагнуть до збільшення кількості своїх членів, оскільки їх фінансові ресурси від цього не залежать, а при меншій чисельності членів скорочується ймовірність потенційно міцних викликів існуючому партійному керівництву. По-третє, деполітизовані громадяни посткомуністичних країн не виявляють особливої схильності до ідентифікації з ідеологіями і партійними символами, вони скоріше надають перевагу сильним особистостям. Тому найбільші шанси в посткомуністичній політиці мають універсальні партії, де партійне керівництво грає домінуючу роль, а партійна організація – другорядну. По-четверте, змінюється якісний склад політичних партій у країнах ЦСЄ: а) зростає частка людей старшого покоління; б) мотивація молоді, яка вступає до партій, здебільшого набуває відверто кар'єрного характеру; в) ставлення до політичної партії стає все менш ідеологізованим і більш інструментальним» [7].

Досліджуючи трансформацію партійних систем у посткомуністичних країнах, науковці виокремлюють низку чинників, серед яких можна акцентувати на таких: 1) характер трансформаційного конфлікту; 2) наявність / відсутність історичних партій; 3) вплив політичних інститутів (залежить перш за все від форми правління та виборчої системи); 4) наявність / відсутність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму; 5) вплив соціально-політичних поділів [4;11; 15].

Серед вказаних чинників слід зосередитись на виокремленні соціально-політичних розмежувань, які відповідно до концепту С. Роккана та С. Ліпсета обумовлюють акторний склад і розвиток партійних систем у країнах Західної Європи (на основі їхнього аналізу вченими зроблені висновки). Для країн Центральної Європи такий вплив був дещо іншим і мав свої особливості. На думку Г. Зеленько «у країнах Вишеградської групи слід розрізняти лінії соціально-політичних розмежувань, які склалися історично і ті, які з'явилися у процесі демократичного транзиту, а також до них слід додати ще соціально-політичні розмежування, які зумовлені впливом екзогенних факторів [3, с. 28]. Йдеться про особливості формування відносин всередині ЄС (повноваження органів ЄС, розподіл фінансів, міграційні процеси та інше). До усталених (історично сформованих) ліній розмежувань відносимо ті, які обумовлені етнонаціональним складом населення, релігійно-конфесійним фактором, економічними процесами.

«Розвиток сучасних партійних систем у Центрально-Східній Європі, на думку А. Романюка і В. Литвина, зумовлені трьома переломними моментами поставторитарної та демократичної історії партій: колапсами авторитарних режимів, наслідками перших/установчих виборів, осо-

бливостями євроінтеграційних процесів. Ключовими / спільними ознаками партійних систем у регіоні є такі: мінливість та фрагментарність; слабкість партійно-ідеологічної ідентифікації електорату; популізм; низький рівень інституціалізації та довіри до партій [15, с. 368].

Однією з особливостей формування партійних систем країн Вишеградської групи було те, що перші політичні партії не відображали чинні соціально-політичні поділи, а поставали як універсальні / всеохоплюючі, оскільки намагалися представляти усі верстви суспільства. Опозиційні сили при цьому називали «форумами», «рухами», «фронтами»: «Громадянський форум» (Чехія), Угорський демократичний форум, «Солідарність» (Польща), «Громадськість проти насильства», «Громадянський демократичний союз» (Словаччина). І тільки дещо пізніше політичні партії почали займати свої «електоральні ніші» та «професіоналізуватись», створюючи власні ідеологічні та політичні профілі.

На початковій стадії транзиту А. Романюк пропонує таку типологізацію політичних партій і рухів у країнах ЦСЄ: 1) «нові політичні партії-рухи», які виникли спонтанно в умовах кризи авторитарних режимів; 2) клієнтелістські партії в яких домінували неформальні мережі, очолювані харизматичними лідерами (Рух за демократичну Словаччину); 3) історичні партії, які були відновленими політичними силами міжвоєнного періоду (Чеська соціал-демократична партія, Чехословацька народна партія, Незалежна партія дрібних землевласників Угорщини). В середовищі історичних партій можна виділити чотири типи організацій: соціал-демократичні, християнсько-демократичні, аграрні, націоналістичні; 4) посткомуністичні партії, які в умовах «реального соціалізму» діяли як формально незалежні партії, але після 1988–1991 рр. перетворилися в оновлені партії (Соціал-демократія Республіки Польща, Польська селянська партія, Угорська соціалістична партія); 5) неререформовані / частково реформовані комуністичні партії (Комуністична партія Чехії і Моравії, Комуністична партія Словаччини); 6) протестні / антисистемні партії, які сформувалися задля заперечення принципів діючих партій і демократичних режимів (Партія угорської справедливості та життя, «Самооборона Республіки Польща») [15, с. 362–363].

На основі вищесказаного можна побудувати порівняльну таблицю особливостей трансформаційних процесів у країнах Вишеградської групи на початковому етапі (див. Таблицю 1).

«Для виявлення причин розмаїття конфігурацій партійних систем у східноєвропейських посткомуністичних країнах, зазначає О. Нікогосян, необхідно проаналізувати типи комуністичних режимів у цих країнах» [10]. У статті «Політичні партії

Характеристика вихідних умов демократичного транзиту у країнах Вишеградської групи

	Угорщина	Польща	Чехія	Словаччина
Вихідна точка транзиту	Авторитарний режим	Авторитарний режим	Авторитарний режим	Авторитарний режим
Політична єдність авторитарного режиму	Низька	Низька	Висока	Висока
Ініціатори радикальних реформ	Помірковане крило комуністичної партії	Помірковане крило комуністичної партії	Суспільно-політичні рухи	Суспільно-політичні рухи
Установчі вибори	1989 р., змішана виб. сист.	1990 р., перехідна виб. сист.	1990 р., змішана виб. сист.	1990 р., змішана виб. сист.
Форми переходу	Пактовий	Пактовий	Реформістський	Реформістський
Модель вертикальної структури дем. переходу	Подвійний перехід	Подвійний перехід	Подвійний перехід	Потрійний перехід
Система правління	Парламентська республіка	Напівпрезид. республіка	Парламентська республіка	Парламентська республіка
Наявність історичних партій	+	+	+	+
Характеристика країни за етнічними складом населення	гомогенна країна (83,7 % угорці)	гомогенна країна (97,1 % поляки)	гетерогенна країна (63,7 % чехи)	гомогенна країна (80,7 % словаки)
Форма державного устрою	унітарна держава	унітарна держава	до 1992 р. федерація, а потім унітарна держава	до 1992 р. федерація, а потім унітарна держава

Джерело: побудовано автором підставі [4; 5; 11; 15]

Центральної і Східної Європи в процесі демократизації суспільства» авторка використовує відому класифікацією східноєвропейських комуністичних режимів Г. Кітчелта і К. Оффе, вважаючи, що тип комуністичного режиму обумовлює у процесі транзиту конфігурацію і акторний склад партійних систем. «Перший тип – це патримоніальний комунізм, що існував у Болгарії і Румунії. Для другого типу – комунізму «національного консенсусу», що склався в Угорщині, Польщі, Словаччині – також характерні патронаж, клієнтелізм і корупція. Однак поширення цих явищ було не таким широким, як у режимах першого типу, а рівень раціоналізації владних відносин був вищий. Політичний розвиток цього періоду відзначено авторитарними рисами та відсутністю розвиненого комуністичного руху. Перехід до нового режиму здійснювався шляхом електорального змагання. Важливу роль у цьому процесі зіграли міжелітні домовленості (пакти). Третій тип – раціонально-бюрократичні режими, що існували в Чехословаччині та Німецькій Демократичній Республіці. Політичний розвиток у досоціалістичний період характеризувався наявністю демократичних традицій і впливових комуністичних сил; економічний розвиток – екстенсивною індустріалізацією та незначним за розміром аграрним сектором. Перехід до нового порядку відбувся в результаті заміщення «старої» еліти і капітуляції колишнього режиму [10].

Логіку еволюції партійних систем країн Вишеградської четвірки в умовах демократичного транзиту можна передати наступним чином. Упродовж 1989–2004 рр. такий розвиток відбувався у контексті демократичних переходів у цих країнах. Відповідно 2004 р. (вступ до ЄС) можна умовно вважати роком досягнення консолідованої демократії. Зазначимо, що консолідація демократії і консолідація партійних систем процеси взаємопов'язані, оскільки останній є частиною загальної консолідації демократії. До чинників, які найбільш істотно впливають на процес консолідації партійних систем, О. Нікогосян відносить інституційні: «1) інституційна спадщина авторитарного режиму, насамперед: а) інституційні традиції і норми; б) так звані партії-спадкоємниці, що перейняли ідеологічні позиції цих режимів і їхні організаційні ресурси; в) партії сформовані на базі масових демократичних рухів; 2) інституційний склад нових демократій, до якого включають: а) форму правління; б) формат виборчої системи; в) політико-правове закріплення меж національної держави» [10].

У цей період основою формування партійних систем країн Вишеградської групи стали:

1) Партії, які «вийшли» із політичної системи «реального соціалізму» і адаптувалися до нових політичних реалій: Чехія (Комуністична партія Чехії та Моравії), Польща (Союз демократичних лівих сил), Угорщина (Угорська соціалістична

партія), Словаччина (Комуністична партія Словаччини, Партія демократичної лівиці).

2) «Історичні» партії, які існували у міжвоєнний досоціалістичний період: Чехія (Соціал-демократична партія Чехословаччини), Польща (Польська селянська партія, Соціал-демократія Республіки Польща), Угорщина (Незалежна партія дрібних господарів, Християнсько-демократична партія, Соціал-демократична партія Угорщини), Словаччина (Словацька національна партія, Соціал-демократична партія Словаччини, Демократична партія);

3) Партії, які сформувалися з антикомуністичної опозиції: Чехія (Громадянсько-демократична партія), Польща («Солідарність»), Угорщина (Угорський демократичний форум), Словаччина (Громадськість проти насилля);

4) Нові партії, які виникли у процесі демократизації: Чехія (Республіканська партія Чехословаччини, Християнсько-демократична партія); Польща (Самооборона Республіки Польща), Угорщина (Союз вільних демократів, Союз молодих демократів / «Фідес»), Словаччина (Партія зелених Словаччини, Християнсько-демократичний рух, Угорський християнсько-демократичний рух та інші).

Характерними особливостями партієтворення у країнах Вишеградської групи у вказаний період були наступні: 1) інституціалізація відносин «влада – опозиція» за результатами установчих виборів та наступних за ними парламентських виборів (політичні партії визнали легітимачію влади за результатами електорального вибору громадян); 2) розпад політичних партій, утворених з антикомуністичної опозиції (наприклад, у Польщі «Солідарність» розпалася на «Парламентську громадянську партію» та «Громадянський рух за демократичну дію»); 3) утворення політичних партій, які в майбутньому стануть основою партійних систем: у Польщі «Громадянська платформа» (2001), «Право і справедливість» (2001); у Словаччині «Рух за демократичну Словаччину» (1991), «Напряма – Соціал-демократія» (1999); в Угорщині: «Фідес» (1988), Угорська соціалістична партія (1989); у Чехії: Громадянська демократична партія (1991), Чеська соціал-демократична партія (1990), Комуністична партія Чехії та Моравії (1990); 4) актуальними для партієтворення на початку транзиту були такі лінії соціально-політичних розмежувань: а) дихотомія конкуренції колишніх правлячих комуністичних партій та опозиції, об'єднаної в організації типу рухів. Після установчих виборів, які переважно мали формат плебісциту і на яких перемогу здобула опозиція, вказаний формат протистояння втратив актуальність. Натомість з'явилися нові розмежування – противників і прихильників економічних реформ та прихильників і противників євроінтеграції.

З 2004 р. і до 2010 р. у країнах Вишеградської групи відбувається консолідація партійних систем,

формування їх акторного складу та конфігурації в умовах демократичного політичного режиму. У цей період зміцнюється інституційна основа функціонування партійних систем за рахунок внесення змін / прийняття нових законів про вибори та політичні партії (Чехія, Словаччина, Польща). У вказаний період конфігурації партійних систем можна типологізувати як системи поміркованого плюралізму у двоблоковому вимірі.

Починаючи з 2010 р. (перемога В. Орбана на парламентських виборах) ми можемо говорити про новий період у розвитку партійних систем країн Вишеградської групи, який пов'язаний з появою сильних консервативних партій: «Фідес» (Угорщина), «Право і справедливість» (Польща) та лівої популістської партії «Напряма – Соціал-демократія» (Словаччина). Вказані партії у цей час починають ставити під сумнів ліберально-демократичну модель розвитку, що стало результатом втоми суспільств країн В 4 від тривалого періоду соціальних та економічних реформ.

Угорщина. Парламентські вибори в Угорщині у квітні 2010 р. завершилися рішучою перемогою коаліції партії «Фідес» з невеликою Християнською демократичною народною партією, котра здобула 52% голосів виборців і 263 з 368 місць у Державних Зборах, що становило 68% депутатських місць. Зазначимо, що партія «Фідес» була заснована в 1988 р. як ліберальна антикомуністична організація. Однак у 1994 р. її лідер В. Орбан змінив курс партії у бік націоналізму і консерватизму, а пізніше «Фідес» вийшла з Ліберального Інтернаціоналу» [11; 13].

Новий угорський уряд прийняв «Програму національної єдності», яка поєднувала національно-консервативні ідеї, соціальний консерватизм, антикомунізм і неоліберальні методи управління. Це, так званий, новий суспільний договір, який базується на п'яти скрепах: робота, дім, сім'я, здоров'я і порядок. Як результат в Угорщині розпочалась трансформація демократичного режиму в електоральний авторитаризм, яка успішно завершилася черговою перемогою блоку «Фідес»/ХДНП на парламентських виборах 2022 р., здобувши при цьому дві третини депутатських місць (четвертий раз поспіль з 2010 р.). 15 вересня 2022 р. депутати Європарламенту підтримали резолюцію про те, що країна під керівництвом В. Орбана стала «гібридним режимом виборчої автократії», посилюючи ерозію демократії, основних прав і верховенства закону [6].

Польща. У Польщі відхід від ліберально-демократичних цінностей пов'язують з політикою партії «Право і справедливість» (PiS), утвореної у 2001 р. братами Лехом та Ярославом Качинськими. У минулому вони були соратниками Л. Валенси і частиною молодого покоління учасників руху «Солідарність» в 1980 р. «Право

і справедливості» стала однією з партій-приємиць Виборчої акції «Солідарність». Новий консерватизм ПіС починає відігравати значиму роль у суспільно-політичному житті Польщі після парламентських виборів 2005 р., коли партія отримала меншість у парламенті, а потім сформувала коаліційний уряд, об'єднавшись з національною Лігою польських сімей і соціал-популістською партією «Самооборона» [11, с. 67–78].

Остаточо домінуючий вплив у польському суспільстві ПіС отримала за результатами парламентських виборів 2015 р. Як і «Фідес», ПіС здобула абсолютну більшість місць у парламенті (37,5% і 233 парламентських місць). Відмітимо, що політичні пріоритети ПіС схожі з тими, які у своїй політиці використовує керівництво «Фідес». Обидві партії зацікавлені в посиленні виконавчої влади, державного контролю над судовою владою, однорідності польського і угорського суспільства. Також «В. Орбан і Я. Качинський заявили про початок «культурної революції» у ЄС як альтернативи ліберальній моделі розвитку, котра нав'язується Євросоюзом» [11].

Словаччина. У Словаччині з 2006 р. і до 2020 р. домінуючою партією була партія «Напряма – Соціал-демократія» («Н – СД»). У 2016 р. вона перемогла на парламентських виборах (22,8% голосів і 32,6% парламентських місць) і сформувала коаліцію зі Словацькою національною партією та партією «Міст», яка представляє угорську національну меншину [4; 14]. Не дивлячись на різну ідеологічну орієнтацію, політичні пріоритети «Н – СД», «Фідес» і ПіС схожі між собою: питання законності і порядку, зміцнення держави шляхом створення об'єднаної національної доктрини тощо. Ідеологічні постулати консерватизму стали помітними в партії «Н – СД» напередодні парламентськими виборами 2016 р., коли вона використовувала анти-іммігрантську риторику у контексті міграційної кризи біженців 2015–2016 рр.

Чехія. У Чехії рух у бік національного консерватизму менш помітний у порівнянні з іншими країнами Вишеградської групи, а партії на зразок ПіС і «Фідес» відсутні. Такий поворот у державній політиці був пов'язаний з перемогою на парламентських виборах 2017 р. партії «Акція незалежних громадян 2011» («АНО 2011»), лідер якої А. Бібаш є прихильником національно-консервативної політики, яку проводять ПіС і «Фідес». Його авторитарні методи і погляди вказують на близькість «АНО 2011» до цих партій. Крім того його партія побудована на принципах «бізнес-підприємства», де панує авторитарний стиль керівництва. Але така трансформація політичної системи Чехії завершилася після того, як на парламентських виборах 2021 р. партія «АНО 2011» не змогла здобути перемогу [13].

Після 2010 р. до чинників впливу на трансформацію партійних систем країн Вишеградської

групи відносимо такі: 1) світова фінансова криза 2008–2009 рр. (зростання рейтингу та впливовості консервативних партій, звинувачення носіїв неоліберальної ідеології у фінансовій кризі); 2) протистояння «мейнстримних» і антисистемних партій / партій «нової політики»; 3) загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережових / кіберпартій із розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури; 4) виникнення нових видів соціально-політичних розмежувань, наслідком яких була поява нових типів партій: «зелених», праворадикальних; 5) віртуалізація політики і поява мережових / діджитал-партій; 6) зміна характеру соціально-політичних поділів, коли нові суспільні конфлікти не мають постійного і комплексного характеру, а є більш локалізованими й фрагментованими. Відтак вони продукують появу короточасних партійних проєктів, які існують упродовж одного-двох електоральних циклів; 7) інструментальний характер відносин «партія – громадянин», наслідком чого є скорочення членської бази партій та високий рівень партійної мобільності тощо [12; 13; 14]. А починаючи з лютого 2022 р. додається ще один чинник – російсько-українська війна, яка також структурує поведінку політичної еліти та громадян країн Європейського Союзу, в тому числі і їх електоральний вибір [3]. Нові тенденції у розвитку партійних систем країн В 4 можна простежити за результатами останніх парламентських виборів (див. Таблицю 2).

Отже, результати останніх парламентських виборів у країнах В 4 дозволяють простежити вплив вказаних вище чинників на акторний склад та конфігурацію партійних систем, ідеологічні характеристики партій. Акторний склад партійних систем країн Вишеградської групи відображає ідеологічні характеристики партійних систем і є таким: 1) правлячі націонал-консервативні партії (ПіС, «Фідес») / коаліції на основі партій, які базуються на ідеології ліберального консерватизму; 2) опозиційні партії, ідеологією яких можна вважати ліберальний консерватизм, лібералізм, соціальний консерватизм, соціал-демократія; 3) праворадикальні популістські партії: «Конфедерація Свободи та Незалежності» (Польща), «Наша Батьківщина» (Угорщина), «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» (Словаччина), «Свобода і пряма демократія» (Чехія).

Висновки та перспективи наукових розвідок у цьому напрямі. За результатами проведеного дослідження констатовано, що у відповідності до транзитологічної парадигми вагомий вплив на розвиток партійних систем мають такі особливості демократичного переходу: 1) початкова

Таблиця 2

Результати останніх парламентських виборів у країнах Вишеградської групи (2019–2022 рр.)

	Польща (2019)	Угорщина (2022)	Словаччина (2020)	Чехія (2021)
Переможець виборів / урядова коаліція	ПіС (монобільшість, націонал-консерватизм)	Виборчий блок «ФІДЕС» / ХДНП (монобільшість, націонал-консерватизм)	«Звичайні люди і незалежні особистості» / «Ми – сім'я», «Свобода і солідарність», «За людей» (консерватизм, популізм)	Виборча коаліція «Разом» (ліберальний консерватизм)
Опозиційні партії в парламенті	«Громадянська коаліція» (ліберальний консерватизм)	Об'єднана опозиція «В єдності за Угорщину» (соціальний лібералізм)	«Напря́м – Соціал-демократія» (соціал-демократія, популізм)	«Акція незадоволених громадян 2011» (лібералізм, популізм)
Праворадикальні, популістські партії в парламенті	«Польська коаліція», «Конфедерація Свободи та Незалежності»	«Наша Батьківщина»	«Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина»	«Свобода і пряма демократія»

Джерело: побудовано автором на підставі [12; 13; 14]

точка з якої відбувається рух до демократії; 2) результати «установчих» виборів; 3) моделі переходу від авторитарних режимів до демократії; 4) особливості демократичного транзиту (вертикальна структура демократичного переходу).

Логіка еволюції партійних систем країн Вишеградської четвірки в умовах демократичного транзиту є наступною. Упродовж 1989–2004 рр. такий розвиток відбувався у контексті демократичних переходів у цих країнах. З 2004 р. до 2010 р. відбувається консолідація партійних систем, формування їх акторного складу та конфігурації. Конфігурацію можна визначити як системи поміркованого плюралізму у двоблоковому вимірі.

Починаючи з 2010 р. можна говорити про новий період у розвитку партійних систем країн Вишеградської групи, який пов'язаний з появою

сильних консервативних партій: «Фідес» (Угорщина), «Право і справедливість» (Польща) та лівої популістської партії «Напря́м – Соціал-демократія» (Словаччина). Акторний склад партійних систем країн Вишеградської групи за результатами останніх парламентських виборів структурований наступним чином: 1) правлячі націонал-консервативні партії (ПіС, «Фідес») / коаліції на основі партій, які базуються на ідеології ліберального консерватизму; 2) опозиційні партії, ідеологією яких можна вважати ліберальний консерватизм, лібералізм, соціальний консерватизм, соціал-демократію; 3) праворадикальні популістські партії: «Конфедерація Свободи та Незалежності» (Польща), «Наша Батьківщина» (Угорщина), «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» (Словаччина), «Свобода і пряма демократія» (Чехія).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Бейме К. Політичні теорії сучасності. К.: СтилоС, 2008. 398 с.
- Вонсович С. Долання кризи та вектори розвитку. *Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2021. Випуск 30. С. 5–13.
- Зеленько Г. Фактори розмежування політичних сил у країнах Вишеградської групи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. № 3 (89). С. 25–43.
- Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій: монографія. Ужгород: АУТОДОР – ШАРК, 2019. 416 с.
- Кольцов В. Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи: монографія. Одеса: ВД «Гельветика», 2018. 524 с.
- Кудрін Ф. Європарламент постановив, що Угорщина більше не може називатись демократією. URL: <https://tyzhden.ua/News/255696> (17.10.2022).
- Лебедюк В. Типологія партійних систем: минуле і сьогодення. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 60–70.
- Лебедюк В. Вишеградська четвірка: від ідеї до успішного проєкту. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/8333/1/%D0%9B%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D1%8E%D0%BA.pdf> (дата звернення 10.06.2023).

9. Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2018. Випуск 135. С. 362–367.
10. Нікогосян О. Політичні партії Центральної і Східної Європи в процесі демократизації суспільства. URL: <file:///D:/Downloads/3267-Article%20Text-6745-1-10-20150703.pdf> (дата звернення 16.07.2023).
11. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія. Серія «Studia Regionalistica». № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. 256 с.
12. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.
13. Остапець Ю., Мартинкович М. Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року. *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 82–93.
14. Остапець Ю., Копинець Ю., Остапець І. Протистояння «мейнстримних партій» та партій «нової політики» у країнах Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2020 року. *Політікус*. 2022. Випуск 3. С. 90–100.
15. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
16. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3. С. 35–50.
17. Романюк О. «Кінець транзитології чи криза її первинної моделі?». *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 3–15.
18. Романюк О. Транзитологія як галузь наукових студій. *Сучасне суспільство*. Випуск 2 (16). С. 208–220.
19. Шипунов Г. Концептуальні засади транзитологічної парадигми. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2012. С. 103–114.
20. O'Donnell G., P. Schmitter. *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1986. 81 p.
21. Rustow D. Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model. *Comparative Politics*. 1970. Volume 2. № 3. P. 337–363.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 316.46:323.39]167.2(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.32>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

THEORETICAL ASPECTS OF THE EVOLUTION OF POLITICAL LEADERSHIP RESEARCH

Баюрчак Н.В.,*аспірант кафедри політичних інститутів і процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

У даній статті розглянуто процес еволюції дослідження поглядів на сутність, зміст, характерні ознаки та роль політичних лідерів суспільства через призму різних історичних епох. У статті розглядається проблеми поглядів на лідерство починаючи з Античності і закінчуючи сучасністю.

Проблема формування та ідентифікації політичних лідерів бере свій початок разом із виникненням феномену влади та заснуванням перших державних утворень. У статті виділено як визначали політичних лідерів у кожному історичному епоху. Простежено низку спільних та відмінних визначень політичного лідера залежно від культури, епохи, та історичного контексту. Виявлено, що в кризові часи зростає попит на харизматичних лідерів, яких вперше визначив німецький дослідник М. Вебер. Харизматичне лідерство як міждисциплінарний феномен стало особливо затребуваним предметом дослідження у ХХ ст., тому дослідження, що ідентифікують та пояснюють сутність явища харизматичного лідерства є особливо актуальними в нинішній політологічній науці. Стаття відділяє харизматичне лідерство від інших загальноприйнятих теорій та концепцій політичного лідерства. У ній наголошується на характерних ознаках та відмінностях різних типів лідерства.

Одним з важливих аспектів даного дослідження є висвітлення поглядів дослідників, що представляють різні науки: політологію, філософію, соціологію, психологію та ін. Так як політичне лідерство є складним соціальним феноменом, що потребує аналізу з точки зору різних наук для всебічного пояснення даної проблеми.

Розглянуто характерні ознаки політичних лідерів, які виділяють більшість дослідників від давнини до сучасності, що дає змогу проаналізувати потенційну успішність політичних еліт у процесі керівництва державним апаратом.

Результати цього дослідження можуть бути корисними у подальших дослідженнях з даної проблематики та можуть бути використаними як методологічна база подальшого опрацювання проблем політичного лідерства, а також у навчальному процесі.

Ключові слова: лідер, політичне лідерство, влада, керівництво, політична еліта.

This article examines the process of evolution of the research of views on the essence, content, characteristics and role of political leaders of society through the prism of different historical eras. The article examines the problems of views on leadership starting from Antiquity and ending with modernity.

The problem of formation and identification of political leaders originates with the emergence of the phenomenon of power and the establishment of the first state entities. The article highlights how political leaders were determined in each historical era. A number of common and different definitions of a political leader are traced, depending on the culture, era, and historical context. It was revealed that in times of crisis, the demand for charismatic leaders, who were first identified by the German researcher M. Weber, increases. Charismatic leadership as an interdisciplinary phenomenon became a particularly sought-after subject of research in the 20th century, therefore studies identifying and explaining the essence of the phenomenon of charismatic leadership are particularly relevant in current political science. The article separates charismatic leadership from other generally accepted theories and concepts of political leadership. It emphasizes the characteristics and differences of different types of leadership.

One of the important aspects of this research is highlighting the views of researchers representing various sciences: political science, philosophy, sociology, psychology, etc. Since political leadership is a complex social phenomenon that requires analysis from the point of view of various sciences for a comprehensive explanation of this problem.

The characteristic features of political leaders, which are distinguished by the majority of researchers from ancient times to the present, are considered, which makes it possible to analyze the potential success of political elites in the process of leading the state apparatus.

The results of this study can be useful in further research on this issue and can be used as a methodological basis for further processing of political leadership problems, as well as in the educational process.

Key words: leader, political leadership, power, leadership, political elite.

Постановка проблеми. В умовах, коли жорстка конкуренція і високий рівень невизначеності є повсякденною реальністю, особливої важливості набувають ціннісні орієнтації та установки лідера. Сьогодні лідерство є сучасним ідеалом індивідуальної поведінки. У зв'язку з цим виникла потреба в осмисленні впливу ідей та концепцій на теорію та практику політичного лідерства.

Лідерство у свідомості людини завжди було пов'язане з подоланням нестабільності, проблемами в управлінні країною, людьми та ін. в умовах мінливого середовища. Особливої важливості ціннісні орієнтації та установки лідера набули сьогодні, коли жорстка конкуренція та високий рівень невизначеності стали реальністю сучасної життєдіяльності.

У цьому контексті лідерство виступає сучасним ідеалом індивідуальної поведінки, який надає сильний вплив на вчинки та психологію кожної людини. Феномен лідерства складний та суперечливий, і для його всебічного аналізу потрібне залучення знань політології, філософії, антропології, соціології, історії, генетики, фізіології та інших наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливістю сучасної української політичної науки є комплексний підхід до вирішення суспільно-політичних проблем державотворення, влади, демократії, що природним чином відповідає політичним реаліям України. Сучасна політична наука успішно розвиває методологічні, загальнотеоретичні проблеми політичного лідерства, лідерів та еліт завдяки зусиллям В. Бебика, І. Бекешкіної, Н. Скоблик та інших. За час незалежності в Україні проблематиці політичного лідерства присвячено значну кількість монографій, серед яких є праця Ю. Зушик, О. Кривошеєнко, В. Яблонського («Фігури. Політичне лідерство в сучасній Україні»). Класичним стало дослідження питань політичного лідерства в праці Б. Кухти і Н. Теплоухової «Політична еліта і лідери».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наявних роботах увага дослідників акцентувалася на питаннях сутності та типів політичних лідерів, переваг та недоліків підходів до їх вивчення, не акцентуючи уваги на харизматичному типі політичного лідерства. Проте, не зважаючи на наявну різноманітність підходів до вирішення проблем еволюції дослідження політичного лідерства, не всі питання висвітлені повною мірою, окремі дослідження мають фрагментарний характер і потребують конкретизації та узагальнення. У статті запропоновано аналіз історичних підходів до визначення політичного лідера та їх еволюцію і трансформацію до політичного харизматичного лідера.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є висвітлення, аналіз та узагальнення різноманіття та еволюцію підходів

до визначення політичного лідерства в історичній ретроспективі, а також виділення ключових рис для становлення політичного харизматичного лідера в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Проблематика політичного лідерства в історії політичної думки досліджується досить глибоко і всебічно. Увага багатьох поколінь політичних мислителів минулого було прикуто до особистості великих правителів. Проблема «ідеального государя» займала одне із центральних місць в історії політичної думки, починаючи з епохи Античності і до кінця XX століття.

Антична філософія представлена різними підходами до розуміння лідерства, але вони мали політичний характер – лідерство багато в чому ототожнювалося з управлінням державою.

Геракліт (VI–V ст. е.) вважав, що влада має належати меншості, кращим. Цей факт Геракліт пояснював тим, що «найкращі надають перевагу одному з усього: вічну славу (всьому) тлінному» [1, с. 24]. У фрагменті 33, що дійшов до нашого часу, зазначається, що закон – це підпорядкування волі одного. Але це висловлювання Геракліта, пізніше, Ксенофан Колофонський (VI–V в. е.) розкритикував: «смертні думають, що боги народжуються, мають... тілесний образ, як і вони», і таким чином люди в богах бачать себе, свої слабкості. А культ героїв бере свій початок у міфах, формуючи суспільну свідомість, відповідно до якої лідер – це монарх, який і Бог, і Герой [5, с. 107].

Демокрит розширює образ Героя: героєм міг бути мислитель, учений-філософ та інших. Демокрит рішуче пориває з міфологічними традиціями: для нього боги лише повітря, у якому перебувають вогненні атоми. Певний вплив формування образу героя склали погляди Антифона (V століття до н.е.), який першим висуває ідею природної рівності людей і договірну теорію держави.

Платон (V–IV ст. до н.е.) стверджував, що люди народжуються від природи різними і найвища справедливість полягає в тому, щоб кожен займався тією справою, до якої він має природну схильність. Це лягло в основу його соціально-політичної парадигми, де лідери – герої та мудреці: владарювати повинні старші з вартових, найкращі, найвихованіші, вірні державі; благородні правлять неблагородними, сильні – слабкими, розумні – нерозумними [8, с. 104].

Платон вважав, що лідерство вимагає від людини жертвування своїми інтересами. При цьому філософ наголошує, що лідерство для людини, яка прагне справедливості, буде нелегкою ношею. «Найстрашніше покарання для того, хто не бажає правити, - підпорядкування тому, хто гірший за тебе. Я думаю, що страх опинитися в такій ситуації змушує гідних людей, наділених владою, правити іншими».

Таким чином, в основі лідерської концепції Платона лежить образ героя, захисника, правителя та мудреця. Філософу-правителю, за Платоном, притаманні: пам'ять від природи, здатність до пізнання, великодушність, витонченість, до того ж він повинен бути іншим і ближчим до істини, справедливості, мужності.

Аристотель, як і Платон, шукав визначення кращих характеристик правителя. Він пояснює лідерство наявністю особливих якостей: розуму, здібностей до вирішення та передбачення, доброзичливості, мужності, гуманності, непідкупності, справедливості, розважливості, досвіду управління. При цьому Аристотель зазначає, що недостатньо лідеру лише правильно чинити. Мислитель вважає, що необхідна гармонія характеру і позитивних якостей особистості, що дозволяє вести істинно добродієсне життя: «...вчинки, що здійснюються за чеснотами, не тоді правосудні чи розсудливі, коли вони мають ці якості, але коли здійснення цих вчинків має відому якість – по-перше, вони свідомі, по-друге, обрані навмисно і заради самого вчинку і, по-третє, вони впевнені та стійкі» [3, с. 15].

Аристотель виділяє три якості, які повинен мати лідер, щоб завоювати довіру своїх послідовників: практична мудрість або розважливість, добродієсність і доброзичливість. Репутація гідного лідера формується внаслідок злиття цих рис: практична мудрість дозволяє людині виносити правильні міркування щодо приватних питань; добродієсність спонукає його висловлювати свою думку чесно та справедливо; доброзичливість гарантує, що він дасть найкращу пораду.

Аристотель в лідерстві розрізняв лідера взагалі і лідера – велику людину. Лідер може вести за собою, відрізнитися від інших своїми рисами характеру, але не завжди має якості великого лідера. Аристотель стверджував, що «велична людина» стримана, правдива, розважлива, керується знаннями, а не думкою, істиною, а не випадком, цінує себе гідно, здійснює благодіяння, не обговорює інших людей та ін [2, с. 59].

Природа лідерства отримала безліч концептуальних трактувань. Спочатку в ролі лідерів описувалися видатні історичні особистості. Геродот і Плутарх, викладаючи біографії государів та знаменитих стратегів, ставили їх у центр історичного оповідання. Правителі по Платону, Конфуцію, Лао Цзи є прикладами філософських моделей лідерства. Але, мабуть, одне з перших філософських трактувань лідерства представив італійський мислитель XVI ст. Ніколо Макіавеллі.

У своїй праці 1513 р. «Государ» Н. Макіавеллі розглядає різні форми правління, та об'єктом його дослідження є особистість правителя. Н. Макіавеллі представив образ государя, для якого особиста влада є засобом досягнення певної полі-

тичної мети. Правитель, згідно з М. Макіавеллі, повинен враховувати головні стимули людської активності, наприклад, прагнення до майнових благ, і «завдяки вмінню відгадувати потаємні бажання людської душі» – панувати над людьми. Мислитель міркує про специфіку рис ідеального, на його думку, государя. «Людина, керуюча підданими, повинна бути швидше строгою, ніж милосердним, якщо вона хоче тримати їх у покорі і не дозволяти їм зневажати занадто милостиву владу. Але ця суворість має бути настільки помірною, щоб не породжувати ненависті, тому що жоден монарх не мав вигоди бути ненависним». Автор «Государя» описав не тільки риси ідеального, у його розумінні, лідера («принцепса» – «першого, хто захопив політичну владу») – єдиновладного по своєму духу правителя, а й запропонував методику досягнення лідируючої позиції у суспільстві [4, с. 22].

У XIX ст. розвивається справжній інтерес до проблеми лідерства, який породив масу інтересу найважливіших філософських, психологічних, соціологічних концепцій. У цих концепціях досліджуються не тільки природа влади, а й її антропологічний аспект, зокрема, теорії вождя і лідера. У XIX ст. стала модною філософія пізнання надособистості, яка могла стати своєрідною мірою людей та речей. Представник філософії ірраціоналізму та волюнтаризму Фрідріх Ніцше розглядав лідерство з погляду прояву "творчого інстинкту" людини. За Ніцше мораль є на заваді прагненню до лідерства, а сам процес розвитку історії залежить від великих особистостей, які прагнуть влади [6, с. 200].

У цьому ключі аналізується природа лідерства англійським істориком Томасом Карлейлем, чії роботи згодом отримали широкий резонанс у філософії лідерства. Лідер, у розумінні Т. Карлейля, пов'язаний з культом виняткового індивіда – героя. Англійський дослідник пише, що «Культ героїв, низькопоклонне захоплення від глибини серця, ревне, безмежне підпорядкування найбільш благородної, божественної іпостасі людини – хіба це не джерело самого християнства?». Для Т.Карлейля тільки виняткова особистість, що володіє двома суттєвими властивостями – щирістю та інтуїцією, може скласти інститут лідерства. Варто відзначити кілька методологічних підходів у вивченні проблеми лідерства – соціологічний, політологічний та психологічний. соціологічний підхід полягав у вивченні природи влади в її вищому ієрархічному втіленні та трансформації в суспільстві. Великий внесок у вивчення лідерства із соціально-філософської позиції внесли Макс Вебер, Гюстав Лебон, Габріель Тард та ін. Французький філософ та соціолог Гюстав Лебон визначає лідера як «ватажка натовпів». У всіх сферах життя присутні деякі ватажки, які поділяються на дві

категорії – лідери сильної та короткочасної волі й особистості стійкої волі. Основними способами впливу на натовп лідера Г. Лебон називає затвердження, повторення та заразу в соціальному сенсі слова, коли маси заражаються якоюсь ідеєю свого ватажка. У своїх роботах «Громадська логіка» та «Перетворення влади» Габріель Тард намагається визначити основні характеристики лідера чи вождя. «Коли натовп захоплюється своїм лідером, коли армія захоплюється своїм генералом, вона захоплюється собою, вона надає собі ту високу думку, яку ця людина має про себе» [4, с. 218]. Лідер притаманний суспільству за самою його природою, яка передбачає підпорядкування. Основні риси лідерів визначаються характеристиками суспільства, що їх породило.

Німецький соціолог Макс Вебер дав більш розгорнуту характеристику лідерства. Вирішальними якостями лідера, за його теорією, є пристрасть (самовіддача), почуття відповідальності та окомір (здатність точно оцінити ситуацію). М. Вебер ввів у обіг соціально-філософське поняття «харизматичний лідер». Соціологізуючи поняття «харизма», вчений визначає її як «...риса особистості, визнана надзвичайною, завдяки якому вона оцінюється як обдарована надприродними, або, щонайменше, специфічно особливими силами та властивостями, не доступними іншим людям. Вона розглядається як послана богом чи як приклад» [10, с. 203]. Розвиваючи концепцію харизматичного панування, М. Вебер стверджує, що воно засноване на його героїзмі, фанатичній відданості ідеї, святості тощо.

Веберівська концепція природи харизматичного лідера викликала широкий резонанс у науковому світі і призвела до спроби представників із соціально-політичної психології, зокрема Ж. Блонделя, адаптувати концепцію харизматичного вождя в політичному середовищі, створивши теорію лідерства політичного [1, с. 17].

Основоположником психологічного підходу у вивченні природи лідерства є австрійський учений Зигмунд Фрейд. Він спирався на індивідуальну психологію у вивченні соціальних і політичних інститутів. Комплекс батька, або Едіпів комплекс, складає, за Фрейдом, основу будь-якого інституту влади. Згідно зі схемою З. Фрейда, людські маси потребують лідера, аналогічно авторитарного батька у сімействі, в батьківській подібності – таємниці лідерства. Прагнення панувати австрійський вчений пояснює суперництвом між жорстоким ревнивим батьком і синами. Згідно із З. Фрейдом, історичний процес розвивається під визначеним впливом великих лідерів [5, с. 107].

Слідом за З. Фрейдом, проблемою лідерства цікавились послідовники напряму психології та психоаналізу влади – К.Г. Юнг («Діагностика диктаторів»), Е. Фромм («Авторитарна особистість»), Т. Адорно

(«Авторитарна людина»), Е. Еріксон («Психоаналіз Гітлера»). – С. Московичі («Психологія харизматичного вождя»), Д. Ранкур-Лаферрієр («Психоаналіз Сталіна») та ін. К.Г. Юнг трактував лідера як особистість, яку ведуть «голоси» з підсвідомого. Е. Фромм основною формуючою рисою вождя називав потужне прагнення до задоволення ним своїх садистсько-мазохістських потягів. Т. Адорно називає домінуючу особистість бунтівником і психопатом, що активно сублімує свій Едіпів комплекс. С. Московичі називає харизматичним лідером того, ким усі захоплюються і хто, зрештою, виявляється з відхиленнями в поведінці [9, с. 732].

У ХХ ст. інтерес до вивчення лідерства ще більше зріс. Р. Грінліф створив релігійний напрямок ціннісного лідерства. У проблемному полі аналізувалася діяльність релігійних лідерів, посилення ролі соціального інституту церкви за рахунок релігійних лідерів, проблеми теології, християнського лідерства. Ідеї етичної спрямованості дій лідера на суб'єктів у процесі управління, покладені в основу концепції лідерства Р. Грінліфа, вплинули на ціннісну теорію лідерства К. Ходжкінсона, викладену в його монографіях «До філософії адміністрування» (1978), «Філософія лідерства» (1983) та «Освітнє лідерство» (1991). Відзначимо, що К. Ходжкінсон не просто дав методологічне обґрунтування проблеми ролі цінностей у адмініструванні, лідерстві, управлінні, а також довів, що процес лідерства-адміністрування по суті є «філософія в дії» і виявляється трансформаційним, ціннісно-орієнтованим, спрямованим на перспективу [8, с. 133].

У 90-х роках. минулого століття з'явилася робота Г. Фейрхольма «Лідерство, засноване на цінностях» (1995). Новизна ціннісних моделей складалася у спробі здійснити філософські зміни теорії ціннісного лідерства, в яких визначаються домінуючі принципи філософії ціннісного лідерства, формується набір цінностей, що визначають взаємовідносини між лідером і послідовниками.

Г. Фейрхольм, сформулювавши базові для філософії ціннісні лідерські принципи, показав, що призначення лідера – в інтерналізації ціннісно-наповнених принципів, що сприяють розвитку самоврядування і досягнення загальних цілей організації, а також глянув на лідерство як на процес, відображений у взаємовідносинах «лідер-послідовник» [8, с. 138].

XXI ст. диктує нам нові моделі лідерства. В основі сучасних теорій лідерства лежить розуміння світу як «динамічного, постійно змінного, ризикованого і складного». Перехід до нової філософської парадигми, до нового осмислення сприйняття та розуміння світу створює нові концепції лідерства.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що в науковій літературі сформувався широкий

спектр підходів до розуміння лідерства, які беруть за основу велику кількість факторів, що характеризують особистість лідера у політичному, соціально-економічному, правовому, релігійному та культурному зрізах. Тим не менше, розмаїта палітра розуміння лідерських якостей значно ускладнює процес дослідження лідерства. У процесі виокремлення базових ознак політичного лідерства слід враховувати й те, що у конкретній політичній площині лідери можуть послуговуватися не тільки різними атрибутами лідера, а й трансформувати їх залежно від мінливості політичного середовища. Водночас у конкретній політичній ситуації лідери повинні проявляти здатність до розуміння інтересів і потреб широких мас населення, вміння

ретранслювати їх у політичні вимоги партій, адаптувати стратегію і тактику їх втілення у процесі політичної участі.

Узагальнюючи досвід дослідників, слід зазначити, що все більшу затребуваність у політичній науці набувають комплексні підходи, автори яких прагнуть врахувати основні фактори вивчення феномену лідерства. До таких аспектів можна віднести аналіз особистості лідера, його походження, процес соціалізації, цілепокладання, характеристики його послідовників, систему взаємовідносин між лідером та конституентами, політичний контекст лідерства та ін. Розробка оптимального поєднання цих факторів є пріоритетним завданням для сучасних політологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Blondel J. Political Leadership: Towards a general analysis. London. 1987. 225 p.
2. Dowse R.E., Hughes J.A. Political Sociology. London. 1986. 334 p.
3. Krech D. Individuals in Society. New York. 1962. 167 p.
4. McGraw K.M. Political impressions: Formation and Management. Oxford Hand-book of Political Psychology, 2003. 420 p.
5. Myron R. The New Leader: A revolutionary approach to effective leadership. New York, 1987. 307 p.
6. Parsons T. The Sociological Theory & Modern Society. New York, 1967. 225p.
7. Political psychology / ed. by M.G. Hermann. San Francisco. 1986. 402 p.
8. Stogdill R. Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research. R.Stogdill. New York. 1974. 339 p.
9. Tucker R. The Theory of Charismatic Leadership. Daedalus. 1968. № 3. P. 731–756.
10. Weber M. Economy & Society. Los Angeles. 1978. 434 p.

ФЕНОМЕН «РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПОГРАНИЧЧЯ» УКРАЇНИ В БЕЗПЕКОВИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИКАХ

THE PHENOMENON OF “REGIONAL BORDER IDENTITY OF UKRAINE” IN SECURITY AND POLITICAL PRACTICES

Руденко Ю.Ю.,

*доктор політичних наук, провідний науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України*

Розглянуто особливості формування порубіжного типу ідентичності (ідентичності пограниччя). Зазначається, що останній виник на територіях українського пограниччя (україно-польського, україно-російського, україно-румунського тощо). Стверджується, що для окресленого типу ідентичності притаманні певні характерні риси. Зокрема, варто зазначити наступні: складається з суміші регіональних ідентичностей та національної ідентичності, і перші – можуть переважати, тобто ідентичність пограниччя є мозаїчною; вона є відкритою та динамічною, що характеризує ідентичність пограниччя з позитивного боку, з іншого боку – це має негативний зворотній бік – тут часто можуть виникати конфлікти на ґрунті суперечностей між ідентичностями. Останнє може стати джерелом викликів та загроз територіальній цілісності на національному суверенітеті держави. Втім, почасти, конфлікти можуть роздмухуватися певними ЗМІ, політичними акторами як в середині країни, так і із суміжних держав. Запобіжником може стати політика ідентичності, яка має враховувати: особливості регіональної ідентичності; історичні умови розвитку території; психологічні особливості місцевого населення цих регіонів тощо.

Окреслено такі альтернативи моделей поведінки для людини пограниччя: повна ідентифікація з домінуючою культурою і втрата власної; «ізоляція» – активний чи пасивний опір асиміляції, переважно демонстративне несприйняття «чужої» культури; маргіналізація, коли людина мириться з «проміжним станом, відчуваючи себе «неорганічною складовою різних культурних традицій». Найприйнятнішою моделлю є інтеграція наявних типів ідентичності.

Особливо підкреслюється роль історичної пам'яті у формуванні інтеграційної моделі ідентичності у регіонах пограниччя. Особливо наголошується на важливості формування пантеону національних героїв, який повинен враховувати як загальнонаціональних героїв, так і героїв регіональних, що є авторитетними та вшановуються у певній області чи регіоні.

Ключові слова: ідентичність пограниччя, національна ідентичність, державна безпека, політика ідентичності, історична пам'ять.

The peculiarities of the formation of the border type of identity (borderland identity) are considered. It is noted that the latter arose on the territories of the Ukrainian border (Ukrainian-Polish, Ukrainian-Russian, Ukrainian-Romanian, etc.). It is claimed that certain characteristic features are inherent to the outlined type of identity. In particular, it is worth noting the following: it consists of a mixture of regional identities and national identity, and the former may prevail, that is, the borderland identity is mosaic; it is open and dynamic, which characterizes the borderland identity on the positive side, on the other hand – it has a negative side – conflicts can often arise here on the basis of contradictions between identities. The latter can become a source of challenges and threats to the territorial integrity of the national sovereignty of the state. However, to some extent, conflicts can be fanned by certain mass media, political actors both in the middle of the country and from neighboring states. Identity policy, which should take into account: peculiarities of regional identity, can be a safeguard. historical conditions of development of the territory; psychological features of the local population of these regions, etc.

The following alternative models of behavior for a borderland person are outlined: complete identification with the dominant culture and loss of one's own; «isolation» – active or passive resistance to assimilation, mainly demonstrative non-acceptance of «alien» culture; marginalization, when a person puts up with an «in-between state, feeling himself an «inorganic component of various cultural traditions.» The most acceptable model is the integration of existing types of identity.

The role of historical memory in the formation of the integration model of identity in the border regions is especially emphasized. The importance of forming a pantheon of national heroes, which should take into account both national heroes and regional heroes who are authoritative and honored in a certain area or region, is emphasized separately.

Key words: borderland identity, national identity, state security, identity politics, historical memory.

Постановка проблеми. Перебування території України у складі інших державних утворень, політика яких, почасти, вступала між собою у суперечності, позначилися на формуванні регіональної свідомості, яка, в свою чергу сформувала, певний тип ідентичності на цих територіях – порубіжну ідентичність. «Українське пограниччя (українсько-польське, українсько-російське, українсько-румунське) становить пограниччя культур, спільнот, традицій, цінностей життя. Більшість

з них притаманний характер реліктових, етнокультурних погранич...

Доводиться констатувати, що порушення рівноваги у порубіжних територіях здатне викликати напругу та соціальні ускладнення. Коли змагання за ресурси переміщуються в економічну, інформаційну, культурну сферу (як сталося частково на Донбасі), виникає загроза державному суверенітету. Процеси на таких прикордонних стижах здатні спричинити відцентрові тенденції розвитку,

формувати вузли з нерозв'язаних питань. Ось чому в умовах трансформації суспільства зони пограниччя є ареалами нестабільних систем, які перебувають у пошуку власних форм організації...» [1, с. 318, 322].

Але хотілося б наголосити, що протиріччя, наявні у порубіжних спільнотах, ніяк не знецінюють багатоманітність палітри цінностей та традицій української нації. Навпаки, багатоманітність є проявом її унікальності. Разом з тим, варто відмітити, що *актуальність дослідження* співіснування різних територіальних спільнот пограничних соціумів посилюється у контексті штучного роздмухування окреслених проблем на рівні деяких ЗМІ, окремих політичних гравців та зацікавлених суб'єктів суміжних держав. Результатом подібних впливів стає політична напруженість, прояви нетолерантності, дезінтеграція суспільства, безпекові проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ідентичності, зокрема національної, а також інших типів, як то: етнічної, громадянської, державної тощо отримали достатній рівень розробленості в українській науці. Серед вчених, що приділяють увагу цій проблематиці такі як: Я. Верменич, Я. Грицак, А. Колодій, М. Козловець, В. Кремін, І. Кресіна, В. Лісовий, Л. Нагорна, Ю. Римаренко, С. Римаренко, М. Рябчук, М. Степико, В. Ткаченко та інші. Окремо, варто зазначити вчених Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України ім. І.Ф. Кураса, дослідження яких присвячені проблематиці формування ідентичності українського суспільства. Серед останніх праць зазначеного Інституту монографії: «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність» (авторський колектив Інституту) [2], «Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та наслідки» М. Рябчука [3]; також серед праць, присвячених ідентичностям окремих регіонів – праця «Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Полтави» О. Зорича [4] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, проблема дослідження ідентичностей пограниччя зараз тільки набуває актуальності. Ми розглядаємо її під певним кутом зору, а саме – безпекової політики; проблема поки що найменше знаходиться під кутом зору дослідників в такому контексті.

Тому нашу **мета та завдання**, сформувані бачення щодо ключових особливостей ідентичності регіонів пограниччя; проблем, які виникають у мешканців зазначених територій у її кристалізації та виявити безпекові аспекти цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Сучасні трансформаційні процеси в Україні спричинили формування ареалів пограниччя, які знаходяться на кордоні поділу культур і держав. Прикордонні ареали

займають особливе місце в ментально-географічній картографії: з одного боку, вони є периферією країни, але, з іншого, вони стають центром особливого регіону, процеси в якому визначаються чинником кордону. «Феномен пограниччя полягає в тому, що в його просторі взаємодії виникають нові форми солідарності спільнот, формуються транскордонні соціокультурні мережі, в яких пограниччя – умова та чинник необхідної кооперації...Пограниччя з елементу просторової організації перетворюється на чинник впливу, забезпечуючи нову якість розвитку пограничного соціокультурного простору» [5, с. 310].

Про негативний та позитивний бік кордонів та свідомості громадян, яка тут формується, пише Я. Верменич: «з позитивного погляду кордон стимулює рухливість та ініціативність, надає можливості діалогу й обміну культурними здобутками, а з негативного – провокує постійні стресові ситуації, зони напруження та воєнних конфліктів» [6, с. 31]. Тобто прикордонний простір – соціально-географічна зона, в межах якої ефективно взаємодіють культурні, політичні системи сусідніх держав і стикаються їхні інтереси.

Підґрунтям виникнення конфліктів у цих регіонах є мозаїчність та багатоманітність ідентичностей населення. Серед яких – національна, регіональна, етнічна, релігійна, вікова ідентичності тощо, які взаємно накладаються одна на одну та, почасти, вступаючи «у конфлікт». Але засадничим вектором розмежування та дезінтеграції соціуму в регіонах пограниччя є дія культурних та політичних впливів сусідніх держав. Серед регіонів з найвищим індексом мозаїчності населення, переважають саме регіони пограниччя. Найвищі значення індексу мозаїчності характерні для Автономної Республіки Крим (0,59), Одеської (0,56), Донецької (0,53), Луганської (0,51), Запорізької (0,44) областей, м. Севастополя (0,44), а також трохи меншою мірою, – для Харківської (0,43), Чернівецької (0,40), Закарпатської (0,36) областей [7, с. 62]. Це регіони реальних та потенційних загроз національній цілісності й суверенітету України, області, що потребують особливої уваги з позиції консолідації української політичної нації.

Яскравий приклад культури пограниччя демонструє Донбас. На тлі драматичних подій у цьому регіоні відбулася деформація сприйняття прикордоння як «кордону безпеки». Ілюстрацією останнього була відповідь у 2015 році мешканців Донбасу на запитання: «В чому проявляється вплив прикордонного розташування області» – 40% донбасівців вибрали варіант «близько небезпека військових дій» [8].

Також особливо небезпечною виявилася недооцінка стану регіональної свідомості населення на цих територіях, самопочуття «людини на межі»,

«людини пограниччя». «Сьогодні в умовах війни різні сегменти соціуму на Донбасі вибудували для себе протилежні бачення моделі держави та й свого місця у цій державі. Тому знання специфіки свідомості населення зазначеного регіону та інших тимчасово окупованих регіонів пограниччя набуває особливого значення – буде сприяти їх післявоєнній реінтеграції» [9, с. 350].

Крім мозаїчної ідентичності, серед вагомих особливостей свідомості громадян у цих регіонах, можна назвати переважання регіональної ідентичності над національною, громадянською, що і створює загрози сепаратизму. Українські вчені зазначають: «важливо фокусувати увагу на тому, що пограниччя є самостійною соціокультурною детермінантою ідентифікації. Особа пограниччя, що відчуває себе не зовсім «у ладах» з національно-державною ідентичністю, тяжіє до «нижніх поверхів» ідентичностей – етнічних, локальних, релігійних. Вона легше піддається впливу міфологізованих ідеологічних конструкцій, шукаючи опору, як правило, в архаїчних уявленнях і пошуку простих рішень. Загострене реагування на минулі травми формує віктимну свідомість, породжує й реваншистські настрої. Цінності та настанови соціуму пограниччя, закріплені в архетипах та менталітеті, здатні актуалізуватися за специфічних (особливих, кризових, військових) реалій суспільного розвитку. Саме тому визнання факту, що українсько-російське пограниччя, яке пролягає через Донбас, є ризикогенним фактором державної безпеки, має, перш за все, стимулювати розробку довгострокових програм, розрахованих на різні сегменти порубіжних соціумів (етноси, суспільні групи). Це має потенціал стати каталізатором прогресивних модернізаційних трансформацій суспільства» [10, с. 355].

А Я. Верменич у цьому контексті визнає: «на пограниччях вибір ідентичності становить складну, навіть нестерпно болісну процедуру» [11, с. 73].

Учені називають такі альтернативи моделей поведінки для людини пограниччя: повна ідентифікація з домінуючою культурою і втрата власної; «ізоляція» – активний чи пасивний опір асиміляції, переважно демонстративне несприйняття «чужої» культури; маргіналізація, коли людина мириться з «проміжним станом, відчуваючи себе «неорганічною складовою різних культурних традицій». Найприйнятнішою, за Я. Верменич, є інтеграція: «Це в міру гармонійна, «подвійна» ідентифікація як зі старою, так і з новою культурними матрицями... Цілі, інтереси й потреби індивіда та соціальних груп узгоджуються без втрати ними традиційної ідентичності» [12, с. 72].

Це зумовлює типи ідентичностей пограниччя:

– ідентичність, яка ґрунтується на символах кордону як закритого рубежу. Пограниччя в цьому

разі виступає як «бастіон», «останній рубіж», «щит батьківщини»;

– ідентичність, формула якої розкривається через символ «околиці», через розуміння прикордоння як провінційно-периферійного;

– «кризова ідентичність» пограниччя, яка формується у межах простору «свій-чужий» [13, с. 314].

Тому особливою проблемою «людини пограниччя» є вироблення адаптаційних практик щодо інших «чужих» ідентичностей, що може супроводжуватися напругою, конфліктами та сепаратистськими настроями.

Важливо, що в цьому процесі людина не залишалася сам на сам зі своїми проблемами та отримувала підтримку держави та місцевих громад. Тому у регіонах порубіжжя в цілому, необхідно запроваджувати дієву комунікаційну стратегію діалогу з населенням, яка має враховувати:

– особливості регіональної ідентичності;

– історичні умови розвитку території;

– психологічні особливості місцевого населення цих регіонів тощо.

Адже «відцентрові прагнення в українському суспільстві мають емоційне забарвлення в умовах стрімких змін політичної кон'юнктури, залежать від зовнішньополітичних чинників та є своєрідною реакцією самозахисту в умовах невдоволеності від невирішеності питань своєї культурно-цивілізаційної ідентифікації» [14].

І тут ми підходимо до такого питання: якою вона повинна бути політика ідентичності, щоб бути ефективною і дієвою?

Термін «політика ідентичності» вперше виник у межах західної політичної думки та використовувався у зв'язку з соціальними рухами, що виникли наприкінці 1960-х років. Хоча термін широко застосовується в соціальних науках, немає чіткого визначення, яке можна було б використовувати як операціоналізаційний інструмент для дослідження. «У концептуалізації політики ідентичності одна з відповідних точок аналізу пов'язана з відповіддю на головне питання: хто пропонує та контролює значення ідентичності у суспільстві.

Політика ідентичності є центральною в етнокультурно різноманітних суспільствах, особливо в прикордонних регіонах, що характеризується наявністю не тільки етнокультурно неоднорідних спільнот, але й перетином локального, регіонального, національного та міжнародного. Крім того, оскільки прикордонні регіони піддаються значному впливу з боку сусідніх держав, політика ідентичності часто стає геополітикою ідентичності» [15, с. 172, 173].

Політику ідентичності варто розглядати крізь призму взаємодії двох рівнів формування ідентичності у державі. Подібну типологію класифікування ідентичності знаходимо у іспанського

вченого М. Кастельса. Отже, типологія ідентичності М. Кастельса заснована на взаємодії двох соціальних рівнів – структурного рівня (які значення ідентичності створює та узаконює держава? Яким чином держава схвалює ці значення для інших акторів?) і рівня акторів – груп або індивідів (як актори сприймають ці значення та діють відповідно до цих уявлень?). Розуміння взаємозв'язку між цими двома рівнями допомагає пояснити, як будується та реалізується політика ідентичності [16].

Практично всі держави прагнуть створити та підтримувати сильну національну ідентичність, що забезпечується ефективною політикою ідентичності. На цей процес впливає багато суб'єктів на різних рівнях. Ми вже зазначили про вплив інституціоналізованих агентів та окремих індивідів (чи груп індивідів – етнічних, соціальних, вікових тощо) на сприйняття та відтворення легітимізуючої ідентичності. Тепер звернемося до ролі впливу прикордонних держав крізь призму їхнього сприйняття місцевим населенням. Зокрема, вчені у дослідженні ідентичності прикордонних регіонів України наводять приклад впливу Румунії на прикордонну область України, а саме – Чернівецьку. При дослідженнях тут регіональної ідентичності були застосовані два показники політики реалізації ідентичності на кордоні: фактори «привабливості» та «дискурс» порівняння. Що це означає на практиці? (авт.) Місцеві жителі (Чернівецької області – авт.) порівнюють політику України та Румунії в різних сферах. Про своє ставлення до останніх законодавчих змін (законодавчі зміни до Закону України «Про освіту» та новий Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» – авт.) вони кажуть: «Поговоримо про Румунію. Там існує багато українських сіл; громаді надається право обирати мову, яку вони хочуть, для навчання. Хоча всі знають румунську мову, Румунія поважає їхні прагнення. Давайте також поважатимемо наші прагнення...» [17, с. 184, 185].

Адже стає зрозумілим, що українській владі у політиці ідентичності варто з увагою ставитися до цього «дискурсу порівняння»...

Зрозуміло, що це загальні рекомендації, які повинні втілюватися в конкретну політику. Ми не ставимо задачу у нашій статті розкрити всі складові такої політики, але хотілося б зупинитися на одній з важливих її складових – політиці пам'яті, навколо якої зламано багато списів.

«Натомість населення пограниччя постійно перебуває під впливом сусідніх держав, що може створювати ситуацію складного переплетення територіальних інтересів прикордонних народів, сприяти формуванню історичної спільності, кореляції регіональних моделей пам'яті» [18, с. 64].

Вчені пропонують різні визначення терміну «історична пам'ять»... Отже, «історична

пам'ять – це цілеспрямовано сконструйований засобами історичної політики відносно стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле певної групи, кодифікований і стандартизований у громадських, культурних, політичних дискурсах, міфах, символах, мнемотичних і комеморативних практиках. Історична пам'ять, з одного боку, є результатом культурного, соціального, політичного конструювання, але також, своєю чергою, сама постає засобом конструювання культурної, соціальної, політичної, релігійної ідентичностей, котрі в епоху націоналізму синтезуються в ідентичність національну» [19, с. 135].

Тут попри багатоманітні характеристики національної ідентичності «вступає в дію» інтеграційна функція її складової – історичної пам'яті. Українська дослідниця Ю. Зерній стверджує: «Пріоритетність культури титульного етносу полягає у здатності інтегрувати культури всіх національних меншин та етнічних груп, представники яких є повноправними членами національної спільноти. Модерна національна культура постає як цілісне явище, функціонування якої охоплює всю територію країни, а складові елементи демонструють тісний внутрішній зв'язок. Єдність і цілісність національного культурного простору забезпечують внутрішню єдність нації, захищаючи її від фрагментації та дезінтеграції. Така цілісність досягається не через культурну асиміляцію національних меншин, а через їх органічне включення у загальнонаціональний культурний організм» [20, с. 109].

У цьому контексті, хотілося б навести ілюстративний приклад. Цей приклад торкається формування пантеону національних героїв, навколо якого зламано багато списів. «Загалом в українській суспільній свідомості не так багато загальнонаціональних героїв. Натомість можна констатувати наявність так званих «регіональних» героїв – тих, що користується повагою у певних регіонах України. Тому логічним є пропагування в Україні такої системи загальнонаціональних цінностей та її носіїв, які позитивно сприймаються в усіх регіонах країни. Очевидно, що такі державні діячі, як Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький, Михайло Грушевський є вже на сучасному етапі загальнонаціональними героями...», – стверджує український вчений М. Козловець [21, с. 488]. А Я. Грицак наголошує, що починати треба з таких компромісних загальнонаціональних постатей як Тарас Шевченко чи Микола Амосов [22, с. 40]. Втім палітра загальнонаціональних героїв повинна збагачуватися регіональними героями, що є авторитетними та шановуються в певних регіонах України, а особливо у регіонах пограниччя, де, як ми зв'язували, співіснують дві, а, почасти, і більше ідентичностей, повага до яких тільки збалансує політику ідентич-

ності, знизить рівень конфліктогенності в українському суспільстві.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, попри певну складність розвідок у зазначеній в статті проблематиці, особливо в їх соціологічній площині – соціологічні дослідження у низці окупованих регіонів є просто недоступними, вважаємо, що дослідження свідомості та ідентичності регіонів порубіжжя є вкрай важливими. Ідентичність регіонів порубіжжя, як ми з'ясували, є вкрай вразливою з точки зору національної безпеки та управлінських практик. Оскільки вона є фрагментарною та мозаїчною в більшій мірі, чим, наприклад, ідентичність центральних регіонів. Почасти, ця мозаїчність

може переростати у конфліктогенність. Оскільки, крім національної ідентичності, тут формуються виразні регіональні ідентичності, цінності яких у свідомості мешканців зазначених регіонів можуть переважати. Також певну, а інколи значну, роль відіграють ідентитети та цінності суміжних держав, які не завжди можуть мати виключно добродесні для української держави цілі.

Вважаємо, що окреслена у статті проблематика потребує подальших розвідок з метою вироблення конструктивних стратегій узгодження ідентичностей у порубіжних регіонах, з урахуванням, без сумніву, як національної (громадянської) ідентичності, як консолідуючої, так і регіональних особливостей регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій/ ред. кол. О. Рафальський, В. Войналович. Л. Нагорна. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 512 с.
2. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність/ О. Рафальський, Я. Калакура та ін. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2022. 512 с.
3. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та наслідки. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2019. 252 с.
4. Зорич О. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Полтави. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2017. 104 с.
5. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій/ ред. кол. О. Рафальський, В. Войналович. Л. Нагорна. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 512 с.
6. Верменич Я. Історична лімологія: проблеми концептуалізації. Регіональна історія України. Вип. 5. 2011. С. 29-48.
7. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. 400 с.
8. Які загрози є більш небезпечними для незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України? Дослідження проведене з 6 по 12 листопада 2015 року у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2008 респондентів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/print.php?ing=UKR&&poll_id=1073&&adress=poll
9. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій/ ред. кол. О. Рафальський, В. Войналович. Л. Нагорна. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 512 с.
10. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій/ ред. кол. О. Рафальський, В. Войналович. Л. Нагорна. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 512 с.
11. Верменич Я. Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір. Регіональна історія України. 2012. Вип. 6. С. 67-90.
12. Верменич Я. Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір. Регіональна історія України. 2012. Вип. 6. С. 67-90.
13. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій/ ред. кол. О. Рафальський, В. Войналович. Л. Нагорна. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 512 с.
14. Буркут І. Сучасна Буковина: 1991-2005. Чернівці. 2006. 216 с.
15. Філіппова О., Дейнеко О. Політика ідентичності в прикордонних регіонах України. *Ідеологія і політика*. 2022. № 3(22). С. 171-190.
16. Castells, Manuel The Power of Identity. Chichester: Wiley-Blackwell. 2010.
17. Філіппова О., Дейнеко О. Політика ідентичності в прикордонних регіонах України. *Ідеологія і політика*. 2022. № 3(22). С. 171-190.
18. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. 400 с.
19. Касьянов Г. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118-137.
20. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 104-115.
21. Грицак Я. Мій баланс незалежності. *Країна*. 2011. № 33(84). С. 39-46.

РОЗДІЛ 5 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 329(410)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.34>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІН У ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В УМОВАХ ВИХОДУ КРАЇНИ З ЄС

GENERAL CHARACTERISTICS OF CHANGES IN UK PARTY SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE WITHDRAWAL FROM THE EU

Грідіна І.М.*доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології
та міжнародних відносин історичного факультету
Маріупольського державного університету***Лисак В.Ф.***доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології
та міжнародних відносин історичного факультету
Маріупольського державного університету***Пашина Н.П.***Доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології
та міжнародних відносин історичного факультету
Маріупольського державного університету*

Актуальність даного дослідження полягає у принципових змінах, що відбуваються у партійній системі Великої Британії в умовах виходу країни з Європейського Союзу. Такі зміни полягають у зростанні впливу євроскептичних поглядів в ідеологічній парадигмі британських політичних партій, переорієнтуванні фокусу партійної уваги зі спільних європейських проблем на внутрішні, трансформації змісту програмних документів. Метою статті є побудова цілісної моделі трансформаційних змін партійної системи Великої Британії після реалізації результатів референдуму щодо виходу з ЄС. Основним методом дослідження є аналіз партійних програмних документів, заяв партійного керівництва, а також електоральних процесів на парламентських та місцевих виборах останніх років. В результаті проведеного дослідження сформульовано загальний висновок про вирішальний вплив дезінтеграційних процесів останнього часу на процеси трансформації партійної системи Великої Британії як комплексний та складний феномен сучасної британської політики. Показано, що програмні документи британських політичних партій значно посунулися у бік економізації політичних настанов, які витіснили ідеологічно-романтичний вектор, притаманний, зокрема, лейбористам на деяких етапах перебування країни у складі ЄС. Визначено, що Велика Британія з моменту вступу до самого виходу зі складу членів ЄС посідала особливе місце в європейській інтеграційній моделі, адже її інтеграція ніколи не була повномасштабною та ідентичною за глибиною до переважної більшості інших учасників інтеграційного об'єднання. Вказано на закономірність відносного електорального успіху євроскептичних популістських політичних партій як зважаючи на загальні європейські тенденції, так і враховуючи традиційні британські консерватизм та ізоляціонізм, великою мірою історично й ментально притаманні британському суспільству. Наголошується на ситуативному характері багатьох поточних рішень і дій британських політичних партій, а також зближенні їх програмних гасел та положень передвиборних маніфестів. Показано особисту роль лідерів основних парламентських політичних партій Великої Британії у формуванні суспільного ставлення до становлення майбутньої моделі розвитку британської політичної системи поза межами ЄС.

Ключові слова: політичні партії, Велика Британія, трансформація, партійна система, «брекзїт», програми політичних партій.

The relevance of this study lies in the fundamental changes that are taking place in the UK party system in the context of the country's withdrawal from the European Union. Such changes include the growing influence of Eurosceptic views in the ideological paradigm of British political parties, a shift in the focus of party attention from common European issues to domestic ones, and the transformation of the content of programme documents. The article is aimed to build a holistic model of transformational changes in the party system of Great Britain after the implementation of the results of the referendum on the withdrawal from the EU. The main method of the study is the analysis of party programme documents, statements of the party leadership, as well as electoral processes in the parliamentary and local elections of recent years. As a result of the study, a general conclusion has been made about the decisive impact of recent disintegration processes on the transformation of the UK party system as a comprehensive and complex phenomenon of modern British politics. It is shown that the programme documents of British political parties have significantly moved towards economisation of political

guidelines, which have replaced the ideological and romantic vector inherent in, particularly, Labour at certain stages of the country's membership in the EU. It is determined that from the moment of accession to the EU until its withdrawal from the EU, the United Kingdom occupied a special place in the European integration model because its integration has never been full-scale and identical in depth to the vast majority of other members of the integration association. It is indicated on the regularity of the relative electoral success of Eurosceptic populist political parties both in view of general European trends and traditional British conservatism and isolationism, which are largely historically and mentally inherent in British society. It is emphasized on the situational nature of many current decisions and actions of British political parties, as well as the convergence of their programme slogans and provisions of election manifestos. The personal role of the leaders of the main parliamentary political parties of Great Britain in shaping public attitudes to the formation of the future model of development of the British political system outside the EU is shown.

Key words: political parties, Great Britain, transformation, party system, Brexit, political party programmes.

Introduction. The UK party system has undergone significant changes in recent years in view of the country's exit from the EU (so-called "Brexit"), which can be explained from several perspectives. Firstly, the programme documents of the UK political parties are transforming towards a more economical attitude to European integration. Secondly, disintegration processes have a direct and inverse relationship with the growing popularity of Eurosceptic political parties whose main goal is to leave the EU. Thirdly, the programme guidelines of the main British parliamentary parties are significantly converging, focusing on situational electoral requirements, which the party elite sees as a way to expand their own electoral base in the context of each regular parliamentary or local election.

Analysis of the latest research. In the modern science, we should distinguish the works of such a British scientists who highlighted the changes and consequences for the political system after the UK's exit from the EU like L. Tomkins, R. Booth, R. Peston, A. Gentleman, L. Kettle, D. McShane and others. Among Ukrainian scientists, should be noted the works of such authors as A. Hrubinko, V. Chekmak, I. M. Chervinka, A. M. Shulyak and others, but the topic needs further consideration.

Highlighting previously unresolved parts of the general problem involves the identification of previously unresolved parts of the general problem includes the study of trends that consist in the growing influence of Eurosceptic views in the ideological paradigm of British political parties, the reorientation of the party's attention from common European problems to internal ones, and the transformation of the content of program documents.

Purpose and objectives. The article is aimed to identify the general features of the transformation of the UK party system in the context of the country's exit from the EU. In accordance with this purpose, the following tasks can be distinguished: a) to analyse the programme documents, political statements and practical actions (voting and other) of the political parties of the United Kingdom in the period since 2016, when an active public debate on the country's further participation in the processes of European integration began; b) to compare the programme slogans of the main (parliamentary) political parties of the United Kingdom with each other in order to

find common and different provisions in the relevant provisions related to the party attitude to the prospects of European integration; c) to predict further trends in the development of the party system of the United Kingdom, particularly in the context of the next parliamentary elections in 2024.

To determine the essence of changes in the party system of Great Britain, a set of methods of cognition inherent in modern political science was used. Thus, the formal-dogmatic, logical and semantic methods were used to analyse party documents in order to establish the true meaning of party guidelines and slogans, which corresponds to the current agenda of society and the political elite. In order to determine the general and particular in the political course of the main parties of Great Britain, the comparative method was used. The historical method helped to establish the current trends in the transformation of the British party system, which allowed us to examine the activities and ideology of political parties until 2016, which is the beginning of the referendum process, i.e. the starting point of formalised disintegration processes in British politics. The method of systemic-structural analysis allowed us to establish the tendency to fragmentation of the British party system precisely on the basis of attitudes towards European integration, in the context of which we can cite examples of Scotland or Northern Ireland, where the electoral results of the referendums and elections held to date demonstrate a significant difference in the views of the population compared to similar results in England and Wales.

After the final legal withdrawal of the UK from the EU, transformational changes in the attitudes and views of political parties are quite noticeable, manifesting themselves, first of all, in the reorientation of political interests from common European to domestic economic, social, migration, political and other problems, which is a completely logical and understandable consequence of this event.

In this regard, it should be noted that the preparation and holding of the referendum on the UK's membership of the EU, as well as the implementation of the results in 2016-2020, was carried out by the Conservative Party as the ruling party from that time until now.

At the same time, a significant intra-party differentiation of views on the processes of European integration throughout the study period was a

source of internal division and problems within the Conservative Party, because after M. Thatcher's premiership, the ideology of Euroscepticism, combined with traditional British conservatism, finally took hold among a certain part of the party members [3, c. 4].

In addition, the institutional structure of the party contributed to the expansion of the powers of the party leadership, which actually gained control over the formation of the party's attitude to current processes [6]. However, this party structure also led to a high role of the party parliamentary faction, which meant that in practice, ordinary members of parliament periodically expressed opposition to the party elite's ideas.

It should also be noted that on the eve of the political events surrounding the UK's European integration, the Conservative party leadership's focus on electoral success in the next elections, rather than solving acute social problems, has become a permanent pattern, which explains Prime Minister D. Cameron's inability to update the Conservative ideological platform (ideological, static vector of party activity), and not just to ensure the party's victory in the elections (situational, dynamic vector of party activity). In other words, D. Cameron failed to effectively defend his own Euro-optimistic or at least Euro-pragmatic views to the Eurosceptic part of the Conservative Party members (including the elite).

Another factor that accelerated the referendum process as a result of the intra-party debate within the Conservative party was the formation of a coalition government with the Liberal Democrats, who are the most Euro-optimistic of all British political parties, which in turn caused further aggravation of the debate with the Eurosceptic part of their own party [2, c. 76].

It should be noted that D. Cameron himself and his inner circle quite unequivocally criticised the idea of holding a referendum on the UK's membership in the EU, considering it too radical to address such strategic and complex issues of determining the political course of the state [4].

On the other hand, D. Cameron's decision to call a referendum was influenced by the rather serious competition from the UKIP party, which drew away from the Conservatives the votes of nationally conscious and traditionally conservative and isolationist voters, and on the eve of the next elections the refusal to hold a general vote on the expediency of European integration could have a sharp negative impact on the electoral results of the Conservatives.

Moreover, these processes took place against the background of a significant aggravation of common European crises (migration, economic, currency, financial, etc.), which also contributed to the growth of the popularity of Eurosceptic ideas within the Conservative Party, and to the loss of votes by the Conservatives in favour of populist political parties,

such as UKIP or other parties led by N. Farage in different years (Brexit, Reform UK, etc.).

All these processes, the essence of which is the fundamental discrepancy between D. Cameron's views and practical actions during his leadership of the Conservative Party, led to his resignation and replacement by the Eurosceptic T. May, whose election manifesto after her appointment offered voters a view of a new global Britain, which maintains a "deep and special connection with the European Union". In addition, the quoted 2017 manifesto emphasised the intention of Conservative government to withdraw the UK from the Single Market and the Customs Union to control its own laws, borders and rights to enter into trade agreements with third countries [1], which indicates the economisation and pragmatism of conceptual approaches to the UK's place in European integration processes. The same trend should be attributed to the emphasis in the Conservative programme document on the problem of the country's large contributions to the EU budget which was expressed as follows: "the days of the UK contributing huge sums to the European budget are over" [1]. At the same time, the main task of the future government was declared to be to conduct an honest and ongoing negotiation process, in which there would be no uncertainty and the rights and legitimate interests of both sides would be guaranteed [1].

The "Brexit" was completed under the premiership of B. Johnson, who built his programme around ensuring this process, and was much more successful than T. May in uniting the parliamentary faction around the implementation of the government's political course [7, c. 334].

In turn, Labour built its agenda by criticising Conservative governments, and this criticism was particularly harsh during the period of T. May's leadership of the Conservative Party and government, which, in our opinion, is quite understandable given T. May's demonstrative Eurosceptic position, who allowed the country's withdrawal from the EU even without an appropriate agreement that would mitigate socio-economic risks and, ideally, preserve a certain part of the common market in future partnerships between the UK and the EU.

The Labour Party's keynote presentation on this issue was the speech of K. Starmer, in which he outlined the so-called "six tests" for T. May and her plan to leave the EU:

- 1) maintaining a reliable partnership with the EU;
- 2) preservation of the same benefits for the UK as those provided by membership in the Single Market and Customs Union;
- 3) guaranteeing fair and effective management of migration flows in the interests of the national economy and communities;
- 4) ensuring the social and economic rights of employees;

5) ensuring national security and continuing successful cooperation with the EU in the fight against cross-border crime;

6) taking into account and respecting the interests of all regions and nations of the United Kingdom[5].

After that, on 9 July 2018, then Labour leader D. Corbyn made a speech in the House of Commons, in which he noted that "it took 2 years to create the Chequers Plan and 2 days to break it up" [5], and accused T. May of dealing exclusively with the internal problems of her party, without paying any attention to the economy, the problem of the Irish border and protecting the service sector from the consequences of Brexit.

In any case, the Conservatives have completed the process of implementing the results of the referendum, having finalised the new disintegration reality.

Based on these trends and facts, it can be stated that Brexit has significantly influenced the transformation of the British party system in the newest period of its evolutionary development.

In this case the key factor influencing the transformation of the UK party system in 2016-2023 is the socio-political, historical and ideological conflict between supporters and opponents of European integration (Euro-optimists and Euro-skeptics), rather than the traditional political division into Conservatives and Labour, or, relatively speaking, into "right" and "left", which was inherent in the British party system for many decades.

Instead, it is along this "integration-disintegration" line that party ideologies and party election slogans are currently being differentiated both in the UK and, incidentally, in Ukraine. However, these processes are characteristic of the two countries with the fundamental difference that the British alternative to deeper European integration is a truly sovereign and independent, built on the national conservative tradition of worldview, "British" project, the so-called "Global Britain", and in the current Ukrainian conditions, the only real alternative to European integration and Euro-optimism as a fundamental basis of foreign policy is an openly pro-russian paradigm of further socio-political development. This difference in methodological approaches and the actual political situation is also reflected in the programme documents of the parties of both countries, respectively. In this context, it should be noted that no British politician (regardless of the ideological field he or she is in on the basis of "left-right") would even think of promoting a model of subordination of state and public interests to the political course of a foreign state, which, unfortunately, was not so long ago characteristic of some domestic parties and their leaders, until their anti-social and anti-state activities were quite rightly prohibited by law.

Thus, an important trend in the current development of the UK party system and changes in the political

interests of the main parliamentary parties is the rapid reduction in the number and quality of the ideological conflict along the "right - left" line.

This is due to a number of socio-economic and political reasons and factors, including, among them the following should be noted.

Firstly, it is the actual disappearance of any sharp so-called "class" contradictions in modern societies, legislative and managerial guarantees of socio-economic rights of employees, the absence of a critical, revolutionary situation between employers and employees.

Secondly, it is the desire of the mainstream, systemic political parties to maximise the social base of their electorate, as a result, ideological markers, such as "socialism", which was removed from the text of the Labour Party constitution, disappear from party programmes and election platforms.

Thirdly, it is the movement of the vast majority of mass political parties towards a professional model (in particular, modern Labour under the leadership of a moderate centrist politician K. Starmer, who replaced the more radical J. Corbyn in line with the outlined trend towards de-ideologisation and even dismantling of socialist slogans in order to expand their electoral base in a rather conservative, liberal democratic, conditionally "right-wing" British society), focused primarily on gaining political power and forming state, regional and municipal bodies of various levels, rather than on uncompromising promotion of ideological guidelines, which was characteristic, for example, of continental European left (communist, socialist and, to some extent, social democratic) parties in previous specific historical periods of their formation and development.

Conclusion. As a result of the study of the general principles of the transformation of the UK party system in the context of the country's exit from the EU, the following key conclusions can be drawn: a) the current disintegration processes ("Brexit") as a complex and challenging phenomenon of modern British politics have a decisive impact on the transformation of the party system in the UK; b) the programme documents of British political parties have significantly moved towards economisation of political guidelines, which have replaced the ideological and romantic vector inherent in, in particular, Labour at some stages of the country's membership in the EU; c) from the moment of its accession to the EU until its withdrawal, the UK occupied a special place in the European integration model, as its integration has never been full-scale and identical in depth to the vast majority of other members of the integration association; d) the relative electoral success of Eurosceptic populist political parties is natural, both in view of general European trends and traditional British conservatism and isolationism, which are largely historically and mentally inherent in British society; e) many of the current decisions

and actions of British political parties, as well as their own electoral base regardless of ideological orientations, some of which are already of a purely historical rather than relevant nature for the respective parties.

REFERENCES:

1. General Election Manifesto 2017. URL: <https://uup.org>
2. Haughton T. Farewell Britannia? «Issue Capture» and the Politics of David Cameron's 2013 EU Referendum Pledge (with Nathaniel Copsey) // Journal of Common Market Studies. Vol. 52. 2014. P. 74-89.
3. Kettle L. The UK's Referendum on EU Membership: The debates and the consequences of a Brexit. Focus. 2016. № 1. P. 1-5.
4. Malik N. Britain needs a day of reckoning. Brexit will provide it. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/feb/18/britain-brexit>
5. McGrath C. Corbyn's legacy: Labour may «never win election again» warns political analyst. The Express, 04.04.2020.
6. Menon A. How Britain Stumbled: Brexit, Tory Incompetence, and the Hard Road Ahead. Foreign Affairs. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-kingdom/how-britain-stumbled>
7. Tomkins L. Where is Boris Johnson? When and why it matters that leaders show up in a crisis. Leadership. 2020. № 16. P. 331-342.

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ В ПОЛІТИЧНОМУ І ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ ООН**NATIONAL MINORITIES IN THE POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE OF THE UNITED NATIONS****Трофіменко А.В.,***кандидат політичних наук,**доцент кафедри політології та міжнародних відносин**Маріупольського державного університету*

Робиться спроба стисло окреслити проблему захисту базових прав і свобод національних громад відповідно до міжнародного законодавства. Авторка визначає поняття базових прав згідно з нормативно-правовими актами, що були прийняті після завершення Другої світової війни – у 40 – 60-х рр. ХХ століття. Наголошується, що одним з перших міжнародних нормативних документів де є згадка про права меншин став Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, проте мова у ньому не йшла про національні меншини, а лише про мовні, релігійні та етнічні меншості.

Свого роду новим стартом у захисті прав меншин стала Декларація Організації Об'єднаних Націй про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, запроваджена у дію на початку 90 х рр. ХХ століття, яка була основою для ряду подальших документів ООН, що наближали європейське співтовариство до розуміння поняття «національні меншини». Тоді ж, у 90-х рр. почали свою роботу окремі структури у складі ООН, які займалися питаннями меншин – мова йде про Робочу групу з проблем меншин (1995) та Форум з питань меншин (2007), у який була трансформована робоча група. Ці робочі органи Організації Об'єднаних Націй сприяли міжнародному діалогу у найбільш гострі періоди дискусій щодо питань етнічного розмаїття та прав меншин.

У статті зосереджується увага на діяльності окремих робочих органів ООН з проблем національних меншин – авторка спирається на роботи як індивідуальних органів (окремі експерти), так і колективних (робочі групи та комісії). Окрім того, вказано на важливу роль Універсального періодичного огляду як механізму, що слугує узагальненню відомостей про дотримання прав меншин у всіх країнах-членах ООН. Одним з найбільш важливих інструментів захисту національних меншин названо Рамкову конвенцію, яка містить преамбулу та 32 статті. У дослідженні відзначено, що саме ця конвенція є першим обов'язковим для виконання багатостороннім правовим актом, що слугує справі захисту прав і свобод національних громад у всьому світі.

Ключові слова: національні меншини, нормативно-правовий акт, міжнародне право, ООН, Рамкова конвенція про захист прав національних меншин, Європейський Союз.

The article attempts to briefly outline the problem of protection of fundamental rights and freedoms of national communities under international law. The author defines the concept of fundamental rights in accordance with the legal acts adopted after the Second World War – in the 40s and 60s of the twentieth century. It is emphasised that one of the first international normative documents to mention minority rights was the International Covenant on Civil and Political Rights, but it did not refer to national minorities, only to linguistic, religious and ethnic minorities.

The United Nations Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, enacted in the early 1990s, was a kind of new start in the protection of minority rights, and it was the basis for a number of subsequent UN documents that brought the European community closer to understanding the concept of "national minorities". At the same time, in the 1990s, separate structures within the UN dealing with minority issues began their work – the Working Group on Minority Issues (1995) and the Forum on Minority Issues (2007), into which the Working Group was transformed. These United Nations working bodies have facilitated international dialogue during the most acute periods of debate on ethnic diversity and minority rights.

The article focuses on the activities of individual UN working bodies on national minority issues – the author discusses the work of both individual bodies (individual experts) and collective bodies (working groups and commissions). In addition, the author points out the important role of the Universal Periodic Review as a mechanism that serves to summarise information on the observance of minority rights in all UN member states. One of the most important instruments for the protection of national minorities is the Framework Convention, which contains a preamble and 32 articles. The study notes that this particular Convention is the first binding multilateral legal instrument that serves to protect the rights and freedoms of national communities around the world.

Key words: national minorities, legal act, international law, UN, Framework Convention for the Protection of National Minorities, European Union.

Постановка проблеми. Меншини є особливо вразливими як для зовнішніх, так і для внутрішніх факторів впливу і для того, щоб мати можливість розвиватися в окремій країні, почуватись у безпеці та рівноправності, недостатньо, щоб їх членів прирівнювали до інших громадян, а необхідно, щоб вони мали особливі, додаткові права. Це в інтересах

меншості та більшості, оскільки це сприяє їхньому співіснуванню. Національні громади будь якої країни Організації Об'єднаних Націй реалізують свої права відповідно до міжнародно-правових угод та документів, що опікуються правами людини та громадянина. Переважна більшість цих документів була прийнята протягом другої половини ХХ сто-

ліття, однак далеко не всі вони отримали належну характеристику у науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нормативно-правове забезпечення окремих аспектів політичної участі національних меншин на загальноєвропейському та національному рівнях знайшло своє відображення у розробках М. Жагара, В. Кжишнік-Букіч, М. Комаца, І. Крістан, Г. Пентассуглії, К. Рібічича, П. Ротера.

Метою статті є характеристика засадничих документів Організації Об'єднаних Націй у сфері захисту прав національних меншин.

Виклад основного матеріалу. Сучасні підходи міжнародного співробітництва до вирішення комплексу питань із захисту національних меншин випрацьовані після Другої світової війни, коли правонаступницею колишньої Ліги Націй стала Організація Об'єднаних Націй. Саме в її структурах та документах найбільш помітно відбиті нові тенденції у цій галузі та причетність до них органів і спеціалізованих установ ООН. Базові права осіб, що належать до національних меншин (право на фізичне існування і недоторканність, заборона дискримінації і т. д.) були гарантовані такими міжнародними договорами, як Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 р. і Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.

Проте, тільки в 1966 році ООН прийняла документ, який вперше містить згадку про права меншин – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. МПГПП є відправною точкою для обговорення міжнародного захисту меншин, як перший обов'язковий документ, що стосується цих груп населення. Стаття 27 пакту стверджує: «У тих країнах, де проживають етнічні, релігійні або мовні меншини особи, що належать до таких меншостей, не повинні бути позбавлені права користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію, або використовувати свою власну мову з іншими членами своєї групи». Як бачимо, стаття не використовує термін «національні меншини» Замість цього всі меншини поділяються на етнічні, релігійні та мовні.

Звернемо увагу на формулювання статті: «не повинні бути позбавлені права користуватися своєю культурою...» – вона передбачає терпимість держав по відношенню до національних меншин, але не прихильність справі збереження і розвитку їх особливої національної ідентичності. Будучи спрямованою на особливу категорію суб'єктів – осіб, що належать до меншин, зазначена норма не тільки не виключає дії щодо них інших прав, гарантованих МПГПП (у тому числі права на участь у веденні державних справ, права на свободу асоціацій з іншими, права на захист та ін.), а й передбачає наявність у держав окремих зобов'язань, обумовлених особливостями реалізації зазначеними особами своїх прав і необхідністю їх захисту [2].

Важливе значення у розвитку захисту прав національних меншин стало прийняття ГА ООН

Резолюції 47/135 «Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин», де в преамбулі викладено основні засади захисту прав меншин. Проведення низки зустрічей ОБСЄ також зробили свій внесок у справу захисту прав і свобод національних меншин: у Мадриді 1983р., акцентовано увагу на вимозі розвитку захисту національних меншин; у Відні 1989р., наголошено на рівноправності меншості з більшістю, визначено право на розвиток 219 своєї культури, на збереження культурно-історичних матеріалів, на навчання в межах власної культури; у Копенгагені 1990р., конкретизовано культурні, релігійні й мовні сфери захисту національних меншин, уперше порушено питання про їхні політичні права; у Гельсінкі 1992р., прийнято зобов'язання утримуватися від практики переселення.

Декларація Організації Об'єднаних Націй про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин була прийнята 18 грудня 1992 року. З одного боку, вона базується на попередніх документах, які гарантують рівність прав таких категорій населення, і особливо на МПГПП. З іншого, боку, її слід розглядати не як розширення МПГПП, а як новий старт у процесі юридичного закріплення прав меншин на міжнародному рівні. Хоча декларація є досить загальною, оскільки неможливо визначити з такою детальністю на глобальному рівні права, які застосовувалися б до всіх меншин і які були б підтримані всіма країнами.

Захист меншин у Декларації базується на чотирьох вимогах: захист існування, невиключення, недискримінація та неасиміляція відповідних груп. Документ містить дев'ять статей, преамбулу та охоплює всі особливі права меншин і, перш за все, закликає держави активно сприяти тому, щоб особи, які належать до меншин, могли здійснювати ці права на практиці. Перша стаття носить досить загальний характер, зобов'язуючи держави не тільки захищати існування меншин і їх особливу ідентичність, але також і створювати можливість для просування цього. Звернемо увагу, що згадана вище стаття 27 МПГПП не містила заклик до держав сприяти збереженню і розвитку ідентичності.

У другій статті меншинам гарантовані права сповідувати свою релігію і відправляти релігійні обряди; використовувати свою мову (як у приватному житті, так і публічно); активно брати участь у культурному, релігійному, громадському, економічному та державному житті, створювати власні асоціації, а також право «брати активну участь в ухваленні на національному та, де це необхідно, на регіональному рівні рішень, що стосуються тієї меншини, до якої вони належать, або тих регіонів, в яких вони проживають, в порядку, що не суперечить національному законодавству». Крім цього, особи, які належать до меншин, мають право встановлювати і підтримувати вільні та мирні контакти

як з іншими членами своєї групи, так і з особами, які належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони пов'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками [1].

Новим ефективним механізмом забезпечення захисту прав національних меншин стало створення на цій зустрічі посади Верховного комісара НБСЄ у справах національних меншин. У прийнятих на зустрічі на найвищому рівні Гельсінських рішеннях від 10 липня 1992 р. був ухвалений мандат Верховного комісара у справах національних меншин. Згідно з мандатом Верховний комісар діє під егідою Комітету старших посадових осіб (КСПО) (в 1994 р. перейменованого в Керівну раду), що має слугувати механізмом запобігання виникненню конфліктів на найбільш ранній стадії [4].

Після прийняття Декларації, у 1995 році була створена Робоча група з меншин для ведення діалогу з питань меншин, моніторингу процесу виконання і просування їх прав. Робоча група з меншин проводила щорічні зустрічі з державами-членами ООН, експертами, представниками меншин, неурядових організацій та представниками агентств ООН. Ця різноманітність забезпечила більш широкий підхід – різні практики, різні думки і досвід. У 2007 році замість Робочої групи з меншин був створений діючий Форум з питань меншин наслідуючи аналогічним принципам і, таким чином, надаючи допомогу і консультуючи Раду з прав людини на основі інформації, отриманої під час вивчення питань меншин.

Ми хотіли б виділити два механізми, які мають вирішальне значення в системі захисту прав людини і, отже, меншин в ООН. Рада з прав людини засновує спеціальні процедури – це або індивідуальна робота (незалежні експерти і спеціальні доповідачі), або колективна робота (робочі або експертні групи). Їх робота зосереджена або на конкретній області прав людини, або на конкретній країні та її режимі прав людини. До їх завдань входить відвідування країн, розгляд окремих випадків порушень і вивчення проблеми в цілому, на основі чого вони можуть потім запропонувати рішення, керівні принципи і поліпшення як для кожної країни, так і для Ради з прав людини та Управління Верховного комісара з прав людини.

Ще одним ключовим механізмом є Універсальний періодичний огляд, унікальний механізм, який досліджує захист прав людини в усіх 193 державах-членах ООН. Огляд заснований на національному звіті країни, в якій проводиться огляд, інформації, зібраної ООН, і інформації, наданої іншими організаціями (регіональними, неурядовими і т. д.). Ключовим елементом огляду є діалог з країною, щодо якої проводиться огляд, в результаті чого країна несе відповідальність за прийняття і виконання. Таким чином, за допомогою цих інститутів і механізмів ООН бере активну участь у розробці, реалізації та моніторингу захисту прав людини, в тому числі і прав меншин [7, s. 219-222].

В 1990-х роках РЄ більш активно і предметно зайнялася питанням національних меншин. Віденська Декларація країн Ради Європи 1993 року проголосила дотримання принципів міжнародного права в захисті національних меншин вирішальним критерієм для оцінки будь-якої заяви про прийом нових країн в члени Ради Європи. В цей же час були прийняті документи, які на додачу до більш загальної Конвенції про захист прав людини і основних свобод, регулюють права меншин. Це Європейська хартія регіональних мов або мов меншин і Рамкова конвенція про захист прав національних меншин, що представляють найбільш важливі правові джерела, які регулюють зазначені питання.

Рамкова конвенція містить преамбулу і 32 статті. Як випливає з назви, вона забезпечує рамки, в яких держави повинні діяти, а її положення носять програмний характер, що означає, що держави повинні реалізовувати індивідуальні заходи. У преамбулі Конвенції фактично викладені всі основні причини самого походження Конвенції, наприклад що захист меншин необхідний заради миру, що захист прав людини і, отже, меншин зберігає єдність, і що в демократичному суспільстві необхідно не тільки не дискримінувати осіб, що належать до меншин, а й просувати їх культуру.

Можна сказати, що Рамкова Конвенція стала першим багатостороннім обов'язковим правовим актом, присвяченим захисту інтересів і прав національних меншин. Уже стаття 1 свідчить, що захист національних меншин, їх прав і свобод відтепер є невід'ємною частиною міжнародного захисту прав людини. Стаття 3 закріплює вільний вибір кожної людини щодо вирішення питання про приналежність до національних меншин і вільний вибір, відповідно, національності. Саме в цьому документі з'являються ідеї про так звану позитивну дискримінацію, тобто про деякі заходи протекції по відношенню до осіб, які належать до національних меншин (афірмативні акції). Так, стаття 4 пропонує не тільки вживати всіх необхідних заходів для заохочення повної рівності між етнічною меншиною і більшістю в усіх галузях економічного, культурного, соціального, політичного життя, але й належним чином враховувати «особливе становище осіб, які належать до національних меншин». Разом з тим, у цій же статті пропонується не вважати це «особливе становище» актом дискримінації.

Особлива увага в Конвенції приділяється проблемам асиміляції і в статті 5 сторони зобов'язуються вжити всіх можливих заходів, що перешкоджають насильницькій асиміляції і заохочувати діалог між культурами, сприяти розвитку взаємної поваги і співпраці в області культури, мови та освіти. Стаття 9 закріплює можливість і право національних меншин на свободу вираження поглядів та свободу інформації незалежно від кордонів, що має велике значення для розділених народів або діаспор. Разом з тим Конвенція

надає можливість вільного створення і використання власних засобів масової інформації. Закріплюються безперешкодне використання власної мови спілкування у приватному і суспільному житті (стаття 10); право створювати приватні освітні установи з метою заохочення вивчення культури та мови меншин, а також видавати власні підручники (стаття 12). Конвенція підтримує ідею вільного і безперешкодного спілкування та контактів між особами, які мають загальну етнічну або культурну самобутність, у тому числі через кордони (стаття 17), а також брати активну участь у суспільно-політичному житті, особливо з тих питань, які стосуються їх безпосередньо (стаття 15).

Слід підкреслити, що обумовлюючи мовні права меншин і їх право на освіту, Конвенція закликає держави вживати певних заходів (наприклад, двомовні написи або навчання на рідній мові), якщо це доцільно, або якщо в цьому районі проживає значна кількість представників меншини. Це можна віднести до етнічно змішаних районів, але це положення сформульовано досить широко, що означає, що держави можуть інтерпретувати це по-своєму – навіть на шкоду представникам меншин.

Як новизну порівняно з Декларацією ООН 1992 року можна виділити статтю 20 Конвенції, яка зобов'язує осіб, що належать до меншин, поважати закон і права інших при реалізації своїх прав [3].

Низку актів прийнято на рівні ОБСЄ, зокрема: у Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту 1996 р. було зроблено спробу висвітлити зміст тих прав меншин на освіту, що застосовуються переважно у ситуаціях, які є полем діяльності Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ. До того ж тлумачення норм було здійснене таким чином, щоб забезпечити послідовність їх застосування. Рекомендації поділені на вісім підрозділів – відповідно до практичних питань освіти. Докладне пояснення Рекомендацій подано у супровідній

Пояснювальній записці, яка містить чітке посилання на відповідні міжнародні норми

Слід згадати ще одну особливість – Рамкова конвенція не містить визначення національної меншини. Під час підготовки тексту Конвенції не вдалося досягти згоди, яка була б підтримана більшістю держав-членів. Проте, в Рамковій конвенції є ряд положень, які в результаті компромісного формулювання і прагматичного підходу в деякому сенсі залишають визначення концепції влади, яка контролює виконання Рамкової конвенції. Крім того, в ряді попередніх і наступних документах РЄ (але не в Конвенції) містяться тлумачення цього терміну [5-6].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, в сфері захисту прав етнічних та національних меншин ООН, подібно до Ліги Націй, майже півстоліття діяла вкрай повільно, мляво, нерішуче і малоефективно. Лише на початку 1990-х років вона почала діяти більш активно, рішуче і конструктивно. Це сталося лише тоді, коли етнічні та національні меншини, втомлені й розчаровані безплідним очікуванням розширення своїх прав з боку держав, посилили боротьбу за ці права, вдаючись до етнонаціональних повстань чи революцій, або до партизанських методів чи терористичних дій.

Двома головними дилемами на методологічному рівні в справі захисту прав національних меншин є: відсутність загальновизнаного, юридичного визначення національної меншини і невизначеність характеру її прав у розрізі – індивідуальні або колективні. Відзначимо, що відсутність нормованого визначення меншини дозволяє різним країнам варіювати їх власний вибір. Що стосується другої проблеми, то вона полягає у з'ясуванні того, що є найкращим способом захисту представників національних меншин, забезпечення чітких гарантій індивідуальних прав, що супроводжується заборонаю дискримінації, або повинен існувати спеціальний конституційний принцип (або набір принципів), який гарантує спеціальні права членам меншин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text
4. Human Rights Bodies. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/EN/Pages/Home.aspx> (дата звернення: 09.09.2023).
5. Recommendation 1134 (1990). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15168&lang=en>
6. Recommendation 1201 (1993). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15235>
7. Roter P. Narodne manjšine v mednarodnih odnosih. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2014. 326 s.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СУБ'ЄКТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА ДИПЛОМАТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІЗРАЇЛЮ

DIGITALIZATION OF FOREIGN POLICY TECHNOLOGIES OF THE ACTOR OF INTERNATIONAL RELATIONS: DIGITALIZATION AND DIPLOMATIC TECHNOLOGIES OF ISRAEL

Петров П.Г.

*кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

У рамках наукового дослідження вивчається питання цифровізації технологій зовнішньої політики суб'єктів міжнародних відносин на прикладі цифровізації дипломатичних технологій Ізраїлю. Визначається проблематика, що полягає, зокрема, у впливі глобалізації і відповідних, похідних явищ від неї, всебічно впливає на трансформацію та модернізацію міжнародних відносин, особливо у сфері здійснення між-суб'єктної комунікації. Зокрема, такі глобальні виклики як технологічні трансформації, проникнення цифрових технологій під впливом пандемії Covid-19, здійснили радикальний вплив на технології комунікаційної взаємодії як і у внутрішніх суспільствах суб'єктів міжнародних відносин, так і зовнішню комунікацію між цими суб'єктами. Зазначені процеси дозволяють стверджувати про актуальність дослідження проблематики трансформації технологій реалізації комунікацій зовнішньополітичного характеру Ізраїлю. Варто зауважити, що обрана тематика не у повній мірі віднаходить своє висвітлення у внутрішньому науковому просторі. Так, зокрема, дослідження Калитчак Р., Романюк Р., Савченко С. приділяють увагу досліджуваній тематики. Переважно, при науковому дослідженні були використанні джерела іноземного наукового простору так дослідників як: Sandre A. Manor I., Crilley R., Axelrad H., Sumkin S., Haver S., Tsinovoi A., Amouyal N., а також ізраїльських політичних інститутів: Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Social Equality. У рамках проведення дослідження було використано комплекс інформаційно-аналітичних, порівняльного, ретроспективного методів наукового дослідження. Результати проведеного дослідження надали змогу отримати ряд висновків, зокрема, що Ізраїль у рамках сучасних трансформаційних процесів системи міжнародних відносин, що викликані процесами глобалізації здійснює активні модернізаційні дії, зокрема провадження нових технологій у рамках своєї зовнішньої політики, щоб актуально реагувати та ефективно адаптуватися до них. Так визначити майбутню проблематику дослідження, котра полягає у наявних активних інформаційних кампаніях спрямованих проти Ізраїлю, зокрема його дискредитації в міжнародній спільноті, що самі і визначають риторику можливих майбутніх досліджень, що полягатимуть у визначенні впливу застосуванню цифрових технологій дипломатією Ізраїлю на формування його зовнішньополітичного іміджу.

Ключові слова: технології, зовнішня політика, цифровізація, цифрова дипломатія, політичні інститути, комунікація, політична комунікація, соціальні інтернет мережі, технології дипломатії, Ізраїль, позиціонування.

The scientific research examines the issue of digitalization of foreign policy technology of subjects of international relations using the example of digitalization of Israeli diplomatic technologies. The problem is identified, which consists, in particular, in the influence of globalization and corresponding, derivative phenomena from it, which comprehensively influence the transformation and modernization of international relations, especially in the sphere of intersubjective communication. In particular, such global challenges as technological transformations and the penetration of digital technologies under the influence of the Covid-19 pandemic have had a radical impact on the technologies of communication interaction both in the internal societies of subjects of international relations and external communication between these subjects. These processes allow us to assert the relevance of studying the problems of transforming technologies for implementing communications of a foreign policy nature in Israel. It should be noted that the chosen topic is not fully covered in the internal scientific space. So, in particular, the studies of Kalitchak R., Romanyuk R., Savchenko S. pay attention to the topics being studied. Preferably, the scientific research used sources from foreign scientific space such as researchers such as: Sandre A. Manor I., Crilley R., Axelrad H., Sumkin S., Haver S., Tsinovoi A., Amouyal N., as well as Israeli political institutions : Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Social Equality. As part of the study, a complex of information-analytical, comparative, and retrospective methods of scientific research was used. The results of the study made it possible to obtain a number of conclusions, in particular, that Israel, within the framework of modern transformation processes of the system of international relations caused by globalization processes, is carrying out active modernization actions, in particular, the implementation of new technologies as part of its foreign policy, in order to respond and effectively adapt to him. Thus, to determine the future research gap, which consists in the existing active information campaigns directed against Israel, in particular, its discrediting in the international community, which themselves determine the rhetoric of possible future research, which will consist in determining the impact of the use of digital technologies by Israeli diplomacy on the formation of its foreign policy image.

Key words: technologies, foreign policy, digitalization, digital diplomacy, political institutions, communication, political communication, social Internet networks, diplomacy technologies, Israel, positioning.

Постановка проблеми. Вплив глобалізації і відповідних, похідних явищ від неї, всебічно впливає на трансформацію та модернізацію міжнародних відносин, особливо у сфері здійснення між-суб'єктної комунікації. Зокрема, такі глобальні виклики як технологічні трансформації,

проникнення цифрових технологій під впливом пандемії Covid-19, здійснили радикальний вплив на технології комунікаційної взаємодії як і у внутрішніх суспільствах суб'єктів міжнародних відносин так і зовнішню комунікацію між цими суб'єктами.

Зазначені процеси дозволяють стверджувати про актуальність дослідження проблематики трансформації технологій реалізації комунікацій зовнішньополітичного характеру.

Специфічні риси кожного суб'єкта міжнародних відносин (політика, економіка, технологічний розвиток тощо) обумовлюють і відповідні відмінності здійснення комунікаційного процесу використовуючи подібні інструменти та платформи комунікації (Facebook, Twitter (X) тощо).

Такі особливості, також продукують потребу індивідуального дослідження специфіки ведення між-суб'єктної комунікації кожним актором сучасних міжнародних відносин, що дозволяє розробити відповідну модель взаємодії з кожним з них та проаналізувавши їх досвід імплементувати їх практики у технології власної цифрової зовнішньополітичної комунікації, що безперечно може мати якісний вплив особливо для суб'єктів міжнародних відносин, що орієнтуються на встановлення якісного позиціонування у системі міжнародних відносин, зокрема і для України.

Дослідження досвіду Ізраїлю у рамках цифровізаційних модернізації її технологій зовнішньої політики у контексті дипломатичної комунікації заслуговують окремої уваги, що обумовлена особливостями її політичної моделі зважаючи на специфіку його географічного/геополітичного позиціонування, транзитивності (демократичний транзит), наявності фактору військової загрози. Такі специфічні характеристики обумовлюють користь дослідження дипломатичних технологій Ізраїлю у свою чергу і для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що обрана тематика не у повній мірі віднаходить своє висвітлення у внутрішньому науковому просторі. Так, зокрема, дослідження Калитчак Р., Романюк Р., Савченко С. приділяють увагу досліджуваній тематики. Переважно, при науковому дослідженні були використанні джерела іноземного наукового простору так дослідників як: Sandre A. Manor I., Crilley R., Axelrad H., Sumkin S., Haver S., Tsinovoi A., Amoyal N., а також ізраїльських політичних інститутів: Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Social Equality.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою статті виступають дипломатичні технології Ізраїлю, їх модернізації, реалізація під впливом явища цифровізації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних дослідницьких завдань:

1) проведення аналізу дипломатичних технологій Ізраїлю зовнішньої; 2) розгляд прикладів реалізації цифровізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка розвитку Ізраїлю і відповідно його зовнішньополітична діяльність, зокрема специфіка дипломатичного дискурсу, обумовлюється, у першу чергу, ретроспективою розвитку та геополітичним положенням, а саме індивідуалізмом культури, релігії у Близькосхідному регіоні, продемократичною позицією у соціальній, економічній, політичних сферах, а також обмеженим ресурсним потенціалом, негативний контекст зазначених факторів підсилюється десятиріччями військової загрози.

Серед специфічних факторів, що визначають важливі для дослідження особливості технологічної специфіки реалізації зовнішньої політики Ізраїлем у науковому просторі зазначають особливості ментального конструкту внутрішнього середовища і відповідно політичних представників, еліт, який сформований на ідеї «...що переважна більшість держав – антисемітські...» [1].

Згадані особливості, що, здебільшого, можливо охарактеризувати як негативні, безперечно, відіграють гальмівну роль у розвитку держави, особливо у векторі продемократичних трансформацій. Проте, виступають і певним стимулюючим елементом до реалізації якісної зовнішньополітичної діяльності, зокрема і в сфері дипломатичної комунікації, що спрямована на формування ефективного позиціонування у системі міжнародних відносин, відстоюванні та просуванні свої національних інтересів, продемократичного вектору розвитку. Сприймаючи до уваги і відповідні глобалізаційні виклики, Ізраїль зобов'язаний здійснювати модернізацію технологій міжнародної комунікації (дипломатію), що надавало би змогу якісної його діяльності у міжнародному просторі.

Дипломатія Ізраїлю фундаментально базується на засадах просування миру як і в геополітичному регіоні існування, так і у світі [11]. У рамках виконання зазначених засад Ізраїль підтримує дипломатичні відносини більше ніж із 100 країнами світу та має тотожну кількість дипломатичних місій за кордоном, що актуалізує питання здійснення якісної комунікації між цими інституціями та суб'єктами і відповідно виносить на перше місце потребу відповідності сучасним інноваціям у сфері комунікації, і зокрема цифровізації [12].

У загальному розумінні, цифровізація – «це інтеграція цифрових технологій у повсякденне життя суспільства шляхом оцифровки всього, що можна оцифрувати» [2, с. 73]. В силу процесів глобалізації, цифровізація постає невід'ємним елементом усіх державних процесів.

Найбільш вагомий процес цифровізації у рамках зовнішньої політичної діяльності, а саме

у сфері міжнародної комунікації, зроблено на дипломатію. Модернізація дипломатії, засобами цифровізації, реалізувалась шляхом впровадження в її технологічний інструментарій використання інтернету, інформаційно-комунікаційних технологій, інструментів інтернет ЗМІ, соціальних інтернет мереж [14]. Цифровізація не здійснила нівелювання класичних дипломатичних технологій, а саме реалізувала їх модернізацію, доповнення, що створили додаткові можливості для реалізації національних інтересів, позиціонування суб'єктів міжнародних відносин. Підвищила ефективність інформації, що використовується суб'єктами міжнародних відносин для реалізації комунікаційного впливу на внутрішнє або зовнішнє політичне середовище, політичні інститути. У свою чергу, імплементація соціальних інтернет мереж (Twitter (X), Facebook), як технології дипломатії трансформувалась у ряд, переважно синонімічних дефініцій (технологій): цифрова дипломатія, електронна дипломатія, Twitter-дипломатія тощо [14]. Нові технології цифрової дипломатії застосовуючи інструментарій соціальних інтернет мереж, дозволили суб'єктам міжнародних відносин розширити аудиторію інформаційного впливу не лише на політичні інститути, уряди тощо але й на населення держав.

У рамках нових технологій дипломатії найбільшої популярності отримала Twitter-дипломатія, яка дозволяє у інформаційній якісній формі (символьна обмеженість інформаційного повідомлення, що не дозволяє його перевантаження) та маючи зручний інтерфейс додатку (Twitter (X)) доводити її як і до політичних інститутів міжнародних суб'єктів, так і до іноземних громадян.

Міністерство закордонних справ Ізраїлю почало використовувати нові цифрові технології дипломатії у 2009 році, створивши акаунт у Twitter (X). Систематичне використання Twitter (X) Міністерством закордонних справ Ізраїлю продемонструвало чудовий потенціал та здійснення якісного інформаційного впливу на соціум у рамках інтернет простору щодо доведення своєї політики, діяльності політичних інститутів тощо і, відповідно, перетворило його на невід'ємний інструмент його дипломатії [10, с. 273-275].

Відповідно до даних недержавної інформаційної організації Twiplomacy, що започаткована у 2012 році та здійснює дослідження за розвитком цифрової дипломатії, Ізраїль посідає провідні позиції у репрезентації себе у Twitter (X)-просторі [5]. Відповідно до щорічних звітів Twiplomacy, а саме рейтингу «Top 50 Power Ranking», зокрема за 2022 рік, характеристики рейтингу визначають найвпливовіших політичних представників міжнародних суб'єктів в межах міжнародного простору та цифрової дипломатії у рамках Twitter-спільноти представлений ізраїльський політичний

діяч Яір Лапід [6]. Показники зазначеного світу дають можливість стверджувати про якісне використання Ізраїлем (його представниками) сучасних дипломатичних (цифрових) технологій.

Відповідно до внутрішніх та зовнішніх викликів інтеграція процесу цифровізації програмно-державного характеру в Ізраїлі почалась у 2013 році, коли Міністерство соціальної рівності уряду Ізраїлю заснувало національну ініціативу «Цифровий Ізраїль», метою такої ініціативи виступало якісне використання цифрового потенціалу для модернізації внутрішніх соціальних, економічних, політичних інституцій [4]. Така практика слугувала основою подальшої цифрової трансформації відповідно і у сферах зовнішньої діяльності країни, зокрема в економічній сфері, підвищуючи конкурентно спроможність зазначеної галузі. У рамках зазначеної ініціативи у 2017 році було розроблено Національну цифрову програму уряду Ізраїлю, яка окрім багатьох положень та модернізаційних змін, ставила за мету досягнення лідерських позицій у сфері імплементації цифровізації серед провідних країн світу (Японії, Німеччини, Канади тощо) [13].

Впровадження цифрових технологій у внутрішній політиці Ізраїлю виступало каталізуючим елементом імплементації цифрових технологій і у зовнішній діяльності в контексті цифрової дипломатії як технології впливу на зовнішню та внутрішню аудиторію, розширення своєї присутності у міжнародному просторі, просування власних інтересів та боротьбу за владу. Одним з перших кроків застосування цифрових технологій в дипломатичному контексті Ізраїлем і, відповідно, технологічним прикладом, можна, зокрема прослідкувати у використанні ним соціальних інтернет платформ/мереж.

Зокрема, у 2012 році в контексті технологічного інструментарію, Ізраїль у рамках своєї цифрової дипломатії запустив сторінку у соціальній інтернет мережі Facebook «Ізраїль-Любить-Іран». Ця дія реалізувалась у рамках цифрової публічної дипломатії як відповідь на підвищення ядерної загрози з боку Ірану і сек'юритизацію цього питання у дискурсі міжнародних відносин, особливо у рамках перегорів з Ізраїлем. Тобто, такою технологією цифрової дипломатії Ізраїль намагався керувати аудиторією, відповідно сформулювати потрібне йому враження відносно політичної позиції щодо Ірану і ядерного питання та відповідно переведення здійснити десек'юритизацію питання ядерної загрози з боку Ірану. Facebook-кампанія почалась з публікації візуального контенту і текстовим супроводженням, що засвідчувало про відсутність намірів Ізраїлю застосовувати сили проти народу Ірану. Сама публікація містила фото графічного дизайнера з Тель-Авіва з написом «ІРАНЦІ, ми ніколи не будемо бомбити вашу

країну, МИ <3 ВАС> [15]. Перше повідомлення викликало широку інтернет-дискусію і стало «вірусним», запустивши ланцюгову реакцію серед ізраїльських та іранських користувачів щодо публікації повідомлень тотожного інформаційного змісту. Узагальнено, така інформаційна кампанія була однією з перших у практиці цифрової дипломатії Ізраїлю, щодо регулювання видимості змісту у свідомості аудиторії і, в основному, виконала поставлене перед нею завдання, а саме зменшення напруженості внутрішнього середовища та зовнішнього (іранського) середовища, протесту, питання налагодження дискурсу з міжнародною спільнотою щодо питання ядерної програми Ірану не віднайшло бажаного результату.

Така технологія управління видимістю змісту у аудиторії у сьогоденній цифровій дипломатії є популярною. За допомогою постів, повідомлень, фото на офіційних сторінках дипломатичних представництв, перших осіб держави тощо, можливо створити відповідний імідж про державу, суб'єкта міжнародних відносин і започаткувати дискусію у вигідній для актора темі, що дозволить сформулювати відповідне уявлення у внутрішній чи зовнішній аудиторії. Таке, сформоване уявлення, дозволяє отримати більшу підтримку у аудиторії і якщо це зовнішня аудиторія, то присутня можливість, що аудиторія зможе своєю позицією впливати на політичні дії своєї держави у зацікавленому контексті. Зворотній бік такої технології (управління видимістю змісту), полягає у частому використанні її у рамках «чорної пропаганди». Тому уміння використання такої технології та уміння її розпізнавання є необхідним кластером для цифрової дипломатії актора міжнародних відносин у сучасному міжнародному комунікативному просторі.

Використання соціальних інтернет мереж, таких зокрема як Facebook, у публічній дипломатії, також дозволяє здійснювати маніпуляції інформаційних повідомлень. Такий тип маніпуляцій пов'язаний не з вмістом повідомлення, інформацією, що воно намагається донести як інструмент односторонньої або багатосторонньої інформації, а самим фактом повідомлення у соціальній мережі, тобто штучне збільшення або зменшення кількості користувачів, що можуть почати/отримати це повідомлення. Узагальнено, системні алгоритми (інформаційного масиву) Facebook запрограмовані таким чином, що те повідомлення, яке збирає, наприклад, більшу кількість позитивних реакцій або коментарів, частіше відображається, або більша вірогідність того, що воно відобразиться у випадкового користувача. В такий спосіб можливо штучно маніпулювати кількістю людей, що побачать це повідомлення, тобто технологія збільшення відображення повідомлення. Саме у рамках штучної реалізації такої технології застосовуються «технологія інтернет ботів».

Ця технологія була використана Міністерством стратегічних питань і публічної дипломатії Ізраїлю в цифровій боротьбі проти «руху за бойкот, дезінвестування та санкції» (Boycott, Divestment and Sanctions (BDS) започаткований Палестиною з метою дискредитації Ізраїлю у міжнародному просторі його бойкотування, зменшення/нівелювання інвестування та запровадження санкцій проти Ізраїлю. Розростання інформаційного масиву повідомлень як публіцистичного, так і наукового характеру у рамках «руху за бойкот, дезінвестування та санкції» трансформувалася у реальну національну загрозу для Ізраїлю [15]. У 2017 році Міністерством стратегічних питань і публічної дипломатії Ізраїлю було запущено інформаційну цифрову кампанію 4IL («Для Ізраїлю»), єдиний цифровий простір, що має на меті просування Ізраїлю, його культури, традицій політичного, національного характеру тощо та делегітимізації очолюваного палестинцями «руху за бойкот, відчуження та санкції» (BDS) [7].

Діяльність у рамках технології (цифрової кампанії) 4IL («Для Ізраїлю») мала на меті об'єднати бізнес представників, недержавних громадських організацій, ізраїльську молодь, тощо для формування проізраїльської інформаційної мережі, тим самим, підвищити лояльність та імідж Ізраїлю в інтернет комунікативному просторі та витиснути з цього простору інформаційний масив, що генерувався «рухом за бойкот, дезінвестування та санкції». Одним з основних інструментів в рамках технології цифрової кампанії 4IL Міністерством стратегічних питань і публічної дипломатії Ізраїлю було запущено мобільний додаток АСТ.IL, він позиціонувався як «це місце, де зустрічаються всі проізраїльські прихильники, спільноти та організації, щоб разом боротися проти демонізації та делегітимізації єврейської держави» [3]. Цей додаток або «віртуальна ситуаційна кімната» [3] висвітлювала негативні повідомлення щодо Ізраїлю та надавала можливість здійснити скаргу на дезінформуючі матеріали про Ізраїль на сайті, де вони розміщені або у соціальній інтернет мережі. Найбільш ефективно цей інструмент функціонував у рамках соціальної інтернет мережі Facebook заблокувавши ряд сторінок, що «закликали до мучеництва» та ненависті до Ізраїлю [15].

Варто зазначити, що використання Ізраїлем у рамках зовнішньополітичної діяльності, своїх політичних інститутів, у цифровому просторі має багатовекторний характер. Він пояснюється не лише явищем використання нових цифрових технологій, зокрема і дипломатичних, у власних інтересах з забезпечення національних цілей та посилення міжнародного позиціонування. Зовнішньополітична діяльність Ізраїлю також спрямована і на забезпечення нормативно-правової якості використання міжнародного цифрового простору.

У цьому контексті, дипломатичні представники Ізраїлю приймають активну участь у міжнародних експертних групах, таких, як Група урядових експертів ООН з інформаційної безпеки (UNGGE) [9], що заснована у 2004 році, основна мета якої полягає у всебічній діяльності з вивчення проблематики забезпечення міжнародної безпеки та миру засобами практичної реалізації у сфері зміцнення рівня довіри у цифровому просторі. Удосконалення нормативно-стандартної сфери інституційної поведінки акторів міжнародних відносин у кіберпросторі [8]. Також дипломатичні представники Ізраїлю приймали активну участь у Відкритій робочій групі ООН з питань розвитку в галузі інформації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки (UNOEWG) [9].

Багатостороння та інтенсивна участь Ізраїлю, зокрема його дипломатичних інститутів, у роботі різноманітних міжнародних груп та організацій з питань формування «клімату», співіснування у цифровому просторі, свідчить про його відповідний вектор зовнішньої політики, котрий спрямований на забезпечення якісних нормативно-правових, демократичних умов використання цифрового простору і загальної мирної стабільності міжнародного цифрового простору.

Висновки. У рамках дослідження технологій цифровізації зовнішньої політики суб'єкта міжнародних відносин, а саме цифровізації та дипломатичних технологій Ізраїлю, можливо стверджувати, що Ізраїль у рамках сучасних трансформаційних процесів системи міжнародних відносин, що викликані процесами глобалізації, здійснює активні модернізаційні дії, зокрема провадження нових технологій у рамках своєї зовнішньої політики, щоб актуально реагувати та ефективно адаптуватися до них.

Одним з каталізуючих елементів щодо здійснення модернізації технологій зовнішньої політики Ізраїлю у сфері дипломатичної діяльності є геополітичний простір, у якому він розташований і особливою характеристикою котрого виступає нестабільність та конфліктність.

Зазначені особливості постають генеруючим елементом впровадження та використання сучасних

цифрових технологій у дипломатичній діяльності. Такі технології дають змогу налагодити комунікаційний зв'язок з іноземними соціальними групами, які є відмінні за політичними, культурними, релігійними характеристиками і тим самим зменшити рівень конфліктних настроїв у таких груп щодо Ізраїлю.

Впровадження модернізаційних змін технологій публічної дипломатії Ізраїлю у контексті цифровізації супроводжується і змінами нормативно-інституційного характеру, тобто створення політичних інституцій з відповідними компетентностями, наприклад Міністерство соціальної рівності уряду Ізраїлю.

Цифрові трансформації технологій дипломатії Ізраїлю дотримуються логіки медіатизації та інтернет-соціалізації. У цьому контексті, політичні інститути країни стають активними учасниками інтернет медіа, соціальних інтернет мереж (Twitter (X), Facebook), що дозволяє їм популяризацію не своєї політики у широких, зовнішніх соціальних масах та протидіяти негативному інформаційному впливу, наприклад Boycott, Divestment and Sanctions, на імідж Ізраїлю у міжнародному просторі. Також, Ізраїль спрямовує дипломатичні зусилля щодо контролю процесів цифровізації міжнародного простору, зокрема приймаючи участь у діяльності відповідних міжнародних організацій, робочих груп (Група урядових експертів ООН з інформаційної безпеки (UNGGE)), що окрім всього, сприяє можливому підвищенню якості власних технологій зовнішньої політики через отримання прямого доступу, у рамках комунікації, до практик міжнародних партнерів.

Інтеграція цифрових технологій у дипломатичну діяльність Ізраїлю допомагає його зовнішній політиці володіти активним характером і комплексно реагувати на проблематику у рамках глобальних та геополітичних викликів.

Наявні активні інформаційні кампанії спрямовані проти Ізраїлю, зокрема його дискредитації в міжнародній спільноті визначають риторичку можливих майбутніх досліджень, що полягатимуть у визначенні впливу застосуванню цифрових технологій дипломатією Ізраїлю на формування його зовнішньополітичного іміджу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калитчак Р., Романюк Р. Концептуальні засади зовнішньої політики держави Ізраїль. *Грані*. 2015. № 11/1 (127). С. 38-43.
2. Савченко С. Систематизація наукових підходів до поняття «цифровізація у публічному управлінні». *Держава та регіони*. 2022. № 2(76). С. 72-76.
3. Amouyal N. (2017). Combating BDS with a push of the button. *The Jerusalem Post*. June 4. URL: <https://www.jpost.com/Diaspora/Combating-BDS-with-a-push-of-the-button-494735>.
4. Axelrad H., Sumkin S., Haver S. (2022). Promoting and Developing Digital Transformation in Israel toward 2030. *Aaron Institute for Economic Policy, Herzliya*. URL: <https://www.runi.ac.il/media/jk4di1sc/promoting-and-developing-digital-transformation-in-israel-toward-2030.pdf>.
5. BCW Twiplomacy. (2022) Twiplomacy: Twiplomacy 2022 Top 50 Power Ranking URL: <https://www.twiplomacy.com/top-50-world-leader-power-ranking>.

6. BCW Twiplomacy. (2023) Twiplomacy: about. URL: <https://www.twiplomacy.com/about>.
7. Community 4IL (2023). 4IL Community: Sharing the Israeli Story. URL: <https://4il.mfa.gov.il>.
8. Internet Governance Radar. (2023). United Nations Group of Governmental Experts on Information Security (UNGGE). URL: <https://internet-governance-radar.de/en/about/institutions/detail-view/ungge-united-nations-group-of-governmental-experts-on-information-security-1>.
9. Israel National Cyber Directorate (INCD). (2021). Israel International Cyber Strategy International Engagement for Global Resilience. *Israel National Cyber Directorate. Israel*. URL: https://www.gov.il/BlobFolder/news/international_strategy/en/Israel%20International%20Cyber%20Strategy.pdf.
10. Manor I., Crilley R. (2022). The Mediatisation of Ministries of Foreign Affairs: Diplomacy in the New Media Ecology. *Ministries of Foreign Affairs in the World Actors of State Diplomacy*, 18, 273-298. URL: <https://brill.com/display/book/9789004505889/BP000020.xml?body=fullhtml-60832>.
11. Ministry of Foreign Affairs (MFA). (2014). Diplomatic Relations of Israel around the World. URL: <https://embassies.gov.il/MFA/AboutIsrael/Maps/Pages/Diplomatic-Relations-of-Israel-around-the-World.aspx>.
12. Ministry of Foreign Affairs (MFA). (2023). Israel's Diplomatic Missions. URL: <https://www.gov.il/en/departments/dynamiccollectors/israeli-consular-services?skip=0>.
13. Ministry of Social Equality (2017). The Digital Israel National Initiative: The National Digital Program of the Government of Israel. *Ministry of Social Equality. Israel*. URL: https://www.gov.il/BlobFolder/news/digital_israel_national_plan/en/The%20National%20Digital%20Program%20of%20the%20Government%20of%20Israel.pdf.
14. Sandre A. (2013). Twitter for Diplomats. DiploFoundation and Istituto Diplomatico. *Switzerland*. URL: <https://baldi.diplomacy.edu/diplo/texts/Twitter+for+diplomats.pdf>.
15. Tsinovoi A. (2020). The Management of Visibility in Digital Diplomacy: Infrastructures and Techniques. *First Monday*, 25 (5-4). URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/10116/9424>.

ТЕХНОЛОГІЇ ДІАСПОРАЛЬНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІЗРАЇЛЮ

TECHNOLOGIES OF DIASPORA DIPLOMACY IN ISRAEL'S FOREIGN POLICY

Перфільєва А.О.

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і аудиту
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

У статті авторка аналізує технології діаспоральної дипломатії у зовнішній політиці Ізраїлю, як сукупність процесів, операцій, певних дій і методів з метою отримання запланованого результату в міжнародному середовищі. Діаспоральна дипломатія розглядається як одна з форм публічної дипломатії Ізраїлю, в межах практик м'якої сили, які використовуються державою для просування своїх національних інтересів. Діаспора розглядається як важливий актор сучасної системи міжнародних відносин, здатний вплинути на процеси прийняття рішень в країні перебування на користь історичної батьківщини, завдяки наявним організаційним структурам та інтегративним нарративам. Інтеграція діаспори здійснюється на основі популяризації ідей спільного походження, спільної історичної пам'яті, культури, традицій, релігії. Поява практик діаспоральної дипломатії є прямим наслідком комплексної системної роботи держави Ізраїль зі спільнотами за межами державної території, націленої на збереження та відтворення релігійної та національної ідентичності шляхом розробки, та втілення низки проектів з комунікації і обмінів між особами єврейського походження в різних регіонах планети. Дослідження виконано на основі комплексного підходу до вивчення предмета на соціально-психологічному, інституціональному і міжнародному рівнях. Діаспоральна дипломатія постає практиками формальної та неформальної комунікації на основі самоідентифікації учасників спілкування, які усвідомлюють свою можливість вплинути на значущі для історичної батьківщини рішення в державі перебування. Діаспоральна дипломатія охарактеризована як технологія зовнішньої політики Ізраїлю, яка забезпечує підвищення ефективності діяльності держави в умовах збільшення ролі і урізноманітнення комунікаційних практик, які трансформують владні відносини в сучасному міжнародному середовищі.

Ключові слова: Ізраїль, зовнішня політика, діаспоральна дипломатія, публічна дипломатія, діаспора, м'яка сила.

In the article, the author analyzes the technologies of diaspora diplomacy in Israel's foreign policy as a set of processes, operations, certain actions and methods to achieve the planned result in the international environment. Diaspora diplomacy is seen as one of the forms of Israel's public diplomacy, within the framework of soft power practices used by the state to promote its national interests. The diaspora is viewed as an important actor in the modern system of international relations, capable of influencing decision-making processes in the host country in favor of the historical homeland, thanks to existing organizational structures and integrative narratives. The integration of the diaspora is based on the popularization of ideas of common origin, shared historical memory, culture, traditions, and religion. The emergence of diaspora diplomacy practices is a direct consequence of the State of Israel's comprehensive systematic work with communities outside the state territory, aimed at preserving and reproducing religious and national identity through the development and implementation of a number of projects on communication and exchanges between people of Jewish origin in different regions of the world. The research is based on a comprehensive approach to the study of the subject at the socio-psychological, institutional, and international levels. Diaspora diplomacy is the practice of formal and informal communication based on the self-identification of the participants in communication who are aware of their ability to influence decisions important for the historical homeland in the host country. The author characterizes diaspora diplomacy as a technology of Israel's foreign policy, which ensures the increase of the state's efficiency in the context of the increasing role and diversification of communication practices that transform power relations in the modern international environment.

Key words: Israel, foreign policy, diaspora diplomacy, public diplomacy, diaspora, soft power.

Постановка проблеми. Сучасна політична, соціально-економічна ситуація диктує державам необхідність використовувати специфічні методи владного впливу, оскільки в сьогоденні відбувається зміна характеру самого поняття влади. Як стверджує Дж. Най, влада рухається не лише із Заходу на Схід, але і від держави до недержавних суб'єктів [1]. Тож, ми спостерігаємо переорієнтацію методик владного впливу з моделі примусу на модель пропозиції, що актуалізує дискурс методів «soft power» з їх використанням освітніх, культурних, туристичних, наукових, інноваційних інстру-

ментів впливу на візаві в міжнародному середовищі. З інструментальної точки зору, концепт «soft power» набув за останні кілька десятиліть принципово нових можливостей у зовнішній політиці. Це зумовлено кількома передумовами, головна серед яких технологічні можливості комунікації нового типу, які дозволяють здійснювати цілеспрямоване формування громадської думки в різних країнах для досягнення власних цілей. В умовах глобалізації ці можливості отримують небувалого поширення та впливу. Тож інформаційна революція радикально збільшила можливості інформаційно-

комунікаційного впливу на населення з метою формування громадської думки, тому використання м'якої сили як технології стає важливим інструментом зовнішньої політики і характерною ознакою сьогодення. Одною з найпоширеніших практик м'якої сили стають практики публічної дипломатії. В якості технології використовують різні форми публічної дипломатії, змістом яких є комунікативний вплив на громадську думку мешканців різних країн з метою виконання певних політичних, економічних, дипломатичних завдань. Серед форм публічної дипломатії особливе місце посідають практики, що здобувають назву «діаспоральна дипломатія». Сама ідея таких практик, пов'язана з появою на міжнародній арені діаспор. Діаспори виявились додатковим чинником впливу, який варто враховувати у сучасних зовнішньополітичних стратегіях. Робота з діаспорою стає дипломатичним інструментом, який доповнює офіційну дипломатію, розширює функціональність останньої і створює додаткові можливості впливати на політику інших держав за допомогою діаспори.

Ізраїль є традиційним лідером серед держав світу у справі співпраці зі своєю діаспорою у різних куточках світу. Міністерство Алії та інтеграції (Міністерство абсорбації) було серед перших державних інституцій, створених після виникнення держави Ізраїль. Системна ефективна взаємодія Ізраїлю з діаспорою та інституціоналізація цих практик створила підґрунтя для вивчення діаспоральної дипломатії як форми публічної дипломатії сучасного Ізраїлю. На нашу думку, діаспоральну дипломатію доцільно розглядати як технологію зовнішньополітичної стратегії Ізраїлю, яка забезпечує ефективне позиціонування в світовому політичному просторі й створює додаткові можливості для досягнення цілей держави на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діаспори як міжнародного актора кілька десятиліть є предметом наукових розвідок як закордонних, так і вітчизняних науковців. Серед авторів, які приділили увагу даному питанню варто відзначити Авер'янову Н., Адамсона Ф., Барта А., Воропаєву Т., Гамлена А., Делано А., Кармента Д., Койнова М., Лозовицького О., Мусієнка І., Патак В., Пашкова В., Сааджеда А., Таран А., Трофименка М., Ховеніра К., Шейна Й., Шеффера Г. та інших. Щодо проблематики діаспоральної дипломатії, то тут маємо домінування закордонних науковців, серед яких Асівоме Адіку, Бірка Є., Бйола К., Брінкергоф Д., Гонсалес III Дж., Жовенір С., Ілан С., Кішан Р., Клявіньш Д., Ма Мунг Е., МакКоннелл Ф., Рана К., Хо Е.Л.Е., Ціракіс Д. та інші. Вітчизняні науковці побіжно згадують практики діаспоральної дипломатії в межах розвідок, присвячених публічній дипломатії та м'якій силі. Щодо вивчення ізраїльського

досвіду у використанні діаспоральної дипломатії, маємо фрагментарну увагу науковців при розгляді загальних практик використання Ізраїлем технологій м'якої сили та особливостей публічної дипломатії Ізраїлю. Тут помітними є зусилля вітчизняних науковців – Висоцького О., Климчук І., Негіної В., Яворської О.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наявних наукових розвідок, присвячених проблемам оптимізації зовнішньополітичної діяльності держави як основного суб'єкта міжнародних відносин, засвідчує недостатню дослідницьку увагу до питань технологізації зовнішньої політики держави в цілому і успішного досвіду окремих міжнародних акторів зокрема. Враховуючи чисельність та розпоршеність української діаспори в усьому світі, для вітчизняних практик технологізації зовнішньої політики, з метою підвищення їх ефективності, буде корисним звернення до досвіду практик діаспоральної дипломатії Ізраїлю, оскільки наявні очевидні паралелі у вихідних можливостях використання діаспори як ресурсу зовнішньополітичного впливу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мета статті – розкриття змісту технології діаспоральної дипломатії в зовнішній політиці Ізраїлю.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних дослідницьких завдань, шляхом комплексного підходу, який передбачає вивчення предмета як на соціально-психологічному рівні (ідеї, цінності, орієнтації, носіями яких є представники діаспори) так і на інституціональному, і міжнародному рівнях. Інституціональний рівень передбачає аналіз системи суспільно-політичних і етнокультурних об'єднань, що виникають у діаспорі й в державі для координації роботи з діаспорою. Міжнародний рівень передбачає вивчення практик діаспоральної дипломатії як чинника впливу та позиціонування держави Ізраїль в міжнародних відносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливістю кількох останніх десятиліть є збільшення ролі діаспор у міжнародних відносинах. Держави, які володіють значним людським потенціалом за межами своїх кордонів, усе частіше розглядають діаспори в якості важливого зовнішньополітичного ресурсу. Діаспори є поширеним елементом політичного життя практично в усіх регіонах сучасного світу. Їх чисельність та політична активність в умовах глобалізації та демократизації значно зростають. Кожна національна діаспора є унікальним утворенням, а її політична поведінка визначається набором суб'єктивних характеристик і може помітно варіюватися. Використання можливостей діаспори для розвитку еко-

номічних, соціальних, політичних зв'язків достатньо поширене явище. Хоча ініціатива не завжди належить державі, інколи сама діаспора створює систему відносин, а історична батьківщина стає ланкою в мережі міжнародних зв'язків діаспори. Проте, в кожному випадку відносини історичної батьківщини і діаспори це унікальна історія взаємодії, детермінована історією народу та його держави. Прикладом держави, яка активно та ефективно взаємодіє зі своєю діаспорою на міжнародній арені, є Ізраїль. Аналітики оцінюють єврейську діаспору у понад 9 280 000 осіб, що майже дорівнює кількості населення в самому Ізраїлі [2]. Не використовувати такий потенціал було б нерозумно. Ізраїль цілеспрямовано працює з діаспорою з моменту створення держави в 1948 році. Але, якщо первинною метою цієї роботи було залучення співвітчизників до країни, то ХХІ століття відрізняється в цьому плані прагматизацією підходу. Цей підхід ілюструє відхід від домінуючого курсу на репатріацію, як основне завдання взаємодії із співвітчизниками закордоном, до розширення цілеспрямованого використання потенціалу діаспори у налагодженні зв'язків з іноземними партнерами. Держава Ізраїль є прикладом поєднання традиційного і модернізованого підходу, оскільки не відмовляється від курсу на активну репатріацію при одночасній цілеспрямованій широкій практиці залучення представників діаспори до розв'язання зовнішньополітичних завдань шляхом представництва та лобювання національних інтересів Ізраїлю в країнах перебування діаспори. Свого часу перший президент Ізраїлю Давид Бен-Гуріон визнавав важливість діаспори у зовнішній політиці, розглядаючи її в якості інструмента здатного підтримувати ізраїльську дипломатію. Відносини з діаспорою традиційно усвідомлюються в Ізраїлі як важливий напрям зовнішньої політики, який покладено в основу практик діаспоральної дипломатії. Діаспоральна дипломатія стає можливою при активній колективній діяльності значної кількості осіб, які усвідомлюють свій зв'язок з історичною батьківщиною і мають свідому настанову зберігати цей зв'язок, і допомагати державі походження своєю активністю в країні перебування. В цілому діаспоральна дипломатія передбачає різні форми організації спільнот громадян, їх роль в житті країн перебування і вплив на відносини між країною перебування і країною походження, економічні, соціальні та культурні ролі наступних поколінь та міцність зв'язків з історичною батьківщиною. Оскільки етнічна самоідентифікація часто стає підґрунтям політичної мобілізації і чинником формування діаспори як актора сучасної системи міжнародних відносин, Ізраїль традиційно докладает зусиль саме до створення умов для відтворення національної ідентичності. Основою гуртування спільноти стає походження, релігія,

спільна історична пам'ять і спільні трагічні сторінки тієї історичної пам'яті, які пов'язані з Голокостом. Держава Ізраїль намагається весь час підживлювати пам'ять про цю трагедію, з метою згуртувати зусилля євреїв в усьому світі, щоб не допустити повторно цієї трагедії.

В цілому діаспори, виникнув внаслідок соціальних і політичних катаклізмів проходять у своєму розвитку три стадії: становлення, розвитку та згасання або трансформації. Все це зумовлюється чинниками соціально-економічної ситуації в країні проживання діаспори, етнічною політикою, близькістю або віддаленістю культури країни проживання і діаспори, входженням діаспори в якості підсистеми в світову діаспору, соціальним, культурним, економічним та інституціональним потенціалом діаспори. В процесі розвитку діаспори виникають внутрішні механізми, які працюють на її відтворення та забезпечують саморегуляцію. В основі цих процесів діаспоральна ідеологія як система підтримки та відтворення самоідентифікації, діяльність діаспоральних об'єднань, які виконують функції консолідації та координації. Можливості самоорганізації діаспори є недостатньо вивченою проблемою, набагато більш обґрунтованою є думка про значення в існуванні та збереженні ідентичності діаспори зв'язку з історичною батьківщиною. Для забезпечення цього зв'язку в державі Ізраїль існує низка структур, які опікуються питаннями взаємин з діаспорою. Серед них Міністерство А.лії та інтеграції (Міністерство абсорбації) – відповідає за надання усебічної державної допомоги репатріантам; Єврейське агентство «Сохнут» – опікується культурно-освітніми програмами по усьому світі для збереження та зміцнення єврейської самосвідомості і зв'язку з єврейською державою [3]; Бюро зі зв'язків з єврейською діаспорою «Нагів», зосереджене на підтримці зв'язків переважно з євреями на території країн колишнього СРСР та Східної Європи. З моменту створення, держава Ізраїль системно здійснює дипломатичну стратегію підтримки єврейських громад по всьому світу, захисту іудаїзму як національної релігії та ідеології. На світовому рівні найвідомішою організацією з підтримки євреїв стали World Jewish Restitution Organisation, яка працює над поверненням приватної власності та виплатами компенсацій тим, хто пережив Голокост [4] та Jewish Federation of North America, яка об'єднує 146 незалежних федерацій і 300 об'єднань на північноамериканському континенті з метою захисту і підвищення добробуту євреїв у всьому світі [5]. У багатьох країнах світу за підтримки Ізраїлю функціонують впливові єврейські громади та організації, які є провідниками інтересів історичної батьківщини у своїх країнах. Так, у США веде роботу American Israel Public Affairs Committee, який опікується роз-

витком двопартійної підтримки відносин США та Ізраїлю для забезпечення довгострокової безпеки Ізраїлю [6]. Тож, за допомогою різноманітних організацій єврейська діаспора інтегрується в неформальні інститути зовнішньополітичного впливу в різних країнах світу. Проте, в цілому, аналітики зазначають певний перекис в увазі держави Ізраїль до своєї діаспори на користь США. Ця орієнтація пояснюється кількома позиціями. По-перше, в США станом на 2022 рік ізраїльська діаспора нараховувала 7 300 000 осіб, що трохи більше, аніж євреїв в самому Ізраїлі [2]. По-друге, США є основним зовнішнім спонсором Ізраїлю, тож американська громадська думка є важливою у справі просування національних інтересів Ізраїлю у владних коридорах Вашингтону [7, с. 52]. Для того щоб максимально використати потенціал діаспори в зовнішній політиці, Ізраїль активно розвиває програми обмінів, стажувань, різноманітних курсів, культурних заходів з метою відтворення ідентичності та забезпечення консолідації осіб з єврейським корінням. Держава регулярно організовує поїздки молоді до Ізраїлю в рамках програм «Masas» [8], «Taglit» [9]. Зовнішньополітичне відомство Ізраїлю координує ці програми і опікується виробництвом, і поширенням через їх мережу та мережі інших наявних організацій по усьому світу матеріалів з «роз'ясненням» основ внутрішньої і зовнішньої політики країни [10]. Тож в межах реалізації програми «роз'яснення», яка часто ототожнюється з моделлю публічної дипломатії Ізраїлю і має назву Хасбара, діаспора розглядається як суб'єкт цільової діяльності з поширення інформації про Ізраїль, його культуру, традиції, історію, стиль та спосіб життя, технологічні та інноваційні досягнення країни. Тож всі ці зусилля стали основою функціональності єврейської діаспори в реалізації зовнішньополітичної стратегії Ізраїлю за рахунок занурення в політичне, економічне життя країн перебування при одночасному збереженні етнічної самоідентифікації і усвідомлення приналежності до єврейства, яке зобов'язує допомагати історичній батьківщині. На думку відомого дослідника діаспоральної дипломатії Кішана Рана, чисельність діаспори та успіхи її економічної діяльності є гарантом її впливу та авторитету [11].

Здатність діаспори впливати на країну проживання породжує складний комплекс політичних відносин, де діаспора опиняється в центрі дипломатичної гри. Представники діаспори здатні виконувати функцію культурних послів країн походження, дотримуючись своїх звичаїв та традицій і залишаючись свідомими свого коріння. Діаспора стає альтернативним каналом передавання важливої для зовнішньої політики інформації. Проте це стає можливим за умов наявності налагоджених зв'язків історичної батьківщини з діаспорою, саме

це створює можливості для успіхів діаспоральної дипломатії. Взаємодіючи з діаспорою, держава отримує новий інструмент для підвищення рівня довіри до себе не лише з боку своїх громадян, але і представників світової спільноти. З точки зору ізраїльського уряду, важливість кожного члена діаспори недостатня для проведення змін. Ізраїль усвідомлює могутність своєї діаспори саме об'єднаної в асоціації, спільноти, клуби за інтересами з активною програмою заходів і проєктів. Така діаспора здатна не лише поширювати культуру своєї країни, але і просувати зовнішньополітичні інтереси. Організація та активне залучення діаспори дозволяє створити альтернативні комунікативні майданчики, здатні впливати на громадську думку і політичні рішення. Ізраїль розвиває свої діаспори поступово, враховуючи специфіку кожної країни та її значення для інтересів Ізраїлю. Ізраїль переналаштовує свою співпрацю з діаспорою в залежності від стратегічного значення країни перебування спільноти, визначаючи пріоритети співпраці. Наприклад, в США особи з єврейським походженням є багаточисельними і частина з них володіє помітним впливом, обіймаючи високі посади в політиці, економіці, бізнесі. Вони беруть участь у вирішенні зовнішньополітичних питань, володіючи впливом у політичному та економічному житті країни. Тож і увага Ізраїлю до інституціоналізації діаспори в США є очевидно підвищеною.

«Мета дипломатії діаспори – створити лояльність до рідної країни та перетворити її на політичний вплив шляхом поширення певних націоналістичних і релігійних наративів, а також за допомогою певних практик, таких як організація культурних свят або проведення виборів за кордоном [12]». Як технологія діаспоральна дипломатія стає сукупністю послідовних методів та засобів впливу на інститути, громадську свідомість для їх перетворення та керування у відповідності до мети розвитку суб'єкта. Використання таких технологій у зовнішній політиці певною мірою має ознаки експансіонізму, оскільки вона спрямовано на посилення геополітичного впливу держави, яка використовує дані технології. За сучасних умов діаспора завжди перебуває у тісному зв'язку з міжнародною політикою країн, особливо у взаєминах з її історичною батьківщиною. Діаспора впливає на зовнішню політику, керуючись інтересами власної спільноти та історичної батьківщини. На поточному етапі Ізраїль сформував оптимальну модель діаспоральної дипломатії, яка постає технологією зовнішньої політики держави. Саме характерною рисою Ізраїлю є його здатність до часткової мобілізації діаспори. Зв'язок держави Ізраїль зі своїм народом в середині країни та за її межами є предметом постійної прискіпливої уваги держави. Цей зв'язок має бути міцним, спо-

вненим політичним сенсом, його основу формує почуття єдності, релігія і страх зникнення. Цей зв'язок сформував довіру єврейської діаспори до своєї держави, і держава отримала можливість використовувати діаспору як інструмент впливу на політику інших держав.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Розвиток комунікативних технологій помітно нівелював значення традиційних методів комунікації у міжнародних відносинах, тож країни шукають нові інструменти для просування своїх інтересів за кордоном. Одним з таких інструментів постають технології по залученню діаспори до просування національних інтересів країни походження в країні перебування. Широке використання подібних практик у зовнішній політиці держав набуває особливого значення в ХХІ столітті. Ці практики отримують назву діаспоральна дипломатія. Активно просуває технології діаспоральної дипломатії у своїй зовнішній політиці Ізраїль, використовуючи наявні організаційні та інституціональні можливості для посилення свого впливу у державах з чисельними єврейськими діаспорами. Нині Ізраїль є провідним світовим суб'єктом, що використовує свої діаспори як дипломатичний інструмент для реалізації націо-

нальних інтересів шляхом впливу на процеси прийняття рішень в країнах перебування діаспори, а також підвищення ефективності м'якої сили в контексті реалізації зовнішньої політики. Ізраїль постійно опікується питаннями взаємозв'язку діаспори та єврейської держави для збереження єврейської ідентичності шляхом активних державних програм, які посилюють інтеграцію діаспор з історичною батьківщиною. Успіхи Ізраїлю в роботі з діаспорою і налагоджування на їх основі практик діаспоральної дипломатії посилюють потенціал людських ресурсів, економічні та військові можливості держави, створюють обґрунтування для залучення нових інвестицій капіталу діаспори. Проте, дипломатія діаспор загострює проблему офіційного представництва, тобто інституціоналізації органів управління та координації роботи діаспори як актора дипломатичних практик, і конкуренції таких структур зі структурами традиційної класичної дипломатії. З іншого боку, діаспоральна дипломатія розширює дискурс міжнародного лобізму та його технологій. Також лишається багато нез'ясованого в практиках діаспоральної дипломатії стосовно самого механізму взаємодії дипломатів, членів діаспори, політичних лідерів, що вимагає подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Nye Jr. J. S. Public diplomacy and soft power. *The annals of the American academy of political and social science*. 2008. vol. 616. No. 1. pp. 94–109. URL: <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>
2. Countries with the Largest Jewish Population (2022). URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-population-of-the-world>
3. The Jewish Agency for Israel. URL: <https://www.jewishagency.org/who-we-are/>
4. WJRO. URL: <https://wjro.org.il/>
5. JFNA. URL: <https://www.jewishfederations.org/>
6. AIPAC. URL: <https://www.aipac.org/about>
7. Golov A. The Israeli Community in the United States: A Public Diplomacy Asset for Israel. *Memorandum*. 2018. № 181. URL: <https://www.inss.org.il/publication/israeli-community-united-states-public-diplomacy-asset-israel/>
8. Masa Israel Journey. URL: <https://www.masaisrael.org/>
9. Taglit Birthright Israel. URL: <https://taglitfamily.com/en/>
10. Sharon T. Why Peace With Israel's Neighbors Depends on Cultural Diplomacy. *The Media Line*. 2022. URL: <https://themedialine.org/news/opinion/why-peace-with-israels-neighbors-dependson-cultural-diplomacy/>
11. Rana K. Diaspora Diplomacy and Public Diplomacy, *Relational, networked and collaborative approaches to public diplomacy: The connective mindshift*, ed. Zaharna R. S. at al., Routledge, 2014, pp. 70–85. URL: <https://kishanrana.diplomacy.edu/wp-content/uploads/2020/03/DiasDip-PD-Zahrna.pdf>
12. Yunus Emre Ok. «Diaspora Diplomacy» as a foreign policy strategy. *Diplomatic Magazine*. 2018. November. URL: <https://ifair.eu/2018/11/01/diaspora-diplomacy-as-a-foreign-policy-strategy/>

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 34

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Кузнєцова*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 23,72. Замов. № 0823/507. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.